



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

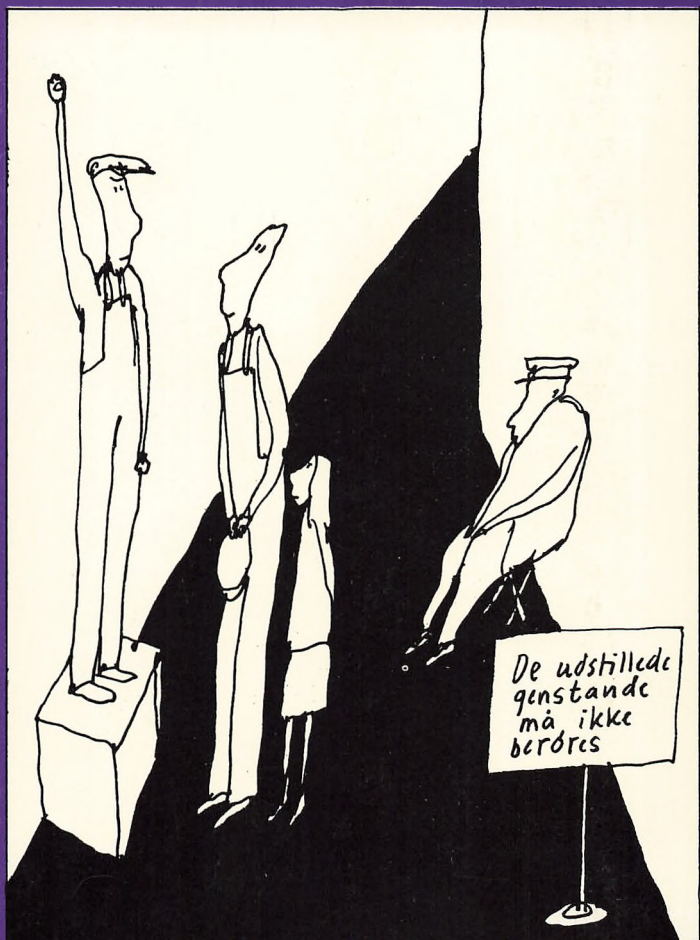
Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ÅRBOG FOR ARBEJDERBEVÆGELSENS HISTORIE - 1981

TEMA: ARBEJDERKULTUR



Årbog for arbejderbevægelsens historie

Udgivet af
Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie

ved

Sv. Aage Andersen, Birte Broch, Niels Senius Clausen
Søren Federspiel og Lars Torpe

1981

SFAH

Copyright by SFAH og forfatterne

ISSN-nr. 0106-5912

1. udg. 1981

Sats: Werks Fotosats ApS, (06) 19 93 10

Tryk: Werks Offset, (06) 19 11 39

Årbogen er udgivet med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd og
Ministeriet for Kulturelle Anliggender.

Manuskripter og bøger til anmeldelse bedes sendt til:
Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens Historie,
Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv,
Rejsbygade 1, 1759 Kbh. V.

Forsidetegning: Per Marquard Otzen.

Indhold

Forord	5
<i>Artikler</i>	
Svend Aage Andersen: Arbejderklassens kulturhistorie - problemer og indfaldsvinkler i studiet af »arbejderkultur«	7
Jens F. Jensen: Arbejderhøjskolen - og »det socialdemokratiske dannelses-paradoks«. - delstudie i arbejderbevægelsens kultur -politik og praksis	42
Lone Bentzen, Lisbeth Pedersen, Nielsine Poulsen, Vibeke Thorshøj, Margit Thorsvang og Gurli Rasmussen: Kolonihavebevægelsens blomstrende udvikling i mellemkrigstiden	91
Vibeke Pedersen: Den Kommunistiske Filminternationale i Danmark 1922-33	126
Kelvin Baadsgaard, Leif Emerik, Jann Hansen, Hans Henrik Hansen, Uffe Petersen og Per Alex Sørensen: Hører arbejdersport fortiden til? - et forsøg på at afdække nogle af sportens udviklingstendenser for forskellige sociale lag	176
Hannelene Toft Jensen: Arbejdermuseum i København	203
<i>Forsknings- og litteraturoversigter</i>	
Morten Thing: Arbejderkultur	214
Halvor Hersoug: DNA's Kulturpolitik	220
Mats Lindqvist, Orvar Löfgren og Magnus Wikdahl: Arbetarkultur - eet etnologisk perspektiv	228
Preben Kaarsholm: Teorier om arbejderklassens kultur	238
Wolfgang Jacobeit: Forskning over arbejderklassens kultur og levevis i den Tyske demokratiske Republik	246
Dieter Kramer: Forskning om arbejderkultur fra Forbundsrepublikken Tyskland. En oversigt over de nyere tendenser	250
Niels Senius Clausen: Tidsskriftoversigt 1980/81	264
Index til Årbog for arbejderbevægelsens Historie 1-10	268

Forord

Der har i de senere år været en tendens til at inddrage aspekter og dimensioner i arbejderklassens- og arbejderbevægelsens historie, som i den tidligere historieskrivning stort set har været fortrængt eller i al fald noget forsømt. Herunder også studier af arbejdernes kultur og levevis.

Selv om temaet »arbejderkultur« i lighed med sidste års årbogstema, lokalhistorie, udgør et forskningsfelt, der endnu langtfra er færdig opdyrket, vil SFAH gerne holde sig à jour med nyudviklingen i historieskrivningen. Ved at vælge arbejderkultur som tema håber vi også kunne bidrage til udviklingen af dette nye forskningsfelt.

Men hvad er arbejderkultur? Selv om begrebet i de senere år igen er blevet meget benyttet, er begrebet stadig flertydigt og omdiskuteret. Den aktuelle diskussion er således nærmest karakteriseret ved en babylonisk sprogforvirring, idet man enten helt betvivler eksistensen af en arbejderkultur eller hver især forbinder noget forskelligt med ordet »kultur«.

Eksisterer der i dag i det hele taget noget der meningsfuldt kan betegnes som arbejderkultur? Er arbejderkultur ikke et historisk tilbagelagt fænomen? Udgør arbejderkultur ikke snarere hovedsagelig visse socialdemokratiske kulturbestræbelser, der i alt væsentligt kan tidsfæstes til mellemkrigsperioden? Eksisterede der selv da overhovedet noget som var mere end ansatser til en proletarisk kultur i betydningen »modkultur«? Og bør arbejderkulturen ikke primært karakteriseres som en borgerlig kultur? Lader arbejderkulturen sig muligvis fortrinsvis begrænse til arbejderbevægelsens offentlighedsformer og æstetiske kultur, eller må man nødvendigvis også tale om en arbejderklassens hverdagskultur? Og er det i givet fald rimeligt at udskille arbejdernes kultur fra en mere omfattende folkekultur - ud fra teorier om en klassespecifik kulturform? Er det endvidere ikke misvisende at tale om arbejderkultur som om der fandtes én homogen og kohærent kultur i en arbejderklasse, som i sig selv er uhyre kompleks og hvis medlemmer lever under vidt forskellige livsbetingelser?

Og sådan kunne man spørge videre. Dette er kun nogle få i den lange række af spørgsmål, som det endnu står tilbage at besvare i forskningen. En del deraf vil i denne årbogs artikler bliver taget op til nærmere behandling, men langt fra alle disse spørgsmål vil her kunne besvares udtømmende og endegyldigt, ligesom mange af spørgsmålene næppe vil kunne besvares entydigt.

I årbogens første artikel om *Arbejderklassens kulturhistorie* giver *Svend Aage*

Andersen en almen introduktion til emnet, der ansues som et tværfagligt studieområde, der involverer en lang række fag og discipliner. Redaktionen har da i sit arbejde også søgt at få så bredt et fagligt spektrum som muligt repræsenteret i årbogens artikler.

Skønt redaktionen ikke bevidst har fokuseret på nogen bestemt periode, har de efterfølgende tre artikler alle deres tyngdepunkt i mellemkrigstiden. Den første artikel, *Jens F. Jensen: Arbejderhøjskolen - delstudie i arbejderbevægelsens kultur-politik og -praksis* er en historisk-empirisk undersøgelse af den særlige uddannelsesinstitution, som arbejderbevægelsen etablerede i forlængelse af den grundtvigske folkehøjskole. Jens F. Jensen gør her først rede for oprettelsen af arbejderhøjskolen i Esbjerg i 1910, hvorefter han undersøger dens udvikling frem til o. 1940.

I den næste artikel, skrevet af et forfatterkollektiv bestående af *Lone Bentzen m.fl.*, behandles *Kolonihavebevægelsens blomstrende udvikling i mellemkrigstiden*. I denne undersøgelse, hvor analysen af kolonihavelivet sammenkædes med en beskrivelse af kolonihaveforbundets rolle og socialdemokratiets holdning til bevægelsen, knyttes således forbindelsen mellem arbejderklassens hverdagskultur og arbejderbevægelsens kulturinitiativer.

Arbejderfilm har herhjemme indtil nu været et helt uudforsket område. *Vi-beke Pedersens: Den Kommunistiske Filminternationale - arbejderfilm i Danmark i mellemkrigstiden* udgør således noget af et pionerarbejde indenfor dette felt. Hovedvægten er lagt på undersøgelsen af den kommunistiske filmvirksomhed, fremvisningen af de første »russerfilm« i Danmark og fremkomsten af alternative publikumsorganisationer.

Årbogens to sidste artikler behandler så arbejderkulturens status i dagens danske samfund. Først stiller et forfatterkollektiv bestående af *Kelvin Baadsgaard m.fl.* spørgsmålet *Hører arbejdersport fortiden til?* Artiklen er et forsøg på at afdække nogle af sportens udviklingstendenser for forskellige sociale lag. I *Hannelene Toft Jensens* artikel *Arbejdermuseum i København* har spørgsmålet derimod nærmest modsat retning. I artiklen gøres der rede for nutidige bestræbelser på at fastholde billedet af en fortidig arbejderkultur.

Som sædvanlig udgør bogens anden halvdel en række forsknings- og litteraturoversigter samt tidsskriftoversigten. Udover Danmark dækker oversigten Norge, Sverige, England, DDR og Vesttyskland. Endelig bringes sidst i bogen et register for årbog 1-10, som forhåbentlig kan blive mange læsere til hjælp i deres videre studier.

Redaktionen.

Arbejderklassens Kulturhistorie

-problemer og indfaldsvinkler i studiet af »arbejderkultur«

Af Svend Aage Andersen

»Arbejderkultur« som et tværfagligt forskningsobjekt

Både herhjemme og i den internationale forskning har man i de senere år kunnet iagttage en stærkt stigende interesse for forskningsfeltet »arbejderkultur«¹. Debatten om »arbejderkultur« og »socialistisk kultur« er dog ikke blot af nyere dato, men har i al fald indenfor arbejderbevægelsen og socialdemokratiet en lang tradition bag sig.² En særstilling i den danske tradition indtager Julius Bomholts bog »Arbejderkultur« (1932), hvori Bomholt gør sig til talsmand for udviklingen af en selvstændig arbejderkultur til erstatning af den herskende borgerlige kultur. Medens der således omtrent siden århundredskiftet blandt socialdemokrater og venstreradikale har udspundet sig en mere eller mindre kontinuert debat om »arbejderkultur« samt været iværksat forskellige bestræbelser for at fremme en sådan, fandtes der frem til slutningen af 1960'erne meget lidt forskning, som tog sigte på at undersøge og kortlægge den faktisk eksisterende arbejderkultur.³ Men i sammenhæng med den nyopståede interesse for arbejderbevægelses- og (lidt senere også) arbejderklassens historie, begyndte man i 1970'erne på flere forskellige fag at tage emner op fra forskningsfeltet »arbejderkultur«.

Samtidig med at studiet af arbejderkultur har udviklet sig til en art forskningsmæssig modestrømning, er begrebet »arbejderkultur« kommet til at stå

De i artiklen gengivne vignetter er tegnet af Anton Hansen og oprindeligt bragt som illustrationer i Jul. Bomholts bog »Arbejderkultur«, Forlaget Fremad, København 1932.

1. I *Zeitschrift für Volkskunde* II/1979 findes en række oversigter over forskningssituationen i Sverige, Norge, Østrig, Schweiz og Danmark (s. 260-85). Det danske afsnit »Bemerkungen zur Arbeiterkulturforschung in Dänemark« (s. 266-72) er skrevet af Flemming Hemmersam. I Gerhard A. Ritter (udg.): *Arbejderkultur*, Königstein Ts. 1979, foreligger en omfattende bibliografi over den tyske, engelske, amerikanske og franske litteratur, og i Clarke m.fl. (red.): *Working Class Culture*, London 1979, gennemgås den britiske forskning til temaet.
2. Se hertil f.eks. John Andersen m.fl.: *Kulturen og arbejderbevægelsen*, København 1978, Carl Erik Bay: *Socialdemokratiets stilling i den ideologiske debat i mellemkrigstiden*, Grenå 1973, og Ib Bondebjerg/Olav Harsløf: *Arbejderkultur 1924-48*, København 1979.
3. Det er i denne sammenhæng ikke muligt at gennemgå den danske forskningstradition. Der skal blot her peges på et enkelt tidligt, nu delvist oversat arbejde, Gustav Bang: *Arbejderklassens liv og dens kamp* (1915).

som en slags »paraplybegreb« - et overordnet samlebegreb for en række ret forskelligartede studiefelter med tilknytning til arbejderklassen. Med arbejderkultur som det overordnede udgangspunkt og ved behandling af en lang række emner indenfor feltet er det næsten uundgåeligt, at man bevæger sig ud over de snævre faggrænser og ind på andre discipliners genstandsområder. Der har her også været en tendens til, at man på forskellige fag har beskæftiget sig med de samme emner, og til dels ud fra de samme teoretiske indfaldsvinkler (bl.a. offentlighedsteoretiske, socialpsykologiske og bevidsthedsteoretiske tilgange.).

Det har dog vist sig, at de forskellige faglige traditioner i vid udstrækning er determinerende for, dels hvilke emner der tages op, og dels den måde, hvorpå emnet behandles. Endvidere er den faglige tradition langt hen bestemmende for, hvilke kildegrupper man inddrager i behandlingen. Da man stort set kun anvender dem, som man har lært at anvende i det fag man kommer fra, kan fagtraditionen komme til at danne barriere mod at tage nye kildegrupper op. Endelig er de forskellige fagtraditioner og tilgangsmåder blevet brugt til at slå hinanden oven i hovedet med. Der kan her antydes tre hovedpositioner (men der er nok flere endnu): 1. en socialhistorisk tilgangsvinkel, 2. en etnologisk-antropologisk tilgangsvinkel og 3. en kunst- og litteraturhistorisk tilgangsvinkel. Hver af disse tilgangsmåder fokuserer på bestemte aspekter og delområder af arbejderkulturen, men alligevel har det ikke kunnet undgås, at der har været en vis konkurrence og rivalisering mellem fagene.⁴

Medens faghistorikerne længe koncentrerede sig om arbejderbevægelsens ideologiske og organisatoriske udvikling på bekostning af kultur- og socialhistorien, begyndte dansk- og litteraturfolk i et vist omfang at interessere sig for arbejdernes levevilkår og hverdagsliv. Men efterhånden blev der også flere og flere historikere, som vendte sig mod socialhistorien. Specielt i udforskningen af kvinde- og familiehistorien har der med inddragelse af »den totale livssituation« været en markant tendens til at bryde med den traditionelle organisationshistoriske synsvinkel og de hævdundne kildekritiske metoder. I litteratur- og kunsthistorien blev der ikke blot arbejdet med de særlige delområder indenfor arbejderkulturen, som naturligvis falder ind under de specifikke genstandsområder (arbejderlitteratur, arbejder-teater, arbejdersang og arbejdermusik m.m.), men tillige udført en række analyser af arbejderbevægelsens forskellige offentlighedsformer (oplysning og uddannelse, arbejdersporten, arbejdsradio, socialdemokratiets kulturpolitik m.m.). I en ganske vist noget unuanceret og meget »flot« kritik har folkloristen Flemming Hemmersam flere gange kritiseret bl.a. litteraturforskeres tendens til »at se tingene ovenfra«⁵,

4. Et indtryk af arbejdet på de enkelte fag giver Flemming Hemmersams referat af SFAHs seminar om »Arbejderklassens kultur og levevis fra 1900 til 1940« i: *Meddelelser om Forskning i Arbejderbevægelsens Historie*: (Herefter Meddelelser) nr. 11, okt. 1978, s. 38-52.

5. Flemming Hemmersam: *Arbejderfolklore/Arbejderkultur*, i: *Unifol* 1977, København 1978, s. 48.

at koncentrere forskningen omkring den del af arbejderkulturen, som »hører til i 'keglens top'«⁶ samt lave deres undersøgelser »over samme læst som organisations- og ideologiliderlige historikeres«⁷. I denne kritik kan Hemmersam i al fald følges så langt, at den type undersøgelser, som Hemmersam her refererer til, langt fra dækker *hele* forskningsfeltet ind. Den får nemlig - for at følge Hemmersams ordvalg - langt fra alle »dimensioner« med. Tilbage står en ganske betydelig rest, som det bl. a. må være en opgave for kulturvidenskaberne (f.eks. folkloristik, etnologi, antropologi og etnografi) at få med, idet arbejdsområdet her netop primært er »keglens brede fod«⁸. På den anden side synes dog heller ikke den specifikt folkloristiske synsvinkel, som Hemmersam har søgt at udarbejde⁹, at kunne indfange arbejderkulturen i alle dens dimensioner, idet den hovedsagelig hæfter sig ved bestemte delaspekter ved den (»skik og brug«) eller reducerer arbejderkulturens kompleksitet til en delvis forenkende skematik (f.eks. »tradition/innovation«). Derimod er Hemmersams teori og metode i høj grad sensitiv overfor præcis de fænomener og folkloristiske fremtrædelsesformer, som folkloristerne arbejder med.

Indbyrdes rivalisering og krigsførelse mellem fagene er af mange grunde ufrugtbar. For det første har forskningsområdet et omfang, der skulle rumme rigelig plads til alle involverede discipliner. For det andet vil der på de enkelte fag være behov for en stadig udvikling af de forskningsgreb, metodiske tilgange og det kategorisystem, som er en forudsætning for en præcis begribelse af de specifikke delområder. For det tredje skulle der intet være til hinder for, at man kan kombinere to eller flere af de skitserede tilgangsmåder i en mere tværfaglig arbejdsmåde. For det fjerde vil en udbygget formidling af de enkelte discipliners forskningsresultater og en koordinering af de mange enkeltstudier indenfor en fælles teoriramme, en materialistisk kulturteori, givet kunne virke frugtbar ikke blot på de enkelte delstudier, men også for en mere reflekteret tværfaglig koordination og diskussion.¹⁰ Med en fælles reference- og forståelsesramme vil de enkelte fag og discipliner i højere grad kunne støtte hinanden.

6. Flemming Hemmersam: Den éndimensionale arbejderkulturforskning, i *Meddelelser* nr. 15, september 1980, s. 35.

7. Flemming Hemmersam: Seminar om arbejderklassens kultur og levevis 1900-1940. En kommentar, i: *Unifol* 1977, København 1978, s. 14.

8. Flemming Hemmersam (som note 6), s. 36.

9. Se hertil Flemming Hemmersam: Socialdemokratiske Arbejderfester. Festinnovationer i international belysning som led i en kulturel klassekamp 1923-1935, i: *Unifol* 1973, Kbh. 1974, s. 33-80, samme: Tysk debat i 1920'erne om arbejderkultur, i: *Unifol* 1974, Kbh. 1975, s. 85-173, samme: Historisk materialisme og folkløse. Del-, mod- og folkekultur ud fra en materialistisk folkloristisk teori, i: *Unifol* 1976, Kbh. 1977, s. 43-81, samme: (som note 5), samme: Folkloristiske teser, i: *nord nyt* nordisk tidsskrift for folkelivsforskning nr. 4, maj 1979, s. 40-46, og samme: 1. maj demonstration 1976 i København, i: *Unifol* 1978, Kbh. 1979, s. 75-87.

10. Jfr. Isolde Dietrich/Dieter Mühlberg: Zur Kulturgeschichte der Arbeiterklasse. Voraussetzungen ihrer interdisziplinären Erforschung, i: *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte* 1979, Berlin 1979, s. 49-71.

På den anden side volder endnu selve begrebet »arbejderkultur« betydelige vanskeligheder. For hvad forstår man egentlig ved »arbejderkultur«? Begrebet er uklart. Man kan nemlig ikke på forhånd være sikker på at have samme fælles opfattelse af, hvad der menes, når man siger »arbejderkultur«. Bl.a. de forskellige faglige traditioner og de afvigende kulturopfattelser i de enkelte fag bevirker, at der fra forskellig side ikke lægges samme betydning i ordet. Der er endog dem, der helt betvivler eksistensen af en »arbejderkultur«. En meningsfuld diskussion af arbejderkultur, som der nu er blevet lagt op til¹¹, forudsætter imidlertid en begrebsafklaring. Uden teoretisk klarhed og fælles grundbegreber er diskussionen nærmest på forhånd dømt til at mislykkes. Der kan ikke diskuteres meningsfuldt om arbejderkultur, dersom de diskuterede opererer ud fra afvigende kulturopfattelser, uden at disse i det mindste præciseres. For at fjerne den eksisterende uklarhed om kulturbegrebet er det således nødvendigt at se nærmere på de rådende opfattelser af dette begreb.

Arbejderklassens »kulturløshed« og klassens »kultiveringsproces«

Selv om man i dag endog blandt seriøst arbejdende (borgerlige) forskere kan træffe opfattelser, som benægter eksistensen af en »arbejderkultur«, vil det vel idag næppe være muligt som for hundrede eller bare halvtreds år siden at møde den opfattelse, at arbejderne skulle være en flok rå og uciviliserede proletarer uden moral, oplysning, dannelse og smag. Mens man således for hundrede år siden ikke helt med urette kunne hævde, at arbejderklassen var en ukultiveret underklasse, som burde »hæves« eller »kultiveres«, kan man i dag næppe med rimelighed påstå, at arbejderklassen skulle være »kulturløs«. Det synes altså som om proletariatet faktisk er blevet »kultiveret«. ¹² Når derfor nogen i dag kan finde på at betvivle arbejderkulturens eksistens, kan det næppe skyldes den opfattelse, at arbejderne i dag skulle være uden kultur, men nok snarere den iagttagelse, at der hos arbejderne i dag tilsyneladende ikke findes nogen kultur, som skiller sig ud fra samfundets almene kultur.

Når arbejderklassen i den borgerlige forståelse - og til dels også blandt arbejderbevægelsens ledere - kunne fremstå en klasse uden kultur (eller i al fald med et meget *lavt* kulturniveau), havde dette mindst to årsager. Dels vurderede man kultur ud fra et borgerligt, idealistisk kulturbegreb, der identificerede kultur med den åndelig-moralske kultur. Dels gav arbejderklassens sam-

11. Se f.eks. Flemming Hemmersams udspil i ovennævnte indlæg (note 6).

12. Se til denne problemstilling f.eks. Peter Brückner/Gabriele Rieke: *Über die ästhetische Erziehung des Menschen in der Arbeiterbewegung*, i: Brückner u.a.: *Das Unvermögen der Realität*, Berlin 1974, s. 37-68. Et standardværk til arbejderoplysningens historie er Roar Skovmand: *Lys over Landet*, Kbh. 1949. Se endvidere Povl Schmidt: *Litteratur for meningmand*, Odense 1979, og samme: *Vulgaritetens polering*, Odense 1980 samt henvisningerne i note 2.



fundsmæssige position ikke forudsætninger for, at klassen kunne være »kulturskabende« og »kulturbærende« på samme måde som borgerskabet. Arbejderne savnede såvel materiel som åndelig baggrund for en tilsvarende kunstnerisk og intellektuel virksomhed, som den »de begavede, de dannede og de formuende « (Orla Lehmann) stort set havde monopol på. Arbejderne havde ingen uddannelse og tog ikke del i det offentlige liv, ja var i lang tid nærmest udstødt af det borgerlige samfund som en slags andenklassens borgere.

På denne situation reageredes der i slutningen af det forrige århundrede fra forskellig side. Behovet for et samfundsmæssigt »vækkelses- og oplysningsarbejde« erkendtes nok først blandt borgerskabet. Det var således borgerlige filantroper, der forestod oprettelsen af 1850'ernes og -60'ernes såkaldte »arbejderdannelsesforeninger«. Foreningerne skulle bidrage til gennem foredrag og underholdning at give de »udannede« dannelse og kultur, men tog dog gennem formidling af borgerlig ideologi til arbejderne primært sigte på at integrere disse i det borgerlige samfund. Alt for stor forarmelse kunne være farligt for borgerskabet.

Oplysningsarbejdet blandt arbejderne blev i øvrigt i vid udstrækning overladt til borgerligt radikale intellektuelle med sympati for arbejderklassen. Allerede i 1883 begyndte det nystiftede, brandesiansk prægede »Studentersamfundet« en aftenundervisning med hovedsagelig almindennende karakter. Sigtet var at oplyse arbejderne ved at delagtiggøre dem i den borgerlige kultur. Der blev i oplysningsarbejdet ikke taget udgangspunkt i arbejderne egne erfaringssammenhænge og egne interesser.

Et tredje udgangspunkt for »kultiveringsprocessen« var arbejderbevægelsen selv og de intellektuelle, der sluttede sig til den (f.eks. Gustav Bang). I arbejderbevægelsen opfattede man tidligt et oplysnings- og uddannelsesarbejde som en uundværlig forudsætning for klassens politiske og faglige organisering, hvorfor dette også hurtigt blev prioriteret relativt højt. Allerede før århundredskiftet oprettede man en lang række læseselskaber og diskussionsklubber landet over, ligesom der indenfor eller i tilknytning til mange fagforeninger blev iværksat forskellig kulturel aktivitet (sang- og sportsforeninger,

dilettantspil m.m.). Senere kom oplysningsarbejdet ind i fastere organisatoriske rammer, og med oprettelsen af »Arbejdernes Oplysningsforbund« (AOF) i 1924 startedes et mere systematisk oplysningsarbejde især gennem studiekredsarbejde. I dette kulturarbejde orienterede socialdemokratiet sig imidlertid i høj grad ud fra den traditionelle borgerlige kulturopfattelse, ifølge hvilken kultur var hævet op over det klassebestemte og repræsenterede nogle evigtgyldige menneskelige værdier, som arbejderklassen som følge af dens sociale position var berøvet. Med udgangspunkt i en sådan snæver elitær borgerlig kulturopfattelse så den socialdemokratiske arbejderbevægelse det som sin hovedopgave at få kunsten ud til folket og lade arbejderne få del i de eksisterende kulturelle værdier.¹³ Denne »participations-strategi«, som på en gang skulle indføre arbejderne i den vesterlandske kulturtradition og den nationale kulturarv og samtidig føre dem op fra deres lave kulturstade, indebar imidlertid også yderligere integration af arbejderne i den borgerlige kultur. Kulturarbejdet indeholdt på denne måde både frigørende og integrerende elementer.

Som led i den socialdemokratiske kulturpolitik oprettedes som nævnt en række egne oplysnings- og uddannelsesinstitutioner (Arbejdernes Læseselskab, Den socialdemokratiske Arbejderskole, forlaget Fremad, Arbejderhøjskoler, AOF, teaterorganisationen ARTE m.fl.), men arbejderbevægelsen er - som vi skal vende tilbage til - ud fra en bredere kulturopfattelse i sig selv en kulturbevægelse. Indenfor socialdemokratiet og de mange socialdemokratiske »forfæltsorganisationer«¹⁴ (sangforeninger, arbejdersport, De unges Idræt, arbejderskak, arbejdersamaritter osv.) opstod således efterhånden en betydelig foreningskultur, som i højere grad end de faglige og politiske organisationer var i stand til at inddrage og organisere arbejdernes behovsstrukturer og erfaringssammenhænge. I forlængelse af denne blomstrende foreningskultur blev der indenfor socialdemokratiet og specielt ungdomsbevægelsen (D.s.U.) i 20'erne og begyndelsen af 30'erne gjort bestræbelser for at fremme og understøtte en selvstændig arbejderkultur (talekor, »røde revyer«, oprettelse af ungdomshjem, læsestuer, ferie hjem og ferielejre, vandrebevægelse, festinnovationer med krav om i det mindste et socialistisk isæt m.m.)¹⁵ Som følge af socialdemokratiets gradvise forvandling fra arbejderparti til folkeparti samt under indtryk af presset fra de fascistiske diktaturer sydpå opgav man dog allerede fra slutningen af 30'erne disse bestræbelser og gik ind for udbredelsen af en fælles demokratisk og national *folkekultur*. Målet var her i første række at gøre arbejderne til ligeberettigede »medborgere«.

13. Se hertil f.eks. Britta Lundqvist: *Arbejderteater i Danmark 1898-1940*, upubliceret speciale, Kbh. 1976, udlånes gennem ABA.

14. Af anbefalelsesværdige tyske undersøgelser, der inddrager dette aspekt kan nævnes Siegfried Reck: *Arbeiter nach der Arbeit*, Lahn-Giessen 1977 og Bernd Rabe: *Der sozialdemokratische Charakter*, Frankfurt/Main 1978.

15. Se hertil *En bygning vi rejser* bd. II, Kbh. 1955, s. 245-263 og Flemming Hemmersam i: *Unifol* 1973 (se note 9).

Vigtige led i arbejderklassens »kultiveringsproces«, sådan som den er blevet opfattet her, er ud over de allerede nævnte dels *arbejderpressen*, hvis betydning for arbejdernes bevidsthedsdannelse og identitetsfølelse næppe kan overvurderes, og dels *folkeskolen*, der med sin massive borgerlige indoktrinering og tilretning af arbejdernes forståelsesformer utvivlsomt har haft en lige så betydelig integrerende funktion.

I studiet af arbejderbevægelsens kulturpolitik og arbejderkulturens offentlighedsformer, hvor som nævnt dansk- og litteraturfolk har været de toneangivende, har man imidlertid ikke begrænset sig til de dannelseskulturelle aspekter, men tillige behandlet forskellige *massekulturelle* organisationsformer¹⁶ og former for *fritidsvirksomhed*¹⁷. Man har her fulgt den generelle tendens til bl.a. som følge af den samfundsmæssige udvikling - med især massemediernes fremvækst - at anvende et »udvidet kulturbegreb«, som først og fremmest inddrager samfundets fritids- og rekreationstilbud, men tendentielt omfatter befolkningens livsvilkår i det hele taget. Dette moderne udvidede kulturbegreb har imidlertid som oftest ret pragmatisk karakter, idet det lader kulturområdet være identisk med det som kulturpolitikken beskæftiger sig med (stort set fritidsområdet). Selv om kultur her fremtræder som et aspekt af »miljøet«, beror begrebet dog stadig på en sektoropdeling af folks dagligliv. Begrebet er nemlig tilsyneladende bestemt ud fra delvis administrative hensyn som led i en kulturpolitik, der ved at opfange utilfredshed og vantrivsel skal medvirke til at legitimere samfundets økonomiske og sociale udvikling.¹⁸

Den kunstneriske kultur

Et særligt og stadig væk centralt delområde indenfor feltet arbejderkultur udgør arbejdernes æstetiske og litterære frembringelser og værker. En væsentlig del heraf er blevet til eller blevet brugt i forbindelse med arbejderbevægelsens aktiviteter. Dette gælder især, men ikke udelukkende *arbejdersangen*, der fik overordentlig stor betydning som led i arbejderbevægelsens forenings- og mødekultur.¹⁹ Mange arbejderforfattere nåede imidlertid aldrig for alvor ud til den brede arbejderbefolkning. Dette forhold burde dog ikke afskære denne litteratur fra at kunne regnes til *arbejderlitteraturen*, hvad der kan være en tendens til, når man definerer denne ud fra dens relation til arbejderbevægelsen.²⁰ Der kan her være en flydende overgang mellem mere traditionel finlittera-

16. Se f.eks. Vibeke Broby: *Arbejdernes Radio Forbund 1926 - 1940*, Ålborg 1978.

17. Se f.eks. Ebbe Hansen: *Masseidræt - frihed, sundhed, kultur*, upubliceret speciale om arbejderidrætten i Danmark, Århus 1977 (udlånes gennem ABA).

18. For en kritik af det brede pragmatiske kulturbegreb se f.eks. Göran Therborn: *Kultur och klass*, i *ord & bild* 4/1973 (Om kulturpolitikken), s. 202-08, Udo Ropohl: *Zu den drei alternativen Kulturen*, i: W.F. Haug/Kaspar Masse (udg.): *Materialistische Kulturtheorie und Alltagskultur* (ARGUMENT-sonderband 47). Berlin 1980, s. 192-202, samt Helge Rønning: *Det Norske Arbejderpartis kulturpolitik og den statslige kulturplanlægning*, i: *Poetik* 23, nr. 3 1975 (kulturpolitik og kulturkamp), s. 33-43.

19. Se f.eks. Niels Ebbesen: *Sang og sange i københavnske arbejderforeninger 1848-1872*, i: *Musik og forskning*, Kbh. 1979, s. 57-138.

20. Jfr. f.eks. Anker Gemzøes definition i: *Arbejderkultur i Danmark i perioden fra 1890 til 1924*, i: *Kultur & Klasse* 31/1977, s. 48f.

tur, arbejderlitteratur og socialistisk litteratur - også i det enkelte værk. I det mange arbejderforfattere har tilegnet sig en professionel litterær dannelse, er deres værker ofte skrevet under tryk fra den borgerlige dannelsesstradition og den litterære institution, således at det proletariske stof tematiseres ud fra en dannelseskulturel position. Gestaltes stoffet derimod ud fra et socialistisk standpunkt og med et socialistisk indhold og perspektiv, forekommer det rimeligt at tale om en *socialistisk litteratur*. I definitionen på arbejderlitteratur må vægten til gengæld lægges på forfatterens proletariske klassebaggrund og den dermed sammenhængende tematisering af arbejdererfaringer i bred betydning.²¹

Efter 30'ernes glansperiode har arbejderlitteraturen i 70'erne fået en ny højkonjunktur, som også har været ledsaget af en stærkt stigende forskningsmæssig interesse i arbejderlitteratur og arbejderlitterære traditioner.²² Men også for arbejdernes øvrige æstetiske udtryk på andre kunstneriske områder så som *musik og sang, revy og teater*²³ samt *film* m.m. har der i de senere år været en øget interesse. Flere felter, bl.a. tegninger og plakater, dilettantspil, arbejderbiblioteker og arbejdernes læsevaner, er dog endnu ikke blevet undersøgt.

På det litterære område er det heller ikke gjort med alene at inddrage »arbejderlitteraturens perler« (Nexø, Aakjær, Herdal, Kirk osv.). Her gælder stadig Bomholts ord om, at det ville være interessant at få »den borgerlige kunstdigtning« »suppleret med Litteratur, der har mere direkte Tilknytning til Arbejderne: Aviser, Skillingsblade, Kolportage-Romaner, Løjlighedssange, - Tryksager, der i og for sig har en lige saa berettiget Plads i Litteraturhistorien som den borgerlige Kunstdigtning.«²⁴ Måske vil nemlig, iflg. Bomholt, »denne Sidegadernes Litteratur - rigtigt analyseret - kunne give endnu sikrere Indblik i Underklassens Kaar og Psykologi.«²⁵ At anlægge den borgerlige finlitteraturs målestokke og kategorisystem på en litteratur, der gestaltes ud fra helt andre klassemæssige betingelser, er desuden nok en noget inadækvat fremgangsmåde overfor arbejderlitteraturen. En forståelse, som yder arbejderlitteraturen sin ret, må derfor utvivlsomt baseres på en materialistisk kulturteori, der anskuer arbejderlitteraturen som et organisk led i arbejderkulturen²⁶. Som grundlag for en sådan forståelse står naturligvis klasseopfattelsen, der bl.a. indebærer, at arbejderne i deres livsbetingelser i modsætning til overklassen langt hen har været berøvet grundlaget for kunstnerisk skabende virksomhed: manglende disponibel tid, manglende uddannelsesmæssige og specifikt kunstneriske/litterære forudsætninger, manglende litterær tradi-

21. I min konferensafdeling *Grundtræk af dansk arbejderkultur og arbejderlitteratur i perioden fra 1870 til 1930*, Århus 1978, gives en uddybet bestemmelse af begrebet arbejderlitteratur (udlånes gennem ABA).

22. Se f.eks. hertil John Chr. Jørgensen: *Arbejderlitteratur i 1970'erne*, Danmarks Radio 1979.

23. Se f.eks. Exe Christoffersen: *Aktiv kulturpolitik og arbejder-teater*, Fagtryk 45, Århus 1976.

24. Julius Bomholt: *Arbejderkultur*, Kbh. 1932, s. 48.

25. Samme sted.

26. I Svend Aage Andersen: *Litteratur og kultur*, i: *Skrifter fra institut for litteraturhistorie 3/1980*, Århus Universitet 1980, s. 25-64 er der forsøgt en nærmere præcisering af forholdet mellem litteratur og kultur, se specielt s. 59.

tion at bygge på samt mangel på et læsende arbejderpublikum at indgå i dialog med.

Fra arbejderlitteraturen er der kun et kort spring til arbejdernes autobiografiske skildringer og *livserindringer*²⁷, der egentlig er den mest autentiske type arbejderlitteratur, vi har. De udgør sammen med *mundtlige udsagn*²⁸ indsamlet gennem interviews og samtaler med arbejdere²⁹ tillige en meget værdifuld kildegruppe til arbejdernes kulturhistorie, idet de bl.a. dels åbner op til områder, som ellers er utilgængelige for forskningen, og dels giver et væsentligt korrektiv til skriftlige kilder.³⁰ Det er dog desværre i denne sammenhæng ikke muligt at komme nærmere ind på arbejderkulturens enkelte kildegrupper.

Arbejderkultur som arbejderklassens leve- og tænkemåde

Hvad der indtil nu er blevet sagt om arbejderkultur, hviler stort set på et traditionelt idealistisk og kvalitativt kulturbegreb, der begrænser kultur til »den åndelige kultur« (uddannelse, videnskab og kunst) i skarp modsætning til den såkaldte »materielle kultur« og den menneskelige livsvirksomhed som helhed.³¹ En sådan idealistisk og elitært præget kulturopfattelse er dog uretfærdig overfor arbejderklassen, idet den overser, at kultur ikke er noget overhistorisk, der er hævet op over samfundsforholdene, men tværtimod i sine konkrete udformninger er stærkt betinget af disse. De specifikke kulturformer i et samfunds forskellige klasser og grupper er således betinget af disse klassers og gruppers specifikke eksistensbetingelser.³²

En bredere socialvidenskabelig opfattelse af kultur - som også yder arbej-

27. Af de senere års publikationer til arbejdererindringer kan nævnes Kirsten Harrits: Christian Christensens erindringer, i: Carl Heinrich Petersen (red.): *Christian Christensen og den danske syndikalisme* bd. 2, s. 578-591, Carl Erik Andresen m.fl.: *Arbejdererindringer*, Århus 1979, Ib Bondebjerg: *Historien, traditionen og arbejdererindringer*, i: *Kultur & Klasse* 35 1979 og *nord nytt* nr.3, marts 1979.
28. Til feltet »mundtlig historie« (oral history) se f.eks. *nord nytt* nr. 1(nov. 1978) og nr. 3(marts 1979), *Dugnad. Tidsskrift for folkelivsgranskning* 3-1980, Oslo 1980, Paul Thompson: *The Voice of the Past*, Oxford 1978 og Lutz Niethammer(udg.): *Lebenserfahrung und Kollektives Gedächtnis. Die Praxis der »oral History«*, Frankfurt a.M. 1980.
29. De sidste år har der været indsamlet »arbejdererindringer« i bl.a. Slagelse, Køge, Horsens, Århus og Ålborg (dog her skrevne erindringer), og fra nogle af disse indsamlinger foreligger der rapporter. Se iverigt *Årbog for arbejderbevægelsens historie* 10/1980, s. 187-225.
30. Jfr. Susan Barr: *Oral History - en presentasjon og vurdering*, i: *nord nytt* 3 marts 1979 s.15, se iverigt også Svend Aage Andersen: *Arbejdererindringer og arbejderkultur* 1981, s. 81-88, i *Nord Nytt* 9 (1981).
31. De fleste af de opgaver/specialer/bøger, der er skrevet om arbejderkultur af dansk- og litteraturfolk m.fl. er stort set skrevet indenfor denne forståelsesramme.
32. Jfr. Dieter Langewiesche: *Arbeiterkultur in Österreich: Aspekte, Tendenzen und Thesen*, i: Ritter(udg.) (som note 1), s. 40.

derklassens kultur større retfærdighed - har i de senere år på internationalt plan vundet udbredelse og almen anerkendelse indenfor en række fag. Der er her enighed om et bredt - alle livsområder omfattende - kulturbegreb, der ved kultur forstår »hele livsmåden, altså den materielle, sociale og åndelig-kunstneriske praksis (subjekt-/objektforhold)«³³. Dette brede kulturbegreb kan ifølge Udo Ropohl enten opfattes som deskriptiv-empirisk eller forstås som kvalitativt vurderende begreb, dvs. med sigte på »ideal« bestemmelse.³⁴ Med udgangspunkt i et sådant livsrelateret kulturbegreb vil det heller ikke være muligt at stemple nogen samfundsgruppe eller noget individ som »kulturløs«. Ud fra en materialistisk kulturopfattelse er ingen kulturløs.

Dette brede kulturbegreb fremføres i dag fra mange sider i mere eller mindre afvigende formuleringer, som lægger vægten det ene eller det andet sted. For at præcisere begrebet yderligere skal vi i det følgende se nærmere på nogle af disse formuleringer.

I den franske kulturforskning, hvor først og fremmest Annaleskolen og den der opdyrkede »mentalitetshistorie«³⁵ bør nævnes, betoner sociologen Henri Lefebvre kulturens praksis karakter: Kultur opfattes hos Lefebvre direkte som »en måde at *producere* på«³⁶. Hos Lefebvre, hvis store værk »Critique de la vie quotidienne« (1946-63) har haft overordentlig stor indflydelse på vesttysk socialpsykologi og kulturhistorieskrivning³⁷, fremhæves endvidere den unge Marx' metaøkonomiske produktionsbegreb.³⁸ Dette udvidede produktionsbegreb, der ikke blot omfatter den materielle produktion, men - som det præciseres hos Negt og Kluge³⁹ - også selve livsmåden, og herunder produktionen af socialisationsagenturerne, sproget, opbygningen af driftsstrukturen, produktionen af erfaring, af socialitet og offentlighed, udgør efter min mening en helt central indfaldsvinkel for enhver kulturanalyse.

En af initiatorerne til det brede kulturbegreb var englænderen Raymond Williams, der i en tid, hvor det snævre kulturbegreb dominerede i såvel borgerlig som marxistisk videnskab, slog til lyd for en udvidelse af kulturbegre-

33. Udo Ropohl (som note 18), s. 196 (min oversættelse, SAA).

34. Samme sted. (Ropohl har iøvrigt nogle særdeles velfunderede overvejelser til fordele og ulemper ved hhv. det empirisk-beskrivende og det vurderende kulturbegreb, samme sted, s. 199f).

35. Se f.eks. hertil Michael Harsgor: Total History: The *Annales* School, i: *Journal of Contemporary History*, Vol. 13 nr. 1 1978, s. 1-13.

36. Henri Lefebvre: *Das Alltagsleben in der modernen Welt* (La vie quotidienne dans le monde moderne, 1968), Frankfurt a.M. 1972, s. 50.

37. Inspireret af Lefebvre er først og fremmest »Hannover-skolen« (Peter Brückner, Oskar Negt, Alfred Krovoza m.fl.), men også »Tübingerskolen« og anden vesttysk etnologi (se hertil f.eks. H. Bausinger m.fl.: *Grundzüge der Volkskunde*, Darmstadt 1978). En fremragende socialisationsteoretisk undersøgelse til den »subjektive faktors« rolle i historie og samfund er Alfred Krovoza: *Produktion und Sozialisation*, Köln/Frankfurt 1976. En indføring i Lefebvres teorier om dagliglivet giver Thomas Kleinspehn i: *Der verdrängte Alltag*, Giessen 1975.

38. Se hertil Jørgen K. Bukdahl: Produktion og socialisation, i: *Teori og praksis* nr. 6 (Socialisationsteori), Kongerslev 1977 s. 125-144, og Svend Aage Andersen (som note 26), s. 41-43.

39. Oskar Negt/Alexander Kluge: *Öffentlichkeit und Erfahrung*. Frankfurt 1972, s. 28.

bet, der skulle omfatte »the way of life as a whole«⁴⁰. Kulturanalysens opgave var ifølge Williams at undersøge »relationer mellem elementer i en hel livsmåde (a whole way of life)«⁴¹ Næsten samtidig med Williams' bøger udgav en anden engelsk kulturforsker, Richard Hoggart, en analyse⁴² af arbejderkulturens forandringer gennem de sidste 40-50 år. I sin undersøgelse, hvor arbejderkulturen også opfattes som en særlig livsform eller livsstil, begrænser Hoggart sig dog til arbejderklassens adfærdsformer og normer i reproduktionssfæren (fritid, familie, naboskab, konsum), hvorimod han ikke inddrager produktionssfæren, som immervæk udgør en hoveddeterminant for udformningen af arbejderkulturen.⁴³

Med udgangspunkt i Williams' teori - hvor »way of life« oversættes til »Lebensweise« - går *vesttyskeren* Michael Vester et skridt videre, idet han bestemmer kultur som »livssammenhæng«.⁴⁴ I dette begreb er indeholdt individernes livsproces som omsluttende det indbyrdes forhold mellem de tre vigtigste livsområder: familie, erhvervsfære og »fritid«. Den proletariske livssammenhæng omfatter ifølge Negt og Kluge »de forskellige trinled i produktionen af arbejdskraftens vare- og brugsværdiegenskaber (socialisation, personens psykiske opbygning, skole, tilegnelse af arbejdsviden, fritid, massemedier) og den derfra uadskellige indsætning af arbejdskraften i produktionsprocessen«⁴⁵. Det centrale er her, at begrebet ikke blot omfatter alle livssfærer, men desuden også rummer et socialisations- og livshistorisk aspekt.

Begrebet »Lebensweise«, som nu også har vundet udbredelse i vesttyskland, er gennem de sidste årtier blevet udmøntet i den *østmarxistiske* forskningstradition i bl.a. Sovjetunionen, Tjekkosllovakiet, Polen og DDR.⁴⁶ Skønt begrebet bruges hos Marx og Engels⁴⁷, er det dog ingenlunde af marxistisk oprindelse, men har en længere kulturhistorisk tradition bag sig.⁴⁸ Den hyppige brug af termen markerer derfor snarere en genopdagelse af begrebet, hvor det optræder som nabo- og komplementærbegreb til kulturbegrebet, uden at der sættes fuldstændig lighedstegn mellem kultur og levemåde (»Lebensweise«).⁴⁹ Centralt for den østmarxistiske opfattelse af begrebet, som jeg

40. Raymond Williams: *Culture and Society 1780-1950* (1958), Harmondsworth 1963, s. 272.

41. Raymond Williams: *The Long Revolution* (1961), Harmondsworth 1965, s. 63.

42. Richard Hoggart: *The Uses of Literacy* (1957), Harmondsworth 1958.

43. Jfr. Michel Verret: Über die Arbeiterkultur. Bemerkungen zu einem Buch von Hoggart, i: *Marxismus Digest* 31, hft. 3/1977: Kultur der Arbeiterklasse, Frankfurt a.M. 1977, s. 72.

44. Michael Vester: Was dem Bürger sein Goethe, ist dem Arbeiter seine Solidarität, i: *Ästhetik und Kommunikation* hft. 24, 1976, s. 62.

45. Negt/Kluge (som note 39), s. 24 (min oversættelse, SAA).

46. Jfr. Wolfgang Jacobeit/Ute Mohrmann (udg.): *Kultur und Lebensweise des Proletariats*, Berlin 1974, s. 14f, og H. Bausinger m.fl. (som note 37), s. 12f og s. 55-63 (Gottfried Korff).

47. Se f.eks. Marx/Engels: *Werke* bd. 3 (Die deutsche Ideologie), s. 21.

48. Jfr. Heinrich Dilly/James Ryding: Kulturgeschichte der Arbeiterbewegung vor und nach der bürgerlichen Revolution von 1848, i: *Ästhetik und Kommunikation* hft. 21, 1975, s. 15-32 og Dieter Kramer: Ausgangsbedingungen einer materialistischen Theorie der Kultur, i: W.D. Hund/D. Kramer (udg.): *Beiträge zur materialistischen Kulturtheorie*, Köln 1978, s. 10-44.

49. Jfr. f.eks. Klaus-Dieter Venohr: Zum Verhältnis von Kultur und Lebensweise, i: Hund/Kramer (som note 48), s. 322.

her vælger at oversætte med »levemåde«, er, at man ser denne kategori i en genetisk og kausal sammenhæng med kategorien *produktionsmåde*. Forskerne går alle ud fra, at levemåden i sidste ende er betinget og bestemt af produktionsmåden og produktivkræfternes udviklingsniveau.⁵⁰ Begrebet har således en udpræget processuel og historisk karakter. Det har endvidere funktion som mellemlid, der formidler og regulerer forholdet mellem »objektiv kultur« (et samfunds kulturelle arv i bred betydning) og »subjektiv kultur« (den grad, hvori individerne har tilegnet sig den kulturelle arv). Begrebsparret »kultur og levemåde« tager derfor direkte sigte på at præcisere *sammenhængen* mellem sociale processer og historiske livsmiljøer - på at eftervise, hvordan et bestemt samfundsmiljø på den ene side indvirker på de konkrete livsforhold, og hvordan menneskene på den anden side bearbejder og evt. ændrer disse livsforhold gennem deres livsvirksomhed.⁵¹ I den marxistisk-leninistiske forskning er der nemlig tillige enighed om at se levemåden i relation til menneskenes *livsvirksomhed* (»Lebenstätigkeit«), som omfatter alle væsentlige livssfærer, hvori mennesket virker.⁵² Endelig kan det fremhæves, at enhver bestemt levemåde også frembringer en bestemt måde at tænke på, dvs. tilsvarende forestillinger om omverdenen, om de mellem menneskelige relationer, tilsvarende forhåbninger, bestræbelser, idealer, værdiforestillinger, skik og brug.⁵³

Fra en sådan bred kulturopfattelse til de kulturdefinitioner, der de sidste år har været debatteret bl.a. i det vesttyske tidsskrift *Das Argument* er der ikke særlig langt. Der er altså i den materialistiske kulturteori bred enighed om en forståelse af arbejderkulturen som en - sagt i al korthed - klassespecifik leve- og tænkemåde, en særlig klassekultur med specifikke normsystemer og adfærdsformer, kulturelle yringsformer og bevidsthedsindhold etc., som er betinget af klassens livsbetingelser og samfundsmæssige stilling.

Forskningsområdet får herved en meget bred og måske - kunne nogen mene - vidtløftig karakter. Der har da også fra forskellig side været rejst indvendinger mod et alt for bredt kulturbegreb, der i sin inklusivitet ikke er i stand til at sondre mellem kultur og ikke-kultur, men potentielt inkluderer alt⁵⁴ og herved bliver et nyt modesamlebegreb, hvorunder man subsumerer samtlige menneskelige fænomener.⁵⁵ Denne kritik forekommer dog kun berettiget, i den udstrækning det brede kulturbegreb *ikke* er i stand til at fastholde det kulturelle aspekt i dets specificitet. Dette kan, men behøver efter min opfattelse ikke nødvendigvis at være et problem for et bredt deskriptivt kulturbegreb.

50. Se hertil Veselin Hadžinikolov: Die sozialistische Lebensweise. Einige ethnographische Forschungsprobleme, i: *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte* 1979, Berlin, s. 27-48, specielt s. 32.

51. Jfr. G. Korff, i: H. Sisinger m.fl. (som note 37), s. 56ff, og K.D. Venohr (som note 49), s. 322, 324ff.

52. Jfr. V. Hadžinikolov (som note 50).

53. Samme sted, s.34.

54. Jfr. Richard Johnson: Three problematics: elements of a theory of working-class culture, i Clarke m.fl. (se note 1), s. 219ff.

55. Wolfgang Fritz Haug: Zu einigen theoretischen Problemen der Diskussion über die Kultur der Arbeiterklasse, i: *Das Argument* 115/1979 (s. 342-351), s. 347.

Som Wolfgang Fritz Haug bl.a. har defineret begrebet synes det samtidig at beholde sin bredde og fastholde sin kvalitative bestemmelse: det kulturelle forstås nemlig her som »omsætningen af de samfundsmæssige livsbetingelser til opfyldt livsmåde« (»erfüllte Lebensweise«).⁵⁶ I forlængelse heraf præciserer Haug det kulturspecifikke som det, der har formål i sig selv (»Selbstzweck«), det i massernes liv (...) som ikke finder sted i fremmed interesse eller for et udenfor dette nærværende liv liggende formål.⁵⁷ Afstanden til f.eks. Kaspar Maases bestemmelse, hvori Haug har svært ved at få øje på det kulturspecifikke, forekommer dog ikke særlig stor, idet Maase bestemmer kulturdiskussionens genstand som: »De materielle og åndelige livsbetingelsers sammenhæng med udformningen af bestemte typer levemåde i menneskenes aktive opgør med deres omverden.«⁵⁸

Som en konsekvens af den brede sociologiske kulturopfattelse kan det være vanskeligt at holde kultur- og socialhistorien ude fra hinanden - specielt når socialhistorien bliver »socialhistorie nedefra«, hvad der idag er en udpræget tendens til.⁵⁹ Dele af den moderne socialhistorie vender sig idag eksempelvis netop mod sådanne felter, som ellers traditionelt udforskes af kulturhistorikere⁶⁰, og i disse tilfælde nærmer forskningsinteressen i de to discipliner sig stærkt hinanden. Selv om der traditionelt i emnevalg, synsvinkler, metoder og kildevalg m.m. er afgørende forskelle i de to discipliners forskning, tjener det næppe noget formål at opretholde noget absolut skel mellem disciplinerne. Stærkt forenklet og noget overpointeret kunne man med hensyn til arbejderkulturforskningen sige, at hvor socialhistorien primært koncentrerer sig om arbejderklassens *levestandard* (de almene rammer for arbejderlivet), dér udforsker kulturhistorien arbejderens *måde at leve/forvalte/organisere* disse vilkår på (det levede liv). Det forekommer derfor rimeligt at tale om en specifik kulturhistorisk tilgangsmåde, hvor det er andre dimensioner af samfundet (livsverdener, livsfaser o.lign.) og andre synsvinkler (fra nedenunder, ud fra menneskene o.lign.), der står i centrum til forskel fra andre historiske discipliner.⁶¹ I den etnologiske forskningstradition udgør »boligen, dragten og kosten« - bl.a. som følge af faglig specialisering - tre klassiske studieområder, som ofte har

56. Jfr. Wolfgang Fritz Haug: *Standpunkt und Perspektive materialistischer Kulturtheorie*, i: W.F. Haug/Kaspar Masse (som note 18), s. 11 (min oversættelse, SAA).

57. Samme sted, s. 11 (min oversættelse, SAA).

58. Kaspar Maase, citeret efter Haug (som note 55), s. 345 (min oversættelse, SAA).

59. Jfr. f.eks. D. Puls/E.P. Thompson m.fl.: *Wahrnehmungsformen und Protestverhalten. Studien zur Lage der Unterschichten im 18. und 19. Jahrhundert*, Frankfurt a.M. 1979, Lutz Niethammer (udg.): *Wohnen im Wandel*, Wuppertal 1979, J. Reulecke/W. Weber (udg.): *Fabrik - Familie - Feierabend*, Wuppertal 1978.

60. Se f.eks. *Geschichte und Gesellschaft* (Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft 5. Jahrg. 1979, Heft 1 (Arbeiterkultur im 19. Jahrhundert), og Werner Conze: *Sozialgeschichte*, i: Hans Ulrich Wehler (udg.) *Moderne deutsche Sozialgeschichte*, Köln 1976, s. 25f, samt note 59.

61. Se til en specifik kulturanalytisk tilgangsmåde f.eks. præsentationen af Tübingerskolen i *Ästhetik und Kommunikation* hft. 42, 1980, s. 97-144, specielt diskussionen: *Zugangsweisen: Kultur und Gesellschaft*, s. 99-105.

været dominerende etnologiske indfaldsvinkler i studiet af befolkningsgruppernes livsstil.⁶² Frem for at udforske det samlede livsmønster har etnologerne således ofte fortabt sig i meget udspecialiserede, tit perspektivløse detailstudier. Som konsekvens af fagets stærke museumstilknytning har det endvidere traditionelt været præget af en vis grad af »genstandsfetisering«. Opfattet som resultater af menneskelig perfektion har »genstandene« i den grad truet med at stjæle billedet, at det kunne se ud, som om mennesket kun levede for kulturen, medens deres liv ikke i sig selv blev forstået som kultur.

Arbejderkultur og socialistisk kultur

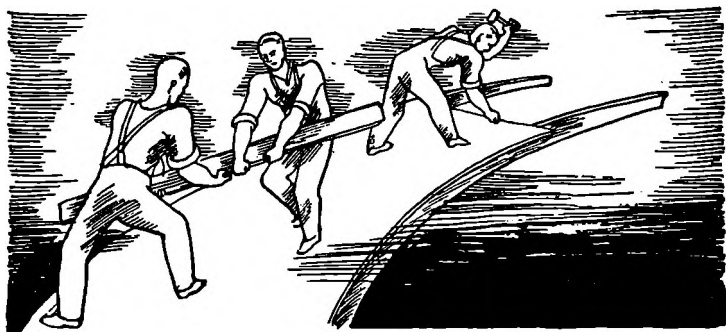
I det overstående er der blevet skelnet mellem en kunst- og litteraturvidenskabelig og en socialvidenskabelig forståelse af arbejderkultur samt mellem et kvalitativt (normativt) og et værdifrit, deskriptiv-empirisk kulturbegreb. Man kan med Wolfgang Fritz Haug⁶³ gå et skridt videre og sondre lidt på en anden led, mellem et sociologisk og et socialistisk kulturbegreb. Også denne distinktion er væsentlig i diskussionen om arbejderkultur. Temaet »arbejderklassens kultur« lader sig nemlig ifølge Haug forstå meget forskelligt, afhængigt af, om man bruger det sociologiske eller det socialistiske kulturbegreb. Termerne kan endog komme til at betegne ikke-identiske forskningsobjekter. I begrebets *sociologiske* betydning betegner »arbejderkultur« (som vi har set), hvad man i et givet land på et givet tidspunkt kan iagttage som arbejdernes adfærdsmåde. Forstår man derimod begrebet som kulturspørgsmålet set ud fra arbejderklassens standpunkt, betyder det tillige, at man ud fra dette standpunkt fremskriver sig perspektivisk og betragter og vurderer tingene i et *socialistisk* perspektiv.⁶⁴

Skønt de to betydninger naturligvis overlapper hinanden, vil den manglende klarhed i begrebsbestemmelsen alligevel kunne give anledning til betragtelige uoverensstemmelser i diskussionen. I den danske debat om arbejderkultur er begrebene »arbejderkultur« og »socialistisk kultur« historisk set blevet anvendt noget diffust, snart i den ene, snart i den anden betydning, og ofte mere eller mindre synonymt. Når der som regel ikke skelnedes så nøje mellem de to begreber, kan det bl.a. skyldes, at der ud fra et socialistisk standpunkt synes at være en glidende overgang mellem »arbejderkultur« og »socialistisk kultur«. »Arbejderkulturen« udgjorde så at sige det historiske udgangspunkt, og »socialistisk kultur« var det, man var på vej hen imod og satte som program. Begge begreber var en slags kampbegreber, som tog udgangspunkt i »arbejderklassens historiske opgave«. Klassebevidsthed og organisering som

62. Se f.eks. Bjarne Stocklund: Signalement af en epoke, i: *Det forsømte århundrede* (Arv og Eje), Viborg 1976, s. 24.

63. Haug (som note 55), s. 342.

64. Samme sted.



grundlæggende tendenser i arbejderkulturen gav den retning mod en socialistisk kultur. Borgerskabet hegemoni skulle, som Gramsci siger, erstattes af arbejderklassens kulturelle hegemoni.

Også den danske arbejderbevægelses historie fremviser en række ansatser med socialistisk retning og eksempler på alternativ organisering i arbejderklassens eget regi. Sammen med arbejderklassens selvorganisering vokser således to sideløbende tendenser frem: Dels en tendens til en selvbevidst afgrænsen sig fra den borgerlige kultur og det borgerlige samfund, bl. a. gennem dannelsen af en særlig »socialistisk lejr«, der dog ikke behøvede at betyde noget egentligt brud med det borgerlige samfundssystem. Dels en tendens til samtidig at trænge ind i den borgerlige offentlighed og få del i den borgerlige kultur samt tilkæmpe sig indflydelse på samfundssystemets udformning og udvikling.

Hos de vesttyske teoretikere Oskar Negt og Alexander Kluge er disse tendenser i bogen »*Öffentlichkeit und Erfahrung*« (1972) blevet søgt sat på begreb gennem sondringen mellem forskellige offentlighedsformer.

Dersom man systematiserer Negt/Kluges ansatser en smule, kunne man sige, at de i bogen sonder mellem fire niveauer eller faser⁶⁵ i udviklingen af, hvad de betegner som »proletarisk offentlighed« (socialistisk kultur, SAA). For Negt og Kluge er udgangspunktet »den proletariske livssammenhæng«, som de primært anskuer som negativt bestemt, »som en blokeringsammenhæng, i hvilken erfaringer, behov, ønsker, håb ganske vist opstår konkret, men ikke kan udfolde sig som egne«⁶⁶ Livssammenhængen opfattes dog ikke blot som objekt for kapitalen og valoriseringsprocessen (og dermed ødelagt), men udgør samtidig en »blok af virkeligt liv, som står imod valoriseringsinteressen«⁶⁷ Begyndelsesfasen eller grundformen er således arbejderklassen som histo-

65. Jfr. M. Vesters meget generelle rids over arbejderkulturens udviklingshistorie, der ganske vist bl. a. er problematisk ved i høj grad at abstrahere fra hverdagskulturen (se note 44).

66. Negt/Kluge (som note 39), s. 483 (min oversættelse, SAA).

67. Samme sted, s. 107 (min oversættelse, SAA).

risk subjekt, arbejdernes interesser i deres nuværende ikke-realiserede, undertrykte form.⁶⁸

Et næste trin i organiseringen af disse urealiserede interesser er »den empiriske arbejderoffentlighed«, der bestemmes som regel »en variant af den borgerlige«, idet elementer fra den proletariske livssammenhæng her er assimileret i den borgerlige offentlighed.⁶⁹ Skønt arbejderinteresserne på dette organisationsniveau reelt er inddraget i samfundssystemet og dele af arbejdernes krav indløst, betegner dette trin dog samtidig en integration i det borgerlige samfund (borgerliggørelse).

Et tredje og højere organisationsniveau er *lejr*offentligheden, hvor arbejderinteresserne er organiseret i en egen »proletarisk lejr«, der afkapsler sig overfor det borgerlige samfund og alle former for borgerlige livssammenhænge som en separat lejr (ø i samfundet). Ud fra lejrationen synes arbejderklassens historiske mission (emancipationen) imidlertid spærret, idet klassen har afskåret sig selv fra at relatere sig til hele samfundsrealiteten og udvikle en ny produktions- og levemåde, som gælder for hele samfundet.⁷⁰

Fjerde og sidste organisationsform, det egentlige modbegreb til den borgerlige offentlighed er begrebet »proletarisk offentlighed«, der betegner »den autonome organisatoriske sammenfatning af den i arbejderklassen forhåndenværende erfaring (...) i en retning, som betegner tendenserne til ophævelsen af den i den proletariske livssammenhæng blokerede erfaring gennem relateringen til samfundshelheden.«⁷¹

I hvilken grad »proletarisk offentlighed« og »proletarisk modoffentlighed« lader sig identificere med »proletarisk kultur« og »proletarisk modkultur«, kan utvivlsomt diskuteres. At der ikke kan sættes lighedstegn mellem kultur og offentlighed, er allerede fremgået, bl.a. derved, at en sådan identifikation ville overse det grundlæggende basisniveau og hverdagskulturen.

At der findes en sådan fundamental arbejderkultur hos jævne, almindelige arbejdere, som skiller sig ud fra den borgerlige kultur, kunne allerede Friedrich Engels så tidligt som i 1845 konstatere. I sin undersøgelse »Die Lage der arbeitenden Klasse in England« (1845) giver Engels en rent fænomenologisk bestemmelse af en anden og fra den herskende forskellig kultur i den engelske arbejderklasse: »Arbejderne taler andre dialekter, har andre ideer og forestillinger, andre sæder og sædelige principper, anden religion og politik end bourgeoisie. Det er to helt forskellige folk, så forskellige som kun forskellen i race kan gøre dem(...)«⁷²

68. I en kritik af Negt/Kluges udgangspositioner har Martin Scharfe under henvisning til arbejderkulturens historiske progres bl.a. påpeget eksistensen af betydelige proletariske kreativtetsansatser og udfoldelsesformer netop i eksistensområder, som langthent faldt udenfor valoriseringsinteressen. M. Scharfe, i: H. Bausinger m.fl. (som note 37, s. 127-203), s. 192.

69. Negt/Kluge (som note 39), s. 108ff.

70. Samme sted, s. 111ff.

71. Samme sted, s. 59f (min oversættelse, SAA).

72. Engels: *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*, MEW bd. 2, s. 351 (min oversættelse, SAA).

Denne opfattelse, at arbejderne er et helt andet folk end borgerskabet, findes igen hos Lenin, der i et af sine skrifter fra 1913 taler om to nationale kulturer i hver enkelt national kultur: »I *erhverv* national kultur findes der - omend nok så uudviklede - *elementer* af en demokratisk og socialistisk kultur, for i *enhver* nation findes der en arbejdende og udbyttet masse, hvis livsbetingelser uundgåeligt frembringer en demokratisk og socialistisk ideologi. Men i *enhver* nation findes der også en borgerlig (og i de fleste tilfælde oven i købet ærkereaktionær og klerikal) kultur, og det ikke kun i form af »elementer«, men som *herskende* kultur. Derfor er den »nationale« kultur slet og ret godsbesiddernes, præsternes og bourgeoisiets.«⁷³

Samme iagttagelse af en under den herskende liggende, domineret kultur, gør - helt uafhængig af Lenin - den tyske folkelivsforsker Will-Erich Peuckert, som ved sine undersøgelser af bondekulturen i Schlesien når frem til, at der »ved siden af den landlige kultur i Schlesien måtte eksistere endnu en anden.«⁷⁴ Denne betegner Peuckert først som »storbykulturen«, men ændrer, idet han lokaliserer den til ganske bestemte bydele, de typiske arbejderkvarterer, senere betegnelsen til »den proletariske kultur«. Dette nye forskningsområde kan ifølge Peuckert næppe beskrives med de kategorier, som folkelivsforskerne har brugt til at beskrive bondekulturen.⁷⁵

Trods visse lighedspunkter mellem Peuckerts og Lenins iagttagelser er der dog samtidig afgørende forskelle i deres bestemmelser af denne »anden kultur«. Man kan som Wolfgang Emmerich fremhæve den entydigt materialistiske bestemmelse hos Lenin: »den anden kultur« udspringer ifølge Lenin af »den arbejdende og udbyttede masses« »livsbetingelser« og ikke af en eller anden idéhimmel.⁷⁶ Eksistensen af de to kulturer afledes umiddelbart af klasseforholdene. I sit forsøg på at præcisere Lenins teori fremhæver Emmerich dernæst, at »den anden kultur« har et bestemt socialt og politisk indhold: en demokratisk og socialistisk forandring er dens mere eller mindre realiserede *perspektiv*.⁷⁷ Heri ligger endvidere ifølge Emmerich, at »den anden kultur« ikke er eksklusivt bundet til proletariatet som klasse, men tillige kan bæres af selv folk fra borgerskabet, som slutter sig til arbejderbevægelsen. I Lenins bestemmelser fremhæver Emmerich endelig for det tredje, at »den anden kultur«s forhold til borgerskabets herskende kultur er klart og enstydigt bestemt. Eftersom kultur hænger snævert sammen med livsbetingelserne og aldrig udgør nogen autonom dannelse, vil det ifølge Emmerich være en ren illusion at tro, at de foreliggende ansatser til en demokratisk og socialistisk kultur under de kapitalistiske produktionsforhold kan udvikle sig til en herskende kultur.

73. Lenin: Kritische Bemerkungen zur nationalen Frage, i: *Werke* bd. 20, s. 8f, her citeret efter Wolfgang Emmerich (udg.): *Proletarische Lebensläufe* bd. 1, s. 33 (min oversættelse, SAA).

74. Will-Erich Peuckert: *Volkskunde des Proletariats* bd. 1. Frankfurt a. M. 1931, s. IX (min oversættelse, SAA).

75. Samme sted, s. VIII.

76. Emmerich (som note 73), s. 34.

77. Samme sted.

Da borgerskabets kultur er den *dominerende* kultur, må den kultur der bæres af arbejderbevægelsen nødvendigvis blive en *modkultur* (»modvægt til den borgerlige kultur«), som tager sigte på at overvinde den borgerlig-kapitalistiske samfundsorden.⁷⁸

Såvel Lenins teori som Emmerichs præciseringsforsøg er imidlertid som udgangspunkt for en teori om »arbejderkultur« problematiske på flere måder. Emmerichs videreførelse af Lenins teori betegner for mig at se langt hen en ideologisering af en i forvejen videnskabelig upræcis teori. Hos Emmerich lægges vægten i definitionen entydigt på »den anden kultur«s *perspektiv*, dvs. han forstår som Lenin arbejderkulturen (»den anden kultur«) ud fra et socialistisk kulturbegreb. Begrebet »den anden kultur« kommer således til at stå i vejen for en mere differentieret historisk begribelse af arbejder- og folkekulturen. Når Emmerich betoner »den anden kultur«s karakter af *modkultur* og afviser begrebet *subkultur*, begrænses perspektivet stort set til den del af arbejderkulturen, som har revolutionær eller prærevolutionær karakter eller tilknytning til klassekampen og arbejderbevægelsen. Herved skæres store dele af arbejderkulturen - områder, som ikke umiddelbart rummer et socialistisk perspektiv - uden videre bort. Man negligerer herved først og fremmest centrale dele af hverdagskulturen, men f.eks. også arbejderkulturens forhold til bonde- og håndværkerkulturen, betydningen af førindustrielle livs- og tankeformer, påvirkningen fra den borgerlige kulturarv samt til en vis grad også bundetheden til den borgerlige totalkultur.⁷⁹) Med Emmerichs løsgørelse af »den anden kultur« fra dens eksklusive binding til arbejder- og folkekulturen, inddrages endvidere elementer, som kun kan bidrage til en sløring af begrebernes klarhed og historiske sensitivitet.

Lenins begreb om en »anden kultur«, der er opstået i en ganske bestemt historisk og politisk kontekst, er i sig selv uhistorisk og derfor lidet egnet som grundlag for en videnskabelig udforskning af arbejderkulturens specifikke historiske former. »De arbejdende klasser og lags kultur« (hvoraf arbejderkulturen kun udgør en historisk defineret del) er - som Dieter Kramer⁸⁰ gør opmærksom på - ikke identisk med »elementerne af en demokratisk og socialistisk kultur«, thi der findes f.eks. også en arbejderkultur med reaktionært indhold. Derimod må man i alt væsentligt tilslutte sig Wolfgang Jacobeit og Ute Mohrmanns konstatering af, at »de historiske erfaringer viser, at proletariatet i det kapitalistiske samfund kun kan udvikle elementer af en socialistisk kultur og kunst indenfor den organiserede revolutionære arbejderbevægelse.«⁸¹ I den østmarxistiske arbejderkulturforskning lægges der i samklang

78. Samme sted.

79. Jfr. Gerhard A. Ritter: *Workers Culture in Imperial Germany*, i: *Journal of Contemporary History*, Vol. 13 nr. 2, Beverly Hills/London 1978 s. 168f (findes også i Ritter (som note 1)).

80. Dieter Kramer: *Kultur der Arbeiterklasse und kulturelle Aktivitäten in der Geschichte der Arbeiterbewegung*, i: W.F. Haug(udg.): *Massen/Kultur/Politik*. Argument-Sonderband 23, Berlin 1978, s. 165.

81. Jacobeit/Mohrmann (som note 46), s. 12 (min oversættelse, SAA).

hermed også i bestemmelsen af arbejderkulturen størst vægt på det forandrede og overskridende moment i forhold til det kapitalistiske samfund.

I deres bestemmelser af »den proletariske levemåde« tager Jacobeit/Mohrmann således udgangspunkt i arbejderens livsbetingelser under de kapitalistiske produktionsforhold: »Proletarisk levemåde grunder sig ganske vist i stor udstrækning på livssituationen (»Lage«) og de faktorer der bestemmer denne, alligevel ligger netop dens væsen - under kapitalismen - i forandringen og overvindelsen af de påtvungne arbejds- og livsbetingelser henholdsvis i kampen for livsfornødenheder, som bliver proletariatet forholdt af den herskende klasse. Hvad arbejdereren således på denne måde stiller op med »situationen« (»Lage«), bestemmer hans livsmådes former.«⁸² I bestemmelsen indgår to momenter: levemåden er dels betinget af de påtvungne livsforhold (et passivt element), men er dels også bestemt af kampen for at overvinde disse forhold (et aktivt element).

De to momenter kan opvejes overfor hinanden og tildeles større eller mindre vægt i vurderingen af arbejderklassens historiske skæbne og fremtid. Denne diskussion kan næppe afsluttes her. Der skal derfor her kun peges på et enkelt aspekt i denne problemstilling. Når Dieter Kramer i et seminarpapir⁸³ hævder, at det kun er de »kulturelle ydelser«, som opstår »af den skabende (intellektuelle, æstetiske, kunstneriske, etisk-moralske, livspraktiske) forarbejdning af disse determinerende livsbetingelser«, som legitimt kan betegnes som arbejderkultur, er det for mig at se en overbetoning af det aktive element (»overvindelsen«). Kramers definition af genstandsområdet synes således bestemt af et ganske vist bredt, men kvalitativt kulturbegreb, der nok anerkender visse former for livsvirksomhed som kultur (»skabende forarbejdning«), men derimod udgrænser andre som ikke-kulturelle (det passive, lidende aspekt). Den kulturvidenskabelige analyse bør imidlertid ikke indskrænke sig til den del af den menneskelige livsvirksomhed, som har med emancipation, kreativitet og tilfredsstillelse af egne ønsker at gøre, men må også beskæftige sig med tvangsforhold, restriktioner, undertrykkelse og daglig lidelse.⁸⁴ Specielt en kulturhistorieskrivning som omhandler underklassens kulturhistorie bør ikke overse kulturprocessens modsætningsfulde karakter og kun betragte kulturprocessen under progressionens synsvinkel (som fremadskridende civilisationsproces og »kulturfremskridt«), sådan som der er tendens til i såvel den borgerlige som den marxistisk-leninistiske kulturopfattelse. I så fald overser den nydelsens klassekarakter og miskender udviklingshistoriens »bagside« og omkostninger, kulturprocessens »ødelæggelsesarbejde«⁸⁵. Hos

82. Samme sted, s. 13.

83. Dieter Kramer: *Thesen zur Theorie der Arbeiterkultur* (stencileret papir, fremlagt på Arbejderkulturkonferencen i Wien april 1980, som blev afholdt af Die Deutsche Gesellschaft für Volkskunde (s. 1).

84. Jfr. H. Bausinger i *Ästhetik und Kommunikation* 42 (som note 61), s. 103.

85. Se hertil Dieter Hoffmann-Axthelm: *Diskussionsansätze zum marxistischen Gebrauch von Kulturgeschichte*, i: *Ästhetik und Kommunikation* hft. 21/1975, s. 59-65.

Dieter Hoffmann-Axthelm, der (provokatorisk) betegner kulturhistorien som »videnskaben om de daglige historiske lidelser«⁸⁶, opfattes kulturhistorien som historien om »en af sult, sygdomme, krig, næsten ikke afbrudt arbejde og almen stor dødelighed bestemt dagligdag.«⁸⁷ Derfor bør arbejderklassens kulturhistorie også omfatte det påtvungne liv i »slave«arbejde, elendige boligforhold og den dermed sammenhængende trøstesløshed, som længe udgjorde store arbejdergruppers livsvirkelighed. At Kramers kulturbegreb ikke omfatter denne side af det levede liv, synes eksempelvis at fremgå af hans konstatering af, at der med hensyn til ernæring, bolig og klædedragt »kun hos privilegerede arbejdergrupper eller i tider med længere relativ stabilitet(...)kan udvikles elementer af en kultur, som omfatter mere end kun den mest primitive tilfredsstillende af nærings-, beklædnings- og boligbehovene.«⁸⁸ »Kultur« synes altså at fordrere mere end blot det nøgne og trælsomme liv.

Delkultur, subkultur, modkultur

Som udgangspunkt for en materialistisk kulturteori, som en historisk anlagt, står analysen af den pågældende økonomiske samfundsformation (feudalisme, kapitalisme, socialisme). Et grundlag for den videre analyse af samfundsformationens specifikke træk fås endvidere kun gennem historisk konkrete undersøgelser af produktionsmåden og klasseforholdene. Gennem et samfunds eller en nations historiske udviklingsproces opstår efterhånden en samlet, almen kulturtilstand, som er karakteristisk for det pågældende samfund. I denne samlede samfundsmæssige kulturproces kan man betone processens enhedsmæssige karakter, eller man kan lægge vægten på dens modsætningsfulde karakter. Begge disse aspekter må imidlertid tages i betragtning. Betoner man processens enhedskarakter og ser arbejderklassen som led i den samlede samfundsudvikling, vil det også stå klart, at man ikke kan løsrive bestemte dele (:arbejderklassen) fra helheden, uden at se dem i sammenhæng med denne: Arbejderkulturen er udviklet i nær tilknytning til samfundets samlede kulturproces. Pointerer man derimod kulturprocessens klassekarakter, bliver det muligt at udskille forskellige »klassekulturer« indenfor en og samme nationalkultur. Ved siden af en række fælles træk i levemåden har hver klasse altså også sin egen levemåde. Men i modsætning til f.eks. det førindustrielle bondesamfund, der udgjorde et relativt lukket samfundssystem med forholdsvis autarke enheder (»bondekulturen«), kan arbejderkulturen ikke på samme måde isoleres som selvstændig kultur. Arbejderklassen indgår fra starten i en større arbejdsdelt sammenhæng (det kapitalistiske samfundssystem), som nødvendigvis må medinddrages i analysen af arbejderkulturen.⁸⁹

86. Samme sted, s. 62.

87. Samme sted, s. 61.

88. Dieter Kramer (som note 80), s. 167 (min oversættelse, SAA),

89. Dieter Kramer (som note 80), s. 161ff, og samme (som note 48), s. 26ff.

Et sådant teoretisk og metodisk grundlag mangler som helhed i de teorier om arbejderkulturen som »subkultur«, som i de senere år er blevet udviklet hos amerikanske og vesteuropæiske forskere, der i deres kulturopfattelse orienterer sig ud fra et kulturbegreb, som især er blevet udmøntet i den angelsaksiske kultur- og socialantropologi. Her opfattes kultur som et system af værdier, normer og objektivering, således at man kan tale om en gruppes subkultur, i samme øjeblik der hos den givne gruppe foreligger gruppespecifikke signifikante afvigelser fra et herskende normsystem.⁹⁰ Denne teoridannelse og forskningsmæssige tilgangsmåde er således fra marxistisk side - og delvis med rette - blevet stærkt kritiseret⁹¹. Det forekommer bl.a. rimeligt at kritisere den positivistisk-psykologiserende bestemmelse af kulturbegrebet, der gør det umiddelbart fremtrædende værdi- og normsystem til udslagsgivende for indordningen. I det teorierne i stor udstrækning lader det samfundsøkonomiske grundlag og samfundshelheden ude af betragtning, bliver bestemmelsen utilstrækkelig og klasseuspecifik.⁹² På den anden side forekommer det dog, som om subkultur-teorierne netop med deres mere fænomenologisk-empiriske bestemmelser i højere grad har været sensitive og operative i beskrivelsen af reale subkulturelle tendenser end et abstrakt »idealtypisk« kulturbegreb.⁹³ Et reflekteret og modificeret subkulturbegreb, som tager udgangspunkt i samfundshelheden og klasserelationerne, burde således være anvendelige også i den materialistiske kulturanalyse.

I en artikel om arbejderkultur i Østrig⁹⁴ opererer Dieter Langewiesche på nogenlunde rimelig og overbevisende måde med begreberne helhedskultur, gruppekultur, subkultur, modkultur. Som udgangspunkt for Langewiesche står opfattelsen af, at man i et givet samfund på ét og samme tidspunkt kan finde flere forskelligartede kulturformer, som genspejler forskelligartede livsformer i samfundets grupper. Kultur forstår Langewiesche som »samfundsgrupperes overleveringsdygtige materielle og åndelige eksistensformer, adfærdsmåder og normer«⁹⁵ og fremhæver, at »overklassekulturen« ikke må ophæves til almengyldig målestok for andre grupper og lags »kulturtrin«. Vurderingsproblematikken kan dog ikke udelades, i det der i ethvert samfund vil være *dominerende*, men ikke af alle samfundsgrupper i samme grad aner-

90. Jfr. Kramer (som note 80), s. 162.

91. Jfr. Kramer (som note 80), s. 162, W. Emmerich (som note 73), s. 34f, samt Horst Groschopp: Zur Kritik der subkultur-Theorien in der BDR, i: *Weimarer Beiträge*, 23. årg., 1977, hft. 12, s. 20-52, og samme: Kultur der Arbeiterklasse als »Subkultur«?, i: *Jahrbuch für Volkskunde und Kulturgeschichte*, årg. 1980, s. 195-213, hvor alle subkulturteorier simpelthen forkastes.

92. Se henvisningerne i note 91.

93. Jfr. Hermann Rotermund: *Alltagskultur*, i: W.F. Haug(udg.) (som note 18, s. 122-36), s. 125f.

94. Dieter Langewiesche (som note 32) s. 40-57. Langewiesches definitioner anvendes her med de forbehold, der er taget i ovenstående kritik af subkulturkonceptionen. Bl.a. finder jeg Langewiesches begreber for utilstrækkeligt reflekteret i forhold til proletarisk hverdagskultur. Specielt kan det nok betvivles, at gruppekulturen har været integreret i den grad, den fremtræder i Langewiesches definition.

95. Samme sted, s. 40 (min oversættelse, SAA).

kendte kulturelle normer. Disse dominerende (borgerlige) normer præger *helhedskulturen*, som Langewiesche definerer som et »system af gensidigt anerkendte og i hinanden forsænkede kulturer«. ⁹⁶ Helhedskulturen består således af et fletværk af *del- eller gruppekulturer* med begrænset autonomi, der imidlertid i de pågældende delområder accepteres af helhedskulturen. *Subkultur* definerer Langewiesche derimod som kulturelle systemer, som ganske vist også besidder en relativ autonomi, men ikke er accepteret af helhedskulturen, og som idet mindste partielt ikke er integreret i denne. Endelig udgrænses som *modkultur* specifikke, politiserede former for subkulturer, der dels vender sig imod den herskende kulturs loyalitetskrav og dels sigter mod en forandring af de politiske og sociale forhold. ⁹⁷

Herefter fortsætter Langewiesche med tre bestemmelser af »arbejderkultur«: 1. som gruppekultur, 2. som subkultur og 3. som modkultur: »Arbejderkultur er efter dette definitionsforslag altid en særlig form for gruppekultur. Den bliver til subkultur, når arbejdernes respektive bestemte arbejdergruppers sociale livsbetingelser afviger så stærkt fra andre socialgruppers eksistensformer, at de adfærdsstyrende samfundsbilleder indenfor arbejderstanden kommer i modsætning til de helhedskulturelle normer. Bliver denne subkultur gennem tilblivelsen af en selvstændig socialistisk arbejderbevægelse politiseret imod det bestående samfund, så ændrer arbejder-subkulturen sig til en proletarisk modkultur.« ⁹⁸

I Langewiesches artikel skitseres så videre, ud fra østrigske forhold, denne omformningsproces indenfor arbejderkulturen - fra gruppekultur, til subkultur, til modkultur. Det pointeres, at omdannelsesprocessen på intet tidspunkt omfattede alle arbejderne, og at den - for de der tog del i den - ikke altid omfattede hele deres levemåde. Alle tre former for arbejderkultur vedblev snarere også at bestå ved siden af hinanden - i samfundet og i den enkelte arbejders liv. Arbejderkultur som gruppekultur - eller kompleks af gruppekulturer - lokaliserer Langewiesche først og fremmest til den førindustrielle tid og til overleverede kulturformer i forskellige håndværkergrupper. Grænserne mellem sub- og modkultur kan være flydende, men Langewiesche sætter for Østrigs og Tysklands vedkommende i vid udstrækning lighedstegn mellem modkultur og »socialistisk arbejderbevægelseskultur«. ⁹⁹ Hos Günther Roth opfattes den socialdemokratiske arbejderbevægelseskultur i Tyskland derimod som subkultur: Efter socialistlovens fald i 1890 »begyndte arbejderbevægelsen at tilbyde arbejdermasserne en alternativ livsform, som især adskilte sig fra den som fandtes i de lag, som udtrykkelig understøttede det bestående politiske og samfundsmæssige system. Dette muliggjordes gennem et vidtforgrenet fletværk af politiske, faglige og kulturelle organisationer, det vil sige gennem en »subkultur« i sociologisk betydning, et begreb, der såvel skal betegne social-

96. Samme sted (min oversættelse, SAA).

97. Samme sted. Jvf. i øvrigt hertil definitionerne hos Flemming Hemmersam (som note 5 og 9).

98. Samme sted, s. 40f. (min oversættelse, SAA).

99. Samme sted, s. 42.

demokratiets adskillelse fra det herskende system som også dets indre forbindelse med det.«¹⁰⁰

Som det fremgår af Roths beskrivelse af den »socialdemokratiske subkultur«, kan dette begreb i virkeligheden sidestilles med Negt/Kluges begreb om en særlig »proletarisk lejr« (jfr. afsnittet: Arbejderkultur og socialistisk kultur). At der her er tale om historisk definerede dele af arbejderkulturen, hvor det især er tidsrummet fra ca. 1890 til ca. 1940, der står i centrum, fremgår også indirekte af Rolf Schwendters bestemmelse. Schwendter definerer arbejderbevægelsen som en subkultur, så længe den ikke var »integreret i helhedssamfundets normer« og endnu udgjorde en subkulturel ghetto. Schwendter skelner dog ikke mellem sub- og modkultur, idet arbejderbevægelsen karakteriseres med alle modkulturens kendetegn: »signifikant afvigende normer«, »behovenes selvorganisation«, »modoffentlighed«, »modmiljø«, »modøkonomi«, »modinstitutioner«.¹⁰¹ Ifølge den amerikanske sociolog J. Milton Yinger, der oprindeligt lancerede begrebet modkultur (»Contraculture«) opviser arbejderbevægelsen tendenser til såvel subkultur som modkultur. Yinger sondrer, idet han er klar over, at det drejer sig om flydende overgange, mellem »normer og værdier, som udvikler sig som følge af normal social differentiering på samfundsmæssige delområder, og værdier, som opstår i en konfliktsituation i bevidst modsætning til den herskende kultur.«¹⁰² Ifølge denne definition, som ikke afgrænser ud fra politisk-ideologiske o.lgn. kriterier¹⁰³, bliver såvel brede dele af den socialdemokratiske arbejderbevægelseskultur som den revolutionære arbejderbevægelseskultur (kulturformer tilknyttet den syndikalistiske bevægelse, kommunistpartiet m.m.) defineret som værende af modkulturel karakter. En sondring mellem den reformistiske og den revolutionære arbejderbevægelse forekommer dog uomtvistelig, dersom man skal nå til en differentieret forståelse af spektret i arbejderkulturen. Netop indenfor den kommunistiske bevægelse findes de mest udprægede eksempler på tilløb til en egentlig proletarisk modoffentlighed. Den kommunistiske lejr opbyggedes i det mindste delvis udenfor det etablerede helhedskulturelle system og blev i langt højere grad end den socialdemokratiske af andre kulturgrupper opfattet som trussel mod det bestående samfund.

Indenfor det danske socialdemokrati udviklede der sig som andre steder siden slutningen af 1800-tallet et omfattende organisationsnet af foreninger, der tendentielt også omfattede kvinder, børn og unge. Langt fra alle disse arbej-

100. Günther Roth: Die kulturellen Bestrebungen der Sozialdemokratie im kaiserlichen Deutschland, i: H.U. Wehler (som note 60, s. 342-65), s. 342. Se for en kritik af det sociologiske subkulturbegreb Ritter (som note 79), s. 169.

101. Rolf Schwendter: *Theorie der Subkultur* (1973) Nyudg. Frankfurt 1978, s. 164f.

102. J. Milton Yinger: *Contraculture and Subculture*, i: *American Sociological Review* 25, 1960, s. 625-35, her citeret efter Günther Roth (som note 100), s. 531 (min oversættelse, SAA).

103. Hos Flemming Hemmersam (se f.eks. note 5, s. 87) tales der om en »reformistisk modkultur«, som Hemmersam i modstilling til »ansatser til proletarisk kultur« problematisk lader omfatte såvel socialdemokratiet som DKP (»verbalt-revolutionært«).



dertoreninger i arbejderbevægelsens »underskov«¹⁰⁴ var, skønt de ofte opstod i socialdemokratiets forterræn, grundlagt »fra oven« af partiet. Tværtimod blev mange af disse organisationer opbygget »nedefra«, ligesom de vel heller ikke udelukkende bestod af parti- og fagforeningsmedlemmer.¹⁰⁵ Denne arbejderbevægelseskultur, som i løbet af det 20. århundredes første tredjedel udviklede sig til noget nær et fuldstændigt modstykke til »det borgerlige samfund«, oplevede imidlertid sin absolutte kulmination i begyndelsen af 30'erne. Samtidig kom 30'erne også til at betegne et brud med denne udvikling, idet den socialdemokratiske subkultur dels gradvis tabte sine socialistiske målsætninger, dels efterhånden åbnede sig mere og mere ind i samfundet. En delvis modkulturel bevægelse omformedes hermed langsomt til en integreret delkultur. I sin beskrivelse af denne udviklingsproces i Østrig fremfører Dieter Langewiesche den hypotese, at denne drejning netop sker på et tidspunkt, hvor arbejderbevægelseskulturen har opfyldt sin vigtigste samfundsmæssige funktion: at forsvare en udstødt kultur og sikre den institutionalisering indenfor bestemte samfundssegmenter.¹⁰⁶ Idet arbejderbevægelseskulturen således selv var blevet til en del af den herskende helhedskultur, havde den i sidste instans medvirket til arbejderklassens integration i stat og samfund.¹⁰⁷

Forholdet mellem arbejderkulturen og den herskende kultur

I det overstående er arbejderkulturen blevet opfattet som en mere eller mindre selvstændig delkultur. Som følge af kulturprocessens enhed trods sam-

104. Jfr. Stig Günther Rasmussen: Arbejderklassen i lokalsamfundet. Et studie af arbejderbevægelsens »underskov« i Ålborg mellem 1890 og 1930, tilsat nogle principielle overvejelser, i: *Årbog for arbejderbevægelsens historie 1980*, s. 7-50.

105. Se til denne problemstilling også Dieter Dowe: Die Arbeitersängerbewegung in Deutschland vor dem Ersten Weltkrieg - eine Kulturbewegung im Vorfeld der Sozialdemokratie, i: Ritter (som note 1, s. 122-144).

106. Dieter Langewiesche (som note 94), s. 52f.

107. Samme sted, s. 53. Se til opfattelsen af den nutidige arbejderkultur som delkultur også Albrecht Lehmann: *Das Leben in einem Arbeiterdorf*. Stuttgart 1976.

fundets klassesdeling står natoinalkulturens forskellige delkulturer som nævnt i et gensidigt betingelsesforhold til hinanden. I analysen af arbejderkulturen må denne derfor ses i sammenhæng med den samlede kapitalistiske kulturudvikling og i forhold til den herskende borgerlige kultur. I betragtningen af den gensidige relation mellem arbejderkulturen og den herskende kultur kan igen udskilles to sider: den række af faktorer i det kapitalistiske herredømmesystem, som udefra indvirker determinerende på arbejderklassens kulturelle udvikling (undertrykkelses- og integrationsiden), og den andel i samfundets samlede kultur, som arbejderklassen efterhånden tilkæmper sig (participations- og erobringssiden). Begge disse aspekter, som naturligvis ikke kan holdes strengt ude fra hinanden, er med til at bestemme de former, som arbejderkulturen antager i sin historiske udviklingsproces.

De almene rammebetingelser for arbejderklassens kultur er grundlæggende bestemt af såvel det kapitalistiske samfundssystem som helhed (borger-skabets hegemoni) som klassens særlige position i samfundstotaliteten (arbejdernes lønarbejderstatus og det dermed sammenhængende udbytningsforhold). Allerede i klassens materielle og åndelige situation (forstået som en klassespecifik udgangsposition) ligger på forhånd ganske bestemte determinerende faktorer, som angiver de grundlæggende betingelser for klassens livs-udfoldelse. Her tænkes i første række på den »stumme økonomiske tvang«, som udspringer af arbejdskraftens varekarakter og lønafhængigheden. Arbejdernes indkomst er således udslaggivende for, hvad de enkelte familier kan anvende til husleje, bolig, mad, tøj, fornøjelser osv. Lønnen er altså ikke blot determinerende for de rent økonomiske livsforhold, men for hele livsmåden som sådan. I slutningen af forrige århundrede, da mange arbejdere levede på et eksistensminimum, prægede dette hele deres tilværelse og livsførelse. Med den gradvise forbedring af arbejdernes levestandard og med inddragelsen af stadig flere områder af det daglige forbrug i det kapitalistiske varemærked skabtes i løbet af det 20. århundrede forudsætninger for en vis udjævning af forskellene i befolkningsgruppernes levevis. Hermed tilvejebragtes også ganske væsentlige forudsætninger for en »vellykket« integration af arbejderne i det kapitalistiske samfundssystem.

Medvirkende til denne integrationsproces var imidlertid også hele rækken af borgerlige socialisationsagenturer og »ideologiske apparater«: skole, kirke, militær, presse, reklame osv. Gennem deltagelse i borgerligt foreningsliv og i kontakten med det borgerlige samfunds øvrige alment kulturelle institutioner (museer, teatre, biografteater, biblioteker m.m.) påvirkedes arbejderne i borgerlig retning. Arbejderne var ikke blot længe udsat for forskellige former for diskrimination og repression fra myndighedernes og de herskende klassers side, men gennem den borgerlige offentlighed var de tillige underlagt en ideologisk tvang, som i høj grad hindrede dem i at varetage deres egne interesser.

Med massemediernes og bevidsthedsindustriens fremvækst er der i løbet af det 20. århundrede opstået en kommerciel *massekultur*, som i dag har en mindst lige så ødelæggende effekt på arbejderkulturen som den borgerlige kultur.

Den kapitalistiske bevidstheds- og underholdningsindustri medvirker med sin universaliserende effekt stærkt til at frarøve arbejderne deres sociale identitet og klassebevidsthed. Det er således Richard Hoggart centrale tese, at der i England for en generation siden fandtes en folkelig bykultur, en folkets kultur, hvis levn nu er færd med at blive ødelagt af den fremvoksende massekultur.¹⁰⁸ Idet medierne udfylder en stadig stigende andel af arbejdernes fritid, medvirker de kraftigt til at opløse den traditionelle arbejder- og arbejderbevægelseskultur. Selv om vi stadig ikke ved nok om mediernes og kulturindustriens bevidsthedsdannende effekt, kan denne kapitalistiske industrikulturs betydning næppe overvurderes. En væsentlig baggrund for, at kulturindustrien og massemedierne har fået den folkelige gennemsalgskraft, som de har, er utvivlsomt forøgelsen af arbejderklassens fritid og købekraft.

Det 20. århundredes samfundsudvikling har således også indebåret en relativ forbedring af de vilkår, hvorunder arbejderne lever. Dette århundredes kulturfremskridt hviler iøvrigt i vid udstrækning på arbejderklassens produktive arbejde, der selv som tvangsarbejde, udgør en central akt i den kulturskabende proces.¹⁰⁹ Men også gennem opbygningen af den organiserede arbejderbevægelse har arbejderklassen ydet et vigtigt bidrag til samfundets almene kultur. Gennem arbejderbevægelsen har arbejderne først og fremmest tilkæmpet sig rettigheder og goder samt mere menneskeværdige kår. Idet arbejderbevægelsen tilkæmpede sig voksende indflydelse på staten og det offentlige liv, kan man fra arbejderbevægelsens side - og ikke helt med urette - fremhæve, at »staten har forbedret vilkårene, ikke mindst under indflydelse af arbejderbevægelsen«. ¹¹⁰ Lønnen er blevet hævet, arbejdstiden forkortet, arbejderne har tilkæmpet sig ferie med løn, opnået bedre uddannelsesmuligheder, fra 1956 indførtes folkepensionen osv. Med socialreformen fra 1933 blev der sat grænsepæle for, »hvor langt den svage, den afmægtige og magtesløse kunne udnyttes.« ¹¹¹ Meget produktion er endvidere blevet overtaget af det offentlige og af kommunerne og staten. Det er derfor på sin vis rimeligt nok, når Ib Koch Olsen hævder, at »Selv om det privatkapitalistiske samfund består, har samfundet ændret sig i retning af de tanker der har været næret af arbejdernes kulturønsker.« ¹¹²

Den socialdemokratiske arbejderbevægelse har ikke blot udformet egne organisationer og institutioner, men har også på afgørende vis været med til at forme hele det moderne kapitalistiske samfund og dermed også alle dets dårligheder. Ved at påtage sig »det politiske ansvar« og ved at gå ind i »klassesamarbejdet« har den socialdemokratiske arbejderbevægelse ganske vist opnået en ikke ubetydelig indflydelse, men har samtidig måttet gå kompromis

108. Richard Hoggart (som note 42), s. 24.

109. Jfr. Wolfgang Emmerich (som note 73), s. 31.

110. Ib Koch Olsen: Solidaritet og kultur, i: Poul Strømstad (red.): *Mennesket & Maskinen*, Nationalmuseet 1980, s. 182.

111. Samme sted, s. 183.

112. Samme sted.

med dens oprindelige idealer om et socialistisk samfund, hvor arbejderklassen kom til magten.

Mange har i denne udvikling villet se en »borgerliggørelse« af arbejderne og en opløsning af arbejderkulturen. Med »velfærdssamfundet« blev det almindeligt at opfatte arbejderklassen som total integreret og arbejderne som håbløst borgerliggjorte. Man havde svært ved at se nogen forskel mellem arbejderens levemåde og livsmåden i andre befolkningsgrupper. Klasseforskellene var efter manges opfattelse efterhånden forsvundet eller i værste fald godt på vej til at blive elimineret via en demokratisk uddannelsespolitik, der gav alle lige udgangsbetingelser.

Overfor sådanne opfattelser af, at arbejderklassen ikke mere skulle være arbejderklasse, men »nærmest en slags middelstand, som i stigende grad deler vilkår med de bedst stillede«¹¹³, stod imidlertid de barske realiteter: Som Bent Hansen konkluderer i sin bog fra 1969 er nemlig »Desværre (...) den omvendte betragtning rigtigere: Jo større velstanden er blevet, jo større er også modsætningerne blevet om dens anvendelse.«¹¹⁴ Også i 1973 må Bent Hansen konstatere, at »Danmark er stadig et klassesamfund«, hvor »de fundamentale uligheder stadig (består)«.¹¹⁵ Det drejer sig her ikke blot om skævheder i indkomstfordelingen og formuefordelingen eller klasseskel i forbrugsvanerne. Det handler nemlig også om »skel mellem livsformer, og mange af disse skel spærrer mere uoverstigeligt end nogen pigtrådsspærring hele befolkningsgrupper adgang til livsudfoldelse.«¹¹⁶ Virkeligheden var altså en anden end den borgerlige ideologi.

Skønt man i dag med en vis ret kan hævde, at arbejderkulturen i vid udstrækning er blevet absorberet i samfundets almene kultur, er der således stadig grundlæggende klasseskel og interesser, som bevirker, at der endnu findes klassespecifikke reaktionsmåder og tankeformer. I sammenhæng med forbedringerne i arbejderens løn og materielle situation er der ganske rigtigt sket en gradvis udviskning af visse ydre forskelle i befolkningsgruppernes levevis: man har fået samme forbrugsvaner, samme klædedragt og samme boligforhold osv.¹¹⁷ Men bag disse ydre ligheder, som ligger i, at arbejderne f.eks. også har eget hus eller går i pænt tøj, kan der meget vel ligge helt forskellige motiver og indhold¹¹⁸, oplevelses- og erfaringsformer, som adskiller sig radikalt fra de tilsvarende borgerlige. De pågældende kulturelementer og kulturgoder ind-

113. Bent Hansen: *Velstand uden velfærd* (1969), her citeret efter 2. foreøgede udgave, Kbh. 1973, s.19.

114. Samme sted, s. 19f.

115. Samme sted, s. 200.

116. Samme sted, s. 215.

117. Jfr. f.eks. Raymond Williams (som note 40), s. 311.

118. Jfr. M. Scharfe, i: H. Bausinger m.fl. (som note 37), s. 189. Der kan i denne forbindelse også henvises til en dansk undersøgelse af arbejderklassens hverdagsliv i et nutidigt københavnsk forstadskvarter (Hedemarken) - Birte Bech Jørgensen og Leif Thomsen: *Hverdagslivet i en forstad: drømme, realiteter og sociale konflikter*, Kbh. 1978.

går nemlig hos arbejderne i helt andre (klassebestemte) relationer end hos f.eks. borgerskabet.

Dersom man ud fra det udviklede kapitalistiske samfunds tendens til standardisering og ensretning i en række af det ydre livs former mener at kunne slutte sig til arbejderens borgerliggørelse, har man i al fald overset den klassekulturelle konteksts betydning. Når arbejderne indretter sig på samme måde som andre samfundsborgere og deltager i samme aktiviteter som den øvrige befolkning, gør de det altid på betingelser og vilkår, som er specifikke for arbejderklassen.

Skønt arbejderne og specielt de bedre stillede dele tidligt havde »honette ambitioner« og i deres livsførsel i mangt og meget efterlignede borgerskabets og småborgerskabets levevis, har disse småborgerlige bestræbelser ikke ophævet classeskel, men højest fået det til at se ud, som om de ikke var der. Den tilsyneladende og rent ydre lighed står da også i grell modsætning til de faktiske vanskeligheder, som arbejderne - og arbejderbørn - qua arbejdere har haft ved at gøre sig gældende på lige fod med de herskende klasser i samfundet. Allerede i skolen slår samfundets klassemønster igennem og sorterer børnene. Sociologiske undersøgelser viser, at børn fra arbejderhjem er uforholdsmæssigt dårligt repræsenteret blandt dem, der fortsætter op gennem uddannelsessystemet. Idet miljøindflydelsen således slår igennem, kommer arbejderbørnene til at slæbe de sociale skel med sig videre i livet.¹¹⁹ Men dette er blot et enkelt eksempel på betydningen af de ulige udgangsbetingelser.

Selv om arbejderne idag har fået bil, køleskab og fjernsyn - altså luksusvarer, som tidligere var forbeholdt de bedrestillede i samfundet - kan man ud fra disse ændringer ikke slutte sig til arbejderkulturens forsvinden. Når arbejderne før i tiden erhvervede sig den slags luksusvarer, skete det netop kun på bekostning af store afsavn på andre områder, f.eks. ved at udvise sparehensyn til maden (hvor det ikke kunne iagttages af andre i modsætning til f.eks. det tøj, man gik klædt i). I lighed hermed kan man antage, at den småborgerlige livsstil hos arbejderne idag også kan være tilknyttet andre (og classespecifikke) erfaringer end dem, der findes hos småborgerskabet. Idet eksempelvis en bil, et fjernsyn eller et køleskab hos arbejdere indgår i en anden klasse-kulturel kontekst, foreligger her muligheden for, at den pågældende vare i den classespecifikke praksis får en anden form for brugsværdi end hos de der tidligere var de privilegerede ejere af sådanne luksusvarer.¹²⁰

Historisk vil man i arbejderens tilværelse utvivlsomt kunne finde både socialistiske og borgerlige kulturtræk side om side. Den række af borgerlige kulturtræk (som f.eks. arbejdersangkor i kjole og hvidt, vægbilleder af Gud, konge og fædreland osv.), der på mange måder kommer til at præge arbejderkulturen på overfladen, behøver imidlertid ikke nødvendigvis blot at være udtryk for borgerliggørelse. Den kan, som Herman Bausinger understreger, også væ-

119. Jfr. Bent Hansen (som note 113), s. 157f.

120. Se endvidere hertil John Clarke: *Capital and Culture, the post-war working-class revisited*, i: Clarke m.fl. (som note 1), s. 242.

re kulturelle udtryk for, at arbejderne forstår at ranke ryggen og gerne vil have en vis materiel standard.¹²¹ En materialistisk undersøgelse af arbejderkulturen må derfor hverken indskrænke sig til de træk i arbejdernes livsmønstre, som har socialistisk perspektiv, eller til dens eksklusivt klassespecifikke træk (den »selvstændige« arbejderkultur), men bør tillige omfatte sådanne træk i livsmåden, som klassen har overtaget fra andre klasser og lag.

Overfor den generelle kapitalistiske udvikling og dennes omstruktureringer af det samfundsmæssige liv tvinges arbejderkulturen selvsagt også ind i omformningsprocesser. Der er her to tendenser: livsmåden kan enten ændre sig i takt med de generelle samfundsmæssige forandringer, eller den kan absorbere forandringerne i sig. Denne sidste tendens gjorde sig ifølge Richard Hoggart¹²² i hvert fald gældende hos engelske arbejdere i midten af 1950'erne. Hos arbejderne iagtto Hoggart en kraft til ikke blot at *modstå* forandring, men tillige også *tilpasse, modificere og assimilere* nye livsmønstre og forbrugervaner til en traditionel livsstil. I den generelle tilbøjelighed til at påpege arbejderne »borgerliggørelse« og integration, har der utvivlsomt været en tendens til at overse tilstædeværelsen af et sådant modstands- og protestpotentiale.

Niveauer, udviklingsfaser og differentieringer i arbejderkulturen

Udgangspunktet for en materialistisk forståelse af arbejderkulturen er som nævnt en historisk betragtningssmåde. Arbejderkultur er ikke noget statisk, noget én gang for alle givet, men derimod noget der er i stadig bevægelse og udvikling. Det kapitalistiske samfunds historiske udvikling indebærer i sig selv en omformning af klasserelationerne og af arbejderne livsbetingelser og livsform. Bl.a. på grund af denne processuelle karakter lader arbejderkultur sig ikke forstå som nogen homogen størrelse. Den udgør tværtimod en kompleks, uensartet og modsætningsfuld helhed med mange former for indre differentieringer. Arbejderkulturens udviklingshistorie rummer derfor såvel kontinuiteter som brud; nogle elementer fortsætter umodificeret, andre opretholdes i nye former, mens endnu andre forsvinder og erstattes af nye kulturelle former.¹²³

En bestemmelse af arbejderkulturen som en kollektiv og solidarisk kultur, der står i modsætning til borgerskabets individualistiske kultur - som bl.a. hos Raymond Williams¹²⁴ og Michael Vester¹²⁵, og hos Bomholt¹²⁶ - udgør således

121. H. Bausinger: *Verbürgerlichung - Folgen eines Interpretaments*, i: G. Wiegmann (red.): *Kultureller Wandel im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1971, her refereret efter Inger Tolstrup: *Udvidelse af etnologiens arbejdsfelt - studiet af arbejderkultur*, i: *Nord-Nytt* 4, maj 1979, s. 97.

122. Richard Hoggart: *Speaking to Each Other*, Vol. 1 (1970), Harmondsworth 1973, s. 50f.

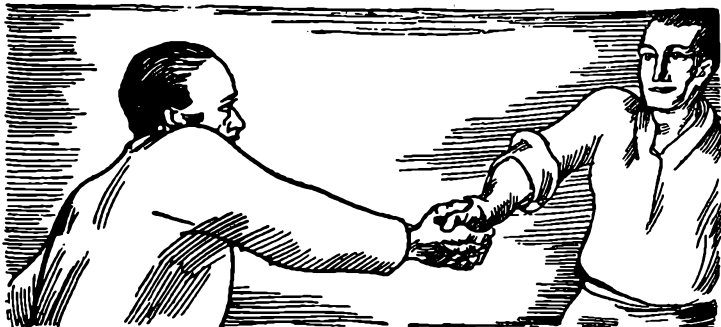
123. Jfr. John Clarke (som note 120), s. 247, 253.

124. Williams (som note 40), s. 313.

125. Vester (som note 44) s. 62.

126. Jul. Bomholt (som note 24), s. 51.

en utilsigelig simplificering, der lader arbejderkulturens historiske kompleksitet gå tabt.¹²⁷



Set i historisk sammenhæng udvikler arbejderkulturen sig i forlængelse af den før-industrielle folkekultur, dels den agrare bonde- og almuekultur, dels den urbane håndværkerkultur. Kontinuiteten mellem arbejderkulturen og disse forudgående kulturformer er endnu kun ringe udforsket. Meget taler imidlertid for, at både elementer i bondekulturen og i håndværkerkulturen levede videre i arbejderkulturen. Indvandringen fra land til by betød bl.a., at arbejderklassen for en stor del kom til at bestå af arbejdere, der oprindeligt var indsocialiseret i en fundamental anderledes livssammenhæng. Af stor betydning for arbejderens organisationsformer var endvidere overleveringer af håndværkerlaugenes organisationsmæssige tradition. Håndværkertraditionen vil desuden kunne spores i forskellige faggrupperes særlige selvforståelse, sprog, skikke, værdier og selskabelige liv. Betydningen af denne sammenhæng mindskes ikke derved, at en overvejende del af den danske byarbejderklasse længe vedblev at arbejde i små værksteder med arbejde af håndværksmæssig karakter. Med hensyn til landarbejdernes kultur, så er denne - måske bl.a. som følge af den gennemgående mangel på klassespecifikke organisationsformer - endnu temmelig udforsket.¹²⁸ Det er således endnu et uløst problem, hvorvidt land- og byarbejderkulturen som arbejderkulturens to hovedformer kan fastholdes som former indenfor én og samme kultur eller må opfattes som to adskilte, selvstændige kulturformer. Ud fra et marxistisk klassebegreb hører

127. En uddybet kritik heraf findes i Svend Aage Andersen (som note 26), s. 56f. Se endvidere Richard Johnsons kritik af Williams i: *Three polematics: elements of a theory of working-class culture*, i: Clarke m.fl. (som note 1), s. 219.

128. Af upublicerede arbejder som omhandler landarbejdernes kultur kan nævnes tre konferensafdelinger: Bodil Grue-Sørensen/Bjarne Kildegaard Hansen: *Husmandsideologien i Danmark. Dens historiske baggrund og kulturelle fremtrædelsesformer* (Brede 1978), Lone Brems Dalgård/Hasse Bildt Lindegren: *Historie og erindring. En undersøgelse af sammenhængen mellem sociale vilkår, socialisation og bevidsthedsdannelse i den danske arbejderklasse i perioden 1870 - 1914 på baggrund af arbejdererindringslitteraturen* (Århus 1979) og Svend Aage Andersen (som note 21).

såvel by- som landarbejdere til den samlede arbejderklasse. Ikke desto mindre afviger de to kulturformer i deres udformning i den grad fra hinanden, at de vanskeligt kan opfattes som »to alen ud af ét stykke«.

Arbejderne levede ikke blot under regionalt og lokalt meget varierede forhold, men udgør i sig selv en særdeles sammensat og lagdelt befolkningsgruppe. Arbejderkulturens heterogenitet hænger således ikke blot sammen med de historisk variable vilkår og forandringer i klassestrukturen, men skyldes i høj grad også interne differencer, bl.a. betinget af den geografiske ujævnhed (hovedstad, provinsby, landet) og den sociale fragmentering af klassen (håndværkere/industriarbejdere/HK'ere, faglærte/ufaglærte, fastansatte/sæson- og løsarbejdere osv.). En række andre omstændigheder kan yderligere virke modificerende ind på de konkrete livsbetingelser: familiens børnetal, om begge forældre har udearbejde, evt. biindtægter, sygdom, drikkeri, arbejdsløshed osv. Yderligere må også den geografiske, faglige og sociale mobilitet i klassen tages med i betragtning. Ved arbejdsløshed søges arbejde i en anden by, evt. i et andet fag, og det sker ikke helt så sjældent, at den enkelte arbejder i sit livsforløb skifter klasse - f.eks. fra svend til mester eller fra arbejder til småhandelnde. Dette understreger endnu engang vigtigheden af at se arbejderkulturen i dens stadige interaktionsforhold til andre kulturformer, f.eks. den småborgerlige kultur.¹²⁹ Det er endvidere også nødvendigt at være opmærksom på kønsspecifikke elementer i arbejderkulturen. Den kønsbestemte arbejdsdeling opsplitter bl.a. gennem adskillelsen af arbejdssfæren (produktionen) og hjemmesfæren (reproduktionen) mænds og kvinders sociale verden. Denne strukturering af forholdet mellem produktion og reproduktion vil imidlertid opleves vidt forskelligt af den mandlige og den kvindelige arbejder.¹³⁰

Disse afgørende forskelle og indre modsætninger i arbejderkulturen umuliggør opfattelsen af arbejderkulturen som et kohærent værdisystem og homogent hele, som er fælles for hele arbejderklassen. Fælles for alle lønarbejdere, landarbejdere som byarbejdere, er først og fremmest det objektive strukturkendetegn, at de er henvist til at sælge deres arbejdskraft som vare. Som Dieter Kramer må man derfor hævde, at der findes »determinerende livsbetingelser«, som tendentielt er fælles for arbejderklassens forskellige dele og som helhed »trods graverende forskelle gør en sammenfattende betragtning mulig.«¹³¹ Af sådanne bærende fællesbetingelser nævner Kramer de fælles ydre rammebetingelser, som etableres gennem lønarbejdsforhold, ejendomsforhold og herredømmesystem (selv om disse determinanter ændrer skikkelse med udviklingen af kapitalismens forskellige faser).¹³²

En social- og kulturhistorisk periodisering af arbejderkulturens udviklingshistorie kan ikke uden videre følge periodiseringen indenfor arbejderbevægelse-

129. Jfr. Gareth Stedman Jones: *Kultur und Politik der Arbeiterklasse in London*, i: Puls/Thompson (som note 59), s. 317-368.

130. Jfr. John Clarke (som note 120), s. 249 og Richard Johnson (som note 127), s. 235.

131. Kramer (som note 83), s. 1.

132. Samme sted.

sens organisationshistoriske udvikling. Derfor kan de foreliggende ansatser¹³³, som overvejende orienterer sig ud fra organiserings udvikling, heller ikke uden videre accepteres. En historisk specificeret udarbejdelse af udviklingsfaserne i arbejderkulturen forudsætter således grundigere empiriske undersøgelser af først og fremmest arbejdernes hverdagskultur. Nogle udviklingslinjer er allerede skitseret i det overstående (jfr. afsnittet: Delkultur, subkultur, modkultur). Periodisering kan dog ikke uden videre overføres fra den ene nation til den anden. Det er derfor i al foreløbighed og med alle mulige forbehold, jeg her foreslår en sondring mellem følgende fire udviklingsfaser i den danske arbejderkulturs historiske udvikling:

1. *Udstødselsperioden*, tidsrummet frem til ca. 1890, hvor arbejderklassen nærmest står som en udstødt og ringeagtet pariaklasse »udenfor« samfundet og med særdeles elendige og nedværdigende arbejds- og livsbetingelser.

2. *Politiseringsperioden* fra o. 1890 til ca. 1935, hvor arbejderne gennem politisk bevidstgørelse og sammenslutning tilkæmper sig bedre livsforhold, samfundsmæssig accept samt alternative sociale udfoldelsesrum for den vundne identitetsbevidsthed (den socialdemokratiske lejr).

3. »*Borgerliggørelsesperioden*« med tendens til øget social integration af arbejderne i tiden fra o. 1935 frem til 60'erne, hvor arbejderne antager stadig flere træk fra samfundets almene kultur i deres livsmønster.

4. »*Velstandsperioden*« fra starten af 1960'erne, hvor arbejderne tilsyneladende i højere grad fremtræder som »forbrugere« end »arbejdere« og arbejderkulturen synes at have tabt hovedparten af dens klassespecifikke træk gennem sin tendentielle sammensmeltning med samfundets helhedskultur.¹³⁴

Fasernes tidsfæstelse skal ikke forstås således, at de enkelte perioders karakteristika ikke findes i andre perioder. Det gør de, men blot ikke som dominerende tendenser. Af pladshensyn er det her desværre ikke muligt at gå ind i en nærmere beskrivelse af de enkelte perioder.

Der er i det overstående blevet gjort meget ud af at skelne analytisk mellem *arbejderklassens kultur* og *arbejderbevægelsens kultur*. Som et mellemled mellem disse to hovedniveauer i arbejderkulturen kan man opfatte *arbejderforeningskulturen*, som i højere grad er opbygget »nedefra« end den kultur, som udfoldede sig indenfor arbejderbevægelsens institutionelle rammer. I mange af disse lokalt forankrede organisationer foreligger et ganske overordentlig stort element af selvorganisering og selvstyring (f.eks. i sangforeninger, forskellige Folkets Hus-aktiviteter m.m.).

Sondringen mellem arbejderklassens kultur og arbejderbevægelsens kultur er selvsagt af overordentlig vigtighed i den løbende diskussion. De to niveauer

133. Der tænkes her først og fremmest på Vesters periodiseringsforslag (som note 44) og Ib Bondebjergs forsøg på at applicere Vesters teorier på danske forhold (som note 27).

134. De hosstående definitionsforsøg støtter sig ganske vist til især Vesters bestemmelser (jfr. note 133), men tager i den indholdsmæssige modificering af disse sigte på at fastholde periodiseringen til udviklingen i livsmåden og arbejdernes dagligliv og derved undgå en vægtforskydning til arbejderorganisationernes udviklingshistorie.

må dog ikke opfattes som stående i noget antagonistisk modsætningsforhold til hinanden. Dersom man definerer arbejderkulturen som omfattende to hovedniveauer: et basalt hverdagsniveau (arbejdernes livssammenhæng) og et ovenliggende institutionsniveau (forskellige organisationsformer for livssammenhængen og arbejderinteresserne), betones det dialektiske forhold mellem de to planer. Der består således et gensidigt vekselvirkningsforhold mellem arbejderkulturens basisplan, *hverdagskulturen*,¹³⁵ og dens top- og overbygningsplan, *institutionskulturen* (organisationskulturen). Dette forhold mellem hverdagskulturen (forstået som arbejdernes daglige levevis) og institutionskulturen (forstået som krystalliseringer af kollektive tanke- og adfærdsmønstre) er hos Anker Gemzø¹³⁶ blevet beskrevet som forholdet mellem »spontan« arbejderkultur og »organiseret« arbejderkultur. Med termen »spontan« ses der dog bort fra, at også denne del af arbejderkulturen er udtryk for organisering.

Også folkloristen Flemming Hemmersam, der ligeledes pointerer sondringen mellem »arbejderklassens hverdagskultur« og »arbejderbevægelsens forsøg på at skabe en kulturel overbygning«¹³⁷, har fremlagt flere positive forsøg på en yderligere differentiering af begrebet arbejderkultur. Hemmersam arbejder her i forlængelse af sanghistorikeren Karl Clausens terminologi med hovedbegreberne »arbejderkultur«, »arbejderlig kultur« og »arbejderleder kultur«. Ved at knytte begrebet »arbejderkultur« til »den del af arbejderklassens tilværelse, der organisatorisk er uden sammenhæng med arbejderbevægelsen«¹³⁸ lægger Hemmersam efter min opfattelse tyngden i definitionen det rigtige sted, men reducerer samtidig dette begreb utilladeligt ved ikke at lade det omfatte institutionsniveauet. Dette resulterer i en udialektisk modstilling mellem »den centraldirigerede arbejderkultur (parti, fagforening, kooperation, AOF) og arbejdernes egen kultur, eller som vi her vil kalde det *arbejderlig kultur* og *arbejderkultur*, som udtryk for brydninger mellem *innovationer* (fornyelser) og *traditioner*.«¹³⁹ Skønt livet i arbejderorganisationerne er underlagt en række styringer, bl.a. fra arbejderbevægelsens ledelse, må institutionskulturen dog også ses som »arbejderklassens kollektive selvudtryk«, manifestationsformer for klasseerfaringer og klasseinteresser.

Både arbejderlig kultur og arbejderlederkultur henfører Hemmersam til

135. Til begreberne hverdagsliv og hverdagsbevidsthed se ud over de i noterne allerede nævnte værker Agnes Heller: *Das Alltagsleben. Versuch einer Erklärung der individuellen Reproduktion*, Frankfurt/M. 1978 og Thomas Leithäuser: *Formen des Alltagsbewusstseins*, Frankfurt /M. 1976. For empiriske undersøgelser af den danske arbejderklassens hverdagskultur kan der henvises til de i noterne 118 og 128 nævnte arbejder samt Lone Bentzen m.fl.: »det uendeligt små« og »det uendeligt store« - i *arbejderklassens hverdagsliv i mellemkrigstiden*. RUC. 1980 (udlånes via ABA).

136. Anker Gemzø (som note 20).

137. Flemming Hemmersam i: *Unifol* 1974 (som note 9), s. 113.

138. Flemming Hemmersam i: *Unifol* 1978 (som note 9), s. 79.

139. Flemming Hemmersam: *Hverdagsliv, levevis og kultur*, i: *Meddelelser. nr. 9, sept. 1977*, s. 42.

»den organiserede arbejderbevægelse«: »Arbejderlig kultur har sit tyngdepunkt i arbejderbevægelsens omfattende foreningsliv, hvadenten det er parti, fagforening, Kooperation eller oplysningsforeninger.(...)Arbejderlederkultur er udtryk for en specifik arbejderaristokratikultur med egne kulturelle normer, ideologier og funktionalistiske træk. Forfattere, ideologer og filosoffer indenfor arbejderbevægelsen hører også til her.«¹⁴⁰ I analogi med disse bestemmelser udvikler Hemmersam videre de tilsvarende begreber »arbejderfolklore«, »arbejderlig folklore« og »arbejderlederfolklore«, som omfatter arbejderkulturens specifikt folkloristiske aspekter. I den samlede analyse skal disse kategorier så dels analyseres i forhold til hinanden og dels ses i relation til den herskende kultur og til folkekulturen.¹⁴¹ Der foreligger således hos Hemmersam en samlet teori om arbejderkulturen og et differentieret begrebsapparat til dens udforskning. Også af den grund kan der være anledning til at fremføre visse indvendinger.

At Hemmersams sondringer griber fat i reelle og centrale skillelinjer i arbejderkulturen, skal ikke betvivles. Alligevel forekommer definitionerne, som de her foreligger, at være lidt for skematiske og forenkledede. For det første kan arbejderkulturen ikke begrænses til »den del af arbejderklassen, som organisatorisk er udenfor(...)«¹⁴². De ikke-organiserede arbejdere er ikke mere egentlige arbejdere end de organiserede. Derfor udgør de organiserede arbejderes kulturformer også en ligeså egentlig del af arbejderkulturen som de ikke-organiseredes. For det andet er bestemmelsen af arbejderbevægelsens foreningskultur som en »centraldirigeret arbejderkultur« noget unuanceret i forhold til det komplicerede samspil mellem basis og top, centralt og decentralt, i udformningen af foreningslivet. Begrebet »arbejderlig kultur« forstået som udtryk for en bevægelse fra oven rummende en ideal, opdragende bestræbelser, opfanger derfor kun bestemte aspekter af denne del af arbejderkulturen. Den organiserede arbejderbevægelses kultur lader sig ikke reducere til en kultur, der alene er dirigeret fra oven eller udefra, ligesom den heller ikke kun kan ses som udtryk for et innovativt aspekt. For det tredje overser opfattelsen af »arbejderlederkulturen« som »udtryk for en specifik arbejderaristokratikultur« bl.a., at arbejderklassens ideologer ikke blot udtrykker deres *eget* kulturelle standpunkt, men i deres virke tillige i høj grad repræsenterer proletariske klasseinteresser eller giver udtryk for proletariske livs- og erfaringsformer (jfr. f.eks. afsnittet om den kunstneriske kultur).

140. Flemming (som note 138), s. 80.

141. Samme sted, s. 81.

142. Flemming Hemmersam (som note 5), s. 86, jfr. note 138.

Afslutning

Oparbejdelsen af en »arbejderklassens kulturhistorie« som led i en mere omfattende »folkets historie«¹⁴³ bryder på flere måder med mere traditionelle indfaldsvinkler på historien. Blandt de mange forskellige måder, som historien udforskes på, repræsenterer den kulturhistoriske tilgangsmåde en særlig indfaldsvinkel, der bl.a. dels søger at anlægge et helhedsperspektiv på historien og dels samtidig insisterer på en inddragelse af den totale livssammenhæng i analysen. Herved sammentænkes ikke alene områder, som ellers udforskes adskilt, men herved rykker også andre aspekter og dimensioner af virkeligheden (den subjektive livsverden, den individuelle livshistorie o.lgn.), end de der traditionelt har været prioriteret, frem i fokus for historieskrivningen. Kortlægningen af disse forskningsmæssigt hidtil ret ubelyste eller i al fald forsømte virkelighedsaspekter skulle kunne tildele historieskrivningen nogle dimensioner, som den hidtil har savnet og som samtidig gør den mere vedkommende og aktuel for det folk, som faktisk har været med til at skabe denne historie, og som derfor også selv har del i den. Det er derfor også naturligt at se en del af denne forsknings perspektiv - som bl.a. Birte Broch gør det¹⁴⁴ - i mulighederne for fra forskningsside at kunne indgå i et anderledes produktivt og konstruktivt forhold til den arbejderbefolkning, hvis historie man skriver. Perspektivet er her optimalt, at det er folket selv, der skriver sin egen historie. Mere beskedent fordrer en rekonstruktion af arbejderklassens kulturhistorie et samarbejde mellem akademikere og arbejdere - et samarbejde, der gerne skulle føre til en styrkelse af arbejderbefolkningens selvbevidsthed og identitet.

143. Se f.eks. Raphael Samuel: *Village Life and Labour*, London/Boston 1975, s. XIII-XXI (Indtroduktion til »people's history«).

144. Birte Broch om Slagelse-projektet i: *Årbog for arbejderbevægelsens historie 1980*, s. 211f. Jfr. også Kristof K. Kristiansen/Tinne Vammen: »History Workshop«. Om et engelsk forsøg på at gøre historie til fællesje, i: *Fortid og nutid* bd. XXVIII 1980 hft. 3, s. 411-424.

Arbejderhøjskolen - og »det socialdemokratiske dannelses-paradoks«.

- delstudie i arbejderbevægelsens
kultur - politik og -praksis.

Af Jens F. Jensen

Indledning.

»Arbejderhøjskolen« er betegnelsen for den særlige uddannelsesinstitution, der var baseret på de institutionelle rammer, den grundtvigianske folkehøjskole havde afsat, men blev etableret og drevet i arbejderbevægelsens regi, og som faktisk fungerende institution historisk kan fikseres til perioden mellem 1910 og 40ernes begyndelse.

Direkte organisatorisk tilknytning til arbejderbevægelsen havde kun *Esbjerg Arbejderhøjskole*, der blev startet op i 1910 og *Roskilde Højskole*, der blev erhvervet af arbejderbevægelsen i 1929.

Nedenstående artikel er et forsøg på en historisk analyse af denne specielle institution, idet den ses som led i og udtryk for arbejderbevægelsens og Socialdemokratiets kulturpolitik og -praksis, som den udviklede sig op gennem perioden¹.

Aspekter, der vil ligge centralt i opmærksomhedsfeltet, er det ideologiske indhold og klasse-mæssige fundament i det dannelsesideal skolen formidler, oplysningens politiske karakter og sigte, kultur-konceptionens udvikling, elevklientellets profil og fagsammensætningen. Disse delområder vil skitse-mæssigt blive forbundet med samfundsudviklingen, som den først og fremmest formes i de socioøkonomiske og klasse-mæssige strukturbevægelser, og som disse igen afsætter sig i reformismens strategiske kifte, i ændringer i kvalifikationsstrukturer og socialisationsbehov og kultursyn og -politik indenfor arbejderbevægelsen - for i forbindelse hermed at fremanalysere de faseforløb, institutionen selv beskriver².

Arbejderkultur og »det socialdemokratiske dannelsesparadoks«.

For en behandling af »arbejderkultur« er det overordentligt vigtigt at fastslå, at denne altid indgår som *moment* i en samfundsmæssig totalitet, der er struktureret af den kapitalistiske økonomi, karakteriseret ved de antagonistiske klasser og domineret af den borgerlige kultur. Arbejderkulturen er således på ingen måde at betragte som en uberørt, afsondret, autonom og intakt kulturel integritet, men indgår tværtimod til stadighed som en modkulturel bevægelse

i forhold til andre ideologiske kulturelle former, og kan derfor kun fikseres som momenter, der på modsigelsesfyldt og ofte uopløselig vis er integreret i det herskende system. Samtidig rummer arbejderkulturen dog elementer til en *potentiel* totalorganisering af samfundsstrukturen.

Arbejderklassens kultur skal derfor altid begribes som *moment* i en dynamisk samfundsmæssig bevægelse, der på den ene side har den kapitalistiske økonomis subsumeringsproces og den industrielle produktion, der både sætter den fundamentale klasse-antagonisme og samtidig tenderer en homogenisering og uniformering af klassernes livstotalitet; og på den anden side har klassens totale livsvilkår (arbejde, fritid, familie, boligforhold etc.), der også grundlæggende er sat af den kapitalistiske økonomi, men hvor klassen forsøger at etablere og fastholde klassebestemte organisationsformer og livssammenhænge baseret på den sociale og bevidsthedsmæssige kollektivitet og dermed yde modstand mod de overgribende subsumerende tendenser¹.

Arbejderhøjskolen repræsenterer i sin form af arbejderorganiseret uddannelsesinstitution netop et sådant komplekst modsigelsesfyldt kulturelt fænomen, et formidlingsfelt i forhold til kvalifikations- og socialisationskrav, som de sætter sig igennem fra de to ovennævnte samfundsmæssige hovedkræfter: det borgerlige samfund og den kapitalistiske økonomi i sig selv modsigelsesfyldte totalitet og arbejderklassen - her vigtigst: arbejderbevægelsen i dennes i sig selv modsigelsesfyldte reformisme, som det ytrer sig i strategi, ideologi og politisk praksis.

Den kvalificerings- og socialisations-strategi, der bliver resultatet af mødet mellem disse to samfundsmæssige hovedkræfter - og som fundamentalt karakteriserer Arbejderhøjskolen - er således ikke entydig eller har et homogent indhold, der kan opløses i én formel, men må bestemmes i sin modsigelsesfyldthed i de historisk specifikke fremtrædelsesformer i forhold til den kapitalistiske produktionsproces' udviklingsstade, styrkeforholdet mellem de forskellige klasser og lag, og mellem arbejderklassens forskellige fraktioner, den socialdemokratiske reformismes øjeblikkelige udformning, de personlige formidlinger disse forhold fremtræder i etc.

De to modsætningspoler kan indenfor det »kulturelle felt« på det mest abstrakte og almene plan beskrives via Raymond Williams' karakteristikker og definitioner af henholdsvis »borgerlig kultur« og »arbejderkultur«².

»Borgerlig kultur« bliver her karakteriseret ved den sociale relation, der betegnes *individualisme*, som defineres ved at »samfundet betragtes som et neutralt område, hvor det er hvert individs naturlige ret frit at forfølge sin egen udvikling og sin egen fordel.«³

Heroverfor står arbejderklassens konception, der »...hverken opfatter samfundet som neutralt eller beskyttende, men som et nyttigt instrument ... for alle former for udvikling, undtagen den individuelle. Udvikling og fordel fortolkes ikke individuelt, men kollektivt ... Forbedringer er ikke at få lejlighed til at undslippe sin egen klasse eller gøre karriere, men at alle kommer alment og kontrolleret fremad ... Ikke individet men hele samfundet skal bevæge sig fremad.«⁴

Hermed er konceptionen af arbejderkulturen også fikseret til »den grundlæggende kollektive idé og de institutioner, holdninger, tænkemåder og intentioner, der følger af denne«⁵ dvs. fundamentalt karakteriseret ved centreringen om solidariteten, det samfundsmæssige og institutionsdannende i modsætning til den individuelle, intellektuelt og kunstnerisk dominerede borgerlige kultur.

Som det fremgår af en lang række skriftlige kilder indenfor arbejderbevægelsen fra denne periode - og som det også vil være konklusionen på denne konkrete analyse af en specifik institution indenfor arbejderbevægelsens omfattende kulturaktiviteter - sætter modsætningsforholdet mellem disse to kulturkonceptioner sig igennem som en dobbelthed, et paradoks i den socialdemokratiske uddannelsesstrategi og i dannelsesidealet.

Et rent foreløbigt - men i denne artikels sammenhæng ikke desto mindre centralt - eksempel kan tjene til illustration: Julius Bomholt fremlægger i sin bog »Arbejderkultur« (1932) flere steder sit bud på en ny mennesketype, et nyt »personlighedsideal«, der kan aflæses som hans personlige tolkning af et »moderne« (dvs. specielt til den klassiske og kriseregulerende reformisme⁶ henhørende) socialdemokratisk dannelsesideal⁷. Dette ideal kan netop centralt karakteriseres ved sine bestanddele af modsigelsesfyldte momenter.

Bomholts »organisatoriske menneske« - som han selv benævner det - tilskrives dels positive egenskaber i form af kategorier som: støt og solidt politisk arbejdende, realitetssans, saglighed, evnen til (for-)handling, forhandlingsteknik/-taktik, indøvelse af og accepten af det borgerlige demokrati i form af den delegerede kompetence, indsigt, dannelse, uddannelse etc. Men herudover indikerer han også en række modstridende dannelseselementer, som de f.eks. kan udtrykkes i følgende modsætningspar: accepten af og ansvaret overfor det samfund arbejderer nu er medadministrator af/klassebevidstheden; selvstændighed/gruppe-, klasse- og organisationsloyaliteten; det disciplinerende/det kreative, fleksible; den individuelle opstigning/solidaritetsfølelse; det selvstændige, selvbevidste individ/det samarbejdende menneske, hvor det sidste bl.a. klart kommer til udtryk, når Bomholt vil beskrive den mere og mere selvbevidste »repræsentant for fællesviljen«. Der er kort og godt tale om, at det nye menneskeideal peger i retning af den reformistiske og kapitalaffirmative »tillidsmand«.

Højresiderne i de ovennævnte modsætningspar kan alle siges at have affinitet til en værdiorientering i retning af hvad der i Williams' forstand kan betegnes som en solidaritets-centreret »arbejderkultur«, mens venstresiderne kan siges at forbinde sig med en værdiorientering, der ligger i forlængelse af den af Williams definerede, individualitets-centrerede »borgerlige kultur«.

Bomholts dannelsesideal kan således karakteriseres ved modsigelsesfyldtheden mellem på den ene side kvalifikationstyper, der er direkte instrumentaliseret under kapitalen, samtidig med at der på den anden side også indgår bestanddele af en *mod*-socialisation, der konflikterer med det herskende borgerlige system. Eller skarpere formuleret: Bomholts dannelsesideal intende-

rer at socialisere og kvalificere arbejderen både som *arbejder* og som *borger*, både som *klassemedlem* til indgåelse i klassekampen og bevægelsens organisationer og som *individ* til indgåelse i det borgerlige demokratiske samfund. Disse modsætninger, der også på et mere generelt plan indgår i den socialdemokratiske opdragelsesstrategi, kan sammenfattes og begrebs-bestemmes som - og vil i denne artikels sammenhæng blive benævnt - »*det socialdemokratiske(reformistiske) dannelses-paradoks*«.

Det er spændingsfeltet mellem de to ovennævnte modsætningspoler - hvor borgerlige og proletariske elementer: individualiteten og solidariteten, styrkelsen af den enkelte og styrkelsen af klassen, løber sammen og indgår i modsigelsesfyldte former - at arbejderhøjskolen og mere bredt Arbejderbevægelsens kulturkonception, -politik og -praksis i denne artikel vil blive forsøgt analyseret og forstået.

Arbejderbevægelsens oplysningsarbejde og »Arbejderhøjskolen«.

I de første 50 år efter den danske arbejderklasses konstituering spillede oplysnings- og kulturområdet - forstået i snæver forstand - en relativt tilbagetrukket rolle i arbejderbevægelsens aktiviteter i forhold til organiseringen og kampen på det faglige, politiske og tildels også kooperative område. Frem til 1920'erne kunne arbejderbevægelsen således siges at være karakteriseret ved en *fase-tænkning*¹, hvis hovedindhold var, at de materielle forhold, dvs. retighederne på det økonomiske, politiske og faglige område først skulle konsolideres *før* der blev ressourcer til og behov for organisatoriske indsatser i forhold til området for den oplysningsmæssige, uddannelsesmæssige og bredt kulturelle kamp. En opfattelse og en handlemåde, der naturligvis må forstås i relation til den økonomiske og politiske exploitations- og repressions-situation arbejderklassen aktuelt befandt sig i.

Det begrænsede oplysningsarbejde rettet mod arbejderklassen, der imidlertid faktisk *blev* iværksat i perioden frem til 1910 var af decentral og sporadisk karakter, ligesom det indholdsmæssigt, politisk og ideologisk var stærkt heterogent. Disse initiativer kan groft set indplaceres i forhold til følgende to modsætningspoler:

1) På den ene side er der en klassespecifik og klassekampsorienteret oplysningsvirksomhed, der som regel opstår spontant og decentralt i klassen, er af selvorganiserende karakter og indeholder momenter, der peger ud over kapitalismen. 2) På den anden side er der en almen-dannende oplysningsvirksomhed, der virker for arbejdernes »åndelige højnelse« indenfor en borgerlig forståelsesramme, og hvor den organisatoriske kraft ofte hentes udenfor arbejderklassen og dens organisationer.

Som eksempel på den første kategori kan nævnes »Agitatorklubben«, selvskabt for uddannelse af socialistiske agitatorer, som Louis Pio oprettede; og »De socialistiske Diskussionsklubber«, der var selvorganiserede arbejdergrupper oprettet med det formål at diskutere socialistisk politik og sociale spørgsmål for at skole gruppens medlemmer til kamp for socialismen, og for at

være alment debatskabende og teoriudviklende. Som eksempel på den anden kategori kan nævnes Studentersamfundets »Aftenundervisning for Arbejdere«, der startede først i 1880'erne og omfattede undervisning i elementære Fag; »Folke-Universitetet«, der startede 1897 og formidlede videnskabelige resultater; og endelig »Aftenskolen«, der havde eksisteret i flere menneskealder på landet, men som først omkring århundredeskiftet bredte sig til byerne. Den organisatoriske basis i »Aftenskolen« var oftest fællesorganisationerne og andre arbejderorganisationer, og skolen havde således tildels udspring i klassen. Undervisningen lå væsentligst indenfor det grundkvalificerende niveau, og gennemførtes som regel ved hjælp af lokale skolelærere.²

*Folkehøjskolens*³ betydning for gårdmandsklassens politiske og kulturelle organisering og materielle fremgang i sidste halvdel af det 19. århundrede var tidligt erkendt indenfor arbejderklassen. Den grundtvigske højskole havde dog aldrig fået tag i den i perioden kraftigt ekspanderende arbejderklasse og byungdom grundet en række indlysende ideologiske modsætningsforhold: folkehøjskolen var anlagt på et nationalt grundlag, hvor arbejderbevægelsen var anlagt på et internationalt; folkehøjskolen var baseret på konfession og kristendom, mens arbejderbevægelsen var erklæret religiøst neutral eller formulerede sig direkte antireligiøst; hvor folkehøjskolen havde sin traditionelle forankring i det agrare borgerskab (og dermed også sin specielle fysiske placering), der var arbejderklassen naturligvis forankret i de centre, der havde produceret dem som klasse: de nye industrielle urbane miljøer; hvor folkehøjskolen politisk traditionelt var tilknyttet Venstre, der havde arbejderbevægelsen entydigt knyttet sig til det socialdemokratiske parti, etc.

Imidlertid var der en del i folkehøjskolens formelle idé, som dele af arbejderklassen og enkeltpersoner udenfor arbejderklassen havde opdaget kunne blive et aktiv også i *arbejdernes* kulturelle rejsning.

Allerede i 1880 oprettede F.F. Falkenstjerne således en højskolevirksomhed i København - den første egentlige byhøjskole - men fik dog ikke den fornødne opbakning bag sin idé og en forankring i arbejderkredse, hvorfor initiativet allerede måtte opgives igen i 1887. I 1891 forsøgte Morten Pontoppidan tilsvarende at skabe en arbejderhøjskole i København - et eksperiment, der kun fik to års levetid.

Det første levedygtige arbejderoplysningsinitiativ, der havde udspring i folkehøjskoletanken, var Johan Borups oprettelse af »Kursus for ikke studerende Herrer og Damer«, der ligeledes startede op i København i 1891. Denne institution udviklede sig over en længere periode til den første etablerede byhøjskole og blev i 1916 omdøbt til »Borups Højskole«, samtidig med anerkendelsen som højskole og statsstøtten blev opnået.

Samtlige af de her nævnte oplysningsbestrebelse af individuelt-privat udspring og liggende indenfor kategori 2) kan ses som mere eller mindre direkte forudsætninger for tankerne om en egentlig »Arbejderhøjskole«.

Men en arbejderuddannelse organiseret af arbejderbevægelsen selv var og-

så blevet diskuteret indenfor den socialdemokratiske bevægelse på partikongresser lige siden 1880'erne.

På SD's kongres i 1901 blev der således stillet forslag om, at partiet »bør søge en Højskole oprettet, hvor Arbejderne kan uddanne sig for at virke i Partiets Tjeneste«.4. Og op gennem det første tiår af århundredet blev spørgsmålet yderligere debatteret i en lang række sammenhænge, kulminerende på partikongressen i Odense i 1908, hvor der forlås hele 7 forskellige forslag til fremme af oplysningsvirksomheden, der samarbejdet resulterede i kongressens enstemmige vedtagelse af

»at Arbejdet for Oplysningens Fremme ... skal fortsættes i forstærket Grad.

Kongressen formener, at en Arbejderskole, hvor dette Oplysningsværk kan øves under faste Former, vil være af den største Værdi for et enigt og maalbevidst Arbejde for Arbejderklassens Frigørelse, og vedtager derfor, at denne Tanke skal søges ført ud i den kommende Tid.«

Der var på dette tidspunkt indenfor SD tanker fremme om forskellige skole-typer: både en form for videreudvikling af diskussionsklubberne og en egentlig agitationsskole for partiet, der kunne varetage uddannelsen af klassekæmper og -ledere, men hvor tanken om en skole tæt op ad folkehøjskolens mønster, der kunne opfylde arbejderklassens behov for almen undervisning, oplysning og kulturel højnelse, synes at vinde stadig større indpas.

Vi skal dog helt frem til 1910 før der blev etableret en egentlig arbejderskole med organisatorisk forankring i den centrale arbejderbevægelse. Det drejer sig om den »Socialdemokratiske Arbejderskole« i København, der blev drevet som et-årig aftenskole, og hvor eleverne hovedsagelig blev udpeget af de forskellige organisationer indenfor arbejderbevægelsen. Undervisningens indhold var stærkt domineret af det klasse-mæssige udgangspunkt, idet prioriteringen lå på de fag, der kunne styrke arbejderens dagligt: dels som agitator for arbejderklassens sag, dels i.f.t. organisationsarbejdet indenfor arbejderbevægelsen og den borgerlige stat. Det var således en skole indenfor den første af de ovennævnte to typer - en regulær *parti*-skole.

Selv om skolen med årene fik en ret stor tilslutning og initiativet også bredte sig til provinsen, blev den påtænkte udvidelse til dagskole indenfor en højskolemodel dog aldrig realiseret.

Idéen om og forsøgene med at omplante »Folkehøjskolen« til bymiljøet som en speciel skole for arbejderungdommen vandt således stadig større udbredelse både indenfor arbejderbevægelsen og indenfor borgerlige kredse i perioden op til 1910. Derimod var de praktiske resultater af disse forsøg langtmislykkede eller forblev blot ansatser.

Arbejderhøjskolens udvikling

Forarbejdet 1909-10.

Som nævnt havde »Aftenskolen« vundet stor udbredelse i byerne, og i 1907 sluttede de lokale aftenskoler sig sammen i »De danske Købstæders Aftenskoleforbund«. Indenfor denne organisation var der begyndt at vokse tanker frem

om en udvidelse af aftenskolevirksomheden til en dagskole for byens arbejderungdom. Forbundets formand - kommunelærer Jørgen Banke fra Esbjerg - rejser således spørgsmålet på årsmødet i 1909 i Korsør, og på et skolemøde i pinsen i 1910 i Århus bringer han det igen på bane¹.

Den 5. september 1909 bringer »Vestjyllands Socialdemokrat« (VjSd) et interview med Jørgen Banke i hans egenskab af forstander for Aftenskoleforeningen i Esbjerg. Artiklen, der bærer overskriften »Aftenskole og *Arbejderhøjskole*«, kommer bl.a. ind på et nyt initiativ fra Aftenskoleforeningen i retning af oprettelse af en såkaldt højskoleklasse (aftenskoleundervisning, der fører frem til realeksamen), og Banke udtaler bl.a. i den forbindelse: »Det er jo under alle Forhold af Betydning at have saa mange Kundskaber som muligt, og vi burde have oprettet rigtige *Arbejderskoler*. Det vi her har planlagt, er kun et Tilløb til en Arbejderhøjskole.«

Der er således overvejelser fremme om oprettelse af en Arbejderhøjskole både centralt indenfor »De danske Købstæders Aftenskoleforbund« og oven i købet organisatoriske tilløb lokalt indenfor Aftenskoleforeningen i Esbjerg her i efteråret 1909.

Herefter er VjSd tavs helt frem til den 20. marts 1910, hvor der er indrykket følgende annonce:

»Arbejderhøjskole i Esbjerg./Tirsdag den 22. Marts, Aften Kl. 8, afholdes paa Esbjerg Højskolehjem et offentligt Diskussionsmøde, paa hvilket Spørgsmaalet Oprettelse af en Arbejderhøjskole i Esbjerg vil blive behandlet. Kommunalærer JØRGEN BANKE indleder Alle Kvinder og Mænd indbydes.« Undertegnet »SOCIALDEMOKRATISK FORBUND«.

Her først på foråret er det altså Socialdemokratisk Forbund, der står som indkalder til et møde med Jørgen Banke som hovedtaler, hvilket implicerer at der har været ført drøftelser mellem Aftenskoleforbundet og SD's lokale afdeling i løbet af vinteren - drøftelser, som det ikke har været muligt at fremskaffe kilder om. Den 23. marts 1910 er der et særdeles udførligt (usigneret) mødereferat i VjSd fra det pågældende møde. Formand for Socialdemokratisk Forbund i Esbjerg, I.P. Sundbo, der samtidig var redaktør for VjSd, åbner mødet. Han siger bl.a.:

»Det næste Skridt (i udbygningen af uddannelsesniveauer, min indf.) maa nu være Højskoler for unge Mennesker over 18 Aar. En saadan Skole har der været Tale om, at Aftenskoleforbundet ville oprette et eller andet Sted i Landet. Dette er Esbjerg Bys Befolkning imidlertid ikke særlig interesseret i. En Arbejderhøjskole bør oprettes her i Byen, og andre Byer af lignende Størrelse bør hver have sin Skole...«.

Sundbo pointerer således her, at by-højskole-tanken, har sin oprindelse i Aftenskoleforbundet.

Jørgen Bankes indledende tale - som er mødets centrale punkt - er overordentlig detaljeret refereret og giver i enkeltheder indtryk af hans forestillinger om byhøjskolen, hvad angår undervisningens indhold og form, praktisk

indretning, de institutionelle rammer, økonomi etc. Banke betegner byhøjskolen som »Skolen for Livet«, og ser den som en art frivillig overbygning på folkeskolen, hvor de grundkvalificerende og almindannende elementer vægtes. Højskolen sættes - iøvrigt i overensstemmelse med den grundtvigianske forståelse - især i relation til demokratiet, som den nødvendige forudsætning for et reelt fungerende folkestyre: »Hver eneste Menneskesjæl i et Samfund bør være i Besiddelse af saa stor *Almindannelse* at den kan kontrollere de, der sidder ved Samfundsskibets ror.« Og han konkluderer:

»Hvis det brede Lag af Byernes Befolkning skal komme i Besiddelse af den *Almindannelse*, Tiden fordrer, saa maa der rejses *ALMENDANNENDE DAGSKOLER* for Byngdommen i alle Købstæder. Det skal ikke være den grønne Ungdom, der skal besøge disse Skoler - det maa være Mænd og Kvinder, der mener at være færdig med deres Faguddannelse, og som saa vil hellige sig deres *Almindannelse* i fem Maaneder«.

Den konkrete undervisningsplan Banke opstiller, ser således ud: »Den egentlige Plan: Dansk, Sprog og Literatur 6 Timer, Tysk 5, Engelsk 5, Verdenshistorie 4, Samfundslære og Lovkundskab 4, Naturkundskab og Geografi 4, Regning og Matematik 4, Bogholderi 2, Gymnastik 2, ialt 36 Timer.«

Af det hidtidige kunne det fremstå, som de almindannende/grundkvalificerende elementer er altdominerende i Bankes forestilling, at der altså er tale om en art folkehøjskole, hvor blot konfessionelle, religiøse elementer er afskrevet. Går man imidlertid nærmere ind i beskrivelsen af de yderligere undervisningsaktiviteter, bliver dette indtryk dog noget modificeret, idet der kan spores en vis social vægtning bl.a. via virksomhedsbesøg, praktiske studier af de parlamentariske organer og systemer - et indtryk, der bestyrkes af beskrivelsen af enkeltfagene, hvor også Bankes »dannelsesbegreb« præciseres. Eksempelvis ved disse fagbeskrivelser:

»VERDENSHISTORIE: Kulturhistorie fra Den franske Revolution til vore Dage.«²

SAMFUNDSKUNDSKAB: Vort eget Samfunds Udvikling og Styrelse, Organisationskundskab, Lovkundskab, væsentligst det, der kan komme Eleverne til Nytte i det daglige Liv i deres Foreninger og kooperative Foretagener ...

REGNING OG BOGHOLDERI: skal slutte sig fast til det praktiske Livs Krav.«

I de af Banke opregnede fag og fagbeskrivelser kan man analytisk udspalte i det mindste 4 kvalifikations-typer: a) det grundkvalificerende, b) det almindannende, c) det alment socialt orienterede, forstået som socialiseringen til aktiv indgåelse i det borgerlige demokrati og samfund, samt d) socialisation til indgåelse specielt i (opbygningen af) arbejderbevægelsen.³

I Bankes højskolemodel er især de to første typer opprioriterede. De fag, der på dette historiske tidspunkt indgår i folkehøjskolen i købstæderne - og således kan siges at knytte sig til det grundkvalificerende niveau - har f.eks. et markant sammenfald med de her opregnede faggrupper.

Men der er også elementer af c) i f.eks. samfundskundskab og geografi, og d) idet samfundskundskab eksplicit defineres ud fra arbejderbevægelsens be-

hov (kooperation, foreninger), ligesom regning og bogholderi også tildels knyttes hertil.

Om den organisatoriske baggrund siger Banke: »Skolen oprettes som en selvejende Institution paa Initiativ af Aftenskoleforeningen, der søger at rejse det nødvendige Grundfond ved Henvendelse til de Foreninger og Institutioner, der har Interesse af en saadan Skoles Virksomhed.«

Efter omtalen af Bankes indlæg giver artiklen et længere referat af den efterfølgende diskussion, hvoraf det fremgår, at der blandt talerne er bred tilslutning til ideen. Sundbo siger opsummerende: »Opgaven er næppe uløselig. Hvis alle Foreninger, der har Interesse for Skolen, vil støtte den, og Byraadet ligesaa, maa der kunne komme Gang i Arbejdet«, og han stiller afsluttende følgende forslag til resolution:

»Forsamlingen slutter sig til Tanken om Oprettelse af en Arbejderhøjskole i Esbjerg, og opfordrer Socialdemokratisk Forbunds Bestyrelse, Forretningsudvalget for Kredsorganisationen og Aftenskoleforeningens Bestyrelse til at forberede Sagens Gennemførelse.«

Man lægger mærke til, at den organisatoriske, initiativtagende kraft her er placeret et andet sted end i det af Banke fremsatte forslag, hvor Aftenskoleforeningen blev sat som *eneste* baggrunds-organisation. Samtidig er der tale om en kraftig politisk forrykning fra den formelt »upolitiske« Aftenskoleforening til socialdemokratiske og socialdemokratisk dominerede organisationer. Resolutionen vedtages enstemmigt.

Herefter må de nævnte bestyrelser have nedsat en gruppe, der udarbejder ansøgning til kommunen⁴. I det mindste behandler og imødekommer byrådet den 9. maj og den 13. juni 1910 en ansøgning om 2.000 kr. til tilskud og drift af en arbejderhøjskole.⁵

Den 12. juni 1910 er der i VjSd for første gang indrykket en annonce, rettet til potentielle elever, der omtaler Arbejderhøjskolen som en realitet - en annonce, der gentages flere gange i sommerens løb.

Den samme dag bliver der bragt en kort artikel om skolen, hvoraf det fremgår, at de pædagogiske mål, undervisningsplanen og rammerne for undervisningen i *detaljer* er i overensstemmelse med de af Banke stillede forslag.

Herudover lægger man mærke til en form for tvetydig pointering: på den ene side pointeringen af den individuelle opdragelse og dannelse, som f.eks. når det siges, at skolen »Gennem sin Undervisning lægger vægt paa Fagenes *Dannelsesværdi* og Elevernes Udvikling som *Personlighed* og *Samfundsborgere*«; på den anden side pointeringen af det sociale, samfundsrelaterede. Det tvetydige, modsigelsesfyldte sigte får sit udtryk helt ned i den sproglige bygning, som f.eks. her: »...den social-økonomiske Almendannelse, som Nutiden kræver«, hvor der i eftersættet også ligger grundkvalificerende implikationer; eller her hvor målet opretholdes til: »... samfundsnyttige Borgere, der forstaa Tidens historiske sociale og økonomiske Udvikling.«

Som man ser er klasse-(parti-)aspektet fraværende til fordel for en fremhævnning af *borgeren*, der dog skal være socialt orienteret. *Arbejderen skal såle-*

des mere kvalificeres og socialiseres som borger end som arbejder, mere som individ end som klassemedlem.

Hele dette ambivalente sigte i højskolens uddannelse - som både ligger fjernt fra SD's tanker om en partiskole og også et godt stykke fra borgerlige tanker om dannelsen af arbejderen - kan måske bedst samles i karakteristikken: *den socialt orienterede by-højskole.*

Efter skolens økonomiske grundlag er sikret, indkalder de tre initiativtagende organisationer den 29. juni 1910 til konstituerende generalforsamling for Højskoleforeningen. I det korte referat i VjSd fremgår det, at »Bestyrelserne for de ovennævnte 3 Foreninger samt 5 af Generalforsamlingen valgte Medlemmer danner Skolens Bestyrelse«.

Så skal vi helt frem til den 4. oktober 1910, hvor det i en lille notits bliver oplyst, at forstandere/lærere er blevet antaget: »Forstandere for skolen bliver d'Hrr. Kommunelærer BRÆNDESKOV og fleraarig Højskolelærer i Janderup RASMUS VIND.«⁶

Fra selve indvielsesfesten er der i VjSd den 7. november et særdeles udførligt referat, hvor hovedindholdet vedrørende skolesynet og undervisningens indhold her skal gengives. Talerne er Brændeskov og Vind, der repræsenterer højskolen, samt Sundbo, der repræsenterer Højskoleforeningen, idet han i den forudgående periode var blevet valgt til formand. Alle tre er socialdemokrater.

Hos Brændeskov er der ingen accentuering af højskolens politiske grundlag, derimod opererer han med et neutralt oplysningsbegreb og understreger forbindelsen til folkehøjskole-traditionen, hvor Arbejderhøjskolen ses at indgå som en parallel institution.

I de næste to taler markeres der imidlertid en klar politisk holdning ligesom klassegrundlaget for skolen pointeres - toner, der ikke før har været anslået i den konkrete diskussion omkring Esbjerg Arbejderhøjskole.

Vind betoner skolen som funderet på *klassen* og ser den eksplicit som indgående i en styrkelse af arbejderklassen i et politisk-reformistisk perspektiv, dvs. i den socialdemokratiske bevægelses samfundsomformende praksis:

«..Højskolen (er, min indf.) med velberaad Hu ... kaldt Arbejderhøjskolen. Det er *Arbejderbefolkningen*, der har set, at ARBEJDERUNGDOMMEN trænger haardt til Uddannelse. ... Det er ikke nok for Mennesket at kunne udfylde sin Plads ved Maskinen. Det skal ogsaa kunne udvikle sig til at *OMSKABE SAMFUNDET*, som Tiden kræver det. ... Arbejderne skal ... have Kendskab til Samfundets Indretning og Forstaaelse af dets Skavanker, saa de kan *reformere det* ..»

Sundbo indleder med at understrege to momenter som vigtige for skolens konstituering: demokratiet og arbejderbevægelsens organisationer i forhold til skolens konkrete organisation (selvstyre, rejst af arbejderorganisationerne) og i forhold til skolens sigte, idet den både skal kvalificere eleverne til at indgå i det borgerlige demokrati og til at indgå i arbejderbevægelsens organisationer: »Arbejderhøjskolen adskilte sig fra de andre Højskoler bl.a. derved, at den

hvilede paa Selvstyre, idet den var rejst af Arbejderorganisationer«, siger han, og fortsætter:

»Højskolerne har sin store Berettigelse, fordi der nu kræves langt mere Intelligens for Deltagelse i det offentlige Liv. At Mænd og Kvinder har Valgret betyder ikke alene, at de skal stemme, men ogsaa at de skal modtage Valg.

Ogsaa Ledelsen af Arbejdernes Organisationer kræver mere Intelligens nu end før.«

Sundbo opridses herefter Arbejderhøjskolens grundlag på en kompromisfyldt, tvetydig måde. På den ene side afvises tanken om en egentlig agitations-skole og et stærkt markeret politisk indhold direkte, på den anden side understreges grundlaget alligevel som socialdemokratisk ligesom tilknytningen til den internationale arbejderbevægelse (II. Internationale) betones:

»Det er blevet sagt, at Eleverne paa Arbejderhøjskolen skal proppes med Teorier om den socialistiske Politik fremfor noget andet. Dette er ikke rigtigt. ... Men vi har dannet Skolen paa det samme Grundlag, som det, hvorpaa den internationale Arbejderbevægelse er dannet. Der er intet at sige til, at de andre Partier præger deres Højskoler med deres Livssyn, vi vil bare have samme Ret. Det er det *socialdemokratiske Livssyn*, der her skal prøves.«

Den pædagogik, Sundbo herefter opridses, er i forhold til det historiske tidspunkt relativ progressiv, idet metodeindlæring (og også kreativitet) vægtes frem for ren færdigheds- og kundskabsindlæring - hvilket markerer en forskel til den dominerende grundkvalificering i folkeskolen; og idet forståelsen, tilegnelsen prioriteres i modsætning til den autoritære opdragelse og udenadslæren - en pædagogisk linie der dog *var* slået igennem i folkeskolen.

I den opregnede fagfordeling er der en klarere vægtning af de samfundsrelaterede fag end før set. Denne prioritering forbindes direkte med kvalificeringen af eleverne til indgåelse i den socialdemokratiske arbejderbevægelse:

»Vi vil ikke kaste Vrag paa Skrivning, Læsning og Regning; men Naturfagene, den nyeste Historie og Samfundslæren bør være Hovedfagene ... De unge maa lære at kende det Samfund de lever i, de maa vide, hvorledes det er sammensat og bygget i økonomisk Henseende. De maa gøres til dygtige og praktiske Kvinder og Mænd, der kan gaa ud og vinde Ungdommen for den moderne Arbejderbevægelse.«

I denne passus er han således nærmest over i tankerne om agitations-skolen.

Den profil, der her tegnes af skolen, er ikke i rammebestemmelserne, men i indholdet, på en del punkter forskudt i forhold til Bankes oprindelige forslag, og denne forskydning markerer måske netop den politiske uoverensstemmelse, der tilsyneladende opstår (jvf. note 6) mellem de tre baggrundsorganisationer. Set i relation til de fire ovenfor opregnede kvalifikations-typer er der således i forholdet mellem Bankes og Sundbos oplæg tale om en forrykning fra a) og b) til c) og især d).

Mest tydeligt fremstår prioriteringen af det *socialdemokratiske grundlag*, men også en mere entydig *klassefundering* og et *klassekampsperspektiv* kan spores.

Ud af initiativet fra Aftenskoleforeningen omkring en byhøjskole med tæt tilknytning til folkehøjskolen, hvor de religiøse elementer var udskiftet med de sociale, ser vi således en forholdsvis klart defineret socialdemokratisk højskole rejse sig - en tendens, der allerede slår igennem inden skolen åbner. Det

er her ikke overdrevet at konkludere, at de socialdemokratiske organisationer i Esbjerg (sandsynligvis fortrinsvis ved Sundbos hånd) »kupper« et »neutralt«, »upolitisk« folkeoplysningsinitiativ og forsøger at give det en klar socialdemokratisk drejning.⁷

Skolen kan på det intentionelle plan nu karakteriseres som *en socialt orienteret byhøjskole baseret på et socialdemokratisk grundlag*.

Perioden 1910-1924.

Den 3. november 1910 starter de første 19 elever på Esbjerg Arbejderhøjskole. De første år har skolen dog ikke egne bygninger, men må leve en omflakkende tilværelse i lejede lokaler i byen.

Først ved årsskiftet 1916-17 bliver skolen etableret i egne bygninger, og den officielle indvielse foregår den 7. januar 1917. »Den Røde Borg« - som hurtigt bliver tilnavnet for den nyopførte højskole - kunne rumme ca. 60 elever, men dette antal overskrider betydeligt allerede de første år.

Som fungerende institution er Arbejderhøjskolen allerede fra starten af denne periode fundamentalt forankret i det socialdemokratiske parti og arbejderbevægelsen, både hvad angår de organisatoriske forhold, lærerstabets sammensætning og resultaterne af - og til en vis grænse også indhold i - undervisningen.

Hvad de organisatoriske forhold angår, så ejes og ledes skolen af Arbejderhøjskoleforeningen, i hvis love bl.a. indgår følgende: »...Enhver der er Medlem af »Socialdemokratisk Forbund« i Esbjerg eller de til det danske Arbejderparti hørende Fagforeninger i Byen er ogsaa Medlem af Arbejderhøjskoleforeningen. Hver af disse Foreninger svarer aarligt 10 Øre pr. Medlem i Kontingent til Arbejder-Højskoleforeningen.«¹

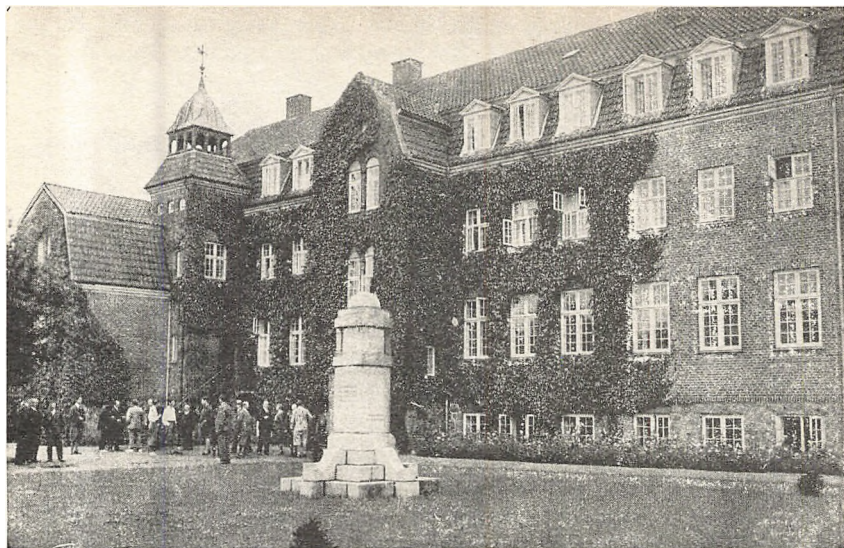
Arbejderhøjskolen kan således vanskeligt have en bredere organisatorisk forankring i arbejderklassen og SD end her, hvor samtlige partimedlemmer i Esbjerg og medlemmer af en fagforening, tilsluttet Fællesorganisationen, automatisk også er medlem af Højskoleforeningen.

At der også var en absolut socialdemokratisk dominans i lærerkorpsset giver Sundbo udtryk for i en redegørelse, hvor han skriver²:

»Forstanderen er for tiden Rasmus Vind, mangeaarig Partifælle og ved sidste Valg vort Partis Kandidat i Holstebrokrederen - Kommunalærer R. Brændeskov, Kommunalærer Vinter, Kommunalærer Fr. Thude, Kontorist Simon Madsen, Arkitekt Chr. Nielsen, og Under tegnede. Med Undtagelse af Arkitekten, som kun underviser i Tegning og hvis Standpunkt jeg ikke kender er de alle Socialdemokrater.«

Også hvad de faktiske resultater af undervisningen angår, kan man påvise en entydig tiiknytning til den socialdemokratiske dominerede arbejderbevægelse, idet det af adskillige kilder fremgår, at mange af skolens elever ender i de socialdemokratiske partiorganer, fagbevægelsens tillidsposter eller indenfor kulturbevægelsen - her er der ikke mindst tale om rekruttering af journalister til den socialdemokratiske presse.³

Om selve undervisningens *indhold* på dette tidspunkt har været direkte ind-



Esbjerg Arbejderhøjskole - »Den Røde Borg« - med mindestenen for J.P. Sundbo.

rettet på at skulle udgøre en socialdemokratisk rekrutteringsbasis, en markant partiskole, er dog mere tvivlsomt. Derimod bestyrker en lang række kilder⁴ det indtryk, at både dobbeltheden i de socialdemokratiske forestillinger omkring en arbejderhøjskole, spændende fra folkehøjskolen til partiskolen, og modsætningerne mellem forestillingerne i initiativgruppen - selv om Aftenskolen langsomt fortrænges - sætter sig igennem i form af en indre kompromisløsning, en modsætningsfyldthed, så skolen i perioden får karakter af *folkehøjskole med en socialt præget undervisningsplan*.

Også den centrale arbejderbevægelses holdning til Arbejderhøjskolen understreger dette. Holdningen kommer tydeligst til udtryk gennem den betænkning: »Beretning og Forslag angaaende ARBEJDERHØJSKOLEN, Kbh. 1915«, der blev udarbejdet til kongressen af et udvalg nedsat omkring oplysningssspørgsmålet og Arbejderskolen bestående af repræsentanter fra Socialdemokratisk Forbund og DsF, og som forsøger at fortolke kongressens beslutning om oprettelse af en Arbejderhøjskole.

Esbjerg Arbejderhøjskole vurderes her eksplicit, idet udvalget gennemgår de enkelte oplysningsinitiativer: »En anden Institution, der ogsaa har givet Erfaringer, er ARBEJDESKOLEN I ESBJERG. ... Denne Skole er intet Forsøg paa at løse Opgaven PARTISKOLE, men en praktisk Bestræbelse for at bidrage til Folkeoplysning fra et socialistisk Synspunkt.«⁵ Og i indstillingen hedder det i punkt 4: »Der indledes Forhandlinger med Arbejderhøjskolen i Esbjerg med det Formaal eventuelt at knytte denne Skole som almindennende Institution til Partiet.«

Modsætningen mellem partiskoletanken og folkehøjskoletanken kan både

udlæses af det kompromisagtige i de programmatisk udtalelser, der foreligger omkring skolen, af undervisningsplanen og af de indtryk, der formidles i erindringer⁶; men kommer også til udtryk ved de indbyrdes modstridende linier, der tilsyneladende uanfægtet lever side om side i samtidige udtalelser.

Hvad angår de mere programmatisk indlæg så kan Stegenborgs artikel »Skolens Undervisning og Maal«⁷ stå som eksempel. Her opereres der helt uproblematisk med modsætningen mellem de individuelle og kollektive momenter i Arbejderhøjskolens sigte. På den ene side skriver han, at skolens elever skal: »søge at dygtiggøre sig til det Arbejde, der venter dem paa den store Arbejds-mark, hvor de, der møder bedst udrustet, klarer sig bedst.« Altså en *individuel* orienteret grundkvalificering eller faglig kvalificering rettet mod opadstigningen i det *etablerede borgerlige samfund*. Og på den anden side skriver han samtidig, at Højskolen lægger hovedvægten på at: »bibringe Eleverne de Kundskaber, der er nødvendige i det Arbejde og de Kampe som Arbejderklassen bliver stillet overfor.« Hvor der altså er tale om styrkelse af arbejderens som *klassemedlem* i forhold til et *klassekampsperspektiv*.

Denne dobbelthed i skolens pædagogiske sigte og ideologiske grundlag mellem de borgerligt almindennende og grundkvalificerende elementer med satsningen på den personlige myndighed og dygtiggørelse på den ene side, og opøvelsen til den kollektive, solidariske tænken og handlen på den anden side er konstituerende for skolens ideologiske profil gennem hele denne periode, og bliver endnu tydeligere i de programmatisk udtalelser, der falder ved indvielsen af den nye skole i 1917 - hvor de næsten antager parodiske former.

Som talere var indbudt K.M. Klausen som repræsentant for partiet (formand for folketingets finansudvalg), Dr. phil. L. Moltesen, højskolens tilsynsførende, C.V. Bramsnæs (medlem af SD's hovedbestyrelse) og Martin Andersen-Nexø, plus naturligvis Sundbo og Vind som repræsentanter for skolen.⁸

Ved omtalen af skolens sigte bevæger Sundbo sig konstant i modsætningernes sprog: på det pædagogiske niveau mellem forestillingen om kundskabs-skolen og vægtningen af elevernes selvstændighed, og på det indholdsmæssige, ideologiske niveau mellem den individuelle kvalificering og de kollektive værdier. Hvad angår det første siger han:

»Paa denne Skole skal da vaagen Ungdom hente Kundskab og Ildhu til Personlighedens Udvikling og alle gode Evners Udfoldelse. Det skal være en Kundskabsskole.« Og umiddelbart derefter: »...vi ønsker blot at udvikle deres Gribereidskaber, saa de *selv* kan tilegne sig Kundskaber ...«

Altså en modsigelsesfyldt pointering af både faste færdigheder og metodeindlæring.

Længere henne kommer Sundbo ind på konceptionen af friheds- og lighedsideerne:

»Vi arbejder her i Frihedens, Lighedens og Broderskabets Tegn... Efter Krigen bliver der Kapløb om Arbejdet. Det Folk, der har de dygtigste Arbejdere, sejrer, de gode Ungdomsskoler er Betingelsen for gode Arbejdere. Jeg haaber, at de unge Mænd og Kvinder, der udgaar

herfra, skal sætte en Ære i at være gode og dygtige Kammerater. Skolen maa gerne hjælpe dem til at forstaa Arbejdets Glæde baade i deres Livsgerning og i Samfundsarbejdet.«

Af denne ideologisk uhyre komplekse konstruktion fremgår det, at konceptionen af friheden er den borgerlige, nemlig friheden til *some individ* at indgå i det kapitalistiske konkurrencesamfund. I denne sammenhæng indgår skolen som individuelt kvalificerende. Samtidig er der tilsyneladende også lagt et lag af nationalisme ind over betragtningerne, hvortil kommer en hævvelse af en småborgerlig arbejdsmoral. Alt dette sammen med at skolen skal kvalificere til »samfundsarbejdet«.

Ud af denne næsten uigennemtrængelige programerklæring for skolens virksomhed er det vanskeligt at konkludere andet, end at modsigelsesfyldtheden er dominerende.

Men udover Sundbos egne indre modsigelser er der også stærke divergen- ser mellem de øvrige talere, hvad angår opfattelsen af skolens funktion og placering. K.M. Klausen anslår langt mere offensive toner i forbindelse med Arbejderhøjskolens sigte, hvor vægten éntydigt bliver lagt på skolen som middel for SD's fremmarch i forhold til andre politiske kræfter. Arbejderhøjskolen opstilles både som modsætning og parallel til de traditionelle højskoler: Mod- sætning fordi grundlaget er et andet: »Den grundtvigske Livsanskuelse passer - os ikke. Vi sværger til den Røde Fane og den Livsanskuelse, den symbolise- rer.« Parallel fordi Arbejderhøjskolen ligesom bondehøjskolen, der blev rejst mod adels- og herremandsvældet, skal være en kampskole:

»Men nu er det andre Magter der skal bekæmpes. Arbejderne er ved at blive Lønslaver. Det er Kapitalens Magt, som trykker paa Arbejderstandens Skuldre. Denne Skole skal være et af de Vaaben, der skal bryde denne Magt. Skolen er nemlig ...rejt paa det Grundlag, der er Socialismens.«

Skolen indgår således her i en *klassekampstænkning*, som led i en *styrkelse af partiets og klassens kræfter*.

Også Martin Andersen-Nexø sætter skolen ind i et klassekampsperspektiv:

»... vi vil sprænge disse (kapitalens, min indf.) Lænker. Med det Maal for Øje er det vi arbej- der, fagligt og politisk, gennem Presse og Literatur, og paa dette Grundlag er Arbejderhøj- skolen rejst ... Det er Proletaren, der skal frem, og dertil skal denne Skole dygtiggøre ham.«

En radikal kontrast til Klausens og Andersen-Nexøs indlæg udgøres af den umiddelbart efterfølgende tale af Dr. Moltesen. Moltesen opererer ikke indenfor en klassekampskonception, men taler ud fra en borgerlig forståelse al- ment om »mennesker« og »borgere« og betoner i overensstemmelse hermed Arbejderhøjskolens klasse-*u*-specifikke sigte. Han siger bl.a.: »Arbejderhøj- skolen har ikke blot Bud efter Arbejderungdommen, den er en *Folkehøjskole*, hvor *alle Samfundslag* kan mødes, hvor Kammeratskabet befæstes, og hvor Meninger udveksles. Ungdommen skal her opdrages til at blive bedre *Menne- sker* og bedre *Borgere* end vi har været.«

Forestillingerne om skolen som de her kommer til udtryk vedrørende sko- lens pædagogiske sigte, undervisningen, forholdet til arbejderklassen og SD,

rekrutteringsgrundlaget osv. er således særdeles sammensatte og tvetydige. Denne modsætningsfyldthed mellem revolutionære, reformistiske, grundtvigianske og rent borgerlige forestillingsmønstre kan altså på dette historiske tidspunkt og specielt i relation til »Arbejderhøjskole«-tanken, og når det gælder kulturpolitikken, uden at konfliktere eller gensidigt problematisere hinanden rummes indenfor den reformistiske ideologi, som den får sin udformning i det danske Socialdemokrati. Hele denne upræcisede er typisk for perioden og illustrerer dels den strategiske uafklarethed, partiet er præget af, dels over hvor store ideologiske stræk, hele den reformistiske forestilling om arbejderklassens erobring af magten indenfor den borgerlige stat og den derefter følgende reformbårne, succesive overgang til socialismen, faktisk kunne spænde.

Hvad angår fagprofilen indenfor klasse/timeundervisningen så udgør Fagtegnning klart det største enkeltfag (18%), fulgt af fag som Dansk og Regning (10%), Engelsk (7%), og Gymnastik og Bogføring (ca. 5%). Blandt foredragene er der især fag som Naturfag, Litteratur/-historie, samt historie, der markerer sig (ca. 6% hver), fulgt af Socialøkonomi (5%), Geografi (4%) og Samfundskundskab (3%).

På det generelle plan kan man fastslå, at der frem til 1924 i foredragene er en stærk social vægt, repræsenteret af fag som Samfundslære(-kundskab), Socialøkonomi, Historie og delvist af Litteratur. Imidlertid fremgår det af undervisningsprotokollernes mere detaljerede redegørelser, at denne sociale vægtning har en meget almen karakter, og dette sammen med store faggrupper som Naturfag og Geografi antyder, at undervisningen i denne fase bærer stærke almindendannende træk, rettet ind mod socialiseringen og kvalificeringen af eleverne som borgere. I forhold til de ovenfor opregnede kvalifikations typer er der her en vægtning af dels a) og b), men især c).⁹

Hvis elevklientellet deles op i tre kategorier efter erhverv: faglærte byarbejdere, ufaglærte byarbejdere og landarbejdere, fremgår det, at der i denne periode er en klar dominans af faglærte med godt 50% mod de ufaglærte byarbejdere, der tegner sig for ca. 25%.

Et påfaldende træk i denne første fase er, at Arbejderhøjskolen - skønt den på det intentionelle plan var tænkt som en byhøjskole og sandsynligvis også har rettet agitationen mod byarbejdere - i høj grad i praksis har appelleret til landarbejdere. I 1912-13 og i 1919-20 udgør de f.eks. den overhovedet største gruppe! - og den gennemsnitlige andel op gennem delperioden ligge helt oppe på 25%.

Ser man på faderens erhvervsmæssige status kommer hovedparten af eleverne fra ufaglærte hjem (45%), dernæst følger faglærte hjem (30%), landbohjem, dvs. der er tale om 1.-generations-arbejdere (20%), mens en forholdsvis lille andel kommer fra hjem, hvor faderen er selvstændig erhvervsdrivende i byen. Andelen af faglærte er her lille i forhold til de to andre grupper. Derimod er der naturligvis en stærk dominans af elever fra arbejderhjem (ufaglærte/faglærte) i forhold til andre højskoler, hvor landbohjemmene var altdominerende.

Endelig fremgår det af elevernes geografiske tilhørsforhold, at Esbjerg Arbejderhøjskole i denne første fase (dog mest typisk i perioden op til 1917-18) er en udpræget lokal-højskole med en andel fra Ribe amt på ca. 35%, mens Midt- og Sydjylland står for 15%, Øvrige Jylland for 25% og Øerne ligeledes for 25%.¹⁰

Hvad angår elevklientellet er der herudover tale om, at det sidst i perioden ændres på i det mindste to måder:

Dels er efterkrigsårene præget af en revolutionær strømning, der resulterer i den første egentlige udspaltning i en revolutionær og i en reformistisk arbejderbevægelse i Danmark. Disse radikaliserings- og brudprocesser sætter sig også igennem i form af modsætninger i den ungdom, der i disse år søger højskolen, fremgår det af flere kilder. Bl.a. Bomholt, der blev ansat på skolen i 1922, omtaler forholdet:

»I Aarene efter Ungdomsforbundets (SUF, min indf.) Sprængning var der megen Kommunisme i de intellektuelle Kredse, der søgte Højskolen. Der dannedes to skarpt markerede politiske Fløje i Elevskaren, og en utrolig Tid gik tabt i Postulat-Diskussioner og timelange Debatter om Keiserens Skæg... Under mine Foredrag dannede Kommunisterne en fast og nidstirrende (stavefejl i teksten, min indf.) Blok i Salens Baggrund; jeg var jo Social-fascist og skulde saboteres ...«¹¹

Dels er der tale om, at en stadig mere dominerende del af elevklientellet udgøres af arbejdsløse her i de store arbejdsløshedsår efter krigen. Allerede i 1915¹² bliver der åbnet mulighed for at modtage arbejdsløshedsunderstøttelse under højskoleophold, men det slår først markant igennem i begyndelsen af 20erne - og især i 30erne. Bomholt skriver om dette nu ændrede klientel: »De første års elever havde levet under mottoet: Fra folket vi kommer - til folket vi går - dets lykke skal være vor lov. Nu meldte de arbejdsløse sig, i mange tilfælde: unge uden formål, i en atmosfære af sjuskede vaner«. ¹³

Disse markante ændringer i elevskaren får betydelig indflydelse på skolens udformning. Tilsyneladende er det først og fremmest disse forhold, der ligger som baggrund for både Vinds og Alkjærsgis afskedigelse som forstandere i henholdsvis 1921 og 1924.

Hvad angår Vind, så har den frie pædagogik som især han, men også skolen generelt, repræsenterer sandsynligvis medført disciplinære vanskeligheder, motivationsproblemer osv. i forhold til den ændrede elevsammensætning. En udvikling som i sidste ende fører til, at bestyrelsen beslutter at finde en ny forstander. »Sundbo ville ikke recikere en kapitulation på de indre linier«, skriver Bomholt¹⁴.

I 1921 overtager Laura Alkjærsgis Vinds plads som forstander for skolen. Af en lang række af Alkjærsgis breve og artikler fremgår det, at hun havde mere rod i folkehøjskolen, kristendommen og humanismen end i marxismen/socialismen og arbejderbevægelsen. Og hun har sandsynligvis været den mest grundtvigiansk og borgerlig-humanistisk orienterede forstander i skolens historie. Bl.a. i hendes »programerklæring« for sin højskolevirksomhed pointeres dette humanistiske, idealistiske og klasse-u-specifikke grundlag:

»(En Ting stod fast gennem hele Højskoletiden) ... Min Tro paa de Kapitaler af Dygtighed,

Varme, *Idealisme* og *Uegennytte*, der ligger i Arbejderungdommens Sind, den Tro, der havde drevet mig til Esbjerg. Ogsaa en anden Vækst stod ubøjet, trods Stormen: Min Overbevisning om, at Arbejderhøjskolen skal være en *Skole for Livet!* Ikke for Fagene, ikke for Maskinarbejderne, Socialisterne, Haandværkere, Typografer, men for *Mennesker!* I véd, jeg satte som mit Motto: *Mennesket først*«. ¹⁵

Det kan synes mærkeligt, at man netop i en periode, hvor arbejderungdommen polariseres og hvor der opstår mærkbare venstreoppositionelle tendenser - og dermed også store motivations- og disciplineringsvanskeligheder i forholdet mellem denne ungdom og en relativt traditionelt indrette højskole - netop vælger en forstander, der er karakteriseret ved det grundtvigianske, humanistiske og klasse-u-specifikke. Disse holdninger konfliktter direkte med elevernes krav til skolen, der netop tager udgangspunkt i den markerede forskel til den traditionelle højskole via forbindelsen med og grundlaget i arbejderbevægelsen og klassestandpunktet.

De to modsatrettede bevægelser i skolens overordnede linie og elevernes sammensætning må selvsagt ende i sammenbrud, og de samme forhold der havde fældet Vind, fælder nu også Alkjærsig. Bomholt skriver: »Det var tragisk at hun (Alkjærsig, min. indf.) skulle overtage ansvaret i en efterkrigstid, der splittede ungdommen i lidenskabelige postulerende grupper ... «¹⁶

Perioden 1924-1935.

Overgangen til den næste periode er på det personhistoriske plan markeret af Jul. Bomholts indsættelse som forstander. Bomholt var direkte blevet bedt om at overtage forstanderposten for at rette op på de ovenfor omtalte problemer på skolen.

Netop denne overgang i 1924 synes da også at være den mest markante i hele skolens historie. Bomholt skriver selv i sin første årsrapport:

»Medens der om Frk. Alkjærsig stod en Glorie af grundtvigsk Poesi, udgik der fra min Person en kold Gus af historisk Materialisme. ... jeg agtede at erstatte alle Højskolefølelser med en reel og praktisk Viden. Ikke saaledes at forstaa at jeg ville underkende Socialismen som kulturel Aandsmagt, men jeg ønskede stærkere at betone Tidens økonomiske Forhold.«¹

Højskolens idégrundlag bliver nu klart markeret: »I vor tids højskole var det *socialismen* - ikke som partipolitisk anskuelse og allermindst som propaganda - men som et menneskeligt og samfundsmæssigt grundsyn: FOR DE ANDRE.«² Grundlaget er således betydelig mere klassespecifikt og socialistisk orienteret end i den umiddelbart foregående periode.

Hvad angår det indholdsmæssige bliver de faglige områder, der har speciel relevans for og tilknytning til arbejderne livssituation, vægтет frem for det traditionelt grundtvigianske, det almindelige og det grundkvalificerende. Bomholt skriver:

»Undervisningen lagde jeg til Rette efter rationelle Linjer. Jeg anbragte de økonomiske og sociale Fag i Forgrunden ... Med almindelig Kendskab til Arbejderungdommen var det ikke vanskeligt at finde de Kundskabelementer, der kunne knyttes til Forestillinger, der i Forvejen fandtes i Hovederne, og saaledes udvide den enkelte Elevs Forestillingsverden i Tilknytning til Idé, Behov og faktiske Forudsætninger: *Arbejderkultur*«. ³

Et andet sted udbygger han denne pædagogiske strategi med at tage udgangspunkt i elevernes erfaringer og forestillingerne om en »Arbejderkultur«:

»Efter vor opfattelse eksisterer der ikke et kompendium af almen-viden, som alle, der ville kaldes »dannede«, måtte tilegne sig ... Vi mente, at ethvert menneske i enhver gruppe måtte forme sin egen kultur omkring behov og nødvendighed, og den ene kulturtype kunne være lige så værdifuld som den anden ... Kultur kunne ikke bare være noget tilegnet. Et menneske måtte selv være i besiddelse af en kerne, idé og oplevelse i eet, for at kunne være i en skabende kultur, den være sig nok så beskeden«. ⁴

Disse forestillinger ligger i direkte forlængelse af den kulturkonception, Bomholt præsenterer i bogen »Arbejderkultur« i 1932 og er iøvrigt i overensstemmelse med en lang række bestræbelser og forestillinger netop i denne kulturoffensive periode 1924-35. ⁵

De fag, der ses at repræsentere arbejderklassens særegne kultur, og som bliver voldsomt opprioriteret netop på dette tidspunkt, ligger indenfor det sociale og økonomiske område, idet det menes at være her klassekampen i fremtiden kommer til at stå. Bomholt skriver i sin første årsrapport: »Den unge Arbejder har baade Pligt og Ret til at lære at kende det Samfund, i hvilket han lever, og paa dette Omraade kan Undervisningen efter min Mening aldrig blive for grundig - for saglig. Jo større økonomisk Indsigt - jo større personlig Dygtighed til Gavn for Arbejderklassen.

Ud fra denne Grundsætning har vi fremstillet det sidste Aarhundredes politiske Historie, Arbejderbevægelsens Historie, Fagforeningsbevægelsen og Kooperationen. I Samfundsøkonomien har vi gjort Rede for baade den borgerlige Literatisme (trykfejl i teksten, min indf.) og Marxisme«. ⁶

Men også litteraturen, digtningen bliver et centralt element i undervisningen. Der kan i det hele taget i perioden mærkes en stigende interesse for det i snæver forstand kulturelle område. Typisk er denne udtalelse i en årsberetning fra 1932: »Det er ... en Kendsgerning, at dansk Arbejderungdoms Interesser for kulturelle Spørgsmaal er i meget stærk Stigen«. ⁷ Betegnende er det også, at der i forbindelse med den kreative kulturudfoldelse på højskolen tales om at skabe en ny festkultur ⁸ og om selvaktivitet, samt at der oprettes de første korte sommerkurser i »Socialistisk Kultur«.

Denne interesse modsvares på det generelle samfundsmæssige plan af et markant opsving i kulturdebatten og bevidstheden om kulturelle spørgsmål i perioden. Der er således tale om, at den tidligere fasetænkning og nedprioritering af kulturområdet her afløses af en konception af kulturen som et autonomt og væsentligt arbejdsfelt ved siden af og på lige fod med de øvrige faglige, politiske og kooperative områder - på det organisatoriske plan markeret ved oprettelsen af AOF i 1924. Samtidig kan der spores en tendentiell radikalisering af kulturkonceptionen forstået som en accentuering af klassegrundlaget.

Ser man på fagprofilen indenfor klasse-/timeundervisningens forskellige fagkategorier er der kun mindre rokeringer at spore. Dog skal det nævnes, at Fagtegnning får en kraftig forøgelse, så faget nu udgør henved 28% af den sam-

lede undervisningstid. Denne sidste ændring skal ses i sammenhæng med bestræbelserne på at lokke de stabile faglærte lag til højskolen.⁹

Derimod kan der i foredragsrækkernes prioritering iagttages en markant overgang mellem de to faser. Ændringerne kan aflæses helt ned i overskrifterne for foredragsrækkerne: Hvor de i 1923-24 hedder: Historie, Litteratur, Dansk, Sundhedslære, Geografi, Socialøkonomi og Samfundslære, så betegnes de året efter: Arbejderbevægelsen, Fagbevægelsen og Kooperation, Litteratur, Erhvervsgeografi og Biologi, Samfundsøkonomi, Historie, Lov og Ret. Af nye foredrags-fag markerer især Erhvervsgeografi og Arbejderbevægelsen sig, der sammen med Historie og Litteratur bliver de vigtigste foredragsrækker på mellem 5 og 3 % af undervisningstiden. Naturfag og Geografi forsvinder derimod helt.

Der er altså tale om, at højskolens undervisningsprofil undergår et faseskift omkring 1924, hvor ikke alene de socialt betonedede fag opprioriteres, men hvor også det klassespecifikke indhold markeres. Som *tendens* og på et helt generelt niveau kan det beskrives som en bevægelse *fra højskolens kvalificering og socialisering af arbejderen som borger til højskolens kvalificering og socialisering af arbejderen som arbejder*. Altså et *tendentielt* skift fra almindennende skole til parti-skole. Dog skal det påpeges, at højskolens undervisningsprofil gennem *hele* perioden har et domimant indslag af grund- og fagkvalificerende fag, ligesom den i det foregående fremanalyserede modsigelsesfyldthed *stadig* er aktiv (som det er antydnet i det ovenstående, men ikke udfoldet), blot optræder den i denne periode i et andet balancepunkt, forholdsvis tæt op af en i Williamsk forstand solidaritetscentreret »arbejderkultur«. Set i forhold til de tidligere opregnede kvalifikations-typer kan overgangen ses som et skred fra type c) til type d), mens vægtningen af a) og b) stort set lades urørt.

Elevklientellet er fortsat uhomogent og vanskeligt håndterligt, hvor især kommunister tilsyneladende giver problemer. Det lykkes imidlertid Bomholt igen at få skolen til at fungere efter hensigten, dels ved en almen opstramning af disciplinen; dels ved forsøg på at harmonisere modsætningerne i en offentlighedsstruktur indenfor skolens rammer.

Herudover er der tale om, at elevklientellet op gennem perioden synes at skifte politisk karakter fra den revolutionære, radikaliserede efterkrigsungdom til den mere socialdemokratisk forankrede ungdom. Et særligt kendetegn for Bomholts forstanderperiode er således det *øgede* samarbejde med DsU, der dels giver sig udtryk i at en stadig større andel af eleverne er (eller bliver) DsU'ere, dels giver sig udtryk i en række konkrete samarbejdsformer (kurser osv.).

Bomholt gør flere steder opmærksom på dette skift i elevklientellet bort fra efterkrigstidens ungdom med den »primitive sociale Forståelse«, der »ikke taate nogen Afkortning af det socialistiske Ideal« til en tid »med større politisk Modenhed og større socialt Ansvar«, og en ungdom for hvilken »Tankens Klarhed betyder mere end Følelsernes Begejstring«, og for hvem det gælder, at »Hver Opgave, om nok saa lille, (anses, min indf.) ... for et nødvendigt Led i

en gradvis Omdannelsesproces«. ¹⁰ Altså en forskydning fra den revolutionære til den reformistiske ungdomsbewægelse.

Af elevprotokollerne fremgår det, at andelen af ufaglærte og faglærte er ligeligt fordelt til slutningen af 20'erne. Fra begyndelsen af 30'erne er der derimod et éntydigt fald i de faglærtes andel og en tilsvarende stigning i de ufaglærtes. Mens fordelingen er lige i 1933-34 er der dobbelt så mange ufaglærte som faglærte i 1935-36. Denne udvikling skal forstås på baggrund af det store indslag af langtidsarbejdsløse, der forekommer i denne periode - det er netop her fra 1933, at der tildeles hjælpe-kasserne yderligere beføjelser til at henvise arbejdsløse til højskolerne. Andelen af landarbejdere ligger gennem hele perioden nede omkring 5%.

Med hensyn til elevernes hjem er der fra 1926-27 tale om et brat fald i andelen fra faglærte hjem, mens andelen fra ufaglærte stiger tilsvarende (f.eks. 2 1/2 gange så mange fra ufaglærte hjem i 1929-30, mens forholdet er omvendt i 1926-27). Andelen fra landbohjem falder gennem perioden fra ca. 10% til ca. 5%.

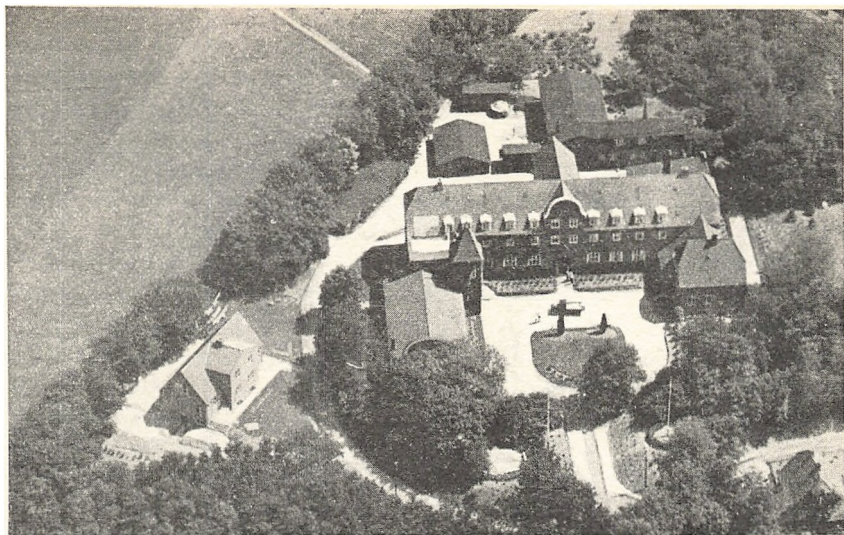
Hvad angår elevernes geografiske tilhørsforhold fremgår det, at andelen fra Øvrige Jylland og Øerne dominerer med 30-40% hver, mens bidraget fra Syd- og Midtjylland og Ribe Amt ligger på henholdsvis 15-20% og 10% i 20'erne. Fra 1928-29 indtræder der imidlertid et åbentlyst skift, hvor Øernes andel kraftigt forøges til ca. 2/3 af samtlige elever i 1935-36. De øvrige kategorier beskriver alle en nedadgående kurve til ca. 10-15% hver, hvor Øvrige Jylland dog gennem hele perioden er den dominerende andel.

Skolen har således på dette tidspunkt mistet sin karakter af lokal-skole, og er blevet en skole for hele landet. Det stærke indslag af eleverne fra øerne skal her især forstås på baggrund af en øget søgning fra København, der igen kan forklares ud fra AOF's indtrædelse i Højskoleforeningen (se senere), samt den øgede arbejdsløshed og de store byers udskrivning til højskoleophold.

Både i kraft af elevklientellets sammensætning, undervisningens vægtning af det klasse-specifikke indhold og prioriteringen af den klassefunderede *kulturelle* organisering, får højskolen således her sidst i 20'erne *tendenciel* karakter af partiskole (dvs. set i relation til den foregående og efterfølgende periode - selv om der *stadig* er klare småborgerlige dannelsesstræk).

Umiddelbart før Bomholt forlader forstanderposten for at overtage nu af-døde Sundbos plads i folketinget, får han gennemført en række væsentlige ændringer for skolen. »Jeg havde to mål«, skriver Bomholt, »at få den lokale ledelse erstattet med en landsledelse i nær tilknytning til AOF, så at skolen - tydeligt for alle - blev en landsskole, og at få huset udvidet til det dobbelte«. ¹¹

Hvad angår det første bliver der - på trods af at Sundbo i starten modsætter sig det, og på trods af at AOF er forbeholden overfor en overdragelse ud fra en økonomisk betragtning - indgået en art kompromis, hvor AOF ikke overtager skolen, men indgår som medejer. Bestyrelsen bliver hermed udvidet til 11 medlemmer nedsat blandt de 4 bidragspligtige organisationer: AOF, Arbejdernes Fællesorganisation i Esbjerg, Arbejdernes Cooperative Foretagener og



Roskilde Højskole, 1939.

Socialdemokratisk Forbund. Arbejderhøjskolen er således stadig stærk forankret i arbejderklassen og Socialdemokratiet selv om AOF formelt er partipolitisk neutralt - blot mister den nu sit lokale præg.

Hvad angår det andet lykkes det Bomholt at gennemføre en betydelig udvidelse af skolen, og i forbindelse hermed også at indføre en lang række moderniseringer.

1929 er også en form for fikspunkt i Arbejderhøjskolens historie; dels afløses Jul. Bomholt den 1. oktober af Poul Hansen som forstander på Esbjerg Arbejderhøjskole; og dels køber AOF i samarbejde med oplysningsudvalget for København en af grundtvigianismens tidligere højborge: Roskilde Højskole for at indrette den til højskole og kursus ejendom for byungdom og arbejdere.

Den »2. Arbejderhøjskole« bliver indviet i sin nye form den 9. juni 1930 og som forstander - iøvrigt op gennem hele perioden - ansættes cand. polit. Hj. Gammelgaard. Skolens sigte og indhold - som det kan læses ud af programmerne - kommer til at ligge i ret præcis forlængelse af Esbjerg-skolen.

Samtidig med etableringen af den »2. Arbejderhøjskole« bliver det af Elevforeningen for Esbjerg Arbejderhøjskole og AOF besluttet, at der skal udgives et fælles elevskrift for de to højskoler. Det får navnet »Arbejderhøjskolen«, udkommer med 2 numre årligt helt frem til oktober 1962, og bliver -sammen med »Socialisten« - det vigtigste teoretisk-politiske organ indenfor Socialdemokratiet i perioden.

I det første nummer af »Arbejderhøjskolen« bidrager de to forstandere hver med en artikel, der kredser om Arbejderhøjskolens idé, placering i for-

hold til højskoletraditionen og samfundet, pædagogik, formål etc.¹² Det er naturligvis vanskeligt at postulere egentlige uoverensstemmelser mellem de to indlæg, idet de ikke forholder sig eksplicit til hinanden. Men da de begge søger at tematisere det samme felt, kan man i det mindste påpege den markante accentforskydning, der er tale om.¹³

Denne forskydning består først og fremmest i, at Gammelgaard understreger *kontinuiteten* i forhold til folkehøjskolen, hvor Hansen betoner *brudfladerne*; Gammelgaard taler om højskolens *almenmenneskelige* karakter, hvor Hansen hæfter sig ved *kampaspektet* og det *klassemæssige*; at Gammelgaards højskole skal »*hvælve en højere Himmel over Arbejderne*«, hvor Hansen skal »*møde Arbejderen, der hvor hans Livs store Spørgsmaal ligger*«; og endelig at Gammelgaard prioriterer den *kulturelle kamp*, hvor Hansens prioriterer den *sociale*. Om den nævnte vægtning har slået konkret igennem som markante forskelle i de to højskolars undervisningsform og -indhold, er derimod mere tvivlsomt.

Elevsøgningen til Arbejderhøjskolerne er her i 30erne ret voldsom, således at begge skoler har pladserne fuldt optaget. Det drejer sig for Roskilde om ca. 92 - frem til 1932 hvor skolens kapacitet udvides til ca. 117 elever - og for Esbjerg om ca. 100. Det fremgår imidlertid af årsberetninger, at højskolerne har måttet afvise et antal der mindst er lige så stort som det optagne. Denne søgning skal hovedsagelig forstås ud fra to forhold: dels det ekstraordinært høje arbejdsløshedsniveau 30erne igennem, dels den statslige kriselovgivning i forhold til ungdomsarbejdsløsheden og højskolerne, der får form af understøttelsesregler, der begunstiger subsidiært tvinger arbejdsløse på højskole.

Den specielle elevsøgning bevirker samtidig, at højskolen her i 30erne tendentielt antager karakter af arbejdsløsheds-»foranstaltning«, en tendens der yderligere forstærkes af, at de unge, der *har* arbejde, p.g.a. den manifesterede arbejdsløshed afstår fra at sige deres job op for at tage på 5-måneders højskoleophold. Dermed er der indtrådt en ændring, hvor »Højskolen for Arbejdere er blevet til Højskolen for Arbejdsløse«.¹⁴

I de skriftlige kilder, i talmaterialet etc., er der en lang række indicier for, at netop arbejdsløsheden har haft en altdominerende indflydelse på Arbejderhøjskolens hele udformning og daglige virke her i 30erne, som sætter sig manifest igennem på alle niveauer og i alle forhold: rekrutteringsbasis, undervisningsform og -indhold, kursernes forløb etc.¹⁵

Den nye udvikling bliver af højskolefolkene op gennem 30erne betragtet som et stadigt større problem. Årsagen er det kraftigt forøgede kontingent af elever, der både psykisk og fysisk er præget af deres arbejdsløshedsperioder i en sådan grad, at det hæmmer en egentlig højskoleundervisning. Det sætter sig f.eks. konkret igennem i form af demotivation i forhold til skolens undervisning, disciplineringsvanskeligheder osv. Yderligere udgør denne elevgruppe en langt mere heterogen elevmasse i forhold til kvalifikationsniveau, indlæringssevne osv. end den normale højskoleungdom havde gjort. Langtidsarbejdsløshedens psykiske virkninger og den deformerende indflydelse på højskolens undervisningspraksis kan dog ikke her behandles nærmere.

re.¹⁶ Dog skal det nævnes, at det øgede kontingent af arbejdsløse elever automatisk også medfører et stigende indslag af *ufaglærte, uorganiserede* og helt *unge elever*.¹⁷

Det fremgår mere eller mindre eksplicit formuleret flere steder, at det *egentlige* problem for Arbejderhøjskolen er den opståede mangel på forbindelse med den traditionelle socialdemokratiske kerne i arbejderklassen, der lidt reductivt kan opstilles som: de faglærte, stabile lag, der er mindre hårdt ramt af arbejdsløsheden; fremfor de socialdemokratiske marginalgrupper som de langtidsarbejdsløse i stort omfang repræsenterer: fortrinsvis ufaglærte, ustabile lag, der er fagligt-politisk uengageret.

Der opstår således et modsætningsforhold mellem den ideelle målgruppe og den elevmasse, 30ernes krise reelt producerer. Det er en konflikt, der i arbejderhøjskole-kredse opleves som at være blevet udplaceret til en form for »social Forsorgsforetagende«¹⁸, og dermed forhindret i at fungere efter den egentlige og oprindelige intention: som skolende institution på et socialdemokratisk grundlag i forhold til den aktive, engagerede ungdom på vej ind i eller op i det socialdemokratiske organisationsapparat.

Arbejderhøjskolen får således her i 30erne p.g.a. elevsammensætningen langt mindre karakter af partiskole, end det tidligere havde været tilfældet (mest tydeligt fremstående som tendens i slutningen af 20erne), og bliver til en vis grad endog hæmmet i den moderate udformning som almindennende institution på grundlag af et socialdemokratisk livssyn.

Perioden 1935-ca. 1940.

Overgangen til den næste fase i Arbejderhøjskolens historie illustreres måske bedst gennem et avisinterview, Poul Hansen giver i forbindelse med Esbjerg skolens 25-års jubilæum. I dette interview er der mærkbart ændret signaler i forhold til sidste periode, idet det nok anerkendes, at skolen er baseret på en bestemt politisk og social gruppe, men samtidig pointeres *samfundssindet* frem for den *politiske agitation*, og de klare udtalelser om *klassemodsætninger* og *klassekamp* i artiklen fra 1931 er nu erstattet af begreber som *interessesmod-sætninger* og *sociale grupper*. Poul Hansen siger bl.a.:

»Paa Arbejderhøjskolen anerkender vi aabent og uforbeholdent den Kendsgerning, at *Interessesmod-sætninger* og derpaa byggede *Meninger* deler Folk i *sociale og politiske Grupper*. Arbejderhøjskolen har ikke været Stedet for overfladisk politisk Agitation ... Det er rigtigt, at det store Flertal af vore Elever er Socialdemokrater allerede før de kommer paa Højskole, men ved Siden af Klassesindet, som er fremelsket af Kaarene og gjort bevidst og afklaret af Fagforeningernes og Partiets Agitation har vi aldrig undladt stærkt at understrege Samfundssindet som det bærende og blivende, saa langt den Sag rækker.«¹

Længere nede afviser han direkte, at højskolens undervisning skulle have et markant socialdemokratisk præg: »Forøvrigt er vi heller ikke saa dumme at tro, at man kan lave Højskoler med Politik og Partiprogram som Alfa og Omega«.

Udover skredet fra det klassespecifikke til det alment samfundsmæssige

indhold er der tale om en afgørende balanceforskydning fra social helhed til individ; fra materialisme til idealisme og humanisme, hvor mennesket sættes som samfundets grundsten; og dermed også fra klassebevidsthedsdannelse til almindelse. Hele dette voldsomme ideologisk-politiske skred både indenfor Arbejderhøjskolen og arbejderbevægelsen som sådan overstår Hansen i følgende korte, personlige fortidsopgør:

»I Begyndelsen var den fuldt bevidste Del af min Højskoleverden Samfundsindretningen og Samfundsomdannelse, og hvem kunde leve i dette Samfund paa Arbejdervilkaar uden at faa Hjernen presset fuld af disse Ting, men gennem Arbejdets Alvor og Ansvar rejser Mennesket sig som et sideordnet Spørgsmaal til den meget Tale om Samundet (stavefejl i teksten, min indf.). Vi skal fortsat lære vor Ungdom Samfundssind, men jeg tror vi gaar ind i de kommende Aar med en mere moden Bevidsthed om, at Arbejderhøjskolens Arbejdsfelt i en hidtil ufatteligt Grad er Mennesket selv, som det Grundstof udfra hvilket det andet formes, vi Mennesker kan nu engang være saa lave og skarnagtige, at selv det bedste Samfundssystem bliver en værdiløs Ramme om et tvivlsomt Indhold«.

Selv om interviewet er givet til og udformet af den borgerlige presse², så er det identisk med udtalelser, Poul Hansen kommer med også indenfor »arbejderoffentligheden«³, og må således tillægges en vis signifikans i forhold til det tendentielle skred i samfunds- og menneske-konceptionen og i forhold til den politiske og oplysningsmæssige strategi i perioden.

Også hos Gammelgaard kan man præcist spore dette skred fra klassetænkning til forestillinger, der baserer sig på demokrati, pluralisme, humanisme etc. mellem den første og den sidste halvdel af 30erne.

Endskønt Gammelgaard førhen langt fra havde formuleret Arbejderhøjskolens sigte radikalt, kunne han alligevel i 1931 skrive, at Arbejderhøjskolen

»... skal stille Arbejderen hans historiske Kultur-Opgaver for Øje. Arbejderen har ikke blot en økonomisk, men ogsaa en aandelig Kampfront ... overalt, hvor der i Nutiden spores en Tendens til at skabe Kulturformer, der svarer til Arbejderklassens Tarv og historiske Opgaver, der bør Højskolens Indflydelse sætte ind.«⁴

I »Kulturen for Folket« (1938) omtales Arbejderhøjskolen af Gammelgaard i langt mere moderate vendinger. Han påpeger her bl.a., at det er en fri skole, fordi »den tager sine Elever uden Hensyn til, fra hvilke Samfundslag de kommer eller hvilke religiøse og politiske Anskuelser de hylder«.⁵ Videre fortøner han det marxistiske klassemæssige perspektiv:

»Arbejderhøjskolen er en humanistisk Skole, der efter Evne søger at vække Ungdommens Sans for og Forstaaelse af alle Naturens og Menneskelivets Sider. ... (Arbejderhøjskolen, min indf.) ser det som en Hovedopgave at orientere sine Elever i Samfundsspørgsmaalene og at udvikle dem til de Opgaver, som i et demokratisk Samfund kalder paa enhver Borger«.

I forholdet mellem de to historiske tidspunkter er der altså en bevægelse fra den kulturelle klassekæmper til den demokratiske borger, en vægtforskydning fra »arbejderklassens historiske opgaver« til det borgerlige demokratiske samfunds opgaver, fra arbejdernes historiske kulturopgaver til »alle ... Menneskelivets Sider«, fra skolen som varetagende arbejderklassens tarv til at være humanistisk etc. Der er således tale om en klar og åbenlyst udtynding af det

klassemæssige og eksplicit politiske indhold og en etablering af traditionelt borgerlige ideologiske former - en bevægelse, der må siges at være signifikant for hele den danske arbejderbevægelse i perioden.

Også i denne periode er den førnævnte modsigelsesfyldthed imidlertid fremherskende - som det her mest tydeligt fremgår af Poul Hansens udtalelser, selv om det ikke er ekspliciteret i analysen - blot befinder formidlingspunktet sig her - i kontrast til den umiddelbart foregående periode - tæt op af en i Williamsk forstand individualitets-centreret »borgerlig kultur«.

Blandt højskolens andre aktiviteter kan man nævne en yderligere prioritering af ungdomsarbejdet - bl.a. markeret ved oprettelsen af et sommerkursus for »ungdomsledere« over 3 mdr. - som skal ses på baggrund af Socialdemokratiets og arbejderbevægelsens stigende integrering i det borgerlige samfunds administration. Både dette og den førnævnte interesse for den personlige udvikling kommer tydeligt frem i Poul Hansens omtale af kurset:

»Arbejderbevægelsens Stilling er nu saaledes, at den baade medfører et stort Ansvar, som Ungdommen skal opdrages til at forstaa for at kunne overtage det med Tiden, og en stærk Opdeling af Kræfterne paa et udstrakt Felt af forskellige Omraader ... Paa Højskolen er der Mulighed for at samle sig og finde Stof til og Grundlag for den Livsanskuelse, som ganske vist kan vokse ud af Fællesskabet i en Bevægelse; men som den enkelte alligevel maa skabe sig gennem personlig Vækst«. ⁶

Af undervisningsplanen fremgår det yderligere, at der er en stærk markering af det personlige, individuelle, fremfor fællesskabet og solidariteten i forhold til tidligere faser.

Et forhold, der nok er grund til at ofre særlig opmærksomhed på - som udtryk for de ideologiske omsadlinger, der sker i forhold til den foregående periode både indenfor arbejderhøjskolerne, men også generelt indenfor arbejderbevægelsen og SD - er, at kurset »Socialistisk Kulturarbejde«, der er blevet afholdt i 1928, '30, '32, '33 og '34 pludselig forsvinder ud af kursusplanen i 1935. I stedet dukker der et kursus op, der kaldes »Ungdoms- og Kulturkursus« i 1935, og i 1937 figurerer et kursus betitlet »Kulturkurset«. Ellers er generelle kurser indenfor det kulturelle felt totalt fraværende.

Det havde ellers ikke skortet på interessen for kurset i »Socialistisk Kultur« i første halvdel af 30'erne. Det første uge-kursus, der overhovedet afholdes på Roskilde Højskole, er kurset i »Socialistisk Kultur« og Gammelgaard skriver i den forbindelse: »Kurset gav en ejendommelig og lovende Optakt til det kommende Arbejde paa Skolen«. ⁷ I 1933 repræsenterer det en rekordtilmelding i forhold til samtlige kurser med 115 deltagere! Og i 1932, da kurset bliver afholdt på Esbjerg Højskole, skriver Hansen, at der er »overordentlig stor Tilslutning. Der fandtes i den Uge ikke een ledig Soveplads på Skolen«. ⁸ Kursets nedlæggelse er således ikke begrundet i manglende interesse og tilslutning, men må ses som udtryk for en bevidst politisk prioritering fra AOF's side.

Nu kan man ikke præcist vurdere kursernes indhold ud fra den rammemæssige bestemmelse, som emnekredsens og foredragernes titler udgør, men forskellene i disse rammebestemmelser i forholdet mellem de to fasers »kultur-

kurser« er dog så markante, at de implicerer et ideologisk-politisk skred. Sammenligner man kursusbeskrivelsen fra '33 med den fra '37, kan der spores en todelt bevægelse. Dels en tendens til at fjerne problemfelterne fra arbejdernes konkrete livssituation midt i den rådende kulturkamp til rent ydre ikke-personligt-involverede områder (f.eks. »udenrigspolitiske problemer«, Europa eller Rusland), dels en tendens til at afradikalisere, nedtone klasseperspektivet og kampaspektet. F.eks. kan følgende emner fra de to kurser lidt tilsnigende sættes op mod hinanden: »arbejderkulturens problemer«/»kulturelle samfundsproblemer«, »socialistiske problemer i nutiden«/»kulturstrømninger i vore dage«, eller for at gøre det helt grotesk: »bogen som middel i kulturkampen«/»hvordan kan smudslitteratur bekæmpes?«, hvor man i det sidste tilfælde ser, hvordan det offensivt klasse- og kamprettede sigte er vendt til en defensiv småborgerlig-moralsk hetzagtig kampagne.

Disse ændringer, samt en lang række andre tydelige skred indenfor kulturområdet (i centrale udtalelser, afholdelsen af traditionelle kunstudstillinger ect.), markerer en stigende accept og vægtning af den borgerlige kulturarv som »dannende« og »opdragende« element og en tilsvarende nedtoning af den kultur, der udspringer af arbejderklassens livs- og arbejdsituation, som havde præget den forrige fase så kraftigt. En forsigtig konklusion kunne være, at det klasse-mæssigt forankrede kulturbegreb, den kulturoffensive holdning og i det hele taget forestillingerne om en rådende kulturkamp forlades af højskolefolkene i denne sidste halvdel af 30erne.

Hvad angår elevklientellets erhvervmæssige status på Esbjerg-skolen, fortsætter den markante stigning i antallet af ufaglærte og det tilsvarende fald i antallet af faglærte, der startede i 1933-34. Ved udgangen af årtiet er fordelingen således 3/4 ufaglærte og knap 1/5 faglærte, mens landarbejderne ligesom i sidste periode tegner sig for de sidste ca. 5%.

Faderens erhvervmæssige status har det ikke været muligt at fremskaffe homogent talmateriale om fra 30erne, men m.h.t. elevernes geografiske tilhørsforhold er der en stadig stigning i andelen fra Øerne, der når helt op på omkring 70% ved udgangen af perioden. Øvrige Jylland tegner sig for godt 25%, mens de sidste er fordelt mellem Ribe Amt og Midt- og Sydjylland. Højskolen har altså her helt tabt sin karakter af lokal-højskole - ændringer, der skal ses i forlængelse af tendenserne i den foregående periode.

Søgningen til arbejderhøjskolerne ligger i hele perioden langt over kapaciteten, og det dominerende problem er stadig arbejdsløsheden, selvom forholdene langsomt synes at forbedres op gennem perioden.

Det har ikke været muligt at skaffe homogent materiale om undervisningsprofilen for denne periode, men af enkeltstående opgivelser fremgår det, at det store indslag af langtidsarbejdsløse betyder en opprioritering af de grundkvalificerende færdigheder. Men hensyn til de fire kvalifikationstyper er der i perioden således tale om en opprioritering af a) og b), samt en kraftig forrykning fra d) til c).

Af en artikel i Arb.HS., juni 1938, fremgår det, at man indenfor AOF plan-

lægger opførelsen af en »3. Arbejderhøjskole« ved Århus. Skolen skulle ifølge planen opbygges organisatorisk som de to andre, og ligesom Roskilde skulle den i sommerperioden hovedsagelig anvendes til kortere kurser. Særlig skulle den dog prioritere uddannelsen af faglige tillidsmænd i forbindelse med opbygningen af en tillidsmandsuddannelse. Denne »3. Arbejderhøjskole« bliver dog aldrig etableret, men ifølge Bertolts bidrag til »Dansk Folkeoplysning« (1942)⁹ bliver der oprettet nogle videregående kurser i arbejdsforhold, financieret delvist gennem staten og arrangeret i et samarbejde mellem AOF, arbejder- og arbejdsgiver-organisationer og Århus Universitet - og med deltagelse af både arbejdere, studenter og arbejdsgivere! Et sigende billede af den drejning arbejderbevægelsen og hele »Arbejderhøjskole«-tanken har taget her ved udgangen af 30'erne i retning af socialpartnerskab og samfundssind.

Ved besættelsen i april 1940 bliver bygningerne i Esbjerg beslaglagt og skolen må i de kommende år igen leve en nomadeagtig tilværelse.

Undervisningen er i det mindste på papiret stærkt afideologiseret og præget af de grundkvalificerende fag: dansk, engelsk, tysk, regning, arbejdskundskab og bogføring, samt gymnastik. Studiekredsene udviser en anelse mere profil: samfundslære, socialøkonomi, psykologi. Endelig er der foredrag om naturlære, geografi, skønlitteratur, Kooperation og historie.¹⁰

Konklusion.

På baggrund af den foranstående konkrete analyse af institutionen Arbejderhøjskolen vil jeg i det følgende forsøge at fremdrage og kommentere enkelte væsentlige og typiske karaktertræk, samt skitse mæssigt forsøge at perspektivere analysen ind over en række teori-felter og mere overordnede analyseområder.

1) Arbejderhøjskolen er i hele sit konstituerende ideologiske grundlag præget af en fundamental modsætning, som sætter sine aftryk på alle niveauer og i alle forhold, og som i det foregående er blevet fremanalyseret i adskillige af sine konkrete formidlinger.

Denne modsætning har sit centrum i Arbejderhøjskolens intention om at socialisere og kvalificere arbejderens som både *arbejder* og *borger*, som både *klassemedlem* til indgåelse i klassekampen og bevægelsens organisationer og *individ* til indgåelse i det borgerlige demokratiske samfund, dvs. at der dels er tale om indøvelse af kvalifikationstyper, der direkte er instrumentaliseret under kapital, dels er tale om en form for *modsocialisation*, som konflikterer med det herskende borgerlige samfund. Disse momenter fremstår dog sjældent rent, men oftest i særdeles komplekse og uigennemskuelige former.

Den modsigelsesfyldte kvalificering giver sig f.eks. i Arbejderhøjskolens konkrete fagprofil udslag i modsætningen mellem *på den ene side*: de grundkvalificerende fag (dansk, regning etc.), og »fagtegning/håndværkerskolen«, - faggrupper der begge eksplicit bliver begrundet i forhold til det individuelt

kvalificerende og i forhold til at ruste individet bedre til konkurrence på arbejdsmarkedet; »fremmedsprogene« der eksplicit argumenteres ud fra håndværkernes mulighed for at drage ud som »vandrende svende«; de markante ideologiske indslag omkring den gode og lydige arbejder (intensitetskvalifikationer), der flere gange er betonet etc.

Op på den anden side en række klart ikke-kapitalaffirmative elementer, som må siges at indgå i arbejderbevægelsens mod-socialisation: dels undervisningen i f.eks. »kooperation«, »fagforeningskundskab«, »arbejderbevægelsens historie«; dels - og måske mer tydeligt - på det overordnede plan en helt anden kvalifikationsprofil end hvad der kan betegnes som samfundsmæssig historisk nødvendig grundkvalificering.

Helt fra Arbejderhøjskolens start frem til 1940 er skolens pædagogik således profileret i forhold til andre højskoler og skoleformer gennem den udprægede vægtning af kvalifikations-momenter som selvstændighed, selvvirksomhed, kreativitet, dynamik, metodeindlæring, personlig tilegnelse, opøvelse i samarbejdsformer (f.eks. gennem studiekredse), fællesskabsfølelse, udvikling med udgangspunkt i elevens sociale baggrund, etc.

Det modsvares radikalt af den samfundsmæssige grundkvalificering som folkeskolen kan siges at repræsentere, og som på dette historiske tidspunkt er karakteriseret af en relativ *fast* kvalificering, dvs. rettet mod færdighedsindlæring, formidling af en række faste normer, kundskaber, vidensområder og lærebogspensa, en karakteropdragelse gennemført via udenadslære og autoritær lærercentreret undervisning med individpræstationer og konkurrence. Dvs. færdigheder til at varetage én bestemt livsfunktion med baggrund i den af den håndværksmæssige produktion dominerede produktionsstruktur. Den fleksible kvalificering, uddannelse af omstillelig arbejdskraft, der karakteriserer Arbejderhøjskolen, kan ikke begrundes i forhold til de samfundsmæssige produktionskræfters udviklingsniveau, men kan kun forstås i forhold til behovet for at styrke det organisatoriske arbejde indenfor arbejderbevægelsens opbygning, hvor der i høj grad er behov for initiativ, kreativitet, dømmekraft, selvstændighed, og omstillingsevner i forhold til de stadig nye og større opgaver bevægelsen bliver sat overfor. Der er her således tale om en form for socialisering indrettet mod at stille eleverne bedre rustede som selvstændige og samarbejdende individer indenfor arbejderbevægelsens organisationer.

Set i dette perspektiv repræsenterer Arbejderhøjskolen en særdeles »progressiv« pædagogisk linie, der først slår igennem på folkeskoleniveau i og med ændringerne i produktionsprocessen omkring 1950'erne og 60'erne.

På det konkrete historiske plan kan den modsigelsesfyldte karakter, skolen antager, forstås ud fra momenterne i tilblivelses-processen.

For det første som et medieringspunkt mellem de delvist konfliktende intentioner, der lå i forberedelsesgruppen: dels Aftenskoleforeningens i retning af et oplysningsinitiativ af type 2), dels de socialdemokratiske dominerede organisationers i retning af et oplysningsinitiativ af type 1), - hvor skolen netop placerer sig i et formidlingsmidte.¹

For det andet som et kompromis mellem de to modsætningspoler, der figurerer i SD's skolemodeller: den officielle parti-skole og den upolitiske almen-dannende skole - hvor Arbejderhøjskolen selv etablerer sig som en almen-dannende institution med markerede sociale/socialdemokratiske indslag.

På det konkrete plan kan den mellemform skolen får yderligere forstås og forklares ud fra de institutionelle rammer, hvorunder den realiseres. Her er især det konkrete statslige lovgrundlag for højskolevirksomhed og »højskole-traditionen« aktive medspillere i modelleringen, men også hele det kompleks af forestillinger, der omkranser skoleinitiativet i de personlige udspring (som igen er mere eller mindre formidlede overtagelser af en grundvigsk tradition) er forklaringsgivende, - alle forhold, der betyder at eventuelle offensive socialistiske tendenser må modereres, hvilket dog ikke kan undviges nærmere her.

På det mere *generelle* plan kan den karakter, skolen antager, forstås i forhold til den immanente dobbelthet i den socialdemokratiske-reformistiske strategi, som for uddannelses- og oplysningsvirksomheden giver sig udslag i det, der tidligere er blevet benævnt: »det socialdemokratiske dannelsesparadoks«, som udtryk for de socialisations- og kvalifikations-krav, der sætter sig igennem fra de to samfundsmæssige hovedkræfter. Dvs. modsætningen mellem f.eks. det borgerligt almen-dannende og grundkvalificerende sigte med satsningen på den personlige myndighed og dygtiggørelse på den ene side, og opøvelsen til den kollektive, solidariske tænken og handlen på den anden, der som vist stadigt er konstituerende for SD's ideologiske profil.

Intet under da, at man i perioden savner en overordnet og klart defineret målsætning for Arbejderhøjskolen, samt mere generelt: en sammenhængende overordnet teori og strategi indefor det socialdemokratiske oplysnings- og uddannelsesområde, og intet under da, at de programatiske udtalelser i forbindelse med skolen antager en så diffus og modsigelsesfuld karakter, som det er illustreret i gennemgangen.

Det er dog vigtigt at fremholde, at denne tilsyneladende diffuse og forvirrede karakter, tankerne omkring højskolen har, ikke bare kan aflæses som uafklarede og manglende bearbejdnings hos ideologiproducenterne, men at det modsigelsesfyldte konstituerende grundlag for skolen og for den socialdemokratiske kultur- og oplysnings-politik i almindelighed naturligvis skal forstås ud fra en lang række bagvedliggende samfundsmæssige forhold, som det vil føre for vidt at komme ind på her.² Dog skal det nævnes, at arbejderbevægelsens integrationsstrategi i forhold til det borgerlige samfund og reformismens strategiske mål stiller sig centralt, forenklet udtrykt ved at bevægelsen forsøger at erobre det borgerlige-kapitalistiske samfund på dettes præmisser.

2) Men denne modsigelsesfyldthet er netop ikke karakteriseret ved en fastfrysning, derimod er der tale om en fluktuation mellem de to modsætningspoler, således at Arbejderhøjskolen i sin historiske udvikling gennemløber en række kvalitativt forskellige faser i forhold til undervisningsform og -indhold, de pædagogiske, ideologiske, kulturelle og politiske overvejelser omkring skolen etc. Skal der tegnes en grovskitse af de bevægelsesprocesser, Arbejderhøj-

skolen beskriver op gennem perioden, kan det gøres ud fra følgende skema. Jeg gør her udtrykkelig opmærksom på, at karakteristikkene er reduktive i deres formulering, og at der er tale om tendenser og en *relativ* bestemmelse (set i forhold til andre perioder) og ikke om absolutte karakteristikker. I skemaet er elevklientellets profil yderligere medtaget - jvf. pkt. 3. (Se s. 81)

Det beskrevne faseforløb har både i tidsfastsættelse og det tilskrevne indhold en påfaldende affinitet til *dels* det faseforløb, der kan nedlægges over de kvalitativt forskellige reformistiske udgaver det danske socialdemokrati gennemløber i perioden: den revolutionære reformisme, den klassiske reformisme, den kriseregulerende reformisme³; og *dels* de kvalitativt forskellige perioder, der kan opgøres indenfor arbejderkulturens udviklingsformer fra den første konstituerende fase præget af ideologisk usikkerhed og decentrale aktiviteter, over den kulturoffensive fase, til den ideologiske udynding i slutningen af 30erne.⁴

Hvad angår *den danske reformismes udviklingsforløb*, så sætter de forskellige udformninger af reformismen sig naturligvis også igennem i de krav, bevægelsen stiller til klassens uddannelse og socialisering, som det kommer til udtryk i en arbejderorganiseret uddannelsesinstitution som Arbejderhøjskolen. Et forhold, der imidlertid her kun kan antydes.

I SD's og arbejderbevægelsens tidligste fase - *under den revolutionære reformisme* - er der som tidligere nævnt en uafklaret, modsigelsesfyldt holdning til oplysnings- og kultur-politikken. De programmatisk holdninger kan veksle fra oplysningsstrategier, der er klart klassespecifikke og klassefunderede og har et entydigt revolutionært perspektiv helt over til strategier, hvis indhold er arbejderklassens overtagelse af borgerskabets dannelsesidealer og værdiorientering.

Den fra arbejderbevægelsen udgående socialisation i perioden indgår også i sig selv i et modsigelsesfyldt forhold til arbejderklassens taktiske og strategiske mål og i forhold til de kapital-affirmative interesser. Det kan tydeligst eksemplificeres ved, at arbejderklassens organisationsformer og selvorganisering på den ene side har karakter af reelle modmagter med integrerede momenter af noget, der peger ud over kapitalismen (klassebunden solidaritetsfølelse, spontane, antiautoritære, basisdemokratiske elementer etc.); på den anden side indeholder klassens egen indbyrdes socialisering en stigende grad af disciplinering, autoritet, vægtning af pålidelighed og lydighed i forbindelse med den stadige (nødvendige) centralisering af arbejderbevægelsen og forsøgene på at lede klassen ind i én fast organiseret og kontrolleret klassebevægelse.

Den sidste form for socialisering ses således at have overensstemmende træk med de kapitalistiske intensitetskvalifikationer, der således både stiller sig som nødvendige for arbejderklassens egen styrkelse og gennembrud, og nødvendige for at arbejderne som individer kan indgå i valoriseringstvungen.⁵

Under *den klassiske reformisme* bliver de førnævnte ydre modsætninger

presset ind i en mere homogen oplysningsstrategi og socialisationspraksis, der istedet bærer modsætningerne immanent.

I denne fase opbygger og konsoliderer arbejderbevægelsen sine organisationer, der vel udgør modmagter, alternativer, til de borgerlige organisationer, men samtidig i stigende grad er opbygget parallelt med og som ligeberettiget part indenfor den borgerlige offentlighed. De oprettede institutioner er således nok indrettet på at overtage magten, men de er samtidig gennemsyret af borgerlige strukturelle træk, hvoraf fragmenteringen af klassekampens niveauer er det mest fremtrædende.

Disse processer afsætter naturligvis nogle stærkt modstridende socialiseringstendenser indenfor arbejderbevægelsen, fundamentalt sat af det forhold, at klassemagten opnås via en accept af det borgerlige samfunds og offentlighedens struktur, mens bevægelsen konsoliderer sig indenfor disse rammer, hvorimod magten på sin side - i det mindste i teorien - skal bruges til at omvælte, revolutionere disse strukturer. Arbejderbevægelsen kommer derfor ud i kraftige indre modsigelser, når der tales om til hvad og hvordan arbejderne skal opdrages - selvom disse modsætninger naturligvis aldrig ekspliciteres.

Konflikten giver sig f.eks. konkret udslag i, at bevægelsen må uddanne ledere, der både skal kunne indgå som agitatorer i klassen med en værdiorientering i retning af fællesskab og solidaritet og samtidig skal være i besiddelse af specielle kvalifikationer og almen dannelse for at kunne indtræde og stige op i den borgerlige offentlighed som individer. Eller den sætter sig igennem i form af krav om oplysning på det faglige og politiske plan i retning af kvalificeret at kunne udfylde tillidsposterne i det borgerlige samfund, samtidig med at der foreligger krav om at uddannelsen indeholder momenter, der viser ud over dette samfund.

Med den enorme konsolidering af arbejderbevægelsens magt netop i disse år og hvad deraf følger af besættelse og oprettelse af tillidsposter indenfor kommunale, statslige organer, men også indenfor arbejderbevægelsens egne rammer, må dette uddannelsesbehov, samt dens særlige problematik, formodes at have placeret sig helt centralt for bevægelsen som sådan.

Modsætningen i socialiseringen giver sig også konkret udslag i forhold til »massen«, der f.eks. både opøves i forestillingen om arbejderbevægelsen som den groende magtfaktor, der truer det borgerlige samfunds hele grundlag, samtidig med klassen på alle planer disciplineres og opøves til integration i dette samfund.

Under *den kriseregulerende reformisme* opgives endeligt forestillingerne om »klassen« til fordel for »folket«. Modsætningen skubbes helt ud til sin ene pol: en fuldstændig integrering i og accept af det borgerlige samfund og en dermed forbunden nedtoning af overgangsstrategierne. Forudsætningerne for at denne integration imidlertid skal kunne gennemføres er, at klassemedlemmerne i selvforståelsen endeligt og primært ser sig - ikke som solidariske klassefæller - men som individer, samfundsborgere, eller højst interessegrupper, der på længere sigt har fælles mål. Derimod er der ikke længere behov for den stadige

ideologiske oppudsning af forestillingerne om klassen som den konstant potentielt lurende kollektive kraft og styrke, idet *magten* (på det parlamentariske plan) nu betragtes som erobret. Herudover må klassekravene styres ind i og fuldstændigt reguleres af organisationer og klassesamarbejdsinstitutioner, der kan legitimeres i forhold til både den overordnede helhed og det enkelte individ.

Den socialisation af arbejderklassen, strategifasen fordrer, er derfor en oplæring i tankerne omkring socialpartnerskabet og forestillingerne om klasse-medlemmerne som indgående som lige og frie individer i det borgerlige demokrati, samt en indre disciplinering, der sikrer det centrale byråkratis fuldkomne kontrol. Det er netop i denne fase, at tankerne om samfundssind, personlig vækst etc. trænger frem, mens klasseinteressen og solidariteten nedtones, som det er vist i forhold til Poul Hansen og Gammelgaard i perioden efter 1935.

Det ses således tydeligt, at de forskellige analytisk udspaltede faser i den danske reformisme er sensitive overfor de i perioden fungerende socialiseringsformer og -mål, og dermed også har en vis forklarings effekt i forhold til en konkret institution som Arbejderhøjskolen.

Også her er det vigtigt at fremholde, at der ikke blot er tale om ideologiske »svigt« i arbejderklassen, men at modsætningerne i deres stadige bevægelse er objektivt sat af den kapitalistiske økonomis bevægelses-struktur og den danske arbejderbevægelses specielle organisation og strategi, dvs. bevægelsens status af klassemodmagt, der vælger at indgå i den borgerlige offentlighed, og hvor styrkelsen af individet derfor nødvendigvis må identificeres med styrkelsen af klassen.

Derimod kunne man måske sige, at kun en ideologi som den reformistiske med dens immanente teoretiske usikkerhed og dermed også vidtfavnende karakter er istand til at rumme så åbenlyse modsætninger og så markante skift, som der her er tale om, idet den som strategi og teoritænkning udgør et kollo salt rummeligt, fleksibelt tankesæt, der både accepterer og afviser det borgerlige kapitalistiske samfund, der både indordner sig og revolterer.

På tilsvarende måde kan man vise, at de ideologiske konstruktioner og kulturkonceptioner, som de er fremanalyseret i forbindelse med Arbejderhøjskolen på forskellige historiske tidspunkter, både i tidsfastlæggelsen og i det tilskrevne indhold svarer minutøst til det faseforløb, der i mere overordnede analyser er fastlagt for udviklingen af den danske arbejderkultur, som det også ind i mellem er blevet anført i gennemgangen. Denne forløbsbeskrivelse kan dog ikke detaljeret beskrives her, men kan kort resumeres som:

1870-1924: den første konstituerende fase præget af ideologisk usikkerhed og endnu udfoldede decentrale aktiviteter;

1924-1935: den kulturoffensive fase;

1935-1940: den ideologiske uddynding.

3) Arbejderhøjskolen bliver i sit daglige arbejde stærkt præget af en modsætning mellem det intentionelle plan og det faktiske plan, der slår destrue-

rende ind i hele skolens grundlag og virke, og som dels har sit udspring i, at højskolen af en lang række årsager tiltrækker en helt anden type elever end de oprindeligt påtænkte, og dels skyldes at de samfundsmæssige omstændigheder og den socialdemokratiske kriselovgivning i sig selv producerer en elevmasse, der ligger et godt stykke fra den ideelle målgruppe.

Denne modsætning kan lidt reduktivt opstilles således:

Den ideelle målgruppe: den traditionelle kerne i den socialdemokratiske arbejderbevægelse, dvs. de faglærte, stabile, fortrinsvis beskæftigede, fagligt-politisk-organisatorisk interesserede og engagerede lag - hovedsagelig bestående af flergenerations (faglærte) arbejdere.

Det faktiske elevklientel: fortrinsvis ufaglærte (f.eks. landarbejdere), ustabile, fagligt-politisk uengagerede lag uden aktiv tilknytning til arbejderbevægelsens organisationer, langtidsarbejdsløse, 1.-generationsarbejdere, og til en vis grad uorganiserede lag i arbejderklassen - samtidig med at der også er markante indslag af politisk radikaliserede: venstresocialdemokratiske eller ligefrem venstreoppositionelle, radikale, kommunistiske og syndikalistiske kræfter - altså i hovedtrækkene marginalgrupper i den socialdemokratiske arbejderbevægelse.

Der ligger således i selve initiativet, i selve projektets grundlag og i ideens oplæg, en latent modsætning mellem mål og middel, som i stor udstrækning er årsagen til, at Arbejderhøjskolen ikke antager karakter af parti-højskole, og til en vis grad også bliver hæmmet i den moderate udformning som almindende institution på grundlag af et socialdemokratisk livssyn, bl.a. med baggrund i de radikaliserede og desillusionerede elever, der henholdsvis bevidst og ubevidst gør modstand mod den socialdemokratiske tendens - mest alment bestemt ved integrationsbestrebelse; og med baggrund i de demotiverede, uudviklede elever, der dikterer et undervisningsniveau, der ligger på det elementære og grundkvalificerende plan.

Højskolens elevklientel er imidlertid ikke statisk, men beskriver selv prægnante træk op gennem perioden, som det er forsøgt beskrevet i det foregående og mest eksplicit fremstår i skemaet.

Som man ser gør Arbejderhøjskolen sig bedst fortjent til sit navn i perioden 1924-ca. 30, der synes at have det mest (i forhold til intentionen) ideelle elevklientel. Dvs. at der her opstår en gunstig kombination af de to grundlæggende momenter i højskolens virksomhed: det intentionelle plan (som det giver sig udtryk i det ideologiske, pædagogiske, politiske sigte) og det faktiske plan (som det giver sig udtryk i den reelt mønstrede elevmasses sammensætning).

I de fleste delperioder giver det nævnte forhold sig dog negativt udtryk, idet de to momenter indgår i et konflikterende forhold. Og netop dette konfliktforhold - som det tydeligst giver sig udtryk i årene omkring 1920 og især i 30erne - har tilsyneladende slået ud som en reel krise for Arbejderhøjskolen, som en legitimeringsvanskelighed i forhold til hele Arbejderhøjskoleideen og som en problematisering af skolens eksistensberettigelse, der på længere sigt har været afgørende for projektets skrinlægning indenfor arbejderbevægelsen (jvf. senere).

4) En lang række af de her opregnede forhold hvad angår den fundamentale modsætningsfyldthed, det signifikante faseforløb, det ambivalente kultursyn, de grundlæggende konceptioner vedrørende samfund, subjekt, uddannelse/dannelse etc., som det er fremanalyseret i forhold til Arbejderhøjskolen, kan genfindes i ret præcise opprojiceringer på det overordnede plan indenfor SD og arbejderbevægelsen. F.eks. er den her påpegede modsætning - sammenfattet i »det socialdemokratiske dannelsesparadoks« - ikke kun et karakteristikum, der kan påhæftes Arbejderhøjskolen, men et generelt kendetegn for en lang række af arbejderbevægelsens institutioner, aktiviteter og ideologiske manifestationer i perioden. Et forhold, der dog ikke nærmere kan dokumenteres her.

Arbejderhøjskolen kan således som del-område indenfor arbejderbevægelsens kulturpolitik og -praksis, sammenfattende karakteriseres som stillende sig kvantitativt marginal set i forhold til arbejderbevægelsens totale virksomhed på dette felt, men samtidig som kvalitativt signifikant, idet den er bærer af en lang række af de karaktertræk, der kan tilskrives den »organiserede« arbejderkultur og hele institutionsopbygningen i denne periode. Samtidig udviser Arbejderhøjskolen naturligvis også en række helt særegne træk - f.eks. sammenhængende med de helt specielle institutionelle rammer hvorunder den konstitueres og fungerer.

5) Som en udbygning af disse konkluderende niveauer kan det være forklaringsgivende at perspektivere analysen af Arbejderhøjskolen ud fra Blochs (»ikke-samtidigheds«-kategori)

»Ikke-samtidigheds« kategorien⁶ - denne opfattelse af forholdet mellem væren og bevidst-væren som et ikke-direkte og ikke-mekanisk forhold, dvs. at bevidstheden ikke automatisk ses som adækvat i forhold til den af produktionsforholdene satte væren, men derimod ofte er karakteriseret ved et efterslæb af ideologiske former, der henfører til en fortid under andre historisk satte produktionsforhold - har i udpræget grad udsigekraft i forhold til Arbejderhøjskolen som historisk fænomen. Netop (omkring og) på Arbejderhøjskolen eksisterer der nemlig på samme tid og i modsigelsesfulde uopløste former både fuldt udfoldede kapitalistiske og et efterslæb af førkapitalistiske (produktionsforhold og) ideologiske og institutionelle former og træk. Tilmed kan man tale om elementer af *over*-samtidighed, i det omfang der blandt skolens repræsentanter findes momenter af transcenderende proletarisk revolutionær bevidsthed og visioner om et socialistisk organiseret samfund, der ligger ud over den samtidigt givne kapitalistiske virkelighed.⁷

»Ikke-samtidigheds«-fænomenet giver sig tydeligst udtryk i, at de bevidsthedsmæssige modsigelser ikke fremstår som kontitueret ud fra den samtidige, omgivende kapitalistiske realitet, men derimod antager karakter af ikke-samtidige, ikke-reale, forvrængede modsætninger - af »falsk bevidsthed«. Den lange række af modsigelses - fyldte og ofte uigennemtrængelige - dvs. ud fra den fundamentale samfundsmæssige antagonisme uforklarlige - udtalel-

ser, der foreligger omkring Arbejderhøjskolen kan således i stort omfang forstås og forklares ud fra denne »ikke-samtidigheds«-kategori.

Antager man Arbejderhøjskole-folkernes synsvinkel omkring etableringsfasen kan »ikke-samtidigheds«-kategorien også anvendes i en positiv evaluering af skolen. Det kan nemlig forudsættes, at initiativtagerne i en erkendelse af, at man må drive propaganda med udgangspunkt i den konkret foreliggende erfaringsbaggrund, det faktisk eksisterende forudsætningsniveau og den forhåndenværende ideologi - også selv om der er tale om »falsk bevidsthed« med baggrund i ikke-samtidige deologiske konstruktioner - vælger at udnytte mangelen på samtidighed *positivt* ved at udgå fra en kendt og indarbejdet ideologisk og institutionel tradition i dette provinsielle og agrare miljø: grundvigionismen og folkehøjskole-formen. Man bygger her på en eksisterende resonansbund af småborgerlige forestillingsmønstre, appellerer til fortidige momenter der ikke er mobiliseret i forhold til den trussel som disse lag har været udsat for og identificeret med kapitalismen, den moderne industrialisme, og hvortil også arbejderbevægelsen og dens traditionelle institutioner hører.

Denne type af arbejderoplysning - hvor man bruger en form, der svarer til den *gamle*-ikke-samtidighed - har måske langthen været den mest adækvate og effektfulde i forhold til disse lag af f.eks. 1.-generationsarbejdere og proletariserede småborgere med ikke-samtidig bevidsthed, der sandsynligvis har udgjort det væsentlige indslag i arbejderklassen i Vestjylland på dette tidspunkt. Formodningen understøttes i det mindste af, at disse lag beviseligt massivt søgte skolen i de første år. En traditionel parti-skole, som den partiet foreslog, ville formentlig kun have appelleret til de allerede klasse-bevidste arbejdere - hovedsagelig fra de urbane og industrielle centre.

På dette punkt hæver Arbejderhøjskolen sig således op over Blochs kritik af det »ikke-gjorte« ved netop at forsøge at overtage disse begreber og institutionelle former, der tilsyneladende havde så stor tiltrækningkraft i de proletariseredes bevidsthed: den grundvigioniske folkehøjskole, fremfor at lade dem ligge og overgive dem til énsidig udnyttelse af borgerlige reaktionære kræfter. Arbejderhøjskolen kan således siges at være et forsøg på at dialektisere ikke-samtidigheden, at produktivt tilegne sig den og bearbejde den, istedet for at afskrive den. I hvor stort omfang det imidlertid lader sig gøre således at dialektisere kulturarven og i hvor stort omfang skolen bliver fanget i den *gamle*-ikke-samtidighed og modsætningsfyldtheden skulle analysen have antydnet.

Herudover kunne et teorifelt som »offentligheds-teorien« med stor effekt aktiveres i et forsøg på en forståelse og fremstilling af Arbejderhøjskolens udvikling og karakter, idet den - som også flere gange antydnet i gennemgangen - kan ses som et eklatant udtryk for institutionsdannelsen idenfor en »arbejder-offentlighed«. Endelig ville det i forbindelse hermed være givende at undersøge de præcise lokalhistoriske forhold omkring højskolerne. Områder, der dog her p.g.a. den begrænsede plads ikke vil blive taget op.

Afslutning.

Som omtalt i de første afsnit er der blandt Arbejderhøjskolens pionerer en række ret optimistiske vurderinger af hele Arbejderskole-idéens gennemslagskraft, der udmønter sig i forestillinger om en egentlig »Arbejderhøjskolebevægelse«. Disse visioner bliver allerede lanceret af Sundbo ved det første introducerende diskussionsmøde, hvor han bl.a. siger: »En Arbejderhøjskole bør oprettes her i Byen og andre Byer af lignende Størrelse bør have hver sin Skole, som fortrinsvis optager unge Mennesker fra vedkommende Byer.«⁸ Og ved indvielsen afslutter han ligeledes med at sige: »... Forsøget skulle gerne føre til, at der rundt i Landet rejses lignende Arbejderhøjskoler, som kan samle den opvoxende Arbejderungdom.«⁹

Overhovedet synes en vis historisk »korrespondance-tænkning« karakteriseret ved en jævnførelse mellem folkehøjskolens betydning for gårdmandsklassen økonomiske, politiske, ideologiske og kulturelle rejsning og arbejderhøjskolens betydning for arbejderklassens tilsvarende kommende rejsning og samfundsmæssige gennembrud at være det mest udbredte - i det mindste det hyppigst formulerede - forestillingskompleks i relation til Arbejderhøjskolens betydning og samfundsmæssige stilling i de første faser af skolens historie.¹⁰ Denne forestilling kan spores helt frem til begyndelsen af 30erne, hvor Gammelgaard f.eks. kunne skrive: »Arbejdernes Højskoler skal tjene en ny Fase i den demokratiske Udvikling, ligesaafuldt som i sin Tid Bondehøjskolen.«¹¹ Forhåbninger af denne art kan naturligvis udelukkende lokaliseres til den snævre kreds omkring instirurionen Arbejderhøjskolen, mens både arbejderbevægelsens centrale organer og den borgerlige offentlighed generelt ud fra forskellige grunde præges af langt mindre udviklingsoptimistiske bedømmelser.

De nærmest overophedede forventninger til Arbejderhøjskoleidéen tager dog gradvist af op gennem perioden, og særlig ind i 30erne kan man spore tydelige resignative og pessimistiske træk i vurderingen af hele højskoletanken i arbejderbevægelsesregi. For eksempel giver AOF - altså en i højskoleforeningen indgående institution - hele Arbejderhøjskole-projektet følgende skudsmål i 1934¹²: »Forestillingen om, at Arbejderklassens kundskabsmæssige og kulturelle Løftelse skulde ske med nogle Højskoler som Donkraft, har aldrig været velfunderet. Der er og vil være en saa stor Forskel paa Arbejdernes og Bondens Kaar og Arbejde, at Højskolen ikke kan spille samme Rolle for den ene som for den anden.« På dette tidspunkt modsiges »korrespondance-tænkningen« altså.

Ved det næste 10-års jubilæum i 1944 giver AOF følgende nedslående karakteristik af intentionerne med og de konkrete resultater af Arbejderhøjskolerne, idet et af de dominerende problemer, elevklientellet inddrages som begrundelsessammenhæng: »Den Forventning, at Arbejderhøjskolernes Vinterskole skulde forme sig som en Slags Overbygning over den øvrige Oplysningsvirksomhed, krævende og givende mere end denne, blev vel ikke

opfyldt i Tiden, der gik. De særlige Beskæftigelses- og Understøttelsesforhold kom til at præge Elevmaterialet noget anderledes end ventet.«¹³

Som nævnt blev Esbjerg Arbejderhøjskoles bygning eksproprieret under krigen, mens selve højskolen levede en både hensygnende og nomadeagtig tilværelse. Efter Krigen besluttede Højskoleforeningen at sælge »Den røde Borg« på grund af de store beskadigelser beslaglæggelsen havde medført.

Ved højskolens genetablering i nye bygninger i 1955 er betegnelsen »Arbejder-« imidlertid symptomatisk blevet strøget og skolen kalder sig bare »Esbjerg Højskole«. Betegnelsen »Arbejderhøjskole« var aldrig for alvor slået igennem i forhold til institutionen i Roskilde, der fortsat blot gik under navnet: »Roskilde Højskole«. Man kan derfor sige, at selve »Arbejderhøjskolen« som begreb og realitet blev opgivet indenfor arbejderbevægelsen omkring begyndelsen af 40'erne, og hermed opgives også midlertidig den særlige sammentrækning af arbejderbevægelse og højskole, hvor skolen sættes som instrument for en rejsning af klassens magt.

Den form, »Esbjerg Højskole« antager efter 1955, ligger i nær tilknytning til de traditionelle højskoler, dvs. at de sidste spor af det (arbejder-)klassespecifikke grundlag og indhold bliver udraderet og de klasseuspecifikke og alment menneskelige indtrykkes istedet. Bomholt siger f.eks. typisk ved geninvielsen i 1955: »(På højskolen, min endf.) skal der være ro til at vokse som *menneske*. Her udvikles *borgere*, der har syn for *det almenmenneskelige*. Hvis ikke et demokrati skal gå i splinter, må der være en stadig *søgen indad* mod de værdier, som er fælles. Jo mere specialisering udadtil, jo mere højskole må der være indadtil: d.v.s. jo mere samling om de ideer og synspunkter, der skraber forståelse *forhelheden*.«¹⁴ Og den nye forstander Ivar Nørgaard bestemmer tilsvarende skolen som den »*frie*folkehøjskole«, især baseret på »eleverne fra byerne«. Selve det moderate socialdemokratisk-reformistiske indslag synes her at være forsvundet.

Arbejderhøjskolen får således aldrig en fremtrædende placering indenfor arbejderbevægelsens oplysningsvirksomhed, idet den hverken formår at slå igennem som almindennende eller som partiskolende institution for bevægelsen. Derimod forbliver den langthen en marginal aktivitet, en ansats; dels udtrykt ved at der i perioden kun oprettes 2 egentlige Arbejderhøjskoler, hvor den første opstår forholdsvis »spontant«, som et tilsyneladende ret tilfældigt lokalt initiativ, den anden først og fremmest oprettes som kursussted for den københavnske arbejderbevægelse, og den tredje projekterede Arbejderhøjskole kommer til verden som en totalt degenereret udgave af de oprindelige forestillinger om en arbejderuddannelse; dels udtryk ved at institution og begreb efter en relativ kort periode igen forlades.

Baggrunden for den manglende satsning på Arbejderhøjskolen indenfor bevægelsen er flertydig, og angår dels i institutionelle rammer som sådan dels den konkrete udfyldning med disse rammer. Her skal bare nævnes følgende:

Som tidligere påpeget udgjordes kernen i SD og den organiserede arbejderbevægelse af de stabile faglærte arbejdere i byerne, der var »født« ind i arbej-

derklassen, og i arbejderbevægelsens generelt ambivalente holdning til hele folkehøjskolefænomenet udgjorde netop disse lag, der var bærerne af de organisatoriske kræfter, den negative pol, dvs. de i bedste fald manglede en tilknytning til folkehøjskoletraditionen, i værste fald var direkte fjendtligt stemt overfor hele dette ideologisk belastede miljø - der var derfor ikke organisatorisk dækning for en større udbygning; struktureringen af højskolens undervisning med 5 mdr.'s vinterkursus var tilrettelagt efter den specielle arbejds-cyklus i landbruget, dvs. kurset blev placeret i de aktivitetsfattige måneder, mens denne placering ikke i samme grad kunne begrundes i forhold til arbejdernes arbejds- og livssituation; lovgivningen omkring statsanerkendelse af og stats-tilskud til højskolevirksomhed var af en sådan art, at der var sat grænser for formens udnyttelse til arbejderoplysning, her forstået som en klar markering af det klassemæssige udgangspunkt og det politiske indhold, ect.

Herudover tilkommer der en positiv grundlæggelsesammenhæng, som består i den række af *andre* uddannelsesformer, som viser sig at fungere bedre i arbejderuddannelsesøjemed. F.eks. skriver »10 Aars Arbejderoplysning« i umiddelbar forlængelse af ovennævnte citat: »Foredragsrækker, Kursus, og Aftenskoler, Studiekredse, Biblioteksbenyttelse - kort sagt det frivillige, lystbetonede Selvarbejde til egen Udvikling og Gygtiggørelse, det er i samlet Begreb *Arbejdernes Højskole*.«¹⁵ Disse andre Disse andre undervisningsformer synes i højere grad at modsvare arbejdernes behov, idet de er mindre formaliserede og institutionaliserede, tidsmæssigt mere overkommelige og lettere umiddelbart at integrere i dagligdagen.

Dette angår de snævre institutionelle rammer. Hvad angår den konkrete udfyldning af disse rammer, de konkrete erfaringer med driften af Arbejderhøjskolen, er der allerede blevet påpeget en lang række negative træk, som ikke her skal gentages.

Som et væsentligt moment kan endelig nævnes den manglende forankring i arbejder- og fagbevægelsen. Endskønt den formelle forankring er sikret gennem det organisatoriske grundlag, så opnår Arbejderhøjskolen dog aldrig en indholdsmæssig organisk kontakt med de andre af arbejderbevægelsens organisationer. F.eks. bliver det stipendiesystem, der kendes fra forholdet mellem den svenske arbejderhøjskole i Bruunsvik og den svenske fagbevægelse - og som også forsøgt oprettet i Danmark - aldrig etableret. Hermed bliver Arbejderhøjskolen også tendentielt placeret som en ø i samfundet på lige fod med folkehøjskolen, og kommer til at fungere som et svar på de individuelle uddannelsesbehov - og ikke på organisationernes og bevægelsens behov som sådan. Arbejderhøjskolen står derfor urustet, uden fast grund under fødderne, i det øjeblik problemerne begynder at skylle ind over institutionen, som det f.eks. er tilfældet i 30erne.

Med en god portion bagklogskab kunne man afsluttende hævde, at den modsætningsfyldthed, der ligger i hele Arbejderhøjskole-fænomenet, allerede er angivet i og kunne være fremanalyseret af overskriften, idet hele paradokset, umuligheden, ligger udtrykt i den sproglige og begrebslige konstruktion

»Arbejderhøjskolen«. Denne sammensætning, der i Blochs forstand har karakter af »ikke-samtidighed«, signalerer i det første led industrialisme, kapitalisme, urbanisering, socialdemokratisme (socialisme) osv., mens det sidste led har konnotationer i retning af førkapitalisme, gårdmandsklasse, agrare miljøer, Venstre, grundtvigianisme osv. Allerede i den begrebslige konstruktion ligger ambivalensen således og foruddiskonterer begrebets sprængning.

At det så bliver leddet foran bindestregen, der afskrives fremfor det bagved er blot endnu et udtryksfuldt billede på udviklingsretningen i danske Socialdemokrati i denne og de efterfølgende perioder....

Arbejderhøjskolens udviklingsprofil

	Forberedelsesperioden	1910 - 24	1924 - 35	1935 - 40
Elevekarekters profil	almen (socialt) anslet dannelse/ af byungdommen/ som borgere	»social-økonomisk« dannelse af arbejderen/ som borger og klasse- medlem (der indenfor den reformistiske konception optræder i en modsigelses- fri enhed)	klasse-(selv)bevidstheds- dannelse/ af arbejderen/ som arbejder (indenfor en reformistisk forståelsesramme)	social betonet almen dannelse af arbejderen/ som borger
Oplysningens politiske karakter, kulturgrund- lag og sigte	borgerlig-radikal folkeoplysning/ på individualistisk grundlag/ med borgerligt- demokratisk sigte	socialdemokratisk arbejderoplysning/ både på individualistisk og klassespecifikt grundlag/ med modsigelsesfyldt sigte (præget af teoretisk uaf- klarethed, men modsætnin- gerne er også tendentielt opløst indenfor den refor- mistiske ideologi)	venstre-socialdemokratisk arbejderoplysning/ på klassespecifikt grundlag/ med klassekæmp og (kultur-)offensivt sigte (stadig i en reformistisk forståelse)	højre-socialdemokratisk folkeoplysning/ på individualistisk grundlag/ med borgerligt-integra- tivt sigte
dannelsens ide- logiske indhold og klassemassige fundament	(som intention:) byungdommen i bred forstand	første fase: trad. socialdemokratiske kerne i arbejderklassen + landarbejdere anden fase: arbejdsløse og politisk radikaliserede	første fase: trad. socialdemokratiske kerne i arbejderklassen ungsocialister (DsU'ere) anden fase: langtidsarbejdsløse og politisk radikaliserede.	ikke-trad. kerne i socialdemokratiet langtidsarbejdsløse og politisk radikaliserede

Noter:

Indledning.

1. Artiklen er et sammendrag af en større opgave, der er udarbejdet på grundlag af ABA's arkivmateriale og de vigtigste elevskrifter, årsberetninger, jubilæumsskrifter og artikler fra lærere, forstandere og elever tilknyttet Arbejderhøjskolen. Denne opgave indeholder en langt mere konkret, stofrig og veldokumenteret behandling af emnet med mere udbyggede citater, flere direkte kildeangivelser og med uddybninger af en række yderligere aspekter, som denne korte sammenfatning naturligvis ikke kan nå at præsentere. For en mere tilbundsående behandling og dokumentation af den her fremlagte analyseskitse henvises derfor til opgaven (Opbevares på ABA.)
2. De benyttede tidsinddelinger indenfor den samlede periode er fastsat af fikspunkter i forhold til de ydre og indre organisatoriske rammer omkring højskolerne, samt de programatiske udtalelser, der foreligger vedrørende skolernes sigte og indhold. Denne disponering er ikke valgt fordi de nævnte forhold udgør de væsentligste faktorer til en forståelse af Arbejderhøjskolen - de udgør derimod langthent kun rent rammemæssige og overfladiske inddelingskriterier - men fordi den viser sig at være et hensigtsmæssigt struktureringsprincip i forhold til bevægelser på andre samfundsmæssige niveauer, hvad den følgende gennemgang også selv vil argumentere for.
Det skal endelig praktisk bemærkes, at udhævningerne er kildernes, mens understregningerne er mine.

Arbejderkultur og »det socialdemokratiske dannelsesparadoks«.

1. Kulturen i det borgerlige samfund i *sin helhed* kan også forstås som et produkt af denne dialektiske bevægelse.
2. Williams' definitioner af de to kulturformer ligger beskrevet i Michael Vesters artikel »Hvad Goethe er for borgeren, er solidariteten for arbejder« (in: Kultur & Klasse, 31, (1977) p. 9-30), som herværende behandling udelukkende støtter sig til. Vester forsøger her at fortolke Williams »Culture and Society« (1963) i forbindelse med fastlæggelsen af et nyt, mere ekspansivt, aktivt og samfundsrelateret kulturbegreb, der indregner hele livsmåder og oplevelsesformer, - en kulturkonception, denne fremstilling iøvrigt også har overtaget.
3. Vester (1977) p.10
4. *ibid.* p. 10-11
5. *ibid.* p. 11
6. Jvf. pkt. 2 under konklusionen.
7. Jvf. f.eks. Bomholt (1932) p. 83-4, samt den i indledningen note 1 nævnte opgave Ekskurs I og afsnit 5.5.

Arbejderbevægelsens oplysningsarbejde og »Arbejderhøjskolen«

1. Begrebet er hentet fra Agger-Gemzøe (1980), p. 134 (jvf. også p. 188)
2. Der var dog også oplysningsbestræbelser, der må siges at udgøre en mellemposition i forhold til disse to nævnte poler f.eks. initiativer som »Arbejdernes Læseselskab« fra sidst i 1870'erne.
3. Selv om man i en vis forstand kan sige, at Arbejderhøjskolens historie både starter og slutter ved Grundtvig, og selv om det er ubestrideligt, at folkehøjskolen udgør en indflydelsesrig faktor på Arbejderhøjskolens udførelse alene i kraft af de institutionelle rammer og de traditionsbestemte forhold, vil jeg ikke her gå specielt ind i en behandling af folkehøjskolen og grundtvigianismen. Selve højskolebevægelsen skal naturligvis føres tilbage til Grundtvigs tanker og Kolds praksis i midten af 1800-tallet og ses på baggrund af de specielle økonomiske og klasse-mæssige forhold, der karakteriserede det danske samfund på dette tidspunkt, men hele denne historie er udfoldet adskillige andre steder, hvorfor jeg vil lade den være forudsat her.
4. Dette og det følgende citat er hentet fra Bertolts artikel i »Arbejderhøjskolen« (Arb. HS), nov. 1935, p. 3-4, som denne del af fremstillingen iøvrigt fortinsvis baserer sig på.

Forarbejdet 1909-10

1. Disse oplysninger stammer også fra Bertolts artikel i Arb. HS, nov. 1935, p. 3-15 samt fra Michael Andersens breve til Oluf Bertolt i forbindelse med forarbejdet til samme artikel, - breve, der er opbevaret på ABA.
2. Specielt hvad angår »Verdenshistorie« lægger man mærke til, at undervisningen tager sit udgangspunkt i »Den franske Revolution« - det er således den »nyere«, aktuelt og socialt relevante, internationale historie, der opprioriteres i kontrast til historieundervisningen på folkehøjskolen, hvor tyngdepunktet lå på det »ældre« og nationalt orienterede.
3. Dette er naturligvis en kun i analytisk forstand holdbar differentiering, hvor alle fag normalt indeholder elementer af hver af de fire opregnede kvalifikationstyper, og hvor kvalifikationerne må bestemmes konkret i deres historiske specifikke karakter i forhold til produktionsprocessen udviklingsstade.
For en uddifferentiering af de nævnte kvalifikationstyper, som de anvendes her, kan der henvises til, at a) og b) henholdsvis har affinitet til de af Masuch opregnede »produktive kvalifikationer« og »intensitetskvalifikationer« (her overtaget fra Andersen-Hjort (1975)), samt at a) og b) udgør de nødvendige forudsætninger for at fungere i et samfund på et bestemt historisk tidspunkt, mens c) og d) udgør den nødvendige forudsætning for at deltage aktivt i samfundets faktiske magthavende institutioner og styrende organer på det pågældende historiske tidspunkt.
4. Nedsættelsen af dette forretningsudvalg efter mødet er der ingen oplysninger om, idet protokollerne ikke er bevarede. Michael Andersen gør opmærksom på (brev til Bertolt, 1935, aktstykke ABA), at der heller ikke i foreningsprotokollerne er optegnet noget om højskole-initiativet i denne periode: »Den 4. April afholder Aftenskoleforeningen Generalforsamling, men Referatet omtaler ikke Højskole-spørgsmålet. Den 14. April holder Fællesorganisationen Møde, ogsaa Tavshed. Den 26. April er det Soc. Forbund, men heller ikke her findes noget.«
5. Oplysningen stammer fra Arb. HS, nov. 1935, p.8.
6. Netop nedsættelsen af forstander synes at have afsat en mindre strid i bestyrelsen. Selve indholdet i opgøret er vanskeligt at fastslå helt præcist (men jvf. f.eks. VjSD d. 10 okt. 1910), da protokollerne fra Højskolebestyrelsens møde heller ikke er bevarede. Men der indgik bl.a. det moment, at Banke havde ladet vide, at han ville påtage sig forstander-hvervet ved siden af sin lærergerning, men var blevet afslået af et flertal i bestyrelsen. Muligvis af politiske grunde, idet Banke var placeret til højre for SD, mens Vind og Brændeskov derimod begge var medlemmer af partiet.
Efter disse første brud glider Aftenskoleforeningen i de følgende år helt ud af skolens liv. I forbindelse med indsamlingen til den nye bygning foreligger der følgende halvt-sarkastiske henvendelse fra Aftenskoleforeningen: »Paa Aftenskolens Generalforsamling den 19/9 14 vedtoges et forslag om, at til Højskolens nye Bygning at yde et Bidrag paa 10 Kr. Forslaget vedtoges med følgende Motivering: »Da Tanken om en Arbejderhøjskole er udgaaet fra Aftenskolen, vil denne gerne have sin Andel i Højskolens Bygning.« Undertegnet af Jens Puggaard (aktstykke, ABA).
Og endelig er der følgende henvendelse fra den 2. november 1915: »Aftenskoleforeningen vedtog paa sin ordinære Generalforsamling i Oktober at udmelde sig af Højskoleforeningen, hvilket herved høfligst - meddeles Dem. Kontingentet for 1914-15 er indbetalt til Kassereren.« (aktstykke, ABA).
Herefter er højskolen således rent socialdemokratisk ejet og ledet.
Baggrunden for at Aftenskoleforeningen tilsyneladende allerede i sommeren 1910 bliver udlaceret i højskoleforeningen og i løbet af de næste år glider helt ud, ligger underbelyst i kilderne. Dog antydes det flere steder, at der har været tale om politiske modsætninger, - modsætninger, der bl.a. bliver markeret i talerne ved indvielsesfesten (jvf. senere).
7. For en yderligere dokumentation af Bankes rolle i højskolens opstart, samt for en behandling af nogle af de problemer de nævnte hændelser giver den socialdemokratiske historieskrivning - specielt i forbindelse med Arbejderhøjskolens jubilæumsskrift i 1935, i tilknytning til hvil-

ket, der som nævnt er bevaret to breve fra Michael Andersen til Oluf Bertolt, der var tidsskriftets redaktør - henvises til den oprindelige opgave, afsnit 2.2. note 18.

Perioden 1910 - 1924.

1. Citeret efter brochure (aktstykke, ABA), udateret.
 2. Aktstykke, ABA, udateret og uden adressat. Men sandsynligvis Sundbos udkast til den redegørelse, som Th. Stauning udbeder sig på vegne af Socialdemokratisk Forbund og DsF i sin egenskab af medlem af det af disse organisationer nedsatte højskoleudvalg. I så fald må det dateres tilbage til 1913. Jvf. note 5.
 3. Dette fremgår bl.a. af Andrea Vind, Arb. HS., nov. 1935, p.23; Joh.E. Larsen, Arb. HS., nov. 1935, p. 35; Oluf Bertolt, Arb. HS., nr. 42, p. 62.
 4. Jvf. bl.a. Viola Nørlev: »En uforglemmelig Sommer«, Arb. HS., nov. 1935, p. 42; og »Er Faguddannelse nok?«, »VjSd« d. 31.3.1917, hvor en tidligere elev bl.a. skriver, at Højskolen fortrinsvis meddeler » den arbejderne Ungdom *almenmenneskelige og borgerlige - Kundskaber*«.
 5. Pjece, 1915, aktstykke ABA.
 6. Jvf. f.eks. M.P. Jensen i »Esbjerg Arbejderhøjskoles 35 Aars Jubilæum« i Arb. HS., dec. 1945, p. 52; Arb. HS., nov. 1935, p.33; Arb. HS., nov. 1935, p. 35.
 7. »Meddelelser fra Esbjerg Arbejderhøjskole«, udgivet af Højskoleforeningen. Esbjerg 1916. (upagineret).
 8. De følgende oplysninger og citater er hentet fra »Meddelelser fra Esbjerg Arbejderhøjskole«, 1916-17, (upagineret), i referatet fra indvielseshøjtideligheden (Sundbos tale er dog gengivet efter manuskript).
 9. For en yderligere behandling og dokumentation af fordelingen af de pædagogiske hovedformer og enkeltfag på højskolen henvises til afsnittet »Fagprofilen for Esbjerg Arbejderhøjskole 1910-29« i den i indledningen note 1 nævnte opgave, der indeholder en statistisk bearbejdning af materialet fra skolens undervisningsprotokoller. De hernævnte tal er %-angivelser af den samlede undervisningstid, men kun ca.- værdier, og de skal derfor tages med store forbehold.
 10. For en yderligere behandling og dokumentation af fordelingen af elevklientellet henvises til afsnittet »Elevrekrutteringsgrundlaget for Esbjerg Arbejderhøjskole 1910-39« i den i indledningen note 1 nævnte opgave, der indeholder en statistisk bearbejdning af materialet fra skolens elevprotokoller. De hernævnte %-tal er kun ca. angivelser og skal tages med store forbehold.
- Den geografiske fordeling af eleverne er beregnet efter deres støtte-amt, subsidiært angivet adresse (her oftest forældrenes adresse). Differentieringen i de fire kategorier er foretaget for at kunne fremanalysere ændringer i skolens karakter af lokal-skole/lands-skole på forskellige historiske tidspunkter. Kategorien »Syd- og Midtjylland« udgøres her af de amter, der omkranser Ribe Amt, dvs. Ringkøbing, Vejle, Haderslev, Åbenrå og Sønderborg amter.
11. Arb. HS., nov. 1935, p. 66.
 12. Fremgår af brev fra Arbejdsløshedsdirektoratet af d. 3.2.1915 til Sundbo, aktstykke ABA. Jvf. her Ekskurs II, »Kriselovgivningen og højskolerne« i den i indledningen note 1 omtalte opgave, hvor der gives en redegørelse for lovgivningen omkring arbejdsløsheden og højskolerne op gennem perioden.
 13. Bomholt (1960), p. 10.
 14. ibid. p. 10. I baggrunden for afskedigelsen indgår der dog også uenigheder om kompetancen i forholdet mellem forstander og bestyrelse, om arbejdsopgaver osv., og desuden er der et økonomisk aspekt.
 15. Arb. HS., nov. 1935, p. 57-58.
 16. Bomholt (1960), p. 11-12.

Perioden 1924 - 1935.

1. »Aarsskrift for Esbjerg Arbejderhøjskoles Elevforening«, 1924-25, p. 10.
2. Bomholt (1960), p. 15. Man skal dog her være opmærksom på, at denne karakteristisk er nedskrevet op til 35 år efter Bomholts forstander-tid, og derfor kan være underlagt visse ideologiske efterrationaliseringer i forhold til udviklingen i den socialdemokratiske reformistiske ideologi - en problematik, der stiller sig særlig central, når det angår Bomholt og hans specielle »kontinuitets-tænkning« (jvf. Ekskurs I: »Jul. Bomholts »Arbejderkultur« i den i indledningen note 1. omtalte opgave).
3. Arb. HS., nov. 1935, p. 69-70.
4. Bomholt (1960), p. 14-15.
5. Det første udkast til »Arbejderkultur«: »Ide og Arbejde. En socialistisk Livsforstaelse« blev allerede udarbejdet af Bomholt i 1921-22 på Askov Højskole, og op gennem perioden 1924-29 skriver Bomholt flere artikler og kommer med flere løse overvejelser i årsberetninger etc., der ligeledes kan ses som direkte forløbere for »Arbejderkultur«, der udkommer 3 år efter Bomholt har forladt forstander-posten.
»Arbejderkultur« må derfor formodes at være et signifikant udtryk for eller et bearbejdet resultat af kulturforestillinger og -praksiser som de konkret kom til udtryk på Arbejderhøjskolen i årene 1924-29. Da Bomholt er den mest markante personlighed på det kulturpolitiske område i SD på dette tidspunkt, da »Arbejderkultur« er SD's væsentligste kulturelle manifest i perioden, og da Bomholt samtidig er leder på Arbejderhøjskolen, må »Arbejderkultur« naturligvis stille sig særlig central i denne sammenhæng.
Herudover er der grund til at formode, at indholdet i »Arbejderkultur«s historiske afsnit i stort omfang er identisk med den undervisning, der bliver praktiseret på Arbejderhøjskolen indenfor de historiske fag, idet Bomholt er fast lærer i faget »Arbejderbevægelsens historie« fra 1924 til 1929.
Endelig vil jeg postulere, at der i »Arbejderkultur« - udover historiekonceptionen i snæver forstand - er væsentlige indikatorer for de politiske holdninger, der dominerer højskolen som ideologisk miljø.
For en tilbunds gående analyse af »Arbejderkultur« i relation til arbejderhøjskolens undervisning må jeg her dog nøjes med at henvise til den i indledningen note 1. nævnte opgave, Ekskurs I.
På tilsvarende måde kan »Dansk Digtning« iøvrigt ses som udtryk for litteraturundervisningens form og indhold i perioden, idet Bomholt også underviser i »Social digtning«.
6. »Aarsskrift for Esbjerg Arbejderhøjskoles Elevforening«, 1924-25, p. 10.
7. Årsberetningen 1931-32, Arb. HS., juni 1932, p. 89.
8. Chr. Christiansens bog »Arbejderfester« udkom i 1932.
9. Jvf. bl.a. Aarsskriftet 1924-25, p. 11, hvor Bomholt skriver: »... jeg vil derfor anmode alle gamle Elever om at agitere paa fuld Kraft for at faa Haandværkere hertil.«
10. »Aarsskrift for Esbjerg Arbejderhøjskole og Elevforening«, 1926-27, p. 6-7.
11. Bomholt (1960), p. 14.
12. Arb. HS., juni 1931: Hj. Gammelgaard: »Højskolens Ide og Arbejderne« (p. 3) og Poul Hansen: »Gammelt og nyt i Højskolen« (p. 13).
13. Disse modsætninger eller accentforskydninger er genkommende i en lang række andre indlæg fra denne fase, hvorfor de to her omtalte indlæg postuleres typiske for det felt modsætningerne udspænder sig i.
14. Arb. HS., juni, 1937, p. 91-92.
15. Jvf. f.eks. de stadigt tilbagevendende bemærkninger i »årsberetningerne« og de mange teoretiske artikler i Arb. HS. om arbejdsløsheds-problemet. Også på talmaterialet kan man aflæse det øgede indslag af arbejdsløse, idet der er en tendens mod, at »Arbejdsløshedsfonden« bliver den dominerende støtteform frem gennem perioden. I 1929-30 er 77 af eleverne i Esbjerg støttet af »Arbejdsløshedsfonden«, mens 25 mere eller mindre betaler deres ophold selv. I 1933-34 er de tilsvarende tal 96 og 13. Efter 1935 bliver støtten fra »Arbejdsløshedsfonden« næsten 100% dominerede.

16. Jeg henviser her til den i indledningen note 1 nævnte opgave, hvor et helt afsnit »Arbejderhøjskolen og krisen - eller: Arbejderhøjskolen som krise-« foranstaltning« . p. 117-130, er helliget dette problemkompleks.
17. F.eks. var der i 1934: 61 faglærte på holdet på Roskilde Højskole, mens antallet i 1936 var faldet til 36. Tilsvarende var tallet for uorganiserede i 1934: 9 (de tidligere år har det ligget på mellem 8 og 12, jvf. Arb. HS., juni, 1936, p. 94), mens andelen i 1936 var helt oppe på 33, altså 1/3 af den samlede elevmasse - ændringer, der udelukkende kan tilskrives understøttelsesreglerne og dermed det større »arbejdsløshedsbidrag«. (Oplysningerne er hentet fra Gammelgaards årsregørelse/regnskab fra 1935-36, arkivblad, ABA.).
Ligeledes er det et karakteristisk træk, at gennemsnitsalderen op gennem 30'erne falder støt: mens den i 1930-31 ligger på 23 år og 6 mdr., er den i 1935-36 faldet til 21 år og 2 mdr. (Oplysningen er hentet fra Arb. HS., juni, 1936, p. 94.).
18. Arb. HS., dec., 1936, p. 8.

Perioden 1935 - ca. 1940.

1. Avisartikel, ABA, usigneret, men den stammer fra 1935, fremgår det af indholdet.
2. Det fremgår ikke fra hvilken avis, udklipet stammer, men indholdet antyder, at det er en jysk borgerlig avis.
3. Tekstsekvensen indgår *ordret* (blot mere udbygget) i Poul Hansens eget indlæg i Arb. HS., nov. 1935 p. 81-88. I denne udgave afsluttes dette afsnit med betoningen af, at et fornuftigt samfundssystem skal bygges op via oplysningsarbejdet, som »sætter alt ind paa at udvikle de bedste menneskelige Egenskaber hos den enkelte«, Arb. HS., nov. 1935, p. 88.
4. Arb. HS., juni, 1931, p. 6.
5. AOF (1938), p. 201.
6. Arb. HS., dec. 1936, p. 82.
7. Arb. HS., juni 1931, p. 70.
8. Arb. HS., dec. 1932, p. 83.
9. Jvf. også AOF (1938), p. 200 og p. 202.
10. Oplysningerne stammer fra program/undervisningspjece fra 1941-42.

Konklusion.

1. Jvf. de i »Arbejderbevægelsens oplysningsarbejde og »Arbejderhøjskolen« opregnede to typer af arbejderoplysningsvirksomhed.
2. Også her må jeg for en uddybning henvise til den i indledningen note 1. omtalte opgave (p. 55-101).
3. Den nævnte faseopdeling af den danske reformisme ligger beskrevet i Den jyske historiker nr. 9 (samt i efterskriftet til »Venstrekytesianismen«).
4. Jvf. den faseopdeling af arbejderkulturens udviklingsformer, der bliver fremanalysert i Agger-Gemzøe (1980), Bondebjerg (1979) og Bondebjerg-Harsløf (1979), som netop er karakteriseret ved denne indholdsmæssige og strukturelle bevægelse.
At den faseinddeling, der er benyttet ved behandlingen af Arbejderhøjskolen, på *årstal* passer med den generelle faseopdeling af arbejderkulturen, som den er fremlagt i analyserne, skal naturligvis tilskrives tilfældigheder, idet der selvkært ikke kan oprettes direkte kausalsammenhænge mellem fasefastsættelsen på det konkrete analyseniveau: f.eks. Bomhøls tiltrædelse som forstander i 1924, og fasefastsættelsen på den generelle niveau: f.eks. SD's indtræden som statsbærende parti og oprettelsen af AOF i 1924. Alligevel må de helt evidente tids- og indholdssammenfald tilskrives en vis signifikans.
5. De nævnte modsigelser kan dog også til en vis grænse forstås *alene* ud fra den kapitalistiske organisering af produktionsprocessen og dennes *indre* modsigelser, jvf. f.eks. Vester (1977) p. 20.
6. Overvejelserne her støtter sig udelukkende til »Om »ikke-samtidighed«« - Et interview med ERNST BLOCH« (in: Kontext, september/77, nr. 34. p. 69-76.)

7. Ifølge Bloch er det netop i mindre byer i provinsen, at man mest udpræget finder disse »ikke-samtidigheds«-fænomener, denne specielle »falske bevidsthed«. Og Esbjerg er netop karakteriseret ved at være en småborgerlig domineret (fisker-)by, der ret pludseligt og hurtigt bliver industrialiseret og udbygget (i dens egenskab af at være Danmarks eneste vest-vendte havneby), således at der foregår en markant og hurtig befolkningskoncentration og en indførelse af moderne produktionsformer, samtidig med at de gamle produktionsformer (og dermed også de hertil hørende ideologiske formationer), der knytter sig til fiskerne, skipperne, småborgerne og spidsborgerne, lever videre.
8. VjSd, d. 23.3.1910.
9. VjSd, d. 7.11.1910.
10. F.eks. formuleret af Sundbo, Vind, Banke, Stegenborg, men også af K.M. Klausen ved indvielsen plus adskillige andre.
11. Arb. HS., juni, 1931, p. 5.
12. Bramsnæs m.fl. (1934), p. 96, jubilæumsskrift.
13. AOF (1944), p. 19-20.
14. Arb. HS., juni, 1955, p. 12-13.
15. Bramsnæs m.fl., (1934), p. 36.

Litteraturliste:

- Agger, Gunhild og Anker Gemzøe: *Arbejderkultur. Bd. 1. 1870-1924*. Manus. 1980.
- Andersen, Leo og Katrin Hjort: *Den danske folkeskoles udvikling frem til 1958*. Fagtryk, nr. 22. Århus, Fagtryk. 1975.
- Andersen, Richard: *Danmark i 30'erne*. En historisk mosaik. Kbh., Gyldendal. 1968.
- AOF (udg.): *Arbejdersangbogen*. Kbh. 1926.
- AOF (udg.): *Studiekredsarbejdet*. Dets Mål og Midler. Kbh., AOF. 1930.
- AOF (udg.): *Hvad er en Studiekreds?* En orienterende Vejledning. Kbh., AOF. 1935.
- AOF (udg.): *Kulturen for Folket. En Materialesamling til Brug i Oplysningsarbejdet*. Kbh., AOF. 1938.
- AOF (udg.): *20 Aars Arbejderoplysning*. Kbh., AOF. 1944.
- AOF (udg.): *AOF. 1924-1964*. Kbh., AOF. 1964.
- AUC. Dansk OB., 7. sem. 1977: *Ungdomsgruppen i 30'erne*. Projekt. AUC. 1977.
- Banke, Jørgen: *Folkeopdragelse og Studiekredse*. Kbh. 1924.
- Bay, Carl Erik: *Socialdemokratiets stilling i den ideologiske debat i mellemkrigstiden*. Grenå, GMT. 1973.
- Bertolt, Oluf, Andreas Boje og Ernst J. Borup: *Dansk Folkeoplysning*. Kbh., Martin. 1942.
- Bertolt, Oluf, Ernst Christiansen og Poul Hansen: *En bygning vi rejser*. Den politiske arbejderbevægelses historie i Danmark. Bd. 1-3. Kbh., Fremad. 1954-55.
- Bloch, Ernst: *Om »ikke-samtidighed«*. Et interview med Ernst Bloch. I: Kontext 34. 1977.
- Bomholt, Jul.: *Dansk Digtning fra den industrielle Revolution til vore Dage*. Kbh., Fremad. (Genoptryk, AUC, 1975.). 1929.
- Bomholt, Jul.: *Arbejderkultur*. Kbh., Fremad. 1932.
- Bomholt, Jul., Poul Hansen og Ivar Nørgaard: *Esbjerg Højskole*. 1910-1960. Esbjerg. 1960.
- Bondebjerg, Ib og Olav Harsløf (red.): *Arbejderkultur. Bd. 2. 1924-48*. Kbh., Medusa. 1979.
- Bondebjerg, Ib: *Proletarisk offentlighed. Bd. 2. Arbejderoffentlighed og arbejderlitteratur i Danmark 1924-1939*. Kbh., Medusa. 1979.
- Borup, Ernst J.: *Københavns Højskoleforening gennem 50 Aar. 1878-1928*. Kbh. 1928.
- Borup, Johan: *Højskolen og København*. Kbh., Lehmann & Stage. 1916.
- Bramsnæs, C.V., Chr. Christiansen og Oluf Bertolt: *10 Aars Arbejderoplysning*. Kbh., AOF. 1934. Brandmose,

- Brandmose, Åge Thomsen (red.): *Borupbogen*. Højskolen i København gennem 30 Aar. 1891-1921. Kbh., Nyt Nordisk Forlag. 1921.
- Braskhøj, John m.fl.: *Det danske klassesamfund 1920 til 1940*. Den jyske historiker, nr. 9. Århus, Modtryk. 1976.
- Brix, Marianne m.fl.: *Projektarbejde om 30'erne*. Antologi om krisen, kulturen og medierne. Århus, Nordisk Institut, Århus Universitet. 1976.
- Bruhn, Verner: *Der ligger et hus*. Esahøj og Esabio gennem 25 år. Udg. af Esbjerg Højskole. 1978.
- Christiansen, Chr. og Hans Hansen: *Haandbog i socialdemokratisk Ungdomsarbejde*. Århus, DSU-Forlag. 1927.
- Christiansen, Chr.: *Organisationskundskab*. En Grundbog for Skoler og Studiekredse. Kbh., Fremad. 1933.
- Deutschmann, Christoph: *Venstrekeynesianismen*. Århus, Modtryk. 1975.
- Esbjerg Arbejderhøjskole (udg.): *Den røde Højskoles Sangbog*. Esbjerg.
- Gammelgaard, Hjalmar: *Taler og artikler*. 1880-1956. Dobbeltnr. af «Arbejderhøjskolen». 1960.
- Gemzøe, Anker: *Pelle Erobreren*. En historisk analyse. Kbh., Vinten. 1975.
- Gemzøe, Anker: *Noter om socialistisk kulturpolitik*. Duplikat. ca. 1976.
- Gemzøe, Anker: *Arbejderkultur i Danmark 1890-1924*. I: Kultur & Klasse, nr. 31. Kbh., Medusa. 1977.
- Jensen, Harald: *Bliv viis!* Vejledning i Studiearbejde. Kbh., Socialdemokratisk Ungdomsforbunds Forlag. 1919.
- Kanitz, Otto Felix: *Økonomi og kultur*. En vejledning i marxistisk opfatning af staten, familien, skolen og kirken. Oslo, Arbeidernes Ungdomsfylkning. 1931.
- Karlsson, Henry: *Dansk arbejderbevægelse 1871-1939*. Kbh., Gyldendal. 1975.
- Madsen, Peter m.fl.: *Kulturpolitik og kulturkamp*. NSU-symposium. Poetik, nr. 23. Roskilde, RUC Boghandel & Forlag. 1975.
- Negt, Oskar og Alexander Kluge: *Offentlighed og erfaring*. Til organisasjonsanalysen av borgerlig og proletarisk offentlighet. NSU. 1974.
- Negt, Oskar: *Sociologisk fantasi og eksemplarisk indlæring*. Til teori og praksis i arbejderuddannelsen. Roskilde, RUC Boghandel & Forlag. 1975.
- Projekt Dansk litteraturhistorie: *Projekt Dansk litteraturhistorie*. Arbejdsrapport. 1976.
- Olsson, Oscar: *Den första studiecirkeln*. Sthlm., Arbetarnas Bildningsförbunds Centralbyrå. 1942.
- Roskilde Højskoles Elevforening (udg.): *I anledning af Hjalmar Gammelgaards 75. aars-dag*. Roskilde. 1955.
- Rørdam, Thomas: *På højskole i trediverne*. I: Årsskrift for Rødding Højskoles Elevforening, 1975.
- Skovmand, Roar: *Højskolen gennem 100 Aar*. Kbh., Schultz. 1944.
- Socialdemokratiet: *Danmark for Folket*. Arbejdsprogram, vedtaget af Hovedbestyrelsen, d. 23. Maj 1934.
- Stolpe, Herman: *Studiecirkelledaren*. Några råd och anvisningar. Sthlm., Arbetarnas Bildningsförbund. 1947.
- Studiekredsforeningen (udg.): *Folkeoplysning gennem Samlæsning og Selvstudium*. Kbh., Gyldendal. 1918.
- Vedso, Fred.: *Ledetraad for Eleverne i den socialdemokratiske Arbejderskole*. Kbh., Fremad. 1923
- Vester, Michael: *Hvad Goethe er for borgeren, er solidariteten for arbejderen*. I: Kultur & Klasse, nr. 31. Kbh., Medusa. 1977.
- Vestergaard, Niels: *Penge lugter ikke eller hvorledes Redaktør Sundbo skaffer Penge til Arbejderhøjskolen i Esbjerg*. Esbjerg. 1917

Aviser og tidsskrifter:

Aarskrift for Esbjerg Arbejderhøjskole og Elevforeningen:
1925-28, 1929-30.

(Suppleres af: Aarskrift for Esbjerg Arbejderhøjskoles Elevforening).

Aarsskrift for Esbjerg Arbejderhøjskoles Elevforening:

1922-25, 1928-29.

(Suppleres af: Aarsskrift for Esbjerg Arbejderhøjskole og Elevforeningen)

Arbejderhøjskolen. Elevskrift for Esbjerg Arbejderhøjskole og Roskilde Højskole:

1931-39, 1942-47, 1951-53, juni 1955.

(I tilknytning hertil: Peitersen, Karin: (1976) Register til »Arbejderhøjskolen« 1931-1962. Kbh., ABA.)

Højskolebladet:

1930-35.

Meddelelser fra Esbjerg Arbejderhøjskole. Udg. af Højskoleforeningen:

1916-17.

Vestjyllands Socialdemokrat:

5.9.1909, 20.3.1910, 23.3.1910, 12.6.1910, 17.6.1910, 30.6.1910, 4.10.1910, 8.10.1910, 18.10.1910, 3.11.1910, 5.11.1910, 7.11.1910.

Arkivmateriale på ABA.

Esbjerg Arbejderhøjskole. Arkiv nr. 515. Kasse nr. 1, 2, 3, 4.

Elevprotokoller for Esbjerg Arbejderhøjskole. 1910-20, 1921-29.

Undervisningsprotokoller for Esbjerg Arbejderhøjskole. 1910-20, 1921-29.

Zusammenfassung

»Arbejderhøjskolen« (Arbeiterhochschule) ist eine Bezeichnung für die speziell dänische Ausbildungsinstitution, die auf den institutionellen Rahmen, die die grundtvigianische Volkshochschule etabliert hatte, aufbaute, jedoch in der Regie der Arbeiterbewegung errichtet und betrieben wurde. Der Zeitraum der wirklichen Funktion dieser Institution kann historisch auf die Periode zwischen 1910 und den Anfang der Vierzigerjahre festgelegt werden.

Eine direkte organisatorische Verbindung mit der Arbeiterbewegung hatte nur »Esbjerg Arbejderhøjskole«, die 1910 errichtet worden war, und »Roskilde Højskole«, die 1929 von der Arbeiterbewegung erworben worden war.

Der Artikel ist der Versuch einer historischen Analyse dieser besonderen Institution, da diese als ein Teil und als Ausdruck der Kulturpolitik und kulturellen Praxis der Arbeiterbewegung und der Sozialdemokratie angesehen wird, die sich in diesem Zeitraum entwickelte.

In der Einteilung wird die von Raymond Williams lancierte Kulturkonzeption und die kategorielle Scheidung von »bürgerlicher Kultur« und »Arbeiterkultur« diskutiert. Davon ausgehend wird die grundlegende These aufgestellt, dass sich der Gegensatz zwischen den beiden Kulturkonzeptionen in zweifacher Weise durchsetzt, als Paradox in der sozialdemokratischen Bildungsstrategie, was in diesem Artikel als »das sozialdemokratische Bildungsparadox« zusammen - und in einen Begriff gefasst wird. Dieses Paradox kann zentral durch seine Zusammensetzung von gegensätzlichen Momenten charakterisiert werden, die eine Affinität teils zu einer Wertorientierung in Richtung solidaritätszentrierte »Arbeiterkultur« im Sinne Williams haben, und teils zu einer Wertorientierung, die im Sinne Williams' eine Verlängerung der individualitätszentrierten »bürgerlichen Kultur« darstellt.

Ausgehend von einem skizzenhaften Durchgang der Bildungsarbeit der frühesten Phase der Arbeiterbewegung - der Periode bis 1910, und ausgehend von einer detaillierten und konkreten Analyse der Institution »Arbejderhøjskolen« (die im Wesentlichen folgende Aspekte umfasst: der ideologische Gehalt und die Klassegrundlage des Bildungsideals, das die Schule vermittelt, der politische Charakter und das Ziel der Bildungsarbeit, die Entwicklung der Kulturkonzeption, das Profil der Schülerschaft und die Zusammensetzung der Schulfächer - ins Relief gesetzt von der gesellschaftlichen Entwicklung, so wie sie hauptsächlich in den sozioökonomischen Entwicklung, so wie sich diese wiederum niederschlagen in den Strategieänderungen des Reformismus, den Änderungen in den Qualifikationsstrukturen und Sozialisationsbedürfnissen, der

Kultur- und Politikschau innerhalb der Arbeiterbewegung, kann man auf folgenden Ebenen schließen:

1. Die »Arbejderhøjskole« stellt in ihrer Form als arbeiterorganisierte Ausbildungsinstitution ein komplexes kulturelles Phänomen voll von Gegensätzen dar; »Arbejderhøjskolen« ist ein Vermittlungsfeld in Bezug auf die Qualifikations- und Sozialisationsanforderungen, so wie sie sich ausgehend von den beiden antagonistischen gesellschaftlichen Hauptkräften durchsetzen.

Dieser innere Gegensatz hat sein Zentrum in der Intention der »Arbejderhøjskole« den Arbeiter sowohl als *Arbeiter* als auch als *Bürger* zu sozialisieren, sowohl als *Mitglied einer Klasse* das am Klassenkampf und an den Organisationen der Bewegung teilnimmt, als auch als *Individuum* das an der bürgerlichen demokratischen Gesellschaft teilhat.

Die Gegensätze, so wie sie typisch an der »Arbejderhøjskole« in Erscheinung treten, können skizziert werden als: Grundqualifikationen und Allgemeinbildung mit Hinblick auf die Teilnahme an der bürgerlichen Gesellschaft/klassenspezifische Sozialisierung; Erlernen der bürgerlichen kulturellen Wertvorstellungen/Erlernen der Wertvorstellungen der Arbeiterklasse; persönliche Mündigkeit, Ertüchtigung, Aufstieg und Konkurrenz/kollektives, flexible Sozialisierung usw. - also Gegensätze die ganz allgemein mit den von Williams genannten zwei kulturellen Wertorientierungen bestimmt werden können, die zu den beiden antagonistischen Klassen gehören, und was im Artikel »das sozialdemokratische Bildungsparadox« genannt wird.

2. Aber diese Widersprüchlichkeit ist eben nicht von einer Erstarrung, einem festen Vermittlungspunkt gekennzeichnet. Ganz im Gegenteil ist hier die Rede von einer Fluktuation zwischen zwei Gegenpolen, so dass die »Arbejderhøjskole« in ihrer historischen Entwicklung eine Reihe von qualitativ unterschiedlichen Phasen im Verhältnis zu den oben genannten Aspekten durchläuft.

Dieser Phasenablauf kann *stark* einschränkend so dargestellt werden: 1910 widerspruchsvolle Volkshochschule auf sozialer/sozialdemokratischer Grundlage; 1924-35 klassenspezifische Arbeitervolkshochschule auf sozialdemokratischer (kulturoffensiver) Grundlage; 1935- zirka 1940 Volkshochschule hauptsächlich für Arbeiter auf einer (bürgerlichen) individualistischen klassenspezifischen Grundlage.

3. Die »Arbejderhøjskole« wird in ihrer Praxis stark von einem Gegensatz zwischen Intention und Wirklichkeit geprägt, der daher stammt, dass die Volkshochschule aus einer langen Reihe von Gründen einen ganz anderen Schülertypus anzieht, als den man sich ursprünglich vorgestellt hat. Die ideale Zielgruppe, der traditionelle Kern der sozialdemokratischen Arbeiterbewegung, d.h. die ausgelernten, stabilen (meist beschäftigten) Schichten bleiben aus, währenddessen die Schule von ungelernten, unstabilen (meist von Arbeitslosigkeit betroffenen), gewerkschaftlich-politisch-kulturell unengagierten Schichten heimgesucht wird - also hauptsächlich von Marginalgruppen der sozialdemokratischen Arbeiterbewegung.

4. Die »Arbejderhøjskole« kann zusammenfassend als Teilbereich der Kulturpolitik- und praxis der Arbeiterbewegung charakterisiert werden, der quantitativ gesehen im Verhältnis totalen zur Aktivität auf diesem Gebiet, marginal war. Darüber hinaus ist davon die Rede, dass die Erwartungen, die man ursprünglich zu der Schule hatte, weitgehend enttäuscht wurden.

Gleichzeitig aber ist die Schule signifikant, da sie eine lange Reihe jener Charakterzüge trägt, die der »organisierten« Arbeiterkultur und gesamten Aufbau der Institutionen dieser Periode anhängen, wengleich die Schule natürlich auch eine Reihe von besonderen Züge aufweist.

Kolonihavebevægelsens blomstrende udvikling i mellemkrigstiden

Af Lone Bentzen, Lisbeth Pedersen, Nielsine Poulsen, Vibeke Thorsøj og Margit Thorsvang, Gurli Rasmussen.

Den foreliggende artikel er et omskrevet kapitel af et integreret speciale til fagene dansk, historie og samfundsfag: »Det uendeligt små« og »det uendeligt store« - i arbejderklassens hverdagsliv i mellemkrigstiden. Ruc 1980. Dette speciale er et forsøg på at analysere arbejderklassens hverdagsliv i mellemkrigstiden med hovedvægt på reproduktionssfæren. Hensigten med denne analyse er at klarlægge nogle afgørende forudsætninger for reformismens styrke i den danske arbejderklasse. Det teoretiske udgangspunkt er offentlighedsteorien (Negt og Kluge), hvis grundopfattelse er at bevidstheden dannes ud fra individernes/klassens erfaringer med den totale livssammenhæng.

Den empiriske undersøgelse er tredelt. Undersøgelingsområderne er 1) arbejderkvinden i sin hverdag, 2) kolonihavebevægelsen og 3) statens boligpolitik. Disse tre områder er ikke primært udvalgt på grund af deres i sig selv centrale betydning for arbejderklassens hverdag. De er udvalgt fordi de hver for sig er udtryk for arbejderklassens hverdagsliv på et bestemt niveau.

I specialet gøres der rede for, at den centrale instans bag struktureringen af den totale livssammenhæng er den kapitalistiske valoriseringsproces, men det betones samtidig, at livssammenhængen ikke kan reduceres til et blot og bart resultat af kapitalen, idet det også er modstanden mod denne, der danner livssammenhængen og dermed arbejderens erfaringshorisont. Denne modstand foregår individuelt, i bevægelsesregi samt på statsplan. Livssammenhængen forstås som henholdsvis det enkelte individs, bevægelsens og statens forhold i og til den kapitalistiske omverden. For at beskrive disse niveauer/lag i den totale livssammenhæng er de omtalte områder udvalgt som eksempler.

Analysen viser nogle vigtige tendenser i perioden: Det enkelte arbejderindivid synes i stadig højere grad at være blevet bærer af en konsumentrolle, og opstiller kvantitative krav og mister sin aktivitet over for den omgivende verden. Individet indgår dernæst i en bevægelse, som det på den ene side præger med sine kvantitative krav, og som det på den anden side socialiseres af. Bevægelsen har tilknytning til et statsbærende parti, og på dette plan synes alle kvalitative krav til omverdenen filteret bort. Den kapitalistiske stat som SD indgår i, virker endvidere tilbage på bevægelse og individ: I og med statens medvirken i etableringen af de almene reproduktionsbetingelser skabes også forudsætningerne for det velsocialiserede individ.

Denne Plet har jeg skabt, det er Verden for mig,
Den er lille, men dog er den stor
hver en Dag, hvert et Nap, hvert et Slid er en Leg,
for jeg ved, at det sætter Spor.

Indledning

Disse linier stammer fra en af de mange kolonihavesange, som blev sunget ved forskellige festlige lejligheder i kolonihaverne. En analyse af disse kan give et indblik i hvad kolonihavelivet bl.a. har indholdt. I det hele taget kan en analyse af kolonihavebevægelsen bidrage til at forstå arbejderbevidstheden og arbejderkulturen - forstået som en særlig livsmåde - i mellemkrigstiden, idet kolonihavebevægelsen især har fået fodfæste blandt den mere 'solide' arbej-

derfamilie - grundstammen i SD. Ydermere er det en bevægelse som omfatter *hele* familien, og samtidig udgør livet i kolonihaverne en meget væsentlig del af livssammenhængen, idet folk boede i disse huse flere måneder af året og iøvrigt levede deres liv med bevidstheden om dette fristed.

Kolonihavebevægelsen fik i mellemkrigstiden en opblomstringsperiode, samtidig med at en hel del nye bevægelser fx. AOF så dagens lys. Generelt kan siges, at disse bevægelser i deres funktion og opbygning var et led i den arbejderoffentlighed, der satte ind i midten af 20'erne, og som bl.a. havde det formål at skole arbejderne til en ny samfundsmæssig virkelighed. Disse bevægelser havde derfor en socialiserende og bevidsthedsdannende effekt, som - i kraft af bevægelsernes nære tilknytning til Socialdemokratiet (SD) og den socialdemokratiske arbejderoffentlighed - i hovedsagen var præget af en reformistisk ideologi. Men samtidig kan disse bevægelser betragtes som individernes bevægelser, idet der etableres et muligt forum for en erfaringsbearbejdning i kraft af, at flere mennesker med delvis fælles erfaringer bringes sammen. Individet i en bevægelse har derfor mulighed for at forholde sig til sig selv som resultat af den - forstået i bred forstand - borgerlige offentlighed, hvilket kan resultere i ændrede - og nye - krav og behov.

I den efterfølgende analyse af kolonihavebevægelsen gør disse overordnede betragtninger sig gældende, også selvom det kan indvendes at kolonihavebevægelsen ikke direkte kan henføres under den paraply af socialdemokratiske bevægelser, der var i perioden. Men dette er af mindre betydning, da det er bevægelsens *opbygning og funktion*, der i denne sammenhæng er det centrale og vigtigere end det formaliserede socialdemokratiske tilhørsforhold. Men som der senere vil blive redegjort for, er kolonihavebevægelsens opbygning og funktion rent faktisk dybt præget af indflydelsen fra SD og de andre bevægelser i perioden, og fungerer dermed også som et led i arbejderoffentligheden.

I analysen vil den kvalitative - fremfor den kvantitative - udvikling stå i focus. Denne gennemgang vil forholde sig til to sider af bevægelsen: 1) den brede basisbevægelse, hvor behov og krav til livet i haverne og de fysiske rammer om dette er omdrejningspunkt samt 2) den organiserede bevægelse, hvor opbygningen og funktionen står i centrum. En tese i dette arbejde er: at der i bevægelsen sker en delvis behovstilfredsstillelse, men at den gennemorganisering af den brede basisbevægelse, der finder sted, er med til at gøre bevægelsen til en del af det etablerede samfundssystem, således at der sker en tilpasning af krav og behov nedefra. Samtidig med at det bliver sværere for det enkelte individ eller dele af bevægelsen at gøre sig gældende med egentlige krav og behov. Med andre ord det der ønskes belyst i gennemgangen er den opfattelse, at bevægelsen er med til at skabe nogle rammer så individerne kan realisere nogle behov, men at disse rammer i kraft af en stigende indlemmelse i det etablerede system er utilstrækkelige til en total behovsrealisering. Dette vil medføre en voksende passivering, eller at individet realiserer sig som konsument.

Betragtet på denne måde vil bevægelsen så at sige blive klemmt fra to sider.

Den fungerer i forlængelse af de menige medlemmers krav og behov, men samtidig underordner den sig nogle overordnede instanser (primært staten) og den præges af sin egen struktur og opbygning. Herved selvstændiggør den sig i et vist omfang fra sit udgangspunkt: de menige medlemmer, hvis udvikling den ikke desto mindre samtidigt etablerer nogle nye betingelser for. Disse nye betingelser - aflæst i bevægelsens politik - er altså ikke umiddelbart at betragte som udtryk for medlemmernes krav og behov, omend disse i filtreret form er indeholdt i bevægelsens initiativer. Efter disse indledende mere overordnede betragtninger vil blikket blive rettet mod livet i haverne og de behov og forventninger, der er knyttet til dette liv.

Kolonihaveliv

Kolonihaveliv - belyst gennem analyse af digte.

Når kolonihavefolk udtaler sig om livet i kolonihaven sker det så godt som altid i positive vendinger - det være sig i erindringer, interviews eller digte komponeret til forskellige lejligheder i kolonihaveregi og med kolonihaven som tema.

Da andre undersøgelser over kolonihavelivet² fortrinsvis bygger på erindringer og interviews, vil artiklen her blive koncentreret omkring eksempler på kolonihavedigte som indfaldsvinkel til en analyse af kolonihavemiljøet. Disse digte finder man aftrykt i kolonihavebevægelsens blad KOLONIHAVEN og i foreningens sangbog HAVENS sangbog, der oprindeligt udkom i 1943 og senere blev revideret i 1951. Langt de fleste af disse digte er skrevet af amatører, men som eksemplerne her viser, finder man også kendte navne som Oskar Hansen blandt forfatterne. Oskar Hansens interesse for kolonihavesangen befæster den opfattelse man får af bevægelsens tilknytning til SD. Som kuriosum i denne sammenhæng kan også nævnes at der blev komponeret sange på melodien til »Danmark for folket«.

Understregningen af havelivets positive sider rummer ofte udtalt en tilsvarende negativ vurdering af livet udenfor kolonihaven. Man kan næsten tale om en flugt ind i kolonihavelivets tilsyneladende harmoniske og idylliske samfund. I denne flugt ligger et forsøg på at kompensere fra det daglige arbejde og den livsform, byens lejekaserner kan tilbyde. Kolonihavens karakter af oase er således udtryk for reelle problemer i det omgivende samfund. De kompensationsformer, der anvendes, repræsenterer en målestok for de forventninger og behov, familierne møder bevægelsen med. Fremhævelsen af de positive sider ved livet her må forstås på baggrund af, at familien i kolonihaven har haft mulighed for at leve et kvalitativt andet liv.

Digtene kan således siges i koncentreret form at give et idealbillede af, hvordan kolonihavebeboerne gerne vil have kolonihaven skal fremstå og viderefremidles til omverdenen. For at få et mere realistisk billede af havelivets mulig-

heder for en kompenserende funktion må man nuancere digtenes udsagn gennem andet materiale som f.eks. erindringsmateriale, protokoller for de enkelte foreninger, i det omfang de endnu eksisterer, m.v. Kolonihaven, som stedet hvor et idyllisk og harmonisk familieliv kan udfolde sig, synes nemlig ikke altid at dække offentlighedens mening om miljøet - en mening som havde et noget mere negativt indhold. Baggrunden for denne opfattelse er bl.a., at der på de dage haverne åbnede porten for offentligheden dvs. festdage, de store familiedage som søn- og helligdage udviklede sig episoder der undertiden krævede politiindblanding.

Digtenes univers samler sig imidlertid om hverdagen i kolonihaven, hvor det i mange haveforeninger var almindeligt, at man boede i haverne hele sommersæsonen, og først flyttede tilbage når det blev for koldt at opholde sig i havehusene.

Opbygningen i digtene er nogenlunde ens. Forløbet former sig som en cyklus der følger årets rytme. Digtet begynder om foråret og forløbet kulminerer med sommeren, hvor familien trives i haverne. Her bryder de fleste digte af og udenfor digtets univers følger den øvrige halvdel af året: efteråret og vinteren, hvor familien er henvist til forholdene i lejekasernen. Denne del af året betegnes som en dvaletilstand, mørk og trist, og tilstanden bliver kun udholdelig, fordi den atter brydes af foråret og forløbet gentages.

Ligesom efteråret og vinteren ikke nærmere behandles i digtene bliver boligforholdene i byen og arbejdet i produktionen kun perifert omtalt, hvor f.eks. arbejdet kort nævnes er det i form af fabriksfløjtens signalering af fyraften som afsæt for at kolonihaveejernes egentlige liv kan begynde.

Denne éntydige vægtning af kolonihavelivet giver kolonihavedigtene en speciel placering indenfor genren lovprisningsdigte. Disse er ofte bygget op omkring et kronologisk udviklingsforløb. Den negative fortid omtales for at kunne sætte den nutidige positive tilstand i relief og dermed kaste mere glans over det, der er opnået. Når kolonihavedigtene undlader at inddrage livet uden for kolonihaven, kan årsagen være den, at den »lykketilstand«, der opnås i kolonihaven netop ikke er permanent. Tværtimod tvinger vilkårene én til at vende tilbage til livet udenfor i løbet af en overskuelig tid. Arbejdet og familielivet i byen forbindes med noget ubehageligt i sådan en grad, at det må fortrænges fra livet i kolonihaven. De to verdener opleves adskilte og kan ikke indgå i en samlet erfaringsbearbejdning. Eskapien fastholdes (mere eller mindre bevidst) ved at »det andet liv« bliver en skjult dimension, idet det kun indirekte optræder, nemlig som værdimåler for det positive alternative liv, kolonihaven repræsenterer.

Ser man nærmere på, hvad digtene om livet i kolonihaven indeholder af positive elementer, kan dette sammenfattes i to gennemgående temaer:

- 1) Arbejdsglæden/ den genetablerede producentrolle
- 2) Harmonien i familielivet

Efter en kort præsentation af digtene vil disse temaer blive behandlet under ét for alle tre digte og således at udviklingsforløbet i kolonihavebevægelsen

inddrages. Ideen er ikke at lave en grundig tekstanalyse af de enkelte digte, men at fremdrage de særlige behov og forventninger der her udtrykkes til kolonihavelivet.

Storbyens kolonihaver

1.

Når Vinter er væk
og Våren kommer og vandrer gennem By
så kæk den i alle Gader
trommer og tænder Sol på ny
Da vågner af Vinterdvalen
de tusinde Haver små
så rykker vi ud og tar de første Nap
og hilser Himlen blå

2.

Og skingrer da Fløjten gennem Gaden
er Arbejdsdag forbi
vi går fra de mørkegrå Facader
langs Havens Blomstersti
for ind mellem Byens Mure
Kasernens store Hær
der gror det af Skønhed i den jævne Muld
med Blomster, Busk og Trær

3

Og Storstadens blomsterfyldte Haver
er Byens lyse Smil
her møder vi muldens gode Gaver
trods Stenbro mil ved mil
Her ser vi at Skønhed skabes
selv på den jævne Jord
når arbejdets Hænder tager fat med flid
alt foldes ud og gror.¹

Oskar Hansens digt er holdt i vi-form; vi i betydningen arbejdere, der har det til fælles at eje en kolonihave. Det er denne situation, der er udgangspunkt for fælleserfaringerne. Digtet er bygget op omkring modsætninger. I første strofe introduceres modsætningen mellem foråret som livsbringeren overfor vinterens dvaletilstand. Vårens komme er et fælles signal til kolonihaveejerne om, at arbejdet i haverne kan begynde.

Der er en glæde forbundet med det forestående havearbejde, og denne glæde kommer til udtryk i ordvalget »tar de første nap«. Udtrykket »nap« forbin-der man normalt med arbejdsopgaver der ikke er fysisk anstrengende. Slid, som senere benyttes i digtet ville være et mere passende udtryk i beskrivelsen af de indledende manøvrer i havearbejdet ovenpå vinteren. Når det netop er et »nap« der benyttes her, kan det være for at understrege en glædelig forventning om havearbejdet, der helt underordner et evt. ubehag ved at skulle på havearbejde ovenpå en normal arbejdsdag.

I anden strofe udvides modsætningerne til at omfatte forholdet mellem arbejde og fritid. Fabriksarbejdet kommenteres ikke nærmere, men karakteriseres gennem den skingrende fløjte. Adjektivet »skingrende« synes her at rumme hele arbejdssituationens ubehag, og afslører et umenneskeligt miljø, hvor alene lydene er generende, selvom den skingrende fløjte markerer noget positivt, nemlig fyraften.

Foruden den indirekte karakteristik af arbejdet afsløres byarbejdernes boligsituation som et umenneskeligt miljø, dystert, men samtidig også truende, når hæren af utilfredse arbejdere ved fyraften vandrer fra fabrikken mod de trøstesløse hjem i stenbroens lejekaserner. Det truende billede bliver dog straks udvisket i kraft af kolonihaverne. Disse får her en klar kompenserende funktion – en stump natur i byen, der ophæver den dystre stemning og bringer glæde i arbejdnernes liv.

I 3. og sidste strofe udfoldes kolonihavens kompensatoriske funktion yderligere. Evnen og viljen til at kompensere for arbejds- og boligsituationen opfattes som en kraft hos arbejderne. Ihærdigheden udtrykkes i 3. strofe med vendingen: slid, hvor tidligere »nappet« skulle understrege glæden ved arbejdet.

Kolonihavesangen

Nu har vi gaaet den Vinter lang
herinde i vore Stuer
Vi føler hver Dag saa trist og trang
den Luft, vi slet ikke huer.

Snart til vor Have vi skal igen,
hvor Solen den rigtig kan lue.
Saa svinder Dagene hastig hen,
og der bliver Liv i vor Stue.

Erik og Lise faar hver en Plet,
hvorpå de kan plante og lege
Fatter og Mutter faar Ryggen ret
og Rødme paa Kinderne blege.

Der skal vi høre paa Fuglesang
og ligge i Græsset det bløde;
der bliver Tiden os aldrig lang
fra Morgen til Aftenrøde.

Og naar saa Sommeren er forbi,
vi strutter af Sundhed og Kræfter;
vi ved, naar i Haven vi hænger i,
vil Udbyttet følge derefter.⁴

Kolonihavesangen er optrykt i »Kolonihaven« i 1932. Dette digt er ligesom

Oskar Hansens bygget op omkring modsætningen mellem de to verdener - livet udenfor og i havekolonien. Der tages også her udgangspunkt i årstidernes vekslende med forårets afløsning af vinteren. Som noget nyt i forhold til det første digt bliver vi her præsenteret for det harmoniske familieliv, haven kan tilbyde familien. Børnene får gennem arbejde og leg kontakt med naturen »Erik og Lise faar hver sin Plet, / hvorpaa de kan plante og lege«. Det harmoniske familieliv fylder forældrene med tilfredshed og følelse af menneskeværd. Her i haven kan de rette ryggen og nyde den fritid, der også er tid til. Af lovprisningen af familiens muligheder i haven kan man omvendt slutte, at disse muligheder ikke findes i lejlighedens indeklemte liv.

Mel.: Jeg vil bygge en Verden.

Inde bag en Tjørnehæk en lille strimmel Jord
ligger frodigt gemt, men hvor det spirer, hvor det gror
alting aander Fred, omend der slides uden Stop,
Flaget smelder kækt for Vinden paa sin Mastetop.

Denne Plet har jeg skabt, det er Verden for mig,
den er lille, men dog er den stor,
hver en Dag, hvert et Nap, hvert et Slid er en leg.
for jeg ved, at det sætter Spor.

Lad de andre kun lege med Villa flot og stor
lad dem eje en Park hver for sig
jeg har nok i min Have, en lille Bid Jord,
den er Verden og Lykken for mig.

Urter, Kaal, Kartoffelrækker i min Have staar,
pynter festligt op, naar alt den rette Pasning faar,
hist og her en enkelt Blomst gi'r Haven lidt Kulør,
alt i alt en skøn Idyl, der smitter med Humør.

Denne Plet har jeg skabt, og jeg kalder den min,
og jeg syns', den er lidt af mig sel',
mens jeg sidder og ser under blomstrende Vin,
er det, som jeg er badet i Held.

Fuglefløjtet fra oven og Solens varme Skin,
alle Planternes livsglade Hær
det skal ildne min Tanke og mildne mit Sind,
som er sort i en Tid, der er svær.

Arbejdsdagen slutter, den kan ofte være slem,
paa min Cykle styrer jeg saa mod mit Havehjem,
Aftnen gaar med Slid derude - er man end lidt træt,
mærkes det slet ikke, for man føles ung og let.

Denne Plet har jeg skabt, dette Fritid Asyl,
som er gemt bag en skærmende Tjørn,
der er mere derinde, som skaber Idyl,
det er Flokken af legende Børn.

Disse smaa-bitte Rollinger, klædt i ingenting,
naar de løber og leger og lær,
de kan gøre mig glad, som de farer omkring,
og hvad kan jeg saa ønske mig mer'.

Inde i det lille Lysthus pusler der en Mor,
Dagens Mad skal laves, og den sætter hun paa bord,
alle kaldes ind, vi skuer ud paa denne Plet,
som hver Sommer fryder Sindet og gør Dagen let.

Denne Plet har jeg skabt, det er Verden for mig,
det er Lykkens og Glædens Symbol,
jeg er glad for min have, og her gik min Vej
under Graavejr og skinnende Sol.
Jeg vil ønske, at alle den Tanke ret forstaar.
Jeg har Ret til at prise mit Held,
naar jeg ejer en Have, som Aar efter Aar
er min Glæde - og eet med mig sel'.⁵

I det 3. digt »Inde bag en Tjørnehæk...« møder vi manden og kolonihavee-
jeren, der beskriver sin ejendom og familie. Skaberglæden der udtrykkes gen-
tagne gange i digtet f.eks. i omkvædet »Denne Plet har jeg skabt, det er Verden
for mig...« antager et helt religiøst skær. Placeringen af skaber og verden så tæt
på hinanden associerer til udtryk som »verdens skaber« - »den ophøjede patri-
ark«.

Af digtets 4 strofer fordeles de to første sig på glæden over producentrollen,
mens de sidste priser familielivet i haven. I dette digt kommer adskillelsen af
de to verdener særlig tydelig frem, markeret ved, at den lille kolonihave må
isoleres og beskyttes mod omverdenen gennem en uigennemtrængelig tjørne-
hæk »Inde bag en Tjørnehæk en lille Strimmel Jord/ligger frodigt gemt«.

Haven prises fordi den giver mulighed for at genopleve en arbejdsglæde og
et tilfredsstillende og meningsfyldt familieliv, men også fordi den repræsente-
rer besiddelse. Også i denne betydning kompenserer haven i forhold til det
omgivende samfund, hvor nogle mennesker har mulighed for at have villa og
»eje en Park hver for sig«. Kvantitativt er kolonihaven lidt i denne sammen-
hæng, men kvalitativt er det for ejeren udtryk for, at man besidder ejendom,
og er noget: »Jeg vil ønske, at alle den Tanke ret forstår./ Jeg har Ret til at
prise mit Held,/ naar jeg ejer en Have, som Aar efter Aar/ er min Glæde - og
eet med mig sel'« som der afslutningsvis står.

Digtet viser, som nævnt, at kolonihaven repræsenterer et fristed for koloni-
haveejeren, en frihed overfor omverdenens tvang og følelse af magteløshed.
Denne følelse er så overvældende, at forfatteren må ty til overnaturlige forkla-
ringer til at ændre på forholdene »er det som jeg er badet i held«. Skæbnen
bliver her midlet for nogle til at finde en løsning på deres situation, mens
ugunstige skæbner er henvist til det trøstesløse liv. Man kan her tale om, at
forfatteren gennem denne forklaringsmodel fralægger sig ansvaret for at
handle kollektivt mod systemet, man tværtimod passiviseres og accepterer af-
magtsfølelsen. I stedet investerer de heldige kolonihaveejere deres energi i at
skærme fristedet mod omgivelserne.

De sidste strofer omhandler familielivet i kolonihaven, i 3. strofe børnenes
trivsel og i 4. kvindens rolle. Præsentationen af kvinden står i skærende kon-
trast til det svulmende mande-jeg i digtet. Det ubestemte kendeord foran

mor, giver hende en upersonlig status, hun bliver gjort til objekt i sammenhængen; selv hendes arbejdsindsats bagatelliseres til »pusleri«. Ordet »pusle« rummer associationer om en uafbrudt huslig aktivitet, der dog ikke må opsluge al hendes energi, der skal også være plads til at have både overblik og over-skud til at kunne hygge om mand og børn og være opmærksom på deres behov.

Familiemønsteret i dette digt svarer mere til koloniherrrens idealbillede af familien end de faktiske forhold, idet parternes arbejdsbyrde ikke er blevet formindsket med erhvervelsen af huset og haven, tværtimod. Hensigten er derfor ikke at give en præcis beskrivelse af parternes arbejdsforhold i haven, men at få skabt en stemning, der udtrykker et tilfredsstillende familieliv.

Arbejdsglæden / den genetablerede producentrolle

Overskriften angiver at arbejdsglæden i kolonihaven nærmere kan præciseres som den genetablerede producentrolle. Glæden ligger i at skabe frodighed af den jævne muld, som Oskar Hansen skrev i første strofe af sit digt. Den ansvarlige i hele denne proces, der omfatter såvel planlægningen som udnyttelsen af faglig viden er kolonihaveejernes. Arbejderen oplever sig som subjekt i dette arbejde og får en identitet gennem denne erkendelse.

»Vi ved naar i Haven vi hænger i
vil udbyttet følge derefter«
(Kolonihavesangen)

»Hver en Dag, hvert et Nap, hvert et
slid er en Leg for jeg ved
at det sætter Spor«.
(Inde bag en tjørnehæk)

»Urter, Kaal, Kartoffelrækker i min
Have staaer, pynter festligt op, naar
alt den rette Pasning faar« (samme)

Arbejdet bliver en fornøjelse, hvor arbejdsindsatsen ofte bagatelliseres for at lade glæden ved arbejdet træde så meget des klarere frem. Også hvilepauserne får mere mening fordi frugterne af indsatsen kan fastholdes og nydes. Fremhævelsen af producentrollen i forbindelse med kolonihaven rummer en indirekte kritik af arbejdssituationen i produktionen. Her føler arbejderen åbenbart ikke, at disse kvaliteter er tilstede længere; udviklingstendenser i industrien gør gradvis arbejderen til objekt - til vedhæng til maskinerne⁶, samtidig med at en mere kompliceret produktionsgang får arbejdsprocessen til at virke uoverskuelig for den enkelte. Konsekvensen heraf bliver en oplevelse af afmagt.

Samtidig med, at industrialiseringen griber om sig, sker der i perioden en

centralisering af magtstrukturen såvel i den faglige som den politiske organisering⁷, der forstærker følelsen af ikke selv at have indflydelse på sit liv. Her kommer kolonihaven ind som kompenserende faktor, fordi man herigennem kan genfinde det fortabte og opretholde selvrespekten.

I kompensationen ligger imidlertid også risikoen for en passivisering, fordi man får opbygget overskud til at affinde sig med forholdene udenfor haven. Kompensationen kan imidlertid også rumme kimen til en protest, idet positive erfaringer fra kolonihavelivet kan danne udgangspunkt for formulering af krav til forholdene generelt. Et sådant forløb er der imidlertid ikke mange eksempler på i mellemkrigstiden, bl.a. fordi også kolonihavebevægelsen undergår en udvikling i takt med de øvrige organisationer.

Producentrollen dækker i disse digte både dyrkningen af nytteurter og blomster. Dette spektrum i dyrkningen er udtryk for en udvikling inden for kolonihaven i mellemkrigstiden, hvor naturoplevelsen bliver genstand for en slags omdefinering. Mens naturen endnu i tyverne prises primært fordi den repræsenterer en indtægtskilde til familiens opretholdelse gennem dyrkning af grøntsager og frugter, ændrer produktionen nu gradvis karakter til det mere luksusbetonede og æstetiske. Denne udvikling præger ikke blot haverne, men også husenes udseende.

Nøgleordene er nu skønhed og pænhed i naturoplevelsen, og kolonihaven får mere og mere status af rekreativt sted, hvor man kan hvile ud oven på arbejdet. Grunden hertil er på den ene side, at de arbejdere, der indgår, ændrer sig i retning af at konsumere mere og på den anden side, at bevægelsen ændrer sig og dermed påvirker rammerne.

Når kolonihaven er blevet valgt som kompensationsmulighed for et utilfredsstillende arbejde, kan forklaringen ligge i, at arbejderen her kunne genfinde nogle tabte værdier. I mellemkrigstiden stammer stadig en del af arbejderklassen fra landet enten fordi de er indvandrede til byen eller gennem slægtskab.

De nedarvede erfaringer fra landet kunne ikke inddrages i arbejdet i byen. Denne rodløshed som blev resultatet, kunne der imidlertid kompenseres for gennem kolonihaven, fordi kontakten til naturen herigennem er blevet genoprettet.

Disse småborgerlige reminiscenser slår igennem i forbindelse med kolonihavesangene. Flere af disse sange viser i form og indhold lighedstræk med Aakjærs og Skjoldborgs husmandsdigte jfr. Oskar Hansens digt, hvor han taler om at skabe værdier af den jævne muld.

I forlængelse af koblingen bagud til erfaringerne fra landet bidrager kolonihaven også til at realisere drømmen om at få sit eget: at få fod under eget bord i eget hus på egen jord, f.eks. i *Inde bag en Tjørnehæk*... Kolonihaveejeren har ganske vist kun rådighed til jorden endda på meget usikre vilkår, men i bevidstheden giver haven én status af at have distanceret lønarbejderniveauet ved at besidde ejendom.

Det harmoniske familieliv

Et andet gennemgående tema er familielivets trivsel i haverne. Og denne harmoniske tilstand ligger bl.a. i kontakten til naturen, hvor også børnene inddrages i kultivering af jorden: »Erik og Lise faar hver en Plet/hvorpaa de kan plante og lege«. (Kolonihavesangen). Billedet af forældre og børn beskæftiget med samme arbejde vækker associationer til landfamiliens arbejdsfælleskab. Kontakten mellem forældre og børn får et meningsfyldt indhold, fordi forældrenes viden og erfaringer bliver videreformidlet til børnene. Ud over denne nostalgiske dimension, må man heller ikke se bort fra den helt basale tilfredsstillelse hos forældrene ved at se børnene trives. Såvel mandens som specielt kvindens identitet er knyttet til børnene og deres muligheder for en god opvækst. »Disse smaa-bitte Rollinger, klædt i ingenting, / naar de løber og leger og lær, / de kan gøre mig glad, som de farer omkring, / og hvad kan jeg saa ønske mig mér.« (Inde bag en Tjørnehæk..)

Familiens centrale placering bliver yderligere befæstet i den udvikling kolonihavebevægelsen undergår, idet de enkelte familier isoleres som følge af haveforeningernes fysiske ændringer. Som det klareste bevis herpå kan nævnes mønsterkoloniens udbredelse. Tanken med mønsterkolonierne er, som det ligger i navnet, at de skulle danne forbillede for alle haveforeninger rundt om i landet. Karakteristisk for denne type havekoloni er det standardiserede præg med symmetrisk byggede huse omgærdet af høje hække, hvor familien kunne trække sig tilbage og skærmet mod naboerne hellige sig familielivet, mens tidligere havers lave skelbeplantninger gav større mulighed for en tættere social kontakt i haveforeningen. Men igen skal man holde sig for øje, at der er tale om en udviklingsproces. I begyndelsen af tyverne kunne man finde eksempler på, at kolonihavefolk ville bruge miljøet til at praktisere en anden livsform, der kan karakteriseres som en overskridelse i forhold til den hidtil skildrede familiære intimitet. Haveforeningen »Venners Lyst« kan fremhæves som eksempel på, at haveforeningen udgør en institution for bearbejdelse af fælles erfaringer. Det politiske sigte, denne forening havde med kolonihavebevægelsen, kan læses i formålsparagraffen, hvor sammenholdet og solidariteten eksplicit blev formuleret. Disse egenskaber er netop fundamentet i en egentlig arbejderkultur og det uanset, at arbejderkulturens indhold iøvrigt er afhængigt af det historisk givne tidspunkt.

»Formålet med foreningen er at skaffe medlemmerne de billigste og mest betryggende vilkår og ved *sammenhold* skaffe medlemmerne alle de fordele, der kan opnås.«⁸

I andre paragraffer udfoldes mere konkret hvad konsekvenserne må blive med dette udgangspunkt. F.eks. havde »Venners lyst« indarbejdet en strejkebryderklausul i formålsparagraffen:

»Personer, der bevisligt har optrådt som strejkebrydere under arbejdskonflikt kan ikke være medlem af foreningen. Hvis en sådan person alligevel er blevet optaget, er han, når bestyrelsen kræver det af ham, pligtig til straks at ryddeliggøre og fraflytte det lejede areal uden nogen erstatning eller tilbagebetaling.«⁹

Paragraffen er udtryk for at fritid og arbejde blev set som et hele, der gensidigt påvirker hinanden dvs. en modsat opfattelse end den der kommer til udtryk i digtene hvor livet udenfor og indenfor haven blev opfattet som adskilte verdener. Forklaringen på at »Venners Lyst« kunne udvikle fællesskabet kan til en vis grad forklares ud fra den homogenitet, der prægede medlemmerne. Foreningen blev stiftet af en gruppe sporvejsfolk i 1913. Dvs. at haveejerne (mændene) havde fælles erfaringer fra deres arbejdssituation. I 30'erne optages foreningen i Kolonihaveforbundet og med optagelsen bliver formålsparagraffen justeret, således at strejkebryderklausulen slettes, at foreningen i mellemtiden, bl.a. som følge af en bredere rekruttering til haven, havde arbejdet sig væk fra det oprindelige sigte kan ikke udelukkes, men formelt sker det med optagelsen i forbundet.

De udviklingstendenser, der tegnede bevægelsen i perioden må ses i det perspektiv, at henvend halvdelen af kolonihaveforeningerne er blevet tilsluttet kolonihaveforbundet, der således gennem fastlæggelse af en overordnet politik har haft indflydelse på de enkelte foreningers udvikling.

Det livsindhold der aftegner sig gennem analysen af digtene kan som nævnt suppleres med andet kildemateriale. I det efterfølgende vil en billedmontage samt analyse af navngivningen af kolonihavehuse give flere facetter til dette, idet der igen er tale om materiale der ikke i særlig grad er inddraget i andre undersøgelser.

Kolonihaveliv - belyst gennem billedmontage



Foto udlånt fra Det Kongelige Bibliotek

En almindelig søndag i haveforeningen - eller måske dagen for en af havens festarrangementer. Flagning i haverne var vidt udbredt i mellemkrigstiden. I symbolikken bag udtrykkes et fællesskab, hvor sammenholdet bygger på, at her er alle fælles om at være ejer af en kolonihave og -hus.

For den enkelte familie udtrykker flagningen også en bekræftelse af at være sin egen herre og kunne markere sit territorium. Den massive flagning kan således tolkes som en demonstration af seltilfredshed eller måske snarere selvrespekt overfor omverdenen og indbyrdes.



Foto udlånt fra Det Kongelige Bibliotek

Familieliv i kolonihaven. Opstillingen af familiemedlemmerne viser, hvordan kolonihavefamilien gerne vil tage sig ud overfor omverdenen. Manden er placeret i forgrunden og udstyret med et haveredskab. Han er den aktive og herre over havens frodighed, det velholdte hus og kone og barnets trivsel. Disse er passivt arrangeret på en havebænk. Datteren er i dagens anledning iført en ren, nystivet 'pæn' kjole, og danner en kontrast til de tilløbne unger i billedets højre side. Kvinden er ligeledes iført sit stiveste puds. Hun sidder uafslappet på bænken - hendes domæne er indenfor, og billedet giver indtryk af, at i haven er hendes funktion den nydende - bænken vender ud mod haven og så vidt man kan ane på billedet viser dette udsnit en bid prydhave med rose og græs.

Huset afslører inspiration fra borgerskabets villager først og fremmest ved det store kanapvindue og i venstre side, de åbne fløjdøre ud mod haven. Kompositionen i billedet vidner om at familien er stolte af huset, der indtager en fremtrædende plads på billedet.



Foto udlånt fra Det Kongelige Bibliotek

Eksempel på et kolonihavehus fra perioden. Huset er dog bygget tidligere, dette billede er taget i 1912. Hovedindtrykket af dette hus er, at her har fantasien og den håndværksmæssige stolthed og kunnen fået frit slag.

Markise, fyldningsdør, kunstfærdigt udskåret vindskede, fuglehus og krummelurer vidner om en glæde ved skønhed, der ikke kun er nyttebetonet.

Selvom kolonihaveboerne er vant til etagebyggeri, er det forholdsvis sjældent at se et kolonihavehus med første sal. Overbygningen på dette hus forstærker indtrykket af en vis spælskhed. Man har bygget efter lyst og behov og ikke taget så meget hensyn til de strenge og rene linjer. Samtidig kan overbygningen også være en praktisk udvidelsesløsning, der tilgodeser det beskedne havelod.

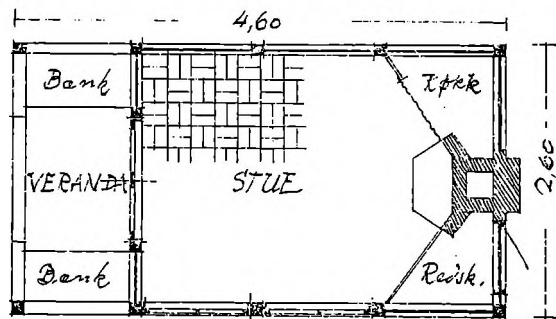
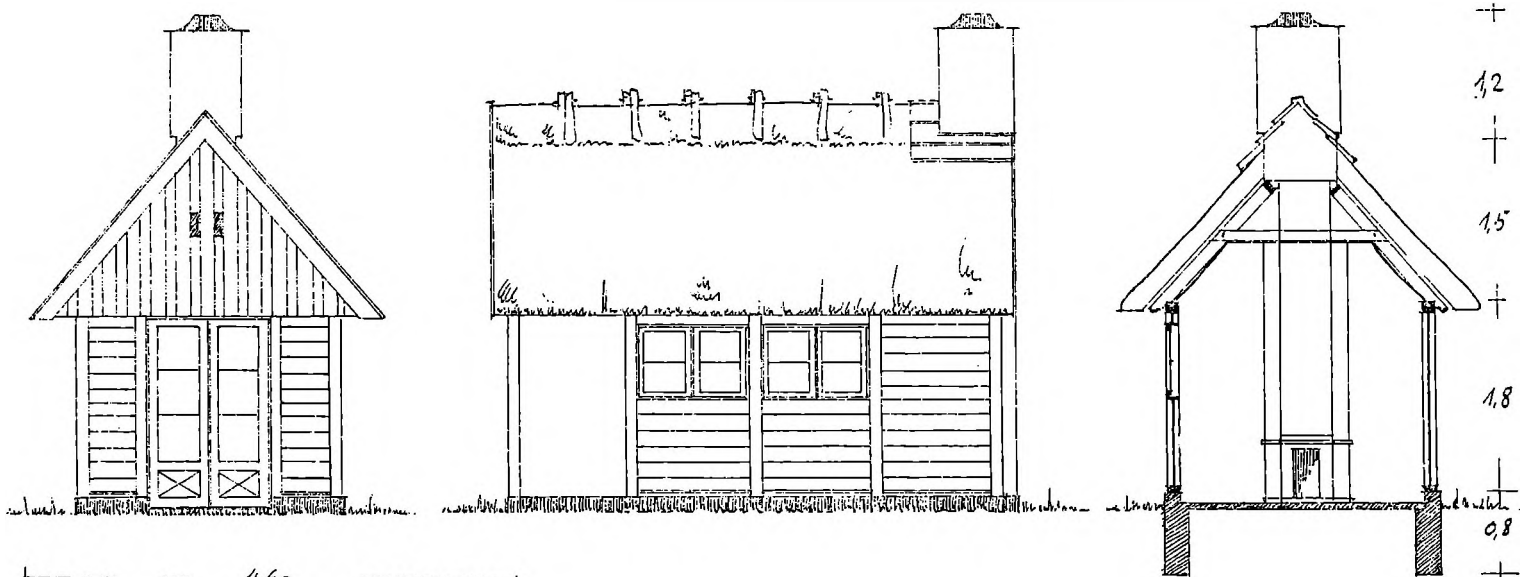
Den del af haven vi kan se på billedet, domineres af et lille anlæg omkring flagstangen, hævet lidt op fra jorden og omkranset af et øjebliksbillede med handling i. Faderen er fraværende - måske på arbejde - og aktørerne er moderen med børnene omkring sig ved et eftermiddagsmåltid. Det ene barn arbejder med ryggen til, det andet barn vander blomster og scenen understreger således børnenes samhørighed med naturen og arbejdet, som det fremhæves i flere kolonihavesange.



Foto udlånt af Det Kongelige Bibliotek

Familieopstillingen vidner om familiemedlemmernes placering. Faderen er placeret som en ret og rank centrumsfigur - familiens grundpille. Pigerne sidder pænt stille med nystivede skørter og sløjfer i håret. De to kvinder er foreviget som om de er på vej ud af huset. I al hast har de lige tid til at komme ud for derefter at fortsætte arbejdet indendørs. Dog lader også deres flunkende hvide stads os ane, at det ikke er en hvilken som helst arbejdsdag, de er blevet afbrudt i. Huset er bygget i flere omgange og af de forhåndenværende materialer. Tagkonstruktionen er forskellig på grundhus og tilbygning. Vinduernes oprindelse er også forskellig.

Fra den synlige side er der ikke mindre end tre døre, hvoraf den ene dog er blokeret af en bænk. Dette kunne tyde på, at tilbygningen er et samlet skur, som er erhvervet i én omgang. Man har bygget som det bedst kunne lade sig gøre, samtidig er der brugt megen tid på at få huset til at tage sig pænt ud. Der er i denne »automobilekassarkitektur« tilstræbt et synsindtryk af harmoni. Gardinerne er hængt ensartet op. Vindskeder, hjørnestolper og vinduesrammer er malet i en farve, der afviger fra huset, hvorved den oprindelige uensartethed svækkes. Samtidig har huset fået navn efter blomsternes gudinde »Flora«. Såvel personer som hus vidner således om en skønheds-trang eller -sans.



+ 1,25 -| 1,00 -| 1,00 -| 1,25 -| +
₁₀

MAAL 1:50.

Eksempel på det idealbillede som de offentlige myndigheder og kolonihavebevægelsen ønskede skulle være udviklingslinien. Ved hjælp af billeder og anvisninger i kolonihavebladet søgte man at præge udviklingen væk fra det sprælske og fantasifulde og over i det mere ensartede. Enkle og rustikke materialer: stolper, vandrette brædder, stråtag, kragetræer af egekæppe, tjæret sokkel, pejs, hessian og dæmpede farver.

William Nielsen: »Kolonihavelysthuset«.

Kolonihaveliv - belyst gennem analyse af navne på kolonihavehuse.¹⁰

Overordnet kan navnene placeres i 4 forskellige kategorier: navne der udtrykker

- 1) det modsatte af arbejdet
- 2) situationen omkring familien
- 3) kvindens placering
- 4) forholdet til naturen.

Navne som »Arbejdshvile«, »Familiens hvile«, »Aftenro« og »Harmonien« udtrykker, at man mener, at det er her, familien har mulighed for at slappe af, når arbejdet (i produktionen) er overstået. Implicit i navnet ligger altså også, at det ikke er muligt at slappe af i produktionen, hvorfor det er nødvendigt at rekreere sig bagefter i fritiden - på et sted hvor der er fred og ro.

Et navn som »Ty i ly« kan, da det er tvetydigt, også kobles til her. Det spørgsmål man må stille sig specielt i forbindelse med dette navn er: for hvad eller for hvem? Besvarelsen bliver dobbelt. Man vil ty i ly, fordi man er jaget, eller fordi det er dårligt vejr. Det jagede menneske kan være mennesket i produktionen, hvor det har mistet mulighederne for at bestemme over sig selv og sit eget produkt. Og her i kolonihaverne kan man søge ly for dette, da der hersker andre samværsformer og udfoldelsesmuligheder. Samtidig har man her bevaret herredømmet over sit eget produkt - er forblevet producent. Den anden fortolkning der kan lægges i navnet er den, at huset kan være et godt sted at ty ind i under en regnbyge.

De anderledes udfoldelsesmuligheder antydes også i navnet »Familielyst«. Her kan familien udfolde sig sammen, måske i grell modsætning til de muligheder, der hersker i lejekaserne. Det at familien har noget at samles om, eller i hvert fald ægtefællerne, ligger også i navnene »Du og jeg.« »Dig og mig«. Her fremhæves en følelsesmæssig intimitet mellem ægtefællerne. Det betyder, at det er visse sider af familielivet, der sættes i højsædet. Kolonihaven er derved med til at give menneskene/ægteskabet et følelsesmæssigt indhold, noget som de ikke kan få andre steder eller i andre sammenhænge.

Kvindenavne eller koblinger til kvindenavne har også fundet vej til navnet på kolonihavehuset. I flere af disse navne kan fremanalyseres, hvilke holdninger til kvinden der har været fremherskende og dermed hvilke idealer, man har haft. »Karens lyst« og »Johanne Lyst« er eksempler, hvor huset har fået et sådant navn.

Ifølge Ordbog over det Danske sprog betyder *lyst* henholdsvis *følelse af eller hvad der skaber: glæde, fryd, velbehag og fornøjelse*. I kraft af sammenkædningen mellem kvindens navn, lyst og brugt som et husnavn, fungerer kolonihaven (huset) både som det sted, hvor kvinden *kan hente* de glædelige begivenheder her i tilværelsen, og som det sted hvor kvinden *skaber* disse glæder. Og her er det underforstået at skabe glæde for familien eller manden. Der er tilmed sket en sammensmeltning mellem det, at kvinden henter glæde og hendes placering som glædespreder i familien. Hun er kun noget i kraft af sin fa-

milie. Derved sker der en understregning af kvindens tilknytning til hjemmet, og måske også af ideologien »kvindens plads er i hjemmet«, selvom realiteterne for mange kvinder er nogle ganske andre. I deres selvforståelse hører kvinder til her. Ydermere ligger der seksuelle undertoner i denne glædesprederrolle - jvf. lyst. Også på dette punkt skal kvinden behage og skabe velbehag for manden.

Husnavne som »Elses minde« og »Claras minde« rummer kvindens symbolske status - såvel i levende live som efter hendes død. Selv om kvinden dør, lever hendes navn videre i det livsbekræftende sted for arbejderfamilien: kolonihavehuset. Til disse »-minde«-navne kan føjes det aspekt, at de på landet ofte bruges som gårdnavne, så man kan ikke sige andet end, at manden ønsker at give sin kone et eftermæle med en antydning af større forhold.

I det hele taget er der noget der tyder på, at ideen med at give et hus navn stammer fra landet, hvor det ofte var en nødvendighed som et led i en stedsbetegnelse. Mange af de mennesker der anskaffede sig en kolonihave var som tidligere nævnt også tilflyttere fra landet. Disse mennesker har tilsyneladende bragt en tradition med sig - dog kun formmæssigt, ikke indholdsmæssigt - da navnene på landet ofte samtidig havde et religiøst islæt. I dette forhold kan ses hvordan arbejderkulturen afgrænser sig fra tidligere kulturtræk.

Den sidste kategori, der skal nævnes her er naturnavnene: »Flora«, »Pilely« ect.. Det er intet under, at byboen i stenørkenen ønskede at kalde sit hus op efter et fænomen i naturen. Naturlivet i forbindelse med kolonihaven var et helt nyt element i tilværelsen, der bedst kan beskrives med et citat fra en erindring fra Nationalmuseet:

»Hele vort liv blev udspillet i beboelsen, eller i de mange sidegader i Vesterbros stenørken med enkelte afstikkere til den indre by, hvor familie og venner boede under lignende forhold.

Det eneste grønne, der omgav os, var nogle apedistraer plantet i nogle store urtepotter og placeret i vinduerne. Nogle sure jordstykker i Skydebanegades passage hvor der kunne trives nogle mærkelige blomsterløse vækster samt de enkelte græsstrå og ukrudtsplanter, der pludselig kunne myldre frem mellem brostenene. Det vil være umuligt for mig at beskrive den naturlæde, der greb mig, når jeg gennem hele min barndom fik lov til at opleve sommerens skiftende dage, med regn og solskin, ude i den frie kolonihave, omgivet af blomster og frugter. Her fødtes en naturlæde, som siden har fyldt mit liv...«¹¹

I daglig tale havde kolonihavehuset ofte et tilnavn, såsom: »Godset«, »Slottet« og lignende. Dette er på samme tid udtryk for en stor kærlighed til stedet og en vis form for selvironi, når 7-10 m² omtales som et slot. Beboerne havde i deres egen bevidsthed brug for at identificere det med et rigtigt slot eller gods, men samtidig understreger den ironiske tone i betegnelsen, at det alligevel drejer sig om små forhold, »og det er vi godt klar over«.

Kolonihavehuset som udtryk for beboernes behov.¹²

I kraft af nogle temmelig frie rammer for bygning af havehuse fik folks fantasi lov til at udfolde sig. De mennesker der anskaffede sig en kolonihave hav-

de for de flestes vedkommende aldrig boet i hus, villa eller lignende. Det de kendte fra dem selv var kårlekammeret, husmandsstedet, landejendommen eller lejekasernens karreer, dvs. bygningens udformning var givet på forhånd. Den havde de ingen indflydelse på. Af udseende kendte de herskabsvillaer, som mange håndværkere havde været med til at bygge, samt offentlige bygninger, slotte og gårde.

I den tidlige mellemkrigstid, som var den store vækstperiode for kolonihaverne, ses det tydeligt i udformningen af kolonihavehusene, at der ud fra spontan skaberglæde lånes lidt hist og her fra de nævnte bygninger. Nogle huse får tårn og spir og kunstfærdige udskæringer - og andre ligner små bindingsværkshuse.

Det at husene ser ud på denne måde, kan implicit siges at rumme en kritik af det liv og de boliger, der bydes dem, idet der i den måde, huset er bygget på, og i det navn det har fået, indirekte kan ses de behov og ønsker, som ejeren har, og som ikke er indfriet i det øvrige liv. Han/hun ønsker at realisere sig selv, blive vurderet og træde frem via huset. De kunstfærdige udskæringer, kupler og lignende er muligvis udtryk for nogle håndværkerdrømme, eller blot et behov for at arbejde håndværksmæssigt - anvende nogle færdigheder, som ikke længere er udnyttet i arbejdsprocessen. Det er f.eks. en kendsgerning at flere håndværkerfag var ved at forsvinde i denne periode, f.eks. stukkatører. Ligeledes arbejdede mange håndværkere ikke indenfor faget på grund af den stigende industrialisering.

Igennem bygningen af disse huse blev der tilfredsstillet nogle behov for at bruge en skaberevne og fantasi, som i det øvrige liv var amputeret. Når resultatet af fantasiudfoldelsen blev »et helt lille Rosenborg«, er det rimeligvis, fordi ejeren ønsker at være ejendomsbesidder af denne type »slot«. Man kan sige, at dette og andre efterligninger er udtryk for nogle borgerlige normer - man ønsker at bo i huse, der ligner borgerskabets eller andre velstillede gruppers, hvad associationen til gårde, som blev formidlet via husnavne, også udtrykker. Samtidig er der en hel del elementer, der er et opgør med borgerlige holdninger, f.eks. fantasiudfoldelsen med hensyn til et væld af farver, sammenbygninger, landlege elementer i form af et par møller eller fuglehuse på taget osv.

I husnavnene kan man dog ikke sige at der er sket et opgør med nogle borgerlige normer, idet disse navne gennemgående afspejler en del borgerlige idealer. Alligevel udtrykkes i nogle af navnene en stum kritik af visse sider af livet, f.eks. produktionslivet og den naturfattige dagligdag i lejekasernerne. Bemærkelsesværdigt er det også, at arbejderne har afgrænset sig fra religiøse navne, hvilket dog var en del af deres hverdag i en landleg fortid. Dette kan ses som udtryk for en arbejderkultur, forstået på den måde, at der er visse kulturtræk, man afgrænser sig fra. Alt i alt må vi dog konkludere, at husene opfylder nogle behov, og er et resultat af alt det, de beundrer i deres omgivelser.

Efterhånden som bevægelsen bliver ældre får kolonihavebeboerne færdigheder og viden, der implicerer at mange af de spredte »stillån« forkastes. Husene bliver nu mere enkle at bygge, man begynder at anvende tegninger, en

tendens der vel også er understøttet af de krav lovgivningen stillede, selv om de ikke konsekvent blev ført ud i praksis. Samtidig er de enkle selvbyggerhuse sandsynligvis også præget af tidens arkitekturdiskussioner, som i højere grad end tidligere inddrog byggeriets funktion.

Selvom det overordnet kan siges, at det var det enkle, der kom til at præge de senere huse, så er det også udtryk for, at man syntes husene skulle se ud på denne måde. I det hele taget handler denne æstetiske dimension om trang og behov for frihed.

En anden side af udviklingen der også skal trækkes frem her, er tendensen til blot at bygge til eksisterende huse og skure, i denne sammenhæng fandt de store Ford-kasser deres genanvendelse. I denne »stilart« kan næppe spores så mange »konditordrømme« jvf. f.eks. det hyppigt afbildede kuplede hus i »Vennelyst« på Amager¹³, idet færre arbejdere i takt med industrialiseringen mestrede tidligere tiders arbejdstidskrævende håndværksfærdigheder. Her kan det måske anføres, at disse huse blev bygget i overensstemmelse med arbejdernes situation som industriarbejdere - og ovenikøbet af et spildprodukt fra industrien. Men som tidligere nævnt kommer fantasien til udtryk i f.eks. malingen af husene.

Kolonihaveforbundet som organisation mellem individ og stat.

Mellemløbet er en periode hvor kolonihavebevægelsen undergår store forandringer. Disse skyldes ikke at antallet af haver vokser - dette tal må nærmest siges at være stagnerende fra begyndelsen af 20'erne - derimod er det i denne periode at bevægelsen bliver stadig mere gennemorganiseret. Forbundet vinder frem ved at flere og flere haveforeninger tilslutter sig, og organisationsstrukturen bliver, med det nye led, kredsene, mere hierarkisk og fasttømret.

Bevægelsen får en struktur, der kan siges at have paralleller til fagbevægelsens struktur. Dette kan tages som udtryk for en generel samfundsmæssig tendens, der også kan iagttages i de forskellige andre bevægelser.

Denne gennemorganisering af bevægelsen medfører, at forbundet får to funktioner: 1) at organisere selve livet i kolonihaverne, hvorved organisationen kommer til at virke tilbage på individerne, og 2) at organisere forholdet mellem individ og stat, idet forbundet indtræder som forhandlingspartner med stat og kommune.

Gennem konkurrencer, udstillinger, mønsterkolonier, medlemsblad ect. fremmes en udvikling der kan sammenfattes i, at brugen af haverne som tendens ændres fra at være nyttehaver til at være prydhaver. Overordnet kan ændringerne siges at gå fra, at arbejderen forholder sig som producent af sin livsverden i kolonihaven til at arbejderen også her forholder sig som konsument.

Udviklingen medfører at det bliver noget kvantitativt og ydre, der vægtes fremfor menneskelige relationer. Disse bliver præget af de rammer, der afstikkes og det indhold der tilbydes, hvorved der bl.a. sker en tiltagende privatisering af familien.

Da forbundet står bag disse initiativer, må det tages som udtryk for, at det er denne udvikling der ønskes, dvs. at forbundet etablerer nogle rammer og formidler et indhold for individerne, og derved fremmer den ganske bestemte udvikling, der er beskrevet.

Det kan diskuteres om disse udviklingstendenser ikke også er udtryk for, hvad individerne selv ville. Men der er på den anden side ikke tvivl om, at udviklingen og tendenserne bliver fremskyndet af organisationen. Men disse tendenser er næppe udtryk for hvad alle mener. I kraft af at nogle rammer og et bestemt indhold bliver trukket ned over hovedet på alle, er det klart at egentlige alternativer har vanskeligt ved at stille sig op herimod. Således blev det over-skridende i »Venners Lyst« langsomt ædt op gennem denne omsiggribende organisering.

Alligevel er bevægelsen ikke tømt for modstandspotentialer. Drikeriet i haverne kan ses som et destruktivt udtryk for dette. Forbundets behandling af dette er et dækkende eksempel på deres politik i forhold til at tilpasse kolonihavefolket til den udvikling, forbundet ønsker. I forbindelse med drikeriet gælder det om at komme en uønsket adfærd til livs. Statskonsulent Dalskov, der ofte skrev i »Kolonihaven«, var også forfatter til artikler med et ideologisk til-snit, han udtrykker sig således om dette forhold:

»Gennem de seneste 30-40 år er der dog ikke alene foregået en planmæssig udrensning af de personer, der ikke ville »makke ret«, men der føres en skarpere kontrol med »Foreningernes medlemmer« end tilfældet er indenfor andre samfundskredse.«¹¹

Som det ses af citatet, må forbundet gribe til skrappe foranstaltninger, hvor de sædvanlige midler ikke har kunnet ordne problemerne. Forbundet mener da også, at netop den skarpe kontrol, og udrensningen af de uønskede 'elementer' har medført en positiv udvikling:

»Resultatet er blevet en almindelig stigning i haveejernes standard, således at kolonihaverne kan bebos og dyrkes af folk i alle samfundslag fra den jævreste arbejder til den store fabrikant og højtstående embedsmand, og det mest interessante ved det hele er, at alle føler sig hjemme derude i kolonien.«¹²

I disse citater kan ses hvordan forbundet stiller sig op som formynder for den menige bevægelse og bevidst forsøger at fremme det pæne og ordentlige, hvilket primært vil sige, at der skal ske en opdragelse af arbejderne, således at de i deres væremåde og omgangsform ikke adskiller sig fra de øvrige samfundslag i bevægelsen. Med dette fremmer forbundet en ideologi om at alle er lige - i hvert fald i kolonihaven.

Da kolonihaven med Dalskops ord samtidig er:

»blevet generalnævner for en demokratisk udviklingslinje, der peger opad mod en højere almindelig udvikling både for den nuværende og i særdeleshed for den kommende generation...«¹³

lægger forbundet tillige en mere omfattende lighedsideologi frem, som også er begrundet i de fælles betingelser kolonihaven sætter. F. eks. er det muligt for arbejderen at deltage i konkurrencen om produkter eller havens helhedsindtryk på lige fod med 'den store fabrikant', Klasseudligningen ses yderligere fremmet i dyrkningen af det nationale samhørighedsforhold gennem flagningen, som forbundet også fremhæver og styrker gennem omtale i medlemsbladet.

Kolonihavebevægelsens selvdefinerede historiske rolle og funktion.

De rammer, som organisationen sætter for individerne i bevægelsen, er også rammer som individerne i meget vid udstrækning selv ønsker. Disse rammer opstår som resultat af, at forbundet skal regulere forholdet mellem individ og stat. I kraft af at organisationen i et vist omfang har løsrevet sig fra basis, og i stigende grad via organisationsstrukturen og funktionen identificerer sig med Socialdemokratiet, vil de rammer, som forbundet opererer med i al væsentlighed være præget af de socialdemokratiske principper.

Dette ses bl.a. i holdningen til hvilken rolle og funktion forbundet historisk tildeler sig selv i samfundsudviklingen. Herom udtrykker statskonsulent Dal-skov i 1919:

»I denne organisation... (er) forenet de fremtidens sociale ideer, der endnu kun i tågede omrids skimtes i kampmålene hos de store nationer. Der er samarbejdet, sammenholdet udadtil, og indad det fulde ansvar for den enkelte.

Det er kernen i hele vor samfundsbevægelse, det der giver dens styrke, og som gør at så mange rettænkende mennesker af alle samfundslag slutter sig til vort arbejde. Og jo mere denne bevægelse breder sig, jo dybere rod den finder i hele vort samfund, og ikke mindst den store arbejderbefolkning...«¹⁷

I 1937 betegnes forholdet til bevægelsen som:

»Kolonihavedyrkerne nærer intet ønske om at gribe forstyrrende ind i den politiske eller samfundsøkonomiske udvikling, og vil som gode samfundsborgere se med forståelse på alle rimelige krav, der ude fra stilles til dem, men netop fordi de er gode borgere føler de at de ikke alene har pligter mod samfundet, de har også rettigheder at varetage og overvåge.

Rettighederne vil man dog altid helst betragte i pligtens belysning. Pligten til at sørge for sin familie og sine ligestillede kammerater at de ikke lider overlast eller under hensynsløshed. Derfor har man gennem sine organisationer søgt at skabe et kraftigt værn og yderligere styrke dette gennem et landsforbund.

... gennem mange års erfaring ser jeg klart nødvendigheden af, at så godt som alle kolonihaveejere slutter sig til fællesorganisationen, hvis denne skal løse sine opgaver: at skabe orden og enhed i bevægelsens udvikling.«¹⁸

I 1919 anser kolonihaveforbundet bevægelsens rolle for at være en *aktiv* del af en samfundsbevægelse med nogle nye sociale ideer: sammenhold, solidaritet og samarbejde *udadtil*. Disse sociale ideer har »de store nationer« - Rusland og Tyskland? været kastet ud i revolutioner for at søge realiseret.

Dalskov betragter bevægelsens rolle for at være specielt vigtig når den store arbejderbefolkning tager del i bevægelsen. Implicit ligger i teksten en forståelse af, at når arbejderne er med, kan målene nås gennem en samfundsbevægelse fremfor gennem revolutioner. Men hovedpointen i 1919 er at kolonihaveforbundet mener at bevægelsens rolle og funktion er at være *aktiv og udadrettet* i kampen for et andet samfund.

Som det ses af citatet fra 1937 betragter forbundet bevægelsens rolle som *passiv*. Bevægelsen skal ikke gribe forstyrrende ind i samfundsudviklingen, dvs. de menige skal ikke stille krav. Sammenhold og solidaritet er stadig nøgleord, men nu gælder det *indadtil*, dvs. overfor sin familie og overfor sine kammerater, ved at slutte sig til organisationen, og dermed overlade det til den at stille krav.

I 1937 er der i kolonihaveforbundets opfattelse af, hvad der er bevægelsens rolle og funktion i samfundsudviklingen sket en tydelig ændring i forhold til i 1919. Der er primært sket en differentiering mellem hvad der er den menige bevægelses opgave - og hvad der er forbundets (fællesorganisationens) opgave. Det er ikke længere en enhed. Den menige bevægelse skal forholde sig i ro - være passiv - ikke stille krav, som samfundsøkonomien ikke kan bære, og så i øvrigt organisere sig. Herefter er det forbundets opgave at »skabe orden og enhed i bevægelsens udvikling.« Dvs. det er forbundets holdning, at magten til at bestemme og styre, ligger i toppen. Det er derfra der bør stilles krav og det er herfra påvirkningen af den retning samfundet skal udvikles i skal komme.

I 1919 skulle bevægelsen være *aktiv* og bruges i kampen for et andet samfund. Denne udvikling stemmer overens med den dominerende samfundsmæssige tendens, som i denne periode er præget af SD og partiets udvikling.

En sådan selvforståelse hos forbundet vil på den ene side definere de krav der stilles, og på den anden side afstikke linjerne for accept af direktiver fra det overliggende system, dvs. primært SD.

Socialdemokratiets holdning til kolonihavesagen.

Det er karakteristisk at socialdemokraterne benytter enhver lejlighed til at fortælle at kolonihavesagen ligger dem på sinde. F.eks. holdt Stauning en tale om kolonihavebevægelsen i forbindelse med kolonihaveforbundets landsudstilling i Tivoli i 1925. Stauning var på dette tidspunkt statsminister og havde fået overdraget hvervet som præsident for udstillingen. Det er i medfør af dette hverv, at han holdt åbningstalen: ¹⁹

»Kolonihaven er i vore Dage blevet et vigtigt Led i Befolkningens Liv. Det er ikke længere nogle ganske faa, der dyrker disse Haver for deres Fornøjelse, nej, mange Kvinder og Mænd tilbringer nu næsten al deres Fritid sammen med Børnene i Kolonihaverne.

Henved 60.000 Kolonihaver findes der nu her i Danmark, og herfra har Bevægelsen forplantet sig over hele Verden.

Overalt har man taget Jord i Brug til dette ædle og nyttige Formaal, og overalt erkender man denne sags store Betydning.

Disse Kolonihaver er et særdeles værdifuldt Middel til Befordring af Menneskenes Højnelse, Skønhedssans og Sundhed, den er et vigtigt Led i Opdragelsen, i den spæde Alder fremmes Evnen til at kunne glæde sig over Naturen.

Med Beundring har jeg set det Liv, der Foraar, Sommer og Efteraar udfolder sig i Kolonihaverne. Her leves et smukt og opløftende Familieliv. Børnene faar Adgang til den frie Natur. Forældrene lærer Glæden ved dette Arbejde i Modsætning til det Tryk, der ofte føles, hvor Arbejdet udføres som et nødvendigt Onde, der sjældent lønnes, saaledes som Arbejderne virkelig har Krav paa.

Kolonihavebevægelsen er ogsaa en betydelig økonomisk Værdi for det danske Samfund, ikke mindst fordi Udbyttet indvindes paa et Område, der tidligere ikke gav Udbytte. Men det er klart, at en Bevægelse, der i den Grad har taget Fart som Kolonihavebruget, nødvendigvis maa have et Rygstød og det har den i Organisationerne med deres Vejledning og Belønning. En Udstilling som denne er en fortræffelig Illustration af dette Arbejdes Velsignelse, hvad enten det drejer sig om den rene Nytteproduktion eller om Ting, der stemmer Sindet til Fest og Glæde, som det rige Flor af Blomster.

En Kolonihave anlægger man ikke saa meget for Pengenes Skyld som af ideelle Grunde, men naturligt er det, at denne Hjælpkilde tages i Brug og udnyttes. gennem et sammenspil af gode Kræfter giver man sig i Lag med Løsningen af denne smukke Opgave.

Naar jeg tænker tilbage på min Ungdoms Storby, da havde vi jo intet af alt dette. Da stod Familiefaderen paa Gaden, rygende sin Aftenpibe. Nu ser man ham skynde sig ud i sin kolonihave, hvor Hustru og Børn venter ham. Dette lille Billede viser os Trangen til, hvad der paa dette Omraade er skabt gennem de senere Aar. Det er et vigtigt Led i Arbejdet paa at lære Storbyens Folk at vende tilbage til Naturen og frembringe Goder af Jorden. Det lærer dem Kærlighed til Solen, Lyset, Luften og Frødheden. Det giver dem Midler i Hænde, der kan supplere og give Afveksling i det daglige Slid.

Smukt og lykkeligt er et Samfund, der kan hævde sig her, og jeg ønsker til Lykke med denne Udvikling, der har været saa betydningsfuld, og herved erklærer jeg Udstillingen for aabnet!

Den efterfølgende tematiske analyse vil forholde sig til tre overordnede temaer, som kan læses ud af talen:

- 1) målgruppe for talen
- 2) kolonihavens betydning
- 3) forholdet mellem den menige bevægelse og bevægelsen som organisation.

Der vil blive lagt vægt på at undersøge, hvordan Stauning forholder sig til disse temaer, positivt eller negativt, hvad han antyder med det sprog, han benytter, hvordan problemer foreslås løst, hvad han undlader at forholde sig til, eller evt. tilsløre, og lignende.

Målgruppe

Indledningsvis i talen siger Stauning, at kolonihaven er blevet »et vigtigt led i befolkningens liv«. Udtrykket 'befolkningen' lægger op til, at det drejer sig om et bredt udsnit Danmarks befolkning, men senere i talen expliciterer han, at det faktisk drejer sig om en bestemt kategori af Danmarks befolkning, nemlig arbejdere:

»Forældrene lærer glæden ved dette arbejde i modsætning til det tryk, der ofte føles, hvor

arbejdet udføres som et nødvendigt onde, der sjældent lønnes, således som *arbejderne* virkelig har krav på« (vores understregning).

Herved får Stauning fortalt, at han mener at kolonihavens grundstamme består af arbejdere. Men dette er ikke hele udsagnet, der ligger i denne sprogbrug, idet der via sproganvendelsen i forbindelse med kompositionen af talen samtidig formidles en bagvedliggende holdning. Talen er bygget op på en sådan måde, at han indledningsvis og afslutningsvis omtaler disse arbejdere som henholdsvis 'befolkning' og 'folk', hvor en nærlæsning af teksten samtidig afslører, at han taler om arbejdere. F. eks. siger han til sidst at 'folk' får afveksling i det daglige slid ved havedyrkning, samt lys og luft. Det må være arbejdere der tales om, idet det overvejende er den klasse der bor i tæt overbefolket, usundt byggeri, og som derfor trænger til lys og luft, samtidig med at det er den gruppe mennesker som først og fremmest er udsat for produktionens slid.

Denne komposition af talen samt ordvalget bevirker, at Stauning formidler en klasseudlignende holdning, forstået på den måde, at han giver udtryk for, at arbejdere ikke skiller sig ud fra andre mennesker, eller er en klasse for sig med særskilte klasseinteresser.

Kolonihavens betydning

Værdierne i denne bevægelse findes iflg. Stauning gennem to forhold:

- 1) den økonomiske betydning
- 2) den ideelle betydning for familien

Kolonihavernes samfundsøkonomiske værdi omtaler han som betydelig, da haverne ofte anlægges på jord, der ellers ikke gav udbytte. På det privatøkonomiske område betegnes afgrøden som en naturlig »hjælpekilde (der) tages i brug og udnyttes«. Staunings sprog vender her noget negativt til noget positivt. Ordvalget »område, der ikke tidligere gav udbytte« dækker over lossepladser og lignende, som med stor møjle blev forvandlet til blomstrende haver.

Der sker en undertoning af havernes økonomiske værdi for den enkelte, idet afgrøden betegnes som noget man tager med 'når det nu er der'. Det er dog paradoksalt, at han fremhæver kolonihavedyrkningen som værende af stor samfundsøkonomisk værdi, og så i den grad undertoner betydningen for den enkelte.

En for kraftig understregning af den privatøkonomiske værdi, uanset hvor meget der var om denne kendsgerning ville samtidig afsløre at de generelle levevilkår ikke var de bedste. Dette problemfelt undgås ved at undertone den økonomiske værdi af kolonihaven for den enkelte, og så iøvrigt fortsætte med det tema, der kommer frem overalt i talen: *den ideelle betydning for familien*, beskrevet i et positivt følsomt sprog, der til tider driver af højstemt idyllisering og sentimentalitet.

Det ideelle ligger for Stauning i at »...mange kvinder og mænd tilbringer ... næsten al deres fritid sammen med børnene i kolonihaverne«. Og »Her leves et smukt og opløftende familieliv«. Familiesammenhold i fritiden er altså nøg-

leordene. Herefter rejser der sig følgende to spørgsmål: 1) *hvad er det der binder familien sammen*, og 2) *hvorfor skal familien bindes sammen*, iflg. Stauning?

Indholdet i familiesammenholdet

Det indhold der ligger i 'det smukke og opløftende familieliv' er følgende:

»Børnene får adgang til den frie natur. Forældrene lærer glæden ved dette arbejde i modsætning til det tryk, der ofte føles hvor arbejdet udføres som et nødvendigt onde, der sjældent lønnes, således som arbejderne virkelig har krav på«.

Det primære der fremtræder er altså *arbejdsglæden over et selvbestemt arbejde i naturen* i modsætning til arbejdet i produktionen, samt *børnenes kontakt med naturen*. Når Stauning omtaler arbejdet i produktionen som et *nødvendigt* onde, tager han ikke afstand fra den måde, det er struktureret på, men siger blot direkte, at arbejderne skal have en tilstrækkelig god løn for det, og derved også indirekte at der samtidig blot skal gives kompensation for dette »nødvendige onde«. På samme måde forholder det sig med kolonihaven. Arbejdet her, hvor der er arbejdsglæde, kommer til at fremtræde som kompensation for arbejdet i produktionen. Men udover dette giver Stauning udtryk for at den måde arbejdet i haven opleves på, bevirker at kolonihaven kan være et »middel til befordring af menneskenes højnelse, skønhedssans og sundhed«. Koblingen mellem arbejdets karakter og hvad kolonihaven betyder i menneskelig udvikling sker kun indirekte i teksten gennem omtalen af børnenes forhold til naturen, som sker i begge afsnit.

Det, der reelt ligger i familiesammenholdet, er altså, at kolonihaven fungerer som kompensation for hele familien for nogle dårlige livsbetingelser. Hos de voksne drejer det sig primært om kompensation for nogle dårlige arbejdsbetingelser, og for børnene er det vigtigste, at kolonihaven kan være kompensation for en dårlig bolig med for lidt lys, luft og dertil ringe udfoldelsesmuligheder, samt for nogle forældre der er præget af produktionens jag.

Stauning illustrerer også familiesammenholdet gennem et eksempel fra fortiden, hvor familiefaderen splittede familien når han om aftenen forlod hjemmet, hvorimod kolonihaven nu er med til at styrke sammenholdet. »Nu ser man ham skynde sig ud i sin kolonihave, hvor hustru og børn venter ham.« Det idylliske familiebillede, der lægges frem er helt tydeligt efter borgerligt ideal: Manden på udearbejde, og kvinden som udelukkende hjemmearbejdende, en virkelighed der kun var en kendsgerning for en del af arbejderfamilierne.

Opsummerende kan det siges, at Stauning mener, at de ting der binder familien sammen, er et meningsfuldt arbejde som man selv har bestemt. Arbejdet har desuden karakter af noget 'oprindeligt' - enhed med naturen, og dette vil modsat den industrielle produktion afsætte nogle æstetiske værdier. Dertil kommer at familien kan være sammen i disse frie omgivelser. I kontakt med 'moder jord' og den friske luft vil familien erhverve en sundhed, som gør at den trives.

Men hvorfor mener Stauning, at familien skal bindes sammen?

For at klare det nødvendige arbejde - 'sliddet' - i produktionen skal folk have »midler i hænde, der kan supplere og give afveksling«. Stauning indser, at arbejdet og livet i produktionen ikke kan opfylde arbejderne behov for fællesskab og behov for at lave noget meningsfyldt, hvorfor han mener, at det er godt at styrke sammenholdet i familien i fritiden.

Sammenhold i produktionen er dels ikke mulig ud fra den måde arbejdet er organiseret på, og dels heller ikke ønskeligt for Stauning, udover det der kommer til udtryk i organisering i fagbevægelsen. Et tydeligere sammenhold i produktionen kunne medføre, at der blev stillet krav, som SD ikke fandt opportune. Klasesammenhold nævnes ikke med et eneste ord. Det elimineres tværtimod ved sprogbrugen 'folk' og 'befolkning'. Familiesammenhold derimod, mener Stauning, det er godt at styrke, fordi det giver de bedste reproduktionsbetingelser. Arbejder(mand)en kan her hente styrke til at klare sliddet.

Forholdet mellem den menige kolonihavebevægelse og den organiserede.

Stauning opfatter forholdet mellem den menige bevægelse og den organiserede på følgende måde:

»Men det er klart, at en bevægelse, der i den grad har taget fart som kolonihavebruget, nødvendigvis må have et rygstød, og det har den i organisationerne med deres vejledning og belæring. ... En kolonihave anlægger man ikke så meget for pengenes skyld som af ideelle grunde, men naturligt er det at denne hjælpekilde tages i brug og udnyttes. Gennem et samspil af gode kræfter giver man sig i lag med løsningen af denne smukke opgave«.
disc 7 file 1, 11500

Udover den association til arbejderbevægelsen/fagbevægelsen der ligger i at betegne kolonihaveforbundet som organisationerne, er Staunings grundlæggende holdning den, at når en (græsrods)bevægelse er vokset til en anselig størrelse, så er det vigtigt, at den bliver vejledt og belært. Forholdet mellem bevægelse og organisation betegnes som 'gode kræfter' men implicit ligger også at dette forhold kun betegnes som godt, så længe der er et samspil, og organisationen fungerer som rygstød, hvilket efter Staunings opfattelse betyder, at organisationen indtager en sådan placering i forhold til bevægelsen, at den vejleder og belærer, dvs. også styrer i en bestemt retning.

Indholdet i vejledningen og belæringen reflekteres der ikke over. Formålet med at bevægelsen skal vejledes siges heller ikke direkte, det kan dog fremanalyseres til sidst i citatet: »den smukke opgave« skal løses. »Den smukke opgave« opfatter Stauning som først og fremmest de ideelle grunde til at anskaffe kolonihave, og disse viste sig tidligere at være familiesammenholdet omkring et meningsfyldt fritidsarbejde.

Konklusion på talen

Overordnet kan det siges at Stauning i talen giver udtryk for en indsigt i, at kolonihaverne fungerer som kompensation for først og fremmest en mistet producentrolle med de værdier, der knytter sig til dette. Talen udtrykker ligeledes, at fristedet i kolonihaven er en kompensation for nogle dårlige livsbetingelser for familierne i boligkareerne, hvor der ikke var levnet megen plads til udfoldelse.

En anden vigtig konklusion at trække frem er Staunings opfattelse af organisationens rolle over for bevægelsen. Når en bevægelse er blevet af en betragtelig størrelse bør den ifølge Stauning organiseres således, at der finder en styring og belæring sted fra oven.

Konkret politisk arbejde for sagen.

De socialdemokratiske byrådsmedlemmers holdninger og dermed også aktivere arbejde for sagen i Københavns kommune ligger helt i forlængelse af det, der udtrykkes i Staunings tale, jvf. deres forhold til de væsentligste spørgsmål for kolonihavebevægelsen: opsigelser, fraflytninger og ønsket om permanente haveanlæg. I perioden omkring 1930 blev specielt mange havekolonier op sagt, hvilket betød tab af de ret så store værdier, der var bundet i disse haver, samt en masse spildt arbejde. Med baggrund i disse opsigelser indledte kolonihaveforbundet forhandlinger med kommunen om langtidslejemål.

Af udvalgsbehandlingen af denne sag fremgår det, at socialdemokraterne var meget pragmatiske i deres holdning, og deres reelle arbejde for at sikre bedre vilkår på kolonihaveejernes egne betingelser er lavt prioriteret. De radikale derimod ønskede på lige fod med kolonистерne at kolonihaver skulle være permanente. Dette er dog ikke mærkeligt, når deres støtte til husmandsbrug og jordlovs politik tages i betragtning.²⁰ Kommunens manglende opbakning omkring disse spørgsmål udløste en del harme i kolonihaveforbundet og medførte til tider skarpe orduvekslinger i artikler i »Kolonihaven«. Den socialdemokratiske borgmester Hedebøl forsvarede bl.a. socialdemokraternes standpunkter med tågede formuleringer som hensyn til 'almenvællets fordringer' og 'byens vækst og udvikling'²¹. Derved fremstilles udviklingen som en naturlig og uundgåelig størrelse, som kræver visse ting, dvs. det formidles som noget den socialdemokratiske borgmester ikke har nogen indflydelse på. Dertil kommer at de forskellige indlæg er formuleret på en sådan måde at det fremtræder som om denne sag er en mærkesag for kommunen.

Når SD arbejder for kolonihavesagen på denne måde, hænger det sammen, med SD's politik og ideologi, som i korte træk efter 1. Verdenskrig går ud på at sikre en kapitalistisk udvikling, kontrolleret gennem den socialdemokratiske stat, for derigennem at løse arbejderklassens problemer. Målet for SD er ikke længere gennem parlamentet at overvinde den private ejendomsret og nedbryde det kapitalistiske system, men gennem forskellige styringsmekanismer

og kontrol med den private ejendomsret at forbedre arbejderklassens vilkår inden for dette systems rammer. En logisk følge af denne ideologi, er at SD må beskytte både samfund og produktion, og derfor bekæmpe alle - også dele af arbejderbevægelsen - der forsøger at antaste den samfundsudvikling de kæmper for. Med kolonihavebevægelsen som eksemplifikation: Det kan ikke nytte at kolonihavebevægelsen kræver jord eller kræver at beholde deres jord, hvis SD for at sikre ovenstående udvikling, ønsker at medvirke til at der f.eks. anlægges en fabrik²².

I 10'erne og delvis i 20'erne var bevægelsens rolle at opsamle alle småkårsfolk til rejsning for en samfundsændring, hvorfor »arbejderkulturen« kan siges at have et mere offensivt udtryk, jf. f.eks. tilfældet med »Venners Lyst«. I 30'erne derimod, hvor ovenstående ideologi var slået igennem i større dele af partiet, og hvor SD var ved at opbygge den socialdemokratiske stat, må bevægelsen nødvendigvis være passiv, og ikke gribe forstyrrende ind i samfundsudviklingen. Et middel til at styre en bevægelse og skole den i en bestemt retning er netop en organisering, hvor magten ligger i toppen, og hvor bevægelsens basismedlemmer bliver socialiseret til dette mønster.

Kolonihavebevægelsen kan som nævnt ikke siges at høre til den etablerede arbejderbevægelse, men da dens funktion, opbygning og også den rolle den historisk tildeler sig selv, fuldt ud er på linie med, hvad en socialdemokratisk organiseret bevægelse står for, vil de betingelser den er underlagt, være de samme. Derfor er der på forhånd grænser for, hvilke krav forbundet kan få gennemført, hvilket også vil sige at bevægelsen fungerer på bestemte betingelser sat af det kapitalistiske system og formidlet af SD igennem staten.

Konsekvenserne af disse betingelser kommer til udtryk i forbindelse med de overordnede spørgsmål om nedlægninger af kolonihaver og oprettelsen af permanente haver. Det drejer sig om hvad jorden ud fra et kapitalistisk synspunkt kombineret med hvad det er for en by SD vil have, bedst kan anvendes til. Der er næppe nogen tvivl om, at SD ønsker at forhindre, at alle disse kolonihaveområder udvikler sig til det rene slum, men at nogle mere overordnede betragtninger styret af nævnte ideologi også har ligget til grund for deres behandling af kolonihavebevægelsen, er på rammende vis blevet formuleret af Stauning under sit medlemskab af Københavns Borgerrepræsentation:

»Vi må bevare Amager som kolonihaveområde, det vil sikre den fri indflyvning til Kastrup Lufthavn.«²³

Opsummerende diskussion af kolonihavebevægelsens bevidsthedsdannende funktion.

For individet i kolonihavebevægelsen betyder denne periode en yderligere socialisation, der forstærker, at det enkelte individ tendentielt forholder sig som konsument. Denne udvikling skyldes både at individet før mødet med

bevægelsen er socialiseret, og gennem bevægelsen bliver påvirket af den struktur og det indhold der formidles.

De ændringer, som kolonihavebevægelsen gennemløber i denne periode, er med til at skabe omtalte udvikling. De konkrete ændringer er f.eks. havernes størrelse. Tidligere tiders haver var små jordlodder på under 100 m², hvori- mod arealet på 30'ernes nyudstykkede jorder bliver tre gange så stor. Ligeså går det med de tidligere småhuse. I slutningen af mellemkrigstiden kan disse nærmest betegnes som sommerhusagtige beboelser. Havernes brug undergår også en forandring, idet prydaspektet bliver mere og mere fremtrædende, hvilket er helt i modsætning til den oprindelige tanke med en kolonihave. Således siges det i et af de første cirkulærer om kolonihaver i 1826, at disse jordparceller skal overdrages uformuende til dyrkning af grønsager. I takt med at større og større huse og grunde op gennem mellemkrigstiden bliver almindelige vinder også de høje hække indpas. Alt sammen en udvikling der fjerner folk fra hinanden.

Hele denne udvikling bliver understøttet af og fremmet gennem den måde, bevægelsen bliver organiseret på. Den hierarkiske struktur, mønsterkolonier, udstillinger, konkurrencer, præmier, medlemsblade, statskonsulent etc. er alt sammen elementer, der i stigende grad kommer til at præge bevægelsens udvikling. konsekvenserne for det enkelte individ er en stadig større passivering og umyndiggørelse, samtidig med at der sker en isolation og privatisering af den enkelte familie.

I takt med at bevægelsen gennemorganiseres, en udvikling der iøvrigt tilgodeser at organisationsvante folk overtager topposter, får det enkelte individ eller dele af bevægelsen mindre og mindre mulighed for at trænge igennem med afvigende ideer, ønsker og behov. Dette, sammenholdt med den massive påvirkning i en bestemt udviklingsretning, afstedkommer en snigende tilpasning af individet, som i forvejen har gennemgået en socialisation der lægger op til denne tilpasning.

Forklaringen på at organisationen virker på denne måde skal altså delvis søges i dem selv, og som resultat af organisationens identifikation med SD og arbejderbevægelse. Selvom denne tilknytning ikke på det historiske tidspunkt har været formuleret, så viser analysen, at kolonihavebevægelsen i Danmark med Magnus Johanssons ord »altid (har) stået i et meget nært tilhørsforhold til arbejderbevægelsen«. ²⁴ Denne tilknytning har resulteret i en bestemt struktur, hvor magten mere og mere er koncentreret efterhånden som toppen i hierarkiet nås. De folk der indgår i kolonihavebevægelsen bliver iøvrigt i denne periode socialiseret til strukturen gennem centraliseringen af fagbevægelsen.

Som det ses har organisationen historisk haft en vekslende, skiftende selvforståelse af hvilken rolle bevægelsen spillede i samfundsudviklingen. Således er det karakteristisk, at organisationen definerer bevægelsen som aktiv og uadvendt i 1919, hvori- mod organisationen i 1937 mener, at bevægelsen skal være passiv og indadvendt i forhold til politiske spørgsmål, og derfor lade sam-

fundsudviklingen komme fra oven. Dette hænger sammen med organisationens omtalte identifikation med SD, som netop i disse år vinder frem på den politiske arena. Samtidig med at SD i 1924 får regeringsmagten startes en kulturel offensiv som varer til midten af 30'erne, hvor agitationen for en arbejderkultur bliver afløst af en ideologi om en bredere folkekultur, måske i et forsøg på at dæmme op for fascismen og derved at værne om demokratiet. En vigtig forklaring på dette skift er nok også, at det er umuligt at satse på classesamarbejde på det økonomiske og politiske område, og så på det kulturelle område bevare og agitere for en ide om noget særskilt for arbejderne.

Konsekvensen af SD's classesamarbejdslinie, deres kapitalismeforståelse og skiftet i ideologisk holdning til kultur, bliver at krav fra neden må bekæmpes, da det kun vil virke forstyrrende for udviklingen, hvorfor det også fra SD's side er vigtigt at have kontrol med de forskellige bevægelser. Denne kontrol bliver sikret som konsekvens af den politik, SD iøvrigt fører, idet forskellige beslutninger rent faktisk bliver truffet hen over hovedet på folk gennem det repræsentative demokrati. Da kolonihavebevægelsen kan ses som et led i den arbejderoffentlighed der så massivt satte ind, kan skiftet i organisationens holdning til bevægelsens rolle ses som resultat af denne udvikling.

Ikke kun kolonihavebevægelsen gennemløb denne udvikling. Også andre bevægelser fra perioden har samme forløb. Tydeligt kommer det til udtryk i Dansk Arbejder Idræts formålsparagraffer fra henholdsvis 1929, 1933 og 1948. I 1933 hedder det bl.a.: »Medlemmer som har adgang til en fagforening, men som ikke tilhører den, kan udelukkes«. Dette er i 1948 ændret til: »Forbundet skal være upolitisk«²⁵, hvilket står i grel modsætning til holdningen i 1929, hvor forbundet erklærer, at sporten er politisk, og målet er at organisere unge arbejdere til kamp mod kapitalismen.²⁶

Analysen af kolonihavebevægelsen viste også, at der sker en bestemt udvikling med en spontan bevægelse i det øjeblik den er blevet af en anselig størrelse og dermed slagkraftig. Organiseringen og væksten af kolonihavebevægelsen går forholdsvis langsomt i begyndelsen. Den bliver heller ikke styret i nogen bestemt retning, men da »bevægelsen tog fart« som Gotfred Andersen²⁷ udtrykte det »kunne Københavns kommune ikke sidde kravene om jord overhørig«, dvs. bevægelsen vinder gehør, da den er ved at blive slagkraftig. Udviklingen er herefter den, hvilket Stauning - som vi så i talen - også var talsmand for, at bevægelsen må organiseres (have et rygstød), for herefter gennem denne organisation at blive 'vejledt' i en bestemt udviklingsretning.

Gennem denne forhandlingspartnersituation, som organisationen påtager sig, og som vil kvæle det spontane i bevægelsen, bliver bevægelsen gennem forskellige indrømmelser, der til tider har karakter af 'bestikkelser', på det nærmeste en del af det etablerede system, hvorved bevægelsen som muligt forum for en bevidsthedsændrende praksis hos individet delvis udelukkes. Tværtimod er bevægelsen med til at cementere den påvirkning som iøvrigt finder sted i samfundet.

Det skal dog også nævnes at bevægelsen rummer elementer af passiv kritik

af det liv arbejderen lever. Heri kan måske anes nogle modgående tendenser, eller et latent modstandspotentiale. Denne kritik er kommet forskelligt til udtryk afhængig af, hvilken del af perioden der er omdrejningspunkt. I 10'erne og begyndelsen af 20'erne synes kritikken at have haft et mere explicit udtryk i husenes overdrevne fantasiudfoldelse, behovet for at være »en stor familie«, i haveforeningen f.eks. udtrykt ved manglen på hæk eller en lav skelafgrænsning til naboen, små haver, det udfoldede samvær i »Venners Lyst« ect. Senere i perioden er kritikken mindre synlig, idet udviklingen i kolonihavebevægelsen og den stadige socialisation har påvirket individet samtidig med at både bolig- og levestandard er blevet forbedret. Men alligevel viser hele den æstetiske dimension, der stadig ses i husene og haverne, at individerne trods den tiltagende passivisering har en frihedstrang som må have afløb. Samtidig viser drikkeriet, at modstandspotentialet også har fået et destruktivt udtryk.

Noter:

- Note 1. udgår.
2. F.eks. Inger Tolstrups artikler, og Marianne Therkildsens undersøgelse, (se litteraturlisten).
3. Oskar Hansen, trykt i kolonihaven 1936 nr. 1 s.1.
Oskar Hansens digt blev skrevet til Københavnskredsen, men blev senere ophøjet til kolonihavesangen i foreningen.
4. Sang og musik af Frede Aaby, Kolonihaven 1932 nr. 3.
5. Tekst Frede Aabenhuus, Kolonihavesangbogen 1943 s.1954.
6. Angående undersøgelse og dokumentation herfor må henvises til projektet i sin helhed.
7. Se f.eks. Bloch-Poulsen, Jørgen m.fl.: »Planøkonomi og folkefront«, København 1979.
8. Citeret fra Inger Tolstrup, 1979 s. 33.
9. Citeret fra Inger Tolstrup, 1979 s. 33.
10. Navnene er hentet fra forskelligt kildemateriale: bøger, artikler om emnet, gamle billeder etc.
11. Erindring, Nationalmuseet, Brede nr. 31374 s. 3.
12. Her er kun medtaget overordnede betragtninger. For en nærmere redegørelse henvises til projektet.
13. Se f.eks. Haagen, 1976 s. 54.
14. Kolonihaven 1938, nr. 1 s. 2.
15. Kolonihaven 1938, nr. 1 s. 2.
16. Kolonihaven 1938, nr. 1 s. 2.
17. Kolonihaven 1919, nr. 1 s. 1.
18. Kolonihaven 1937, nr. 1 s. 2.
19. Originalmanuskriptet til denne tale har ikke kunnet fremskaffes. Talen er her fra »Kolonihaven« Nr. 11, 1925. Selvom det i bladet fremtræder som referat af hvad Stauning udtalte, er der meget der tyder på at det er i overensstemmelse med hvad Stauning faktisk sagde, idet 'referater' konsekvent er holdt i jeg-form og i nutid. Ydermere kan det nævnes, at udtalelser som: » og herved erklærer jeg udstillingen for åbnet. « sandsynligvis ville være udeladt, hvis man kun ønskede at give et indholdsmæssigt forkortet referat. Det vil heller ikke være sandsynligt at kolonihaveforbundet ud fra nogle presseetiske regler ville citere Stauning for så mange udtalelser, incl. erindringsglimt, med mindre disse enten er korrekte eller godkendt af Stauning. Denne gengivelse af talen er sandsynligvis en kopi af Staunings manuskript.

Det kan i denne sammenhæng bemærkes at dette 'referat' ikke er medtaget i Stauning-bibliografien.

20. Københavns Borgerrepræsentanters Forhandlinger 1936-37 BD I s. 267.
21. »Kolonihaven« 1935 nr. 9 s. 132. En detaljeret sproglig analyse af udsagn i denne artikel findes i specialet.
22. Om socialdemokratiets ideologi og kapitalismeforståelse kan iøvrigt henvises til: Jørgen Bloch-Poulsen: »Planøkonomi og folkefront«, Kbh. 1979.
23. Her citeret fra J. Haagen: »Kolonihaven« 1976 s. 109.
24. Fagbladet, Nr. 15, 1974 s. 16.
25. Denne ændring indtrådte allerede i 1937, hvor DAI indgik forlig med Dansk Idrætsforbundet såkaldte 'idrætsforlig'.
26. »Arbejderkultur« Ib Bondebjerg, Olav Harsløf (red.) Medusa, 1979 s. 65 og s. 276 f.
27. Gotfred Andersen var sekretær i Kolonihaveforbundet. Han tog bl.a. til genmæle over for Hedebo i en diskussion om kommunens politik over for kolonihavebevægelsen.

Litteratur om emnet.

- »Arbejderkultur 1924-48« (Red) Ib Bondebjerg og Olav Harsløf Medusa 1979.
Bloch-Poulsen m.fl. »Planøkonomi og folkefront« Kbh. 1979.
Borgerrepræsentanters Forhandlinger, 1918-1940. Årgang 8-30.
Berndt, Lorenzer & Horn, »Arkitektur som ideologi«, Medusa 1976.
Brodersen, Aage, »Havekolonien Dannevang« Kbh. 1931.
»Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede« II, (red) Axel Steensberg, Nyt Nordisk Forlag, Kbh. 1964.
»Danmark-Historisk billedbog« Bd. IV. Dansk Historisk Fællesforening, 1971.
Haagen, Jørgen, »Kolonihaven«, Gyldendal 1976.
»Havebladet«, 1977 - Kolonihaveforbundets Medlemsblad.
»Havekunst« Dansk anlægsgartner & havearkitektforening, 1926.
»Havens Sangbog« Kolonihaveforbundet for Danmark, 1951.
»Gyldendals Litteraturrexikon«.
Herdal, Harald: »Kolonihaven« i »Dansk Kortprosa II«, Borgen 1971.
Jensen, Johs. V., »Garden Colonies in Denmark«, Det danske selskab, Kbh. 1949.
Jensen, Johs. V., »Gudrun«, Fremad, 1961 - udg. første gang 1936.
Jeppesen, Finn, »Fritid og Ungdom, Socialisation og Kvalifikation«, Odense, Institut for samfundsvidenskab, 1976.
»Kolonihavebevægelsen i Danmark 1908-1933« - (red) C. Nielsen og A. Dalskov, Calberg, Kbh. 1933.
Kolonihaveerindringer på Nationalmuseet i Brede.
»Kolonihaveforbundets sangbog« 1943.
»Kolonihavehuset«, (red) C. Nielsen, Kolonihaveforbundet for Danmark 1926.
»Kolonihaven«, Kolonihaveforbundets Medlemsblad, 1918-40. Årg. 79-100.
»Kolonihaverne i København rykker ud i Byens yderkanter« i »Gartner Tidende«. 1931.
Nielsen, William, »Kolonihavelysthuset«, Danmarks Biblioteksforenings Forretningsafd., 1925. Pax Lexikon.
Pensionisterindringer på Københavns Stadsarkiv.
»Rapport om planlægning af kolonihaver i hovedstadsregionen 1973« Kolonihaveforbundet, 1973.
»Regulativ om de for åben og lav bebyggelse på afgrænsede arealer gældende bestemmelser«, Københavns Magistrat 1951.
Risum, Jens, »Nogle iagttagelser ved bedømmelse til præmiering af Københavnske kolonihaver«, 1938.
Salomonsens Konversationslexikon, Kbh. 1915-30.

- Sestoft, Jørgen, »Arkitektur Ide og sammenhæng«, Arkitektens forlag, Kbh. 1971.
- Svarø, N., »Bakkehøj gennem 25 år«, Gutenberg, Kbh. 1944.
- Therkildsen, Marianne, »Havekolonien - Et lille samfund i storbyen« - En etnografisk undersøgelse af en havekoloni i København, Institut for Europæisk Folkelivsforskning, Brede, 1970.
- Tolstrup, Inger, »Kolonihaver« i »Nationalmuseets Arbejdsmark« 1978, Nationalmuseet, Kbh. 1978.
- Tolstrup, Inger, »Udvidelse af etnologiens arbejdsfelt - studiet af arbejderkultur«, Nord Nytt, Nordisk Tidsskrift for folkelivsforskning, Brede, 1979.
- Udvalgsbetænkning vedrørende kolonihaveproblemer A 1839, 1964.

Summary

This article is a concentrated edition of a chapter in the dissertation: »That which is infinitely small and that which is infinitely large in the everyday life of the working class between the 1st and the 2nd world wars«, which is an attempt to theoretically develop a method to analyse the everyday life of the working class, and empirically describe this. The basic theoretical orientation and starting point of the writers is that consciousness is formed by experiences from the total life. The method developed concludes that one's life can be viewed from three different levels: a private, individual level, a movement level, and a state level.

To illustrate the movement level, an analysis of the Danish allotment movement is developed, and part of this analysis is the subject of this article. The analysis focuses on two sides of the movement: 1) the individuals' needs and demands in life in the allotments and their physical environment, and 2) the movement as an organization, in focus here is the structure of the organization and the way it acts.

The analysis, which builds upon various sources, such as poems and songs on life in the allotments, pictures, cottages' names, building style, various articles in the members' periodical, shows that the movement established frameworks through which these people were able to realize some of their needs, but these frameworks were not sufficient to totally satisfy these needs due to the rising incorporation of the movement in the established system.

When the movement is regarded in this way, it can be seen that it was pressed from two sides. It had to continue to respond to the needs of the masses, but at the time submit itself to its superior institutions - primarily the state - and it is of course, characterized by its own structure and function. As a result the movement has disengaged itself from its own starting point - the constituency. This took place in spite of the fact that the movement at the same time created new frameworks for the development of these people. These new directive conditions, which can be traced in the official policies of the movement cannot be directly regarded as an expression of the members' needs and demands, even though these - in reduced form - are included in the initiatives of the movement.

The resultant socialization of these individuals caused by this development of the movement has resulted in a growing conformance of the people. This conformance has expressed itself through the individual's increased need to realize herself as a consumer. Not completely unexpected, however, were certain elements of opposition observed.

Den Kommunistiske Filminternationale i Danmark 1922-33.

Af Vibeke Pedersen

Forord

Arbejderbevægelsen var i begyndelsen afvisende overfor filmen. Denne holdning var i overensstemmelse med borgerskabets, der ikke ville anerkende filmen på linje med de øvrige kunstarter, men havde også baggrund i, at filmen var et økonomisk og ideologisk magtmiddel i hænderne på dette borgerskab. Under første verdenskrig satsede borgerskabet hårdt på filmen i propagandarbejdet. Arbejderbevægelsen afviste filmen både på grund af dens ideologiske indflydelse på arbejderne, og som konkurrent om arbejderens engagement.

Imidlertid ændrede tonen sig, efter at den ny sovjetstat havde tagt filmen i brug, både som kunst og som middel til folkeopdragelse og oplysning. Den sovjetiske films betydning for udviklingen af en vesteuropæisk arbejderfilm ligger både i direkte anvendelse af de russiske film og inspiration til egenproduktion, men ikke mindst fungerede den sovjetiske film som et modbillede til Hollywood-filmene, og gav derfor anledning til kritik af den herskende filmpolitik. Endelig anvendtes sovjetfilmen som bevis på, at filmen kunne være en kunstart.

Organisatorisk var det kominternorganisationen Internationale Arbeiterhilfe (IAH), hvis leder var Willi Münzenberg, der stod for distributionen af sovjetfilm til Europa og USA, gennem berlin-selskaberne Prometheus og Weltfilm.

I denne artikel vil jeg gøre rede for, hvordan de danske kommunister anvendte sig af den sovjetiske film, hvordan holdningen til film udvikler sig indenfor DKP og dets tilknyttede organisationer, hvilke diskussioner og organisationsdannelser den afstedkom, og hvordan den blev imødegået af socialdemokratiet, statsmagten og filmbranchen. - Undersøgelsen starter i begyndelsen af 20'erne, hvor IAHs filmvirksomhed starter, og slutter i 1933, hvor den nazistiske magtovertagelse sætter stopper med samarbejdet med de tyske kommunister.

Artiklen er en forkortet udgave af mit speciale: »Den kommunistiske filminternationale i Danmark 1922-33 - Filmvirksomhed i arbejderbevægelsen i Danmark i mellemkrigstiden.«

Jeg har ikke medtaget det indledende afsnit om de internationale forudsæt-

ninger, og har lagt hovedvægten på organisatoriske forhold og mere periferisk medtaget udviklingen af filmkritikken.

Denne fremstilling udgør kun en del af arbejderbevægelsens filmhistorie i mellemkrigstiden. Den medtager kun den socialdemokratiske filmvirksomhed, hvor denne direkte er berørt af den kommunistiske. Når jeg har valgt at lægge vægten på en undersøgelse af den kommunistiske filmvirksomhed, skyldes det, at den udgjorde en avant-garde: Det var her de første diskussioner om arbejdernes forhold til filmen fandt sted, og her der opstilledes alternativer, og startede en diskussion om filmens æstetik og ideologi. I det hele taget kan vi her se udviklingen af en socialistisk filmpolitik.

Denne undersøgelse er således kun en lille del af et større projekt - en undersøgelse af den danske uafhængige filmtradition, som først er fortsat her i 70'erne. Det er med inspiration fra denne, at jeg har set tilbage på mellemkrigstiden.

Indledning

De danske kommunisters holdning til filmen gennemløb i den undersøgte periode fire faser:

I den første fase var holdningen overfor den borgerlige film defensiv. Der opfordredes til boykotaktioner. I den anden fase var holdningen offensiv. Med udgangspunkt i, at der foregik en socialistisk filmproduktion i Sovjet, blev der stillet krav til biograferne om at spille film for arbejdere. I tredje fase erkendtes de manglende resultater af denne strategi, og der opbyggedes en modoffentlighed, et alternativ til de kommercielle biografer og med aktiv kritik af disse. Dette foregik især indenfor publikumsorganisationen FORENINGEN FOR FILMSKULTUR (FFF). Samtidig begyndte de intellektuelle kommunister deres kamp for filmens anerkendelse som kunstart, især gennem publikumsorganisationen FORSØGSSCENENS FILMAFDELING. Den kommunistiske filmmodoffentlighed modarbejdedes både af statsmagten, socialdemokratiet og filmbranchen. I den fjerde fase fortsatte publikumsorganisationerne, men uden den offensive holdning. Ideologikritikken udvikledes, mens filmforevisningerne reduceredes til eksempler.

Kommunisterne og filmen i 20'erne.

Boycot

I 1918 producerede Nordisk Films Kompagni filmen FOLKETS VEN, der fik urpremiere i Berling under Spartakusopstanden¹, der førte til dannelsen af det tyske kommunistparti i 1919. Filmen var et direkte indlæg i den politiske kamp, for socialdemokraterne imod kommunisterne. Som det hed i programteksten:

»Selvtægtens blodige revolutioner er at ligne ved vulkansk udbrud, der kun lægger alt i aske, hvorimod al sund og varig udvikling alene former sig og foregår i kraft af selve ideernes indre, sejrige magt.«²

Stauning er forbilledet for hovedpersonen, typografen Ernst, der vælger at »tale underklassens sag gennem lovlig forhandling« og ender som medlem af regeringen. I Danmark var der spontane demonstrationer mod filmen, skriver *Stormklokken* i 1923:

»Dens indhold var et sådant slag i ansigtet på den arbejdende klasse, at mange forlod teatret i vrede. I en by i provinsen boycottede arbejderne uvilkårligt, men så konsekvent filmen, at teatret spillede for næsten tomme bænke, lige til man skiftede program.«³

Og da filmen havde premiere i 1922 opfordrede *Arbejderbladet* til boycott.⁴

Krav om arbejderfilm

Det er den allerede citerede artikel i DKUs blad *Stormklokken* fra 1923, der markerer overgangen til en offensiv holdning i forhold til filmen: Med henvisning til det sovjetiske eksempel og til arbejderens betydning for filmindustrien kræves nu arbejderfilm. Artiklen er præget af en optimistisk tro på, at arbejderens krav vil blive opfyldt: Som reaktion mod borgerskabets censur råder arbejderne over boycott-våbenet, som er arbejderklassens censur. Artiklen indeholder også den første analyse af filmens funktion i forhold til arbejderklassen:

»Den moderne film har samme opgave i vor plutokratiske tidsalder, som kirken har haft ned gennem alle tidsepoker, nemlig det at sløve de undertrykte had mod undertrykkerne, at bringe dem glemsel i kinematografens andagtstimer.«

Første russerfilm i Danmark

Den første sovjetiske film, der kom til Danmark, var POLIKUSJKA.⁵ Det er en filmatisering af en novelle af Tolstoy om de russiske bønders elendighed under livegenskabet. Filmen importeredes kommercielt i 1923, og ifølge A.D. Henriksen (en af stifterne af FFF) fik filmen en god modtagelse i pressen »Handlingen kunne selv et amerikansk filmindstillet publikum føle sig fængslet af.«⁶

POLIKUSJKA var produceret allerede i 1919 af kunstnerkollektivet Russ, som IAH⁷ senere gik i samarbejde med omkring dannelsen af det sovjetiske produktionsselskab Meshrabpom (= IAH på russisk). Det var den første spillefilm, der distribueredes af IAH, og den indledte, »russerfilmens sejrstog over hele verden«⁸. Münzenberg blev klar over filmens værdi i propagandaarbejdet, da han i 1921 organiserede den internationale arbejderklassens hjælp til de hungersnødsramte i Volga-området. I dette arbejde anvendte han dokumentarfilm, der dels viste høstkatastrofen og den deraf forårsagede hungersnød, og hvad der blev udrettet af regeringen og de udenlandske hjælpeorganisationer, dels fungerede som korrektiv til den antikommunistiske hetz, der brugte hungersnøden som et bevis på bolsjevismens fiasko.

Efter at solidaritetsarbejdet for de hungersnødsramte var afsluttet, omdannede Münzenberg massebevægelsen til en masseorganisation, Internationale Arbeiterhilfe (IAH), formelt underlagt Komintern, men med politisk og økonomiske autonomi. Det var IAHs opgave at forene arbejderklassen og den ra-

dikale intelligens omkring humanitært solidaritetsarbejde. Organisationen byggede på nationale komitéer med central i Berlin og omfattede forretningsforetagender, socialpolitiske institutioner, indsamlinger og kongresser. Blandt de kendteste aktiviteter kan nævnes udgivelsen af ugebladet *Arbeiter-Illustrierte Zeitung*, som med John Heartfields fotomontager blev en udfordring til den borgerlige ugepresse. Politisk mobiliserede IAH både intellektuelle og socialdemokratiske og kommunistiske arbejdere - i protest mod socialfascisme-teorien. Münzenberg drev folkefrontspolitik ti år før den officielt sanktioneredes fra Moskva.

IAHs filmvirksomhed startede med etableringen af en international distribution af sovjetisk film. Siden udvidedes med produktion af internationale arbejderfilm, først i Sovjet med Meshrappom, og siden også i Tyskland med produktionsselskabet Prometheus. Samtidig udbyggedes distributione af både IAHs egen produktion og den sovjetiske produktion i det hele taget, såvel kommercielt, som indenfor arbejderorganisationerne med udlejningsselskabet Weltfilm. Langt størstedelen af den tyske kommunistiske arbejderbevægelses filmvirksomhed i 20'erne foregik indenfor rammerne af IAH.

Udbredelsen i Danmark af sovjetiske film skyldes dog ikke nogen dansk IAH sektions indsats. Der blev godt nok dannet en hjælpekomite i Danmark i 1922 med deltagelse af bl.a. Andersen Nexø, Marie Nielsen og Thøgersen, men IAH i Danmark var ikke store sager i 20'erne. Distribution og forevisning af sovjetfilm og siden tyske IAH-film skete dels gennem kommercielle selskaber, dels gennem fagforeninger, DKP og Dansk-Russisk Samvirke, indtil i 1929-30 de specielle filmorganisationer blev oprettet: Publikumsorganisationerne Forsøgsscenes filmafdeling og Foreningen for Filmkultur og udlejningsselskabet Folkefilm, der var en filial af IAH-selskabet Weltfilm.

Filmcensuren og sovjetfilmen i 20'erne.

Den danske filmcensur havde ikke officielt kompetence til at forbyde film af politiske grunde.⁹ Officielt måtte censuren »ikke godkende billeder, hvis forevisning vil virke forrænde eller på anden måde moralsk nedbrydende.« Denne formulering i loven om filmcensur har bevirket, at den danske filmcensur er blevet fremstillet som liberal og upolitisk. Men når man ser nærmere på censurens praksis og funktionsmåde, viser denne vurdering sig ikke at holde stik. Dette hænger sammen med generelle forhold for filmcensur overhovedet, og med den specielle måde, den danske filmcensur er placeret i statsadministrationen på. For det første: Filmcensur er forhåndscensur, og i hvert fald den danske havde ingen pligt til at offentliggøre begrundelse for eventuelle forbud, hvilket naturligvis betød, at politiske forbud kunne finde sted med begrundelse i den moralske censur. For det andet gjaldt der det specielle for den danske filmcensur, at den ikke var nogen autonom institution, men blot bestod af to censorer, ansat under justitsministeriet og med en tredje censor, ansat i dette ministerium. Hvad angår censurens beføjelser, så kunne man udover at forbyde film ifølge de i loven nævnte kriterier - den moralske/pædago-

giske censur - også forbyde film, der stred mod den danske straffelov og imod politivedtægten. Det betød konkret, at man kunne forbyde film, der måtte formodes at fornærme et fremmed lands statsoverhoved, eller film, der formodedes at ville forstyrre ro og orden. Til varetagelse af den udenrigspolitiske censur havde censuren fra 1927 en fast kontakt i udenrigsministeriet. Om filmcensuren i virkeligheden var grundlovsstridig er et kompliceret spørgsmål, som jeg ikke vil komme nærmere ind på her, jeg vil blot fremhæve, at censuren havde rige muligheder for at udøve politisk censur.

Men det er af flere grunde vanskeligt at konstatere, hvordan censuren faktisk fungerede: For det første var censuren ikke forpligtet til offentligt at begrunde sine forbud. Om den har gjort det internt er vanskeligt at konstatere, fordi en stor del af censurens arkiv brændte under besættelsen. For det andet accepterede filmimportører oftest stiltiende censurens afgørelser, for at stå sig godt med den. De blev derfor sædvanligvis ikke diskuteret i pressen. Imidlertid kan dele af censurens funktion dog rekonstrueres af det overleverede materiale, og af de lejlighedsvis pressesager. De kommunistiske filmorganisationer kritiserede og provokerede åbent filmcensurens afgørelser, og nogle af disse sager vil blive omtalt i denne sammenhæng. Her vil jeg omtale forskellige sager fra 20'erne. I denne forbindelse er især forbudet mod SLOT OG FÆSTNING¹⁰ interessant, fordi det blev starten på visning af film indenfor arbejderbevægelsen. Desuden vil jeg nærmere omtale censurens behandling af POTEKIN¹¹, dels fordi det er gået over i filmhistorien, at denne film blev tilladt i Danmark, dels fordi filmen var så berømt, at det ved hjælp af pressemateriale er muligt at rekonstruere, i hvilken version den blev godkendt af censuren. Men herudover kan nævnes flere eksempler på forbudte eller forvandede film:

I 1927 blev Poduvkins MODEREN¹² frarådet import ved prøvecensuren¹³, men den blev senere tilladt beklippet. Ifølge *Politiken* skete det efter pres fra det sovjetiske gesandtskab, der »allerede tidligere havde undret sig over den skæbne, russiske film havde lidt i Danmark, og ved henvendelse til den danske regering gjorde man opmærksom på, hvilke pinlige følger forbudet kunne få for danske film i Rusland. «¹⁴ *Politiken* omtalte videre, hvad der var klippet bort:

»Ganske vist gik den ikke igennem uden beskæringer, særlig slutningen turde man på ingen måde lade fremkomme. Efter hvad vi har fået oplyst, drejede det sig om den scene, hvor moderen bøjet over sønnens lig ser revolutionstroppe nærme sig. I had til dem, hun mener er skyld i sønnens død, griber hun den røde fane - hævnens symbol - og svinger den over den døde unge mand.

Et sådant optrin fandt man ikke egnet til at fremvise i Danmark...«

Rooms SENG OG SOFA¹⁵ blev frarådet ved prøvecensuren¹⁶ og ikke importeret. Filmen handler om en kvinde og to mænd, der bor sammen i boligødens Moskva. Da kvinden bliver gravid og ikke ved, hvem der er faderen, vil hun først have en abort, hvilket er legalt i Sovjet på det tidspunkt. Men siden vælger hun at rejse bort og få sit barn alene. Af de russiske film, der indsendtes

til censur på dette tidspunkt, er det den eneste der kom til prøvecensur, hvilket tyder på at importøren selv vurderede den som problematisk.

Den første sovjetfilm, der blev totalforbudt var Iwanovskis *SLOT OG FÆSTNING* fra 1924. Den handler om perioden fra 1860 til attentatet mod Zaren i 1881. Den »sætter hoffets og adelens intrigante og skandaløst luksuriøse overdådighedsliv op mod de revolutionæres frygtelige tortur i den forfærdelige Peter Pauls Fæstnings grufulde kældre«¹⁷ skrev *Arbejderbladet*, og videre, at *Berlingske Tidende* kaldte filmen stærkt agitatorisk, hvad avisen havde ret i »som det altid vil virke stærkt agitatorisk imod den forbryderiske overklasse, når man samtidig stilles overfor livet såvel på sol som på skyggesiden. Så grusomt har livet altså været i det zariske Rusland, at blot en fremstilling af det almindelige daglige liv i sig selv dømmer systemet, i sig selv agiterer for revolutionens nødvendighed.« Filmen blev totalforbudt af censuren den 30 marts 1925.¹⁸ Den eneste samtidige omtale af en begrundelse for forbudet findes i *Politiken*, der skrev, at dens »hele tendens og adskillige af dens scener havde en for demonstrativ karakter.«¹⁹.

POTEMKIN importeredes af *Fotorama* og indsendtes til prøvecensur 8-7-26. Censuren udtalte, at »Denne film vil nok kunne tillades ved endelig censur, men i hvert fald kun efter meget væsentlige og vidtgående beskæringer særlig i akterne 2-3 og 5. Varsom tekstbehandling tilrådes.«²⁰

I pressen omtaltes filmen som et mesterværk, men også som en film der »med anvendelse af meget krasse virkemidler gør propaganda for de bolshevistiske idéer.«²¹

Censorerne overvejede helt at forbyde filmen, og holdt øje med, hvilke reaktioner der var på filmen i Berlin, både publikumsreaktioner og den tyske censurs reaktioner, hvor stridigheder mellem de lokale censorer og rigscensuren førte til gentagne forbud og frigivelser og beklipninger af filmen. Filmen blev frigivet efter beklipning og fik premiere 30-9-26.

I hvilken udgave POTEMKIN blev godkendt kan i nogen grad rekonstrueres på grundlag af de mange beskrivelser af filmen, der fremkom i pressen, censurens beskrivelser og programteksten. - Den udgave, der blev sendt til censur var formentlig allerede beklippet i Tyskland. Filmen blev tilladt efter klip fra 1535 til 1305 m.. Den oprindelige udgave var 1740 m. I pressen forsøgte *Fotoramas* direktør at fremstille det som om beklipningen var uden betydning.

»Det er den mindre betydningsfulde del, der er strøget, nemlig selve agitationstoffet...«²²

Ifølge en anden notis var der kun klippet 60 m.²³ Men censor Nikolaisen udtalte, at filmen var meget beklippet:

»Vi anviste det pågældende selskab en meget kraftig beklipning, efter at vi havde haft den til prøvecensur, og i den form har vi nu godkendt den.«²⁴

POTEMKIN blev forbudt i mange lande, bl.a. Sverige, og der er mange historier om, hvordan dens budskab blev forvrænget i andre. I Holland an-

bringes henrettelsesscenen fra filmens begyndelse i slutningen, så moralen bliver: Lad være med at lave revolution, det går alligevel ikke!²⁵ Helt så drastisk synes den danske censur ikke at være gået til værks, men meget billedstof blev klippet ud, og der blev formentlig lavet store ændringer i teksten. Også filmens lykkelige slutning blev afsvækket gennem tilføjelse af en tekst. Generelt hævdes filmen af være blevet beklippet for propaganda: »Nu er den sluppet igennem efter at være beklippet for politisk propaganda«. ²⁶ *Arbejderbladet* ironiserede kraftigt over, at den socialdemokratiske regering ikke ville tillade den røde fane:

»Et af de strøgne afsnit er det, hvor den røde fane hejses over Potemkin. Dertil er det altså nået i Danmark, at under en socialdemokratisk regering må det røde flag ikke vises i en film.«²⁷

I programmet til filmen kommenteredes nogle scener med moralske og afsvækkende bemærkninger, som der ikke er belæg for i den oprindelige tekst, men som muligvis kan have været medtaget i den godkendte version. F.eks. hed det i programmet som kommentar til scenen, hvor soldaterne protesterer over det fordærvede kød:

»Disse mennesker tænkte intet øjeblik på, at dette oprin ville kunne fremkalde en tragedie.«²⁸

Og da de tyve matroser er blevet dømt til døden for at udtrykke deres utilfredshed med maden, forklares det, at begivenheden foregik under den russisk-japanske krig, og der derfor var dødsstraf for ulydighed. - Mytteriscenen var stærkt beklippet. Man så kun den matros falde, som senere lægges ind på havnen i Odessa, mens det var klippet bort, at officererne og skibslægen, der har sagt god for maden, bliver smidt i vandet. Her var den danske censur strengere end den tyske: Eisenstein og Tissé skriver om den tyske censur, at alle scener, hvor officerer smides i vandet blev klippet ud, men man måtte godt se, at lægen blev smidt over bord, fordi han var den egentlige skyldige i, at der blev serveret fordærvet kød.²⁹ Derimod var den berømte trappescene, hvor kosakkerne går til angreb på Odessas befolkning ikke så voldsomt beklippet, iflg. *Politiken*:

»Resultatet af den blodige revolution er i Alexandrateatret en enlig død matros. Det eneste i filmen, der skaber virkelig uhyggestemning og i hvert fald smager af revolution, er kosakangrebet på de værgeløse skarer.«³⁰

Det har åbenbart været regnet for mere problematisk at vise matrosernes mytteri end kosakangrebet på Odessas befolkning. Filmens oprindelige slutning er, at admiralsflådens mandskab solidariserer sig med besætningen på Potemkin og lader skibet sejle bort ubekadiget. Denne slutning fik ikke lov at stå ukommenteret. Til filmen blev føjet en sluttekst, der oplyste, at Potemkin

»den 25. juni 1905 blev interneret i den rumænske havn Constanza efter forgæves at have søgt at proviantere i andre havnestræder. Interneringen var den betingelse den rumænske regering stillede for, at Potemkin måtte gå i havn.«³¹

Resultatet af bearbejdningen var, at publikum nok måtte se magthavernes massakrer, men ikke proletarernes oprør, og moralen blev også i 1926 - den danske version af Potemkin - at revolution ikke kan betale sig.

Censur-Nr 712

Proceessum

Indsendt af: *Historisk*

Filmens danske Titel:

1. 1. 1926

Filmens Længde for Klipningen:

1925 m

; efter Klipningen:

Censur-Afgiften betalt med

Kr.

117.90

Ovenstaaende Film maa ikke foreværes offentlig i Danmark

til offentlig forevisning i København, den 19. 6. 1926

Filmcensur
København

Anmærkninger:

2. del af filmen er censureret af indsendte. Filmen er indsendt til offentlig forevisning i København, den 19. 6. 1926

Beskrivelse:

Censur-Nr 712

Proceessum

Fabrik-Nr

Indsendt af: *Filmene*

Antal Eksp.

Filmens danske Titel:

Panserkrydseren Potemkin

Filmens Længde for Klipningen:

1935 m

; efter Klipningen:

Censur-Afgiften betalt med

Kr.

92.10

Reklamebilleder betalt med

Kr.

92.10

Ovenstaaende Film maa ikke foreværes offentlig i Danmark

til offentlig forevisning i København, den 6. 6. 1926

Anmærkninger:

Filmen er indsendt til offentlig forevisning i København, den 6. 6. 1926. Filmen er indsendt til offentlig forevisning i København, den 6. 6. 1926. Filmen er indsendt til offentlig forevisning i København, den 6. 6. 1926.

Beskrivelse:

H. G.

Censurkort fra filmene »Moderen« og »Panserkrydseren Potemkin«.

Første alternative forevisninger

I 1927 skete der et opsving i beskæftigelsen med film både i *Arbejderbladet* og mht. arrangement af forevisninger.

Efter i 1922, mens *Arbejderbladet* endnu var dagblad, at have dækket alle kommercielle premierer, i korte ureflekterede anmeldelse, og i den mellemliggende perioder, hvor det var ugeblad, at have beskæftiget sig meget sparsomt med film, begyndte i 1927 en mere selektiv anmeldervirksomhed, nemlig af det repertoire man mente havde interesse for arbejdere, først og fremmest russisk film, men også andre »sociale« film. Filmstoffet havde overvægt i forhold til andet kulturstof, fordi filmen var arbejderklassens kunstform. Arbejderne opfordredes til at se de sovjetiske film, og biograferne i arbejderkvartererne opfordredes til at spille flere sociale film. Holdningen var den optimistiske - ligesom i den tidligere citerede artikel i *Stormklokken* - at bare der fandtes et bedre alternativ, skulle arbejderpublikummet nok finde derhen, og hvis man anmodede Colosseum på Nørrebro om at spille flere sociale film, så kunne man et par måneder efter tilfreds konstatere, at det gjorde den nu. Samtidig med denne propagandavirksomhed for den »sociale« film startede alternative forevisninger med front mod de kommercielle biografer:

SLOT OG FÆSTNING vist første gang af Dansk-Russisk Samvirke i maj 1926. Derefter vist den af DKP på Borups Højskole i forbindelse med revolutionsfesten i november. Begge gange blev der offentligt gjort opmærksom på, at filmen var forbudt af censuren:

»Denne film har den socialdemokratiske censur i Danmark ikke ment, at kunne vise danske arbejdere.«³²

»Filmen vakte meget bifald, og ingen kunne forstå, at denne smukke og historisk sande film var forbudt på grund af dens realistiske skildringer.«³³

I løbet af 1927 var der i *Arbejderbladet* annonceret 7 forestillinger af filmen, hvoraf flere i foreninger og klubber, der var tilknyttet den faglige oppositionelle sammenslutning, Fagklubbernes Samvirke (der var blevet dannet i oktober 1926), bl.a. i Arbejderkvinders Oplysningsforbund, og i flere fagforeninger i København og Århus. Film vist ved fester og 1. maj møder. I Esbjerg fandt forevisningen sted til fordel for de arbejdsløse. 25 fagforeninger slog sig sammen for at vise filmen på initiativ af DKP. 1000 arbejdere overværede forestillingen.³⁴

Den alternative visning af SLOT OG FÆSTNING var et led i udviklingen af fagopposition. Film fungerede som alternativ underholdning, som trækplaster til møder og til pengeindsamlinger. Endelig kunne den anvendes til kritik af socialdemokratiet, der som regeringsparti bar ansvaret for censurforbudet.

Samtidig fremkom der planer om en fastere foreningsdannelse, som bl.a. skulle vise russiske film. Det fremgik af en artikel i *Arbejderbladet*, at foreningen *Arbejderkultur* ikke kun skulle ses som en protest mod censurforbudene af sovjetisk film, men i det hele taget som et alternativt kulturtilbud til arbejdere:

»I stedet for at smide sine penge ud til borgerlige film om amerikansk og parisisk luksusud-

foldelse og anden idioti vil man nu med mellemrum få forevist film om revolutionære emner og kampe - virkeligheden som den former sig, hvor underklassen er på march mod lyset.»³⁵

Ifølge *Arbejderbladets* omtaler skulle »*Arbejderkultur*« have til hensigt både at udgive litteratur og vise film. Oprettelsen af foreningen omtaltes flere gange i løbet af efteråret 1927, og der skulle være stor opslutning, men de planlagte filmforevisninger blev flere gange ændret, og der er intet tegn på at foreningen nogensinde kom til at fungere. Men man kan sige, at det er disse planer der blev realiseret i 1930 med oprettelsen af Foreningen for Filmkultur (FFF).

Efter forevisningerne af SLOT OG FÆSTNING arrangeredes der ingen forevisninger af censurforbudte film før af FFF. De alternative forevisninger fortsatte dog, dels indenfor Dansk-Russisk Samvirke, der tog sovjetiske spillefilm hjem til enkeltforevisninger, dels indenfor DKP og de faglige organisationer, hvor bl.a. dokumentarfilmen I LENINS LAND om fagdelegationernes besøg i Sovjet, »en film om russiske forhold og arbejderforhold«, vistes mange gange i løbet af 1928/29. Også denne dokumentarfilm præsenteredes som et alternativ til de kommercielle biografteatre:

»Derfor, bliv borte fra de borgerlige biografteatre og lad og fyld Borups Højskole til sidste plads den 29 maj.«³⁶

Publikumsorganisationerne

I begyndelsen af 1929 dannedes den første publikumsorganisation af kommunistiske intellektuelle fra tidsskriftet *Monde*. Det var Forsøgsscenen, der bestod af en teater-, en marionetteater- og en filmafdeling. Ebbe Neergaard var formand for filmafdelingen.

I januar 1930 startede udlejningsselskabet Folkefilm sin virksomhed. Det var en filial af IAH selskabet Weltfilm³⁷, der især stod for udlejning til arbejderorganisationerne. På dette tidspunkt havde Weltfilm filialer i 15 lande i Europa og USA.³⁸ Folkefilm var organiseret som et aktieselskab og foruden repræsentanterne fra Weltfilm sad i bestyrelsen bl.a. Aksel Larsen, der på dette tidspunkt var sekretær for DKPs københavnsdistrikt og agitationsleder i partiet. Robert Mikkelsen, ligeledes en kendt kommunist, landsretssagfører og medlem af Mondegruppen. Direktør var Ove Johannsen, der spillede en stor rolle i 20'ernes socialistiske organisationsarbejde. Han var redaktør på forlaget *Monde*, og med i Sovjetunionens Venner. Han blev også næstformand i FFF.

Folkefilm samarbejdede i begyndelsen med Forsøgsscenen, der viste Folkefilms første film SHANGHAI³⁹, en dokumentarfilm fra den kinesiske revolution. Men i løbet af de første måneder af 1930 dukkede der en ny publikumsorganisation op, Foreningen for Filmkultur, der viste Folkefilms andens film, den censurforbudte sovjetiske ABORT.⁴⁰ FFF støttedes af *Arbejderbladet*, men foreningen synes at have været en selvstændig organisation. Formand af navn var forfatteren og antikvaboghandleren Otto Lütken, men formænd af gavn var næstformanden Ove Johnnsen og sekretæren A.D. Henriksen, arbejderdigter og kulturjournalist, på dette tidspunkt ved *Arbejderbladet*.



A.D. Henriksen



Ove Johannsen

Præsidiets bestod af kommunistiske intellektuelle og organisationsfolk og folk fra fagopposition. Fagligt fordelte medlemmerne sig over intellektuelle, kunstnere, akademikere, fagforeningsledere og menige arbejdere.⁴¹ Der var to medlemmer af Mondegruppens:⁴² Ove Johannsen og Åge Jørgensen. Tre medlemmer var formænd for DKP-tilknyttede organisationer: Bolgann, der også var sekretær i Hovedstadens Brugsforening, var formand for Dansk-Russisk Samvirke.⁴³ Ove Arlind, der også var formand for Elektrikerens fagforening, var formand for Internationale Røde Hjælp i Danmark.⁴⁴ Og Otto Melchior, cand. polit., var formand for Internationale Arbejderhjælp i Danmark⁴⁵, og medlem af DKPs Centralkomité⁴⁶.

Der var forbindelse til venstreoppositionen idenfor fagbevægelsen gennem Villy Andersen, der var kasserer i Skotøjarbejdernes fagforening og formand for skotøjarbejdernes faglige klub.⁴⁷ Om de øvrige fagforeningsmænds tilhørsforhold har jeg ikke fundet oplysninger, men er var i hvert fald faglige klubber tilknyttet Fagklubbernes Samvirke indenfor nogle de repræsenterede fagforeninger, såsom skrædernes og bygningsssnedkernes.⁴⁸ Jørgen Dich blev senere som kontorchef i Statsministeriet en af initiativtagerne til Ministeriernes Filmudvalg.⁴⁹ Leunbach var aktiv i det seksualoplysende arbejde i 20'erne og 30'erne.⁵⁰ Han forsøgte i 1926 at importere den tyske film KVINDERNES KORSTOG⁵¹, der var en anklage mod abortlovgivningen, men den blev forbudt af censuren.⁵² Han sympatiserede med DKP, men var ikke medlem af partiet.

Den umiddelbare årsag til af FFF blev dannet var nok, at Forsøgsscenen ikke turde vise den censurforbudte ABORT. Forsøgsscenen ønskede at holde sig gode venner med myndighederne, der allerede fra forevisningen af SHANGHAI havde vist interesse for foreningen. Men der var mange andre modsætninger mellem de to foreninger: Forsøgsscenen var en finkulturel forening, hvis formål angiveligt var at bevise, at filmen var en kunstart, og man så sin virksomhed som en støtte til de kommercielle biografer, mens FFFs hensigt var at kritisere og skabe et alternativ til de kommercielle biografer, og at kritisere censuren. Der var mange andre modsætninger, som det vil fremgå af det følgende. Modsætningerne var dog ikke dybere, end at de to foreninger samarbejdede både om enkelte forestillinger og også senere direkte organisatorisk.

Jeg vil først kort gøre rede for Forsøgsscenen's forudsætninger, målsætning, omfang og virksomhed, og derefter vende tilbage til FFF og Folkefilm.

Forsøgsscenen's filmafdeling

Internationalt må Forsøgsscenen's Filmafdeling ses om et led i 20'ernes avantgardefilmbevægelse.⁵³ I midten og i slutningen af 20'erne dannedes der i de fleste europæiske lande såkaldte Ligaer for uafhængig film eller filmklubber. Disse var i næsten alle tilfælde forløbere for arbejderfilmklubber. De havde et vist samarbejde, bl.a. afholdtes den kendte kongres for uafhængig film på slotet La Sarraz i Schweiz i 1929, med deltagelse af både kommunistiske og avantgardiske instruktører og filmteoretikere, bl.a. Eisenstein, Béla Balázs, Ruttman og Hans Richter.

Monde der udkom fra 1928 det første intellektuelle kommunistiske tidskrift, der jævnlig beskæftigede sig med film. Men inden da skrev Broby-Johansen i *Clarté* i 1927 en artikel »Filmens æstetik«⁵⁴, hvor han understregede, at filmen var en helt ny kunstart med sin egen æstetik, at borgerskabet konservativt afviste den ny kunstart, som folkets store masser havde taget til deres hjerte. Filmen er, mente Broby-Johansen, i særlig grad i overensstemmelse med en moderne tid, fordi den kan gengive bevægelse. Det karakteristiske for vor tid er »aktivitet, bevægelse og dynamik.« - *Monde* beskæftigede sig især med russerfilmen, og ikke kun som kunstnerisk avantgarde, men også med dens økonomiske, sociale og organisatoriske forhold. Den sovjetiske film brugtes til eksempel på hvilke højder filmkunsten kan nå, når den ikke er underlagt kapitalistiske produktionsforhold. Modsætningen til Hollywood blev trukket hårdt op, et princip, der rendyrkedes af Ebbe Neergaard i hans bog »Hvorfor er filmen sådan?« der i 1931 udkom på Mondes forlag.

Forsøgsscenen blev dannet på et møde i Studenterfamfundet 21. februar 1929. Målsætningen formuleredes i første nummer af bladet *Forsøgsscenen*:

«... det er Forsøgsscenen's Filmafdelings målsætning at åbne publikums øjne for filmens muligheder for at nå en kunstnerisk og social standard, som filmen og vi, publikum kan være bekendt. (...)

Forsøgsscenen's filmafdeling vil vise det danske publikum, at der indenfor filmen findes bestræbelser, der svarer til målbevidst tendenskunst, alvorlig problembehandling og udtryk

for storslået fantasi indenfor de andre kunstarter, og vi har den tro, at filmens nye kunst er et middel, der i højere grad end de andre kunster er i stand til at udtrykke vor tids tanker og gøre dem forståelige for vor tids - bevidst eller ubevidst - sagligt (videnskabeligt) opdragende publikum.«

Det understregedes, at man ikke betragtede sig som et konkurrencefortagende til de kommercielle biografer, fordi man især henvendte sig til folk, der normalt ikke gik i biografen.

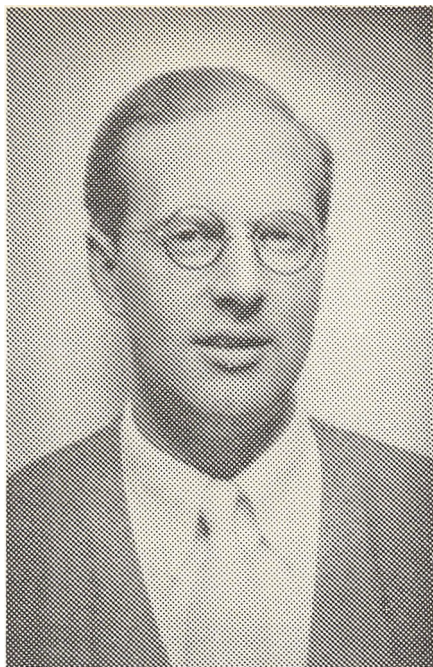
Forsøgscenen var organiseret som en forening, hvor alle arbejdede gratis, og medlemmerne opfordredes til at stille deres arbejdskraft til rådighed. Kontingent var 2 kr. pr. halvår. Entreen svarede til almindelige biografbilleter, fra 75 øre til 1 kr. For at overholde foreningsrammerne var der intet billetsalg ved indgangen, men kun på kontoret. I takt med myndighedernes interesse for foreningen skærpedes reglerne for billetkøb.

Af en politirapport fra januar 1930⁵⁵ fremgår det, at foreningen havde 640 medlemmer. Til de enkelte forestillinger kom mellem 500 og 1000. Medlemmerne var, stadig iflg. politirapporten, studenter og kunstnere. Der samarbejdedes med Dansk Gymnasiastforening og Studentersamfundet.

Virkomsheden bestod af filmforevisninger, ofte i forbindelse med foredrag, og udgivelse af bladet *Forsøgsscenen*, der hovedsagelig beskæftigede sig med præsentation af de viste film, men også med andet filmkulturelt stof. At dømme efter antallet af filmnumre - 12 ud af i alt 19 numre - udgjorde filmafdelingen en temmelig væsentlig del af foreningens virksomhed.

I de godt tre år Forsøgsscenenes filmafdeling fungerede vist i alt 18 filmprogrammer ved 30 forestillinger. Repertoiret bestod af avantgarde/eksperimentalfilm, sovjetiske film og kulturfilm. I forbindelse med visningen diskuteredes filmens æstetik og ideologi. I overensstemmelse med målsætningen var Forsøgsscenen åben overfor alt, der kunne betegnes som seriøs og kunstnerisk beskæftigelse med filmens muligheder. En af de fremtrædende æstetiske normer var understregningen af filmens evne til gengivelse af virkeligheden, hvad der for Broby-Johansens vedkommende gav sig udtryk i fremhævelse af Vertov blandt de sovjetiske instruktører, og for Ebbe Neergaards vedkommende en stærk fremhævelse af den såkaldte kulturfilm (oplysnings eller dokumentarfilm). Men det var på den anden side et klart krav at både virkelighedsgengivelse og eksperimenter skulle bruges til noget, der krævede en »social idé«. Emner som ideologikritik af den kommercielle film og den danske filmbranches forhold berørtes kun en passant, derimod beskæftigede Ebbe Neergaard sig noget med de psykologiske årsager til det dårlige filmudbud, hvordan filmen fungerer som kompensation for de undertrykte klasser, han mente at biografernes udbud slet ikke svarede til hele befolkningens behov. Det var det, der var meningen med Forsøgsscenen: at vise, at filmen havde et langt bredere spektrum end de kommercielle biografer normalt demonstrerede, og at der derfor var muligheder for en betragtelig udvidelse af det potentielle biografpublikum.

Udover forevisnings- og kritikvirksomheden havde Forsøgsscenenes filmaf-



Ebbe Neergaard

deling forskellige kulturpolitiske projekter: I februar 1930 ville man danne en Dansk Filmliga i samarbejde med Studentersamfundet. Den tænkte som en

»en paraplyorganisation med deltagelse fra alle lejre (...).

Vigtigst er det at vi får arbejderne med, deres organisationer er et aldeles nødvendigt arbejdsgrundlag, og deres friskhed og radikale indstilling gør dem særlig modtagelig for fornyelse.«⁵⁶

Der indkaldtes til møde herom, men der findes ingen referater fra mødet, og i *Monde* kritiseredes Forsøgsscenen for at have kædet mødet sammen med forevisningen af eksperimentalfilm, som ikke kunne have nogen interesse for arbejdere. Planerne realiseredes derimod af FFF, der dannedes tre dage før det annoncerede møde. Forsøgsscenens planer er muligvis en af de medvirkende årsager til, at FFF dannes, der var åbenbart kredse, der mente, at en arbejderfilmorganisation ikke var i gode hænder hos Forsøgsscenen.

Forsøgsscenen havde også planer om at oprette et såkaldt »Filmens nationalteater«. Tanken var i samarbejde med andre organisationer at afholde regelmæssige forestillinger, først en gang om ugen, siden hver aften i en rigtig biograf (Forsøgsscenens første forestillinger fandt sted i forskellige filmsale.)

Denne plan realiseredes for så vidt, som man i marts måned kunne vise tyske film BUKSERNE ved forestillinger til normal biograftid kl.7 og 9 i biografen »Røde Mølle« i Ryesgade. Siden benyttede FFF også »Røde Mølle-

«, og hele dette år afholdtes der jævnlig forestillinger i denne biograf, i perioder flere gange om ugen.

Forsøgscenens forhold til censuren var ikke særlig offensivt hverken i skrift eller praksis. I april 1930 vistes den tyske seksualfilm ARVELIGT BELASTET, som havde vanskeligheder med at komme gennem censuren. Forsøgscenen viste filmen, fordi man mente at den havde folkeopdragende betydning, og foranstaltede en afstemning blandt publikum om censurforbudets rimelighed. Inden da havde man taget kontakt med myndighederne for at sikre sig, at én forestilling kunne accepteres, og man gjorde eksplicit opmærksom på, at det ikke med denne forevisning var hensigten at beskæftige sig med filmcensuren principielt, men kun med dens behandling af denne specielle film. Denne forsigtige holdning skyldtes formentlig den omtalte interesse fra myndighederne i forbindelse med forevisningen af SHANGHAI. Denne holdning var en af årsagerne til dannelsen af FFF, men som det skal vises, kan man ikke sige at Forsøgscenen led af paranoia.

Foreningen for filmkultur

FFF dannede den 12 februar 1930. I sin tale på det stiftende møde gjorde A.D. Henriksen rede for baggrunden for foreningen dannelses, dens formål og organisation.⁵⁷

Han analyserede den økonomiske og lovgivningsmæssige situation, der vanskeliggjorde fremkomsten af andet end amerikanske film på de danske biografer, og gennemgik de sovjetiske film skæbne i de danske biografer i 20'erne. Selvom de blev godt modtaget af kritikken, gik de fleste kun meget kort tid i biografen. A.D. Henriksen så biograf-situationen generelt i mere end specielt censuren, som en hindring for at sovjetfilmen kunne nå ud til de danske arbejdere. Han sammenfattede vanskelighederne sådan: Det er den amerikanske films dominans, der efterhånden har ødelagt publikums smag, udlejningsselskabernes dominans, der tvinger biograferne til at aftage dårlige film, og bevillingssystemet, der bevirker, at biograftejerne kun dyrker deres økonomiske interesser, og derfor kun viser film, der ingen indarbejdelse kræver.

I den trykte formåls erklæring hed det:

»FFF har til formål at vise de sociale og kulturelle film, der på grund af det herskende monopolitiske bevillingssystem og de store udlejningsselskabers almægtige indflydelse på biografteatrene ikke kan nå frem til publikum.

Det meningsløse og for ethvert frisindet menneske ydmygende censursystem bevirker også, at mange film ikke kan vises i danske biografteatre uden at være i den grad beskårne, at de er værdiløse og usammenhængende, skønt de oprindeligt var helstøbte kunstværker...«⁵⁸

Hensigten med foreningen var at give publikum en anden opfattelse af film ved at »vise film med en social linje, der giver beskuren en kollektiv indstilling overfor foreteelserne i samfundet.«⁵⁹ Målgruppen var især arbejderklassen. Organisatorisk ønskede man organisationerne, og her fremhævedes igen specielt arbejderorganisationerne, kollektivt tilknyttet. Filmene skulle skaffes

SHANGHAI



FILMEN OM DEN KINESISKE REVOLUTION

Programforside fra filmen »Shanghai« (1928)

gennem Folkefilm. Repertoiret skulle bestå af tyske og sovjetiske sociale film, men også at gode amerikanske film hvis de kunne fremskaffes.

FFF var organiseret som en forening. Alle over 16 år (børnecensurgrænsen) kunne blive medlemmer. Foreninger kunne blive kollektivt tilsluttet. Kontingent var 2 kr. årligt, der betaltes i rater af 25 øre i sæsonmånederne. Foreninger betalte årligt 10 kr. for de første 100 medl. og 5 kr. for hver følgende 100. Medlemsskab kunne tegnes i alle Københavns telefonkiosker. Billetprisen var 75 øre.

Ved forårssæsonens afslutning havde FFF 850 medlemmer og efter de første forevisninger i oktober 1700. I byretsdommen fra bebruar 1931⁶⁰ nævnes 2000 individuelle medlemmer og 1200 i de kollektivt tilsluttede foreninger. Hvem medlemmerne var fremgår af de nedennævnte kollektivt tilsluttede foreninger. *Film-Kurér* siger, at foreningen »har rod i brede befolkningslag.«⁶¹ og *Arbejderbladet* omtaler FFFs publikum som et »arbejderpublikum.«⁶²

Fra starten var Arbejdernes Læseselskab og Dansk-Russisk Samvirke kollektivt tilsluttet. I løbet af efteråret tilsluttedes Smede- og maskinarbejdernes fagforning afd. 8, Juristforbundet, Hatte- og bundtmagernes-, Urmagernes- og Typografernes fagforeninger. I februar 1931 tilsluttedes Dansk Gymnasistforbund. Desuden oprettedes provinsafdelinger i Århus, Odense, Esbjerg og en række andre byer.

I løbet af 1930 viste FFF alle Folkefilms film. Som nævnt havde politiet vist interesse for Forsøgsscenens forevisning af SHANGHAI, der var Folkefilms første film.⁶³ Filmen var ikke censureret, men det skulle ikke være ulovligt at

vide den for en lukket kreds i en forening. Foranlediget af filmcensur Nicolaisen, der mente at foreningen var dannet for at omgå biograflovgivningen, undersøgte politiet foreningens forhold, men sagen blev stilllet i bero og blev først taget op igen i forbindelse med anmeldelserne af FFF. Imidlertid var det muligvis derfor, at Folkefilm sendte sin anden film, den russiske ABORT til censur. Censuren krævede at filmens titel skulle ændres, og filmen beklippes stærkt, især i billeder af kønsorganer.⁶⁴ Folkefilm nægtede at efterkomme censurens krav, valgte at distribuere filmen til foreninger og startede dermed en offensiv mod censuren: Allerede samme dag som censurens udtalelse forelå blev filmen vist af Arbejderkvindernes Oplysningsforening med foredrag af læge Leunbach. Til filmen blev udgivet et program med udførlig redegørelse for filmen og censurforbudet, og med de censurforbudte billeder:

»ABORT skildrer fosterfordrivelsens frygtelige svøbe og den kvalfulde skæbne, millioner af unge, sunde kvinder får, fordi dette spørgsmål endnu ikke har fundet sin løsning. Filmen indeholder en mængde belærende skemaer og tegnefilmsfremstillinger, som *censuren har forbudt* at fremvise offentligt - en film, som det er en moralsk opgave for vore foreninger at fremvise...«⁶⁵

I løbet af 1930 fik Folkefilm 8 lange og 6 korte film i distribution. Langtidsfilmene var foruden SHANGHAI og ABORT, Eisensteins GENERALLINEN,⁶⁶ en propagandafilm mod alkohol SABA/ALKOHOLDSJÆVELLEN⁶⁷, TURKSIB⁶⁸, en kulturfilm om bygningen af en jernbane fra Turkestan til Sibirien, SIDSTE ATTRAKTION⁶⁹, en spillefilm fra borgerkrigen, og de to tyske MUTTER KRAUSES HIMMELFART⁷⁰ af Phil Jutzi, og en anden Prometheus produktion, GADESKÆBNER⁷¹ om prostitution. Hertil kom den sovjetiske filmatisering af Bergsteds roman JØRGENSEFESTEN⁷² i 1931, og i 1932 Folkefilms eneste egenproduktion DEMONSTRATION^{72(a)} om kommunisternes majdemonstration 1932. Folkefilm - filmene udlejedes osse til arbejderorganisationerne.

Folkefilm og FFF fungerede reelt som en enhed med Ove Johansen som fælles udførende kraft. I sine publikationer opfordrede FFF sine medlemmer til at sørge for at filmene osse blev vist i deres organisationer.

Efterårssæsonen 1930 var FFFs mest aktive periode med 30 forestillinger på 3 måneder. Ved sæsonens start udsendtes første nummer af medlemsbladet *Film-Kurér*. Bladet udkom med ialt 6 numre, frem til maj 1931. Det indeholdt hovedsagelig foreningsmeddelelser og oplysninger om de viste film, men efterhånden optog analyser af de retssager, der blev ført mod foreningen en stor del af pladsen. Filmintroduktioner var aftryk af Folkefilms programmer, og var hovedsagelig handlingsorienterede.

Foruden de almindelige aftenforevisninger, som blev afholdt gratis i biografen i Ryesgade, »Røde Mølle«, afholdtes/forevisninger for arbejdsløse om eftermiddagen.

I foråret 1931 var virksomheden stærkt reduceret, formentlig på grund af usikkerhed omkring rettens afgørelser. Efter at FFF i efteråret 1930 var begyndt at oprette provinsafdelinger, var der blevet rejst tiltale mod foreningen

for overtrædelse af biografloven. Der vistest nogle eksperimentalfilm og en seksualoplysningsfilm i samarbejde med Forsøgsscenen, men det vigtigste arrangement var en stor protestforestilling af filmen ST. JØRGENSENFESTEN, der var blevet forbudt af censuren.

JØRGENSENFESTEN var en *Meshrabpom*-filmatisering af den danske forfatter Harald Bergstedts roman »St. Jørgensfesten«.

Filmen blev improteret af Bergstedt selv, og oprindeligt var det meningen, at den skulle op på de almindelige biografer, men allerede før censurafgørelsen forelå, kunne han med FFF i ryggen indtage en offensiv holdning til censuren. I et interview i *Demokraten* blev han spurgt, om der var fare for, at censuren ville standse filmen, og svarede:

»Der føres netop i denne tid forhandlinger om, hvor filmen skal op. Jeg vil jo håbe, det sker på et af de ordinære biografteatre, og det vil også ske, hvis censor ikke er alt for stejl. Vil han derimod beskære filmen mere, end jeg vil gå med til, så lader jeg den opføre i FFF, der jo efterhånden er blevet landsomspændende.«⁷³

Filmen blev totalforbudt den 20. februar 1931.⁷⁴ Censurkoret indeholder ingen begrundelse herfor, men af pressen fremgik det, at begrundelsen var blasfemi.

Forbudet blev appelleret af Bergstedt og direktøren for Folkefilm, Ove Johansson, der skrev til Justitsministeriet:

»Denne film er ubestrideligt et filmatisk kunstværk. Den er rettet imod forretningsmæssigt hykleri og fortidsagtig folkefordummelse. Men dens emne ligger indenfor nordisk åndsverdens anerkendte rammer, og dens udtryksmidler kan på intet punkt påpeges at være platte eller krænke dybt åndelige værdier.....«⁷⁵

I protest mod forbudet arrangerede FFF den 5. marts en forevisning af filmen i Odd Fellow Palæet, og i forbindelse hermed indkaldtes til et protstmøde mod censuren, hvortil blev inviteret: justitsministeren, censorerne, det ministerielle og kommunale biografudvalg, Harald Bergsted, Poul Henningsen m.fl.⁷⁶

Der var 1.500 mennesker til stede ved mødet, men repræsentanterne for myndighederne mødte ikke op.

På mødet blev vedtaget en protestskrivelse, som blev sendt til Justitsministeriet:

»Vi henstiller til justitsministeren straks at omstøde dette forbud, der er foretaget ud fra en indstilling, som måtte antages skrinlagt allerede ved stavnsbåndets ophævelse. Vi forlanger endvidere, at justitsministeren omgående træffer foranstaltninger til censurens hele og fulde afskaffelse, således at der med hensyn til offentlig fremvisning af levende billeder samt opførelser af teaterstykker kommer til at gælde de samme bestemmelser som ved udgivelse af bøger og aviser.«⁷⁷

Mødet referedes i *Politikken*:

»Harald Bergstedts film JØRGENSENFESTEN vistest i aften i Odd Fellow Palæet for 1.500 københavnske nævninger, som frikendte den for beskyldningen for blasfemi. Domsbehandlingen fandt sted i Odd Fellow Palæets store sal, hvor FFF for sine medlemmer, der havde fyldt salen til sidste plads, fremviste sagens aktskykke, filmen. (...) Man forstår meget

vel den glæde, hvormed Sovjet i sin propaganda mod den russiske almues overtro er skredet til filmatiseringen af det Bergstedtske manuskript. Dets fabel om gavtyven, som midt under Jørgensensfesten forsøger indbrud i kirken, lukkes inde og ikke ser anden udvej for at slippe ud end at spille den genkomne St. Jørgen og derved tilbedes af den enfoldige mængde og tvinge præsterne til at spille med i komedien og dele festens udbytte med ham - denne fabel indeholder en grandios satire, ikke på religiøsitet, men på overtroen og dens kyniske udnyttelse«. ⁷⁸

Også den øvrige presse var positive overfor filmen. (Der i Sovjet betragtes som en klassisk folkekomedie og stadig spilles). ⁷⁹

Arbejderbladet betragtede forbudet som endnu et eksempel på regeringens »kulturreaktion« og spurgte, hvad den socialdemokratiske arbejdervælger tænkte. ⁸⁰ *Berlingske Tidende* mente, at filmen ville »have stødt og forarget mange, hvis den var kommet offentligt frem«. ⁸¹

Men på trods af protester og appeller opretholdtes forbudet og JØRGENSSENSFESTEN blev vist ud over landet, først i FFF, og siden udlejede Folkefilm den til foreninger.

Efter at FFF ved en landsretsdømme april 1931 fik forbud mod sin organisationsstruktur med de kollektivt tilsluttede foreninger og provinsafdelinger, oprettede FFF og Forsøgsscenen i fællesskab en paraplyorganisation Sekretariatet for Teater- og Filmkultur. Målsætningen er neddæmpet i forhold til FFFs tidligere målsætning.:

»at arbejde for udbredelsen af kendskabet til moderne, kulturel skuespil og filmkunst, i særdeleshed sådanne værker, som på grund af deres tendens, kulturelle indhold eller kunstneriske art har vanskeligt ved at komme ud til publikum gennem de kommercielle teatre, eller som på grund af disses indstilling fremføres i for ringe omfang i forhold til deres kvalitet og betydning.« ⁸²

Tanken var at sekretariatet skulle koordinere samarbejdet mellem interesserede foreninger. Der blev nedsat et arbejdsudvalg bestående af Oluf Rosenkranz fra Forsøgsscenen, Ove Johannsen fra FFF og Torben Gregersen, der var medlem af Mondegruppen.

Sekretariatet udgav tidsskriftet *Film/Scene*, der afløste *Forsøgsscenen* og *Film-Kurér*, hvis sidste numre begge kom i maj 1931. *Film/Scene* udkom dog kun med ét nummer i oktober 1931. Redaktører er Ove Johannsen og Mogens Voltelen, arkitekt og tidligere medarbejder ved *Kritisk Revy*. Han instruerede i 1932 Folkefilms eneste egenproduktion DEMONSTRATION. *Film/Scene* var ikke et medlemsblad men et film og teatertidsskrift, og hermed realiseredes - omend for kort tid - en af FFFs gamle planer.

Ifølge lederen ville *Film/Scene* betragte filmen som en brugsgenstand, »det er som med icecream, der også fylder et behov i samfundet, man, vil ikke ivre imod den, selvom enkelte producenter lavede numre med den (...)*Film/Scene* vil ikke ensidigt hellige sig de såkaldte tendensfilm. Vi vil grave os ind til den tendens, som skjult eller åbenbart ligger i enhver film, og pege på den...« *Film/Scene* ville undersøge filmens virkning på publikum og betragtede det kunstneriske som et middel: »Hvert kunstnerisk fremskridt er et fremskridt for filmen som agitator«. ⁸³

FORENINGEN FOR FILMSKULTUR

TELEFON BYEN 8548 VIMMELSKAPTET 42 (JORCKS PASSAGE)

SPILLEPLAN FOR NOVEMBER 1930

Tirsdag den 11. November:

Kl. 19: **Kvindesorger. — Sidste Attraktion.**

Kl. 21: **Kvindesorger. — Sidste Attraktion.**

Fredag den 14. November:

Kl. 19: **Mutter Krauses Himmelfart.**

Kl. 21¹⁰: **Mutter Krauses Himmelfart.**

Tirsdag den 18. November:

Kl. 20¹⁵: **Berlin 1. Maj 1929. — Shanghai.**

Fredag den 21. November:

Kl. 19: **Kvindesorger. — Sidste Attraktion.**

Kl. 21: **Kvindesorger. — Sidste Attraktion.**

Tirsdag den 25. November:

Kl. 20¹⁵: **Der afrustes! — Turksib.**

Fredag den 28. November:

Kl. 20¹⁵: **Alkohol-Djævelen.**

Søndag den 30. November:

Kl. 16: **Abort.**

Kl. 19: **Mutter Krauses Himmelfart.**

Kl. 21¹⁰: **Kampen om Jorden.**

Alle Forestillinger finder Sted i Biografteatret „Røde Mølle“, Ryesgade 53.

Medlemmerne af Foreningen og de tilsluttede Organisationer kan købe Billetter paa Kontoret i Jorcks Passage daglig Kl. 10—18. Forestillingsdagen dog Kl. 10—20. — Billetprisen er 75 Øre. — Hvert Medlem kan kun købe een Billet til hver Forestilling.

Indmeldelse i **Foreningen for Filmskultur** (Kontingent 25 Øre maanedlig, der kun betales i Sæsonmaanederne) kan finde Sted i enhver af Københavns og Frederiksberg Telefonkiosker samt paa Foreningens Kontor.

Billetter kan bestilles telefonisk (Byen 8546), men maa som Regel være afhentede paa Foreningens Kontor Forestillingsdagen for Kl. 18. Der finder intet Billelsalg Sted ved Teatrets Indgang.

G. E. OLSEN & CO.
KØBENHAVN.

Spilleplan for »Foreningen for Filmskultur«

Det udkomne nummer indeholdt foreningsmeddelser og anmeldelser af biografrepertoiret, skrevet af A.D. Henriksen, Mogens Voltelen, Ove Johannsen og Edvard Heiberg (senere redaktør af *Plan*, hvor han også skrev om film).

FFFs virksomhed kan spores frem til november 1932, nogen opløsningsbeslutning kendes ikke. Men i hver af de sidste 3 sæsoner afholdtes kun 3-4 forestillinger. Programmerne var især af filmhistorisk interesse, det bestod af ældre sovjetiske stumfilm, og eksperimentalfilm. Af størst filmpolitisk betydning

er at FFF introducerede smalfilmen i Danmark ved en forestilling i maj 1932. I programmet demonstreredes smalfilmens forskellige anvendelsesmuligheder, der vistest både nedkopierede biograffilm og egne 16mm optagelser. I præsentationen understregedes fordelene ved smalfilmen, at den er brandfri, let håndterlig og billig.

»Den fordom, der knytter sig til smalfilmen som særlig »amatørfilm«, må brydes, og det må blive klart for det store publikum, at det i smalfilmen finder en kulturfaktor, der i almen anvendelighed nærmer sig radioen.«⁸⁴

Den mest interessante film i dette program var Folkefilms optagelser fra dette års kommunistiske maj-demonstrationer, den danske arbejderbevægelses første 16mm film, og den kommunistiske arbejderbevægelses første egenproduktion. Den vil blive nærmere omtalt i forbindelse med Folkefilm.

I en meddelelse til medlemmerne fra april 1932 gjorde FFF status over sin indsats og vanskeligheder, og opridsede fremtidens projekter, som imidlertid ikke blev realiseret:

»Omstillingen fra stumfilm til tonefilm er en proces, vi må følge med allerstørste agtpågivenhed - men det er tillige en faktor, der føjer nye besværligheder til vort i forvejen vanskelige arbejde. Fremskaffelsen af egnede programmer og blot nogenlunde antagelige programmer til at fremvise dem i, er til stadighed forbundet med de utroligste genvordigheder, og tonefilmsituationen med den voksende mangel på stumfilm og monopoliseringen af fremføringslokaler tårner - især med de nuværende valutarestriktioner - nye vanskeligheder op foran os.«⁸⁵

På den anden side vurderedes det at FFFs arbejde havde båret frugt: Der blev nu vist flere sociale og kulturelle film i biograferne. Det skyldtes FFFs indsats, at DEN BLÅ EKSPRES og VEJEN TIL LIVET fik større succes end 10 DAGE, DER RYSTEDE VERDEN og ST. PETERSBORGS SIDSTE DAGE.⁸⁶ Det var det, der var FFFs opgave, og det er derfor urimeligt, når nogle medlemmer har bebrejdet FFF, at foreningen ikke har vist VEJEN TIL LIVET. »Vi kan ikke (...) anerkende tendenser, som i deres konsekvens gør den lødige film til et privatanliggende«.

Men arbejdet betragtedes ikke som afsluttet så længe der fandtes »filmcensur, bevillingssystem og privatkapitalistisk monopoldrift.« Det var godt, at gode film kunne vises offentligt, men det måtte ikke få os til at glemme »de uheldige omstændigheder, der klæber ved vort nuværende biografteatersystem.«

»Bekæmpelsen af kulturreaktionen og filmcensuren er stadig en opgave, der trænger sig i forgrunden. I den senere tid er der i Tyskland forbudt film, som danske udlejere derfor afholder sig fra at skaffe hertil. Nødforordningsfascismen har endog forbudt Dsiga Vertofs ENTHUSIASME,⁸⁷ en tonereportage fra Donbas, og den tyske proletariske tonefilm KUHLE WAMPE,⁸⁸ fremstillet af Prometheus-kollektivet, der i sin tid optog MUTTER KRAUSE. Den danske censur ville utvivlsomt lade sin bedømmelse af sådanne værker påvirke af Hindenburg-Brüning-reaktionen. Der ligger her store opgaver at varetage, og det afhænger af FFF og dens medlemsstab, om disse opgaver skal blive løst efter fortjeneste«.

Folkefilm

Folkefilm fungerede som importør, distributør af film til foreninger og producent frem til december 1932, hvor selskabet trådte i likvidation.⁸⁹ Herefter ud-

lejedes ABORT og JØRGENSENSFESTEN af *Arbejderkvindernes Oplysningsforening*, men der var også annoncer for forevisninger af de øvrige Folkefilm-film i *Arbejderbladet* efter likvidationen. Hvem, der stod for denne distribution, har jeg ikke kunnet konstatere.

Selvom Folkefilm præsenterede sig som foreningsdistributør, synes man også at have haft planer om biografdistribution og videresalg til kommercielle importører.

Flere film sendtes til censur: ABORT, der som nævnt blev forbudt 6-3-30, og MUTTER KRAUSE i april 1931⁹⁰. I mellemtiden var JØRGENSENFESTEN blevet forbudt.

MUTTER KRAUSE var allerede blevet vist over hele landet af FFF. Ved premieren i FFF skrev *Politiken*:

»Filmen er med al sin realistiske kraft som et blodigt anklageskrift mod bestående samfundsforhold. måske vil man hævde, at dette er Tyskland og ikke Danmark, men fattigdom og den ødslen med livsskæbner, som fattigdommen avler, findes vel overalt i verden. Også hos os.

Det er vist tvivlsomt, om denne film nogensinde når ud til det store publikum, thi det må antages, at censuren vil gå langt uden om den.«⁹¹

Det fik *Politiken* ret i. Til sammenligning er det interessant at bemærke, at filmen af den tyske censur ikke blot blev tilladt, men også betegnet som »kunstlerisch Wertvoll«. ⁹²

Ligesom ABORT blev MUTTER KRAUSE forbudt, fordi Folkefilm ikke ville acceptere de af censuren krævede beklipninger. Hvad det var for scener fremgik af *Film-Kurér*:

»Påny har filmcensuren demonstreret sin reaktionære karakter. Ved forbudet af JØRGENSENFESTEN søgte hr. Nicolaisen at tilsløre det ved at skyde sig ind under hensynet til kirken og lignende statsautoriserede stormagter, han måtte beskytte mod krænkelser. Denne gang, da det drejede sig om den sociale film MUTTER KRAUSES HIMMELFART, kom en anden kliche, sædeligheden, frem fra hylden. Censuren forlangte at få bortskåret betydningsfulde partier i filmen, f.eks. folkelivsbillederne ved Wannsee og på markedspladsen, voldtægtsscenen hos den gamle »herre«, scener fra hjemmet (Ernas opvågning), ja selve indbrudsscenen kunne ikke passere - fordi den forledte til forbrydelse!

Naturligvis har Folkefilm ikke villet have filmen frem på biografteatrene i en sådan forfatning og trak den derfor tilbage fra censuren. Atter en kulturel bedrift, hr. Nicolaisen! Påny et eksempel, hvor en helt igennem lodig og fra alle sider anerkendt kunstnerisk film trænges tilbage til fordel for DE TRE FRA BENSINTANKEN.«⁹³

Folkefilm var den første importør, der indtog en offensiv holdning mod censurens krav om beklipning og ændringer af titel og mellemtekster, og der blev i propagandamaterialet ikke lagt skjul på, når filmene var censurforbudte. Tværtimod fremhævedes det i programmer og annoncer, at det var en særlig chance for foreningen at kunne vise disse film med eneret, og en særlig kulturel opgave at vise filmene ubeklippede.

At Folkefilm godt ville vise flere film i almindelige biografteatre, fremgik af et interview med Ove Johannsen i *Ekstra-bladet*:

»Vi køber vore film i udlandet og prøver derefter først om vi kan sælge dem til et biografteater. Som regel er dette meget svært, idet langt de fleste teatre er i hænderne på de store

udlejningsselskaber; kun ganske få er - som Urban Gad (Grand) - virkelig uafhængige. I Århus er det f.eks. sådan, at *Fotorama* aldeles behersker samtlige biografer, endog den i Arbejdernes Forsamlingsbygning, som arbejderorganisationerne har bevillingen til! Viser det sig, at vi ikke kan få filmene solgt på denne måde - eller hvis censuren lægger sig imellem - bliver den vist i vore organisationer landet over!⁹⁴

Den eneste af Folkefilms film, der muligvis senere kommer i almindelig biografdistribution er TURKSIB, der muligvis sælges til Kosmo⁹⁵.

De øvrige film synes ikke at være indsendt til censur. Det skyldes formentlig en opvejning af chancen for godkendelse mod omkostningerne ved censureringen, der lå på omkring kr. 200.

Folkefilm producerede selv en enkelt film. Det var DEMONSTRATION, en reportagefilm fra 1. maj demonstrationen 1932. Den blev instrueret af Mogens Voltelen og Per Knutzon, optaget i 16mm. I slutningen ses en påvirkning fra de sovjetiske stumfilmtekster: Teksten »Rød front!« gentages med større og større typer.

Filmen er filmhistorisk interessant ved formentlig at være både arbejderbevælsens første småfilm, og den første danske småfilm overhovedet.

Filmen præsenteredes i *Arbejderbladet* som »Det første led i Folkefilms bestræbelser for at skabe en proletarisk filmreportage her i landet ...«⁹⁶ Dette var første gang *Arbejderbladet* overhovedet diskuterede muligheden for egenproduktion, og det er karakteristisk, at det skete i forbindelse med fremkomsten af muligheden for småfilmproduktion.

Arbejderbladet skrev videre om filmen:

»... Det var en smukt komponeret film, Mogens Voltelen og Per Knutzon havde fået ud af fotograf Liisbergs optagelser. I en marcherende rytme starter filmen, vi ser masserne samles omkring talerstolene, de storstilede opmarcher, togets vældige længde på vej til Fælledparken.

I filmens slutning, hvor mængden råber »Rød Front!« og afsynger Internationale, toner en rød fane frem og vajer for vinden. (...)

Vi anbefaler alle proletariske organisationer at interessere sig for dette vigtige propaganda-problem, som småfilmen har forudsætninger for at løse, forudsat at de rigtige film fremkaffes. Majfilmen kan passende bruges til at vække interesse for sagen, og derfor opfordrer vi alle interesserede til at henvende sig til *A/S Folkefilm* (...) og få nærmere oplysninger.«⁹⁷

Folkefilm publicerede selv en liste over organisationer, der viste selskabets film i sæsonen 1930/31.⁹⁸

Listen, der er selektiv, omfatter næsten udelukkende arbejderorganisationer. Det er både socialdemokratiske og kommunistiske, og både faglige, politiske og kulturelle (sangforeninger, idrætsforeninger, læseforeninger og afholdsorganisationer). Der nævnes fagforeninger med kendt kommunistisk ledelse (KAF afd. 5 og DSMS afd. 17) og fagoppositionelle klubber (malernes og skotøjsarbejdernes), socialdemokratiske foreninger i København og flere provinsbyer og *DKP*.

I *Arbejderbladet* var annonceret forestillinger arrangeret af *DKP* og tilknyttede organisationer: Fra 1932 blev der igen brug for Folkefilms film ved udbygningen af det fagoppositionelle arbejde gennem Revolutionær Fagopposition (RFO), og i 1933-34, hvor Arbejderkvindernes Oplysningsforening opretter lokalafdelinger i provinsen, viste især ABORT.

Her er kun undersøgt filmenes funktion indenfor DKP og DKP-tilknyttede organisationer.

Filmene blev anvendt i arbejdsløshedsarbejdet, det fagoppositionelle arbejde, kvindearbejdet og i almindelighed ved hvervning af medlemmer, oplysning og propaganda. Desuden ved fester: dels partiets mærkedage, LLL-festerne og revolutionsfesterne i november, dels alternative fester, som solhvervsfest og påskefejring. Endelig ved egentlige filmaftener.

Filmenes funktion var både direkte tematisk i sammenhæng med mødets tema, som trækplaster og egentlig modkulturel funktion.

Her skal gennemgås nogle karakteristiske eksempler på anvendelsen af filmene:

Det er sandsynligt, at dannelsen af Folkefilm hænger sammen med EKKI-brevets krav om forstærket indsats i fagbevægelsen og om forstærket anvendelse af det sovjetiske eksempel i progagandaarbejdet, jvf. Aksel Larsens medvirken.⁹⁹

De film, der især beskæftigede sig med det sovjetiske opbygningsarbejde, TURKSIB og KAMPEN OM JORDEN, var blandt de første film i udlejningen.

TURKSIB har sin danske premiere ved et DKP arrangement i forbindelse med et foredrag om den sovjetiske 5-årsplan. Den første Folkefilmforestilling overhovedet afholdes af DKP, hvor I MASKINENS SKYGGE¹⁰⁰ vises ved en nytårsfest i begyndelsen af januar 1930. SHANGHAI vises ved en afslutningsfest for en hverveuge i februar i forbindelse med et foredrag om den kinesiske revolution.

I juni viser DKP i Århus 1. MAJ 1929 I BERLIN^{100(a)} i forbindelse med et protestmøde »mod de berlinske arbejdermordere«.¹⁰¹

Arbejdsløshedsbevægelsen blev startet i begyndelsen af 1931 på beslutning af DKPs CK. Det blev overladt Aksel Larsen, der var arbejdsløs, og Martin Nielsen at lede den. I januar-februar 1931 fik de dannet 24 aktionsudvalg på kontrolstederne.¹⁰²

Som allerede nævnt afholdt FFF allerede fra foråret 1930 forestillinger for arbejdsløse i samarbejde med Folkefilm og Smede- og maskinarbejdernes fagforening, hvortil der uddeltes billetter på kontrolstederne. Det skete også i Århus. Alle Folkefilm-film vises, men især blev afholdt filmen ALKOHOLDJÆVELEN vist i denne sammenhæng.

I 1932 afholdt Sekretariatet for uorganiserede arbejdsløse en »stor antikrigsaften« med forevisning af BERLIN 1. MAJ 1929 og DER AFRUSTES-¹⁰³. Også her udleveres billetter ved kontrolstederne.

Det er sandsynligt, at denne virksomhed har været mere omfattende, end det fremgår af de undersøgte kilder, Film-Kurér og Arbejderbladet, der er jo nok netop ikke disse blads læsere, man i første omgang har villet henvende sig til.

Det fagoppositionelle arbejde startede i 20'erne som organisering af fagklubber indenfor fagforeningerne, som i 1926 blev sluttet sammen i Fagklub-

bernes Samvirke. EKKI-brevet bevirkede en ændret strategi, som gik ud på at organisere den revolutionære fagopposition RFO, udenfor fagforeningerne. I løbet af sommeren 1931 dannedes 16 RFO grupper og i maj 1932 indkaldtes til stiftende landskonference.¹⁰⁴

Det er allerede omtalt, at udbredelsen af den censurforbudte SLOT OG FÆSTNING skete i forbindelse med fagklubbernes oprettelse i 1927.

Hele FFFs struktur kan ses som et forsøg på at organisere fagforeningerne på dette område, og det er også nævnt, at flere fagforeninger med tilknytning til samvirket var kollektivt medlem af FFF. Men også Samvirket (der åbenbart eksisterer endnu, parallelt med RFO) (og enkelte fagklubber) arrangerede selv forevisninger, og i 1934 benyttede RFO sig i stor udstrækning af film.

I 1931 viste DKU og Fagklubbernes Samvirke den russiske film TUGT-HUSET¹⁰⁴(a) i forbindelse med et møde om Nakskovdommene. Filmen var nok ikke tilfældig valgt, i Arbejderbladets introduktion hedder det:

»Filmen omhandler, hvorledes de politiske fanger blev behandlet under zardømmet i Sibiriens slaveanstalter, hvorledes de mishandles af en sygelig fængselsdirektør, indtil revolutionenes bølge befrier dem...«¹⁰⁵

En særlig fornøjelse har det sikkert været for De faglige klubbers sammenlutning at vise den censurforbudte JØRGENSEFESTEN, der handler om religiøst hykleri, i påsken Langfredag 1931.

Borgerskabets helligholdelse kaldte på modforanstaltninger, og året efter afholdt Sømandsklubben og de faglige klubber hver forestillinger med russiske film fra kommercielle udlejere, der eksplicit præsenteredes i *Arbejderbladet* som en modkulturel aktion:

»I Påsken holder borgerskabet fred. Det er forbudt at afholde offentlige møder eller forlystelser i Påsken. Imidlertid har foreninger dog trods alt lov at holde sammenkomster for deres medlemmer.

En god revolutionær måde at fejre påsken på er ved at gå hen til de revolutionære film.....«¹⁰⁶

RFO anvendte især filmen som trækplaster i forbindelse med arrangementer, der annonceres som: »Stor film aften med bal.«

DKPs kvindearbejde forgik især i forbindelse med *Arbejderkvindernes Oplysningsforening* (AO), der blev dannet i 1925, som fagopposition indenfor Kvindeligt Arbejderforbund.

AO beskæftigede sig med faglig politik og seksualpolitik. RFO politikken betød, at det faglige arbejde blev taget fra AO i 1933, og efterhånden blev også det seksualpolitiske arbejde overtaget af DKP, hvorefter AO nedlagdes i 1934.¹⁰⁷

AO var tidligt bevidst om filmens betydning og betydningen af film anvendelsen i det politiske arbejde: Allerede i 1927 var AO blandt de foreninger, der viste SLOT OG FÆSTNING. Sovjetiske film, der gik i biograferne, omtales og anbefales, ofte af Inger Gamborg. I en notits om KRIGSFANGEN¹⁰⁷(a) understregedes filmens relevans for kvinderne:

»..... en meget interessant skildring af kvindens vanskelige stilling under verdenskrigen og

revolutionen. Man kan ikke andet - efter at have set disse film - end anbefale alle arbejdere og især arbejderkvinder til at se dem«. ¹⁰⁸

Som allerede nævnt fik ABORT premiere i AO. Denne film fik en vid anvendelse indenfor AO, oftest i forbindelse med foredrag af dr. Leunbach.

Efter fjernelsen af det faglige arbejde fra AO, satsede AO meget på det seksualpolitiske arbejde, og udvidede organisatorisk med oprettelsen af afdelinger i provinsen.

I denne forbindelse vist ABORT både som illustration af seksualpolitiske foredrag, og som trækplaster ved pengeindsamling og hvervning af medlemmer.

Som regel var beskrivelserne af møderne og filmene meget kortfattede, men i 1933 kom Leunbach i AOs blad Arbejderkvinden med en længere beskrivelse og vurdering af ABORT, der er bemærkelsesværdig, som en af de eneste overvejelser over filmenes funktion i det politiske arbejde overhovedet.

Leunbach gør rede for, i hvilken situation ABORT er blevet produceret. Det er i de første år efter revolutionen, hvor der ikke mere var straf for svangrskabsafbrydelse, men hvor hospitalernes kapacitet ikke var tilstrækkelig til at udføre alle ønskede aborter, hvorfor mange gik til kvaksalvere. Filmens tendens er både afskrækkende - overfor kvaksalveri - og oplysende. Dens sidste del er en hyldest til barnet og moderglæden. Leunbach konkluderede at filmen - til trods for mangler og ufuldkommenheder - har en stor mission at udfylde, specielt i arbejderbefolkningen. ¹⁰⁹

I *Arbejderbladet* var der i 1934 et referat fra et møde med forevisning af ABORT:

»...Ofelia Christensen omtalte i sit foredrag straffelovens paragraffer 235 og 241 og påviste klart og tydeligt hvorledes disse paragraffer var skyld i mange kriminelle aborter, og hvordan mange ubemidlede kvinder faldt i hænderne på tilfældige kvaksalvere, og hvilke frygtelige følger, dette i mange tilfælde kunne få.

Derefter blev filmen fremvist til stor tilfredshed for deltagerne. Især vandt det bifald, da man i filmen så, hvorledes den kollektive børneopdragelse foregår i Sovjetunionen...«. ¹¹⁰

Efter Folkefilms lukning overgik ABORT OG JØRGENSEFESTEN til distribution af AO, og der oprettedes et filmudvalg. ¹¹¹

Også JØRGENSEFESTENS tema var i overensstemmelse med foreningens formål, fremgik det af et mødereferat i AO:

»Den vanvittig morsomme film, som varer over 2 timer og hvis mission, det er at afsløre den kolossale svindel, der finder sted indenfor kirken, holdt publikum i ånde. Forbundsformand Marie Nielsen var til stede og talte om AO. Fremhævede, at vi på vort program har et punkt, der erklærede fordømmelsessystemet religionen kamp. «¹¹²

Foreningen for filmkulturs provinsafdelinger

I oktober 1930 oprettedes en provinsafdeling i Århus, og i november i Odense. I april 1931 i Esbjerg, og desuden er der oplysninger om afdelinger i Helsingør og Fredericia.

Århus

Selvom FFF ligefra starten var genstand for politiets opmærksomhed, så var det oprettelsen af provinsafdelingen i Århus der blev årsag til den første officielle klage fra Biografteaterforeningen for Provinsen. Klagen førte til tiltale-rejsning mod FFF i København og i Århus, og mod Forsøgsscenen.

At det netop var i Århus, at filmbranchen følte sig provokeret af FFF, skyldtes dels foreningens store udbredelse her, dels at udlejningsselskabet Fororama fra 1924 reelt havde haft monopol på biografdriften.¹¹³

Det stiftende møde i FFF Århus fandt sted den 26 okt. 1930 i Koncertpalæet.¹¹⁴

Formanden var Larsen-Ledet, socialdemokrat og en fremtrædende skikkelse indenfor afholdsarbejdet.

Fagligt fordelte repræsentantskabet sig bredt, ligesom i København. Det talte fagforeningsfolk, lærere og læger, formanden for De samvirkende afholdsselskaber og ledende senior i *Århus Studenterforening*, Sv. Gundel.¹¹⁵

Den politiske sammensætning har jeg ikke kunnet konstatere generelt, men mens den københavnske forening synes domineret af kommunistiske intellektuelle og organisationsfolk, så synes der i Århus at have været et kraftigt islæt af socialdemokrater. Foruden Larsen-Ledet var Albert Olsen medlem af repræsentantskabet. Han var medlem af socialdemokratiet, og blev siden bestyrelsesmedlem i den antifascistiske forening *Frisindet Kulturkamp* 1935 på trods af Alsing Andersens modstand mod socialdemokratisk deltagelse i sådanne »maskerede kommunistforetagender«. Overfor Alsing Andersen forsvarede Olsen vigtigheden af en kulturel enhedsfront.¹¹⁶

FFF fik i Århus et ikke bare forholdsvis, men også numerisk meget større omfang end i København: Ved sæsonens slutning var der 6.361 medlemmer, hvoraf 861 individuelle og 5.500 i de kollektivt tilsluttede foreninger.¹¹⁷ I dommen nævnes 1.150 individuelle og 5.800 kollektive medlemmer.¹¹⁸ Der var 19 fagforeninger og 7 afholdsforeninger kollektivt tilknyttet og desuden Studenterforeningen og *Århus Privatbanks* personale.¹¹⁹ Grunden til det større omfang var sandsynligvis den bredere politiske basis.

I løbet af månederne december, januar og februar afholdtes 20 forestillinger, hvor de fleste af Folkefilm-filmene vistes. Også i Århus afholdtes der forevisninger specielt for arbejdsløse.

Der rapporteredes om fuldt hus ved de fleste forestillinger, og flere film vistes derfor flere gange end oprindelig planlagt. MUTTER KRAUSE havde publikumsrekorden med 1.600 tilskuere. Også ALKOHOLDJÆVELEN trak fuldt hus ved to forestillinger i Koncertpalæet den 8. december. Århusafdelingens nære tilknytning til afholdsbevægelsen gav sig udtryk i overvejelser over filmens danske aktualitet, hvad der ellers ikke var sædvanen. I *Foreningsmeddelelserne* skrev Larsen-Ledet:

»Der var voksne folk, der græd, da de i forrige måned så ALKOHOLDJÆVELEN fremført her i foreningen. Det var for mig et vidnesbyrd om, at denne film også har mission her i landet, hvor vi endnu - takket være gammel overtro, forloren fornemhed, dårligt kammera-

teri og en hensynløs kapitalmagts pågående agitation - har adskilligt af tidligere tiders drikkebarbari levende iblandt os«

Allerede inden FFFs første forestilling bebudede direktør Oluf Jensen fra Fotorama i *Århus Stiftstidende*, at Biografteaterforeningen ville klage over FFF i Århus til Justitsministeriet og anmode om forbud. Ligeledes skulle spørgsmålet blive behandlet indenfor biografkommisionen, der forberedte ændring af biografloven, og Oluf Jensen mente, at loven ville sætte en stopper for foreningsbiograferne. Angående FFFs påstand om at ville vise »kunstnerisk værdifulde film, som ellers ikke forevises her i landet« hævdede Oluf Jensen, at alle biografteatre i Danmark viste kunstnerisk værdifulde film. De film, FFF viste var ucensurerede, og det var film, som filmfirmaerne ikke ville købe, enten på grund af deres tendens, eller fordi de ikke kunne stå for »censurens kritik«. FFF var en omgåelse af loven, og derfor klagede de hårdt bekræftede biografejerere, der måtte betale 40-60% af deres indtægter i forlystelsesafgift. »Der er en omgåelse af såvel biografteaterloven som loven om statsafgift for forlystelser og loven om censur af film.« Især i provinsen var det betænkeligt, både på grund af konkurrencen, og fordi ucensurerede film tiltrak et publikum, »der søger pirring og tendens«. ¹²⁰

Oluf Jensen var leder af Fotoramas jysk-fynske udlejningsafdeling, og leder af »Regina« og de øvrige Fotorama-biografer. Han var flere gange i bestyrelsen for Provinsbiografernes forening. ¹²¹

Klagen til ministeriet 30. oktober 1930 omfattede både FFF i Århus og AOFs nystartede forestillinger i Åbyhøj. ¹²²

AOF Filmcentral startede i april 1930 og forestillingerne i Åbyhøj udenfor Århus var vistnok en af de første forevisningsrækker, der arrangeredes af Oplysningsudvalget. Rækken omfattede fire filmaftener fra oktober til marts, og programmet bestod den tyske socialdemokratiske propagandafilm FRI BANE, filmatiseringen af Hauptmans skuespil VÆVERNE, antikrigsfilmene GIFTGAS og MENNESKER OM SØNDAGEN. ¹²³

I klagen, som gentog argumentationen fra den offentlige kritik i pressen, blev det mere præcist nævnt, hvad det var for film, man ønskede forbudt, nemlig »russiske propagandafilm« ¹²⁴, mens indholdet af filmene i AOF filmrækken ikke omtales nærmere. Allerede heraf kan man få en mistanke om, at klagens medtagelse af AOF skal tjene som et alibi for neutralitet. Det vil jeg komme tilbage til.

Den socialdemokratiske avis i Århus, Demokratens dækning af begivenhederne omkring FFF demonstrerede den socialdemokratiske holdning til FFF: I begyndelsen var holdningen fuldstændig positiv og loyal:

MUTTER KRAUSE »hæver sig himmelhøjt over alt det, der til daglig forevises i vore biografteatre, ja, tåler overhovedet ikke sammenligning med de åndsforladte produkter, de amerikanske filmselskaber skyller ind over vort land«.

Grunden til, at en sådan film ikke kommer frem i de almindelige biografer, er dens tendens, den er:

»agitation for arbejderbevægelsen, der ene kan føre det proletariat, filmen skildrer, op fra baggårdens grå tilværelse til menneskelykke...«. ¹²⁵

(Filmen har givet FFF) » en fortræffelig start i Århus«. »kan foreningen holde den standard, den har angivet med MUTTER KRAUSES HIMMELFART, er der ingen tvivl om, at den vil vinde stadig større tilslutning i befolkningen«. ¹²⁶

Da biografejerns anmeldelse resulterede i sagsanlæg mod foreningen, var Demokraten helt solidarisk med FFFs virksomhed imod biografejerne. ¹²⁷

Imidlertid havde den socialdemokratiske partiledelse allerede fra foråret 1930 holdt øje med FFF og dens for søg på at udbrede de russiske film i arbejderorganisationerne. Et af midlerne til at imødegå dette var oprettelsen af AOF Filmcentral.

I efteråret 1930 udsendte AOF Filmcentral et cirkulære, der den 7. december publiceredes i Demokraten under titlen: »Filmens anvendelse i arbejderorganisationerne«. Heri opfordredes de stedlige oplysningsudvalg til at betragte »sig som arbejdernes filmorganisation, hvis opgave det - ved siden af det allerede iværksatte oplysningsarbejde - at vise medlemmerne gode, sociale film, så vil der nemlig ingen anledning være til at danne særlige organisationer for filmfremvisning...« ¹²⁸ Med tydelig adresse til FFF!

Da FFF dagen efter viste sin første russiske film ALKOHOLDJÆVELEN, holdt Demokraten øje med tendensen. Demokraten roste filmen både for dens kunstneriske og dens agitatoriske værdi, og fastslog, at den ikke var nogen propagandafilm for SU, da den ikke skildrede forholdene »lyse og behagelige«. ¹²⁹

I sin anmeldelse af ABORT tog Demokraten afstand fra censurforbudet, men mente i øvrigt ikke, at filmen var meget værd, bortset fra de rent oplysende fremstillinger. Filmen propagerede egentlig ikke for Sovjet, og Demokraten mente - for første gang kritisk overfor FFF - at det er derfor, filmen slutter med en idyllisk skildring af forholdene på et russisk børnehjem, og understregede at tilsvarende billeder kunne tages »på de danske børnehjem og asyler, som der takket være socialdemokratiets arbejde er rejst en mængde af«. ¹³⁰ Men der var ikke tale om, at Demokraten som helhed tog afstand fra FFF.

Københavnsafdelingens frifindelse ved Byretten refereredes i Demokraten, der mente, at herefter burde sagen mod Århus-afdelingen falde. ¹³¹ Da den tyske film GADESKÆBNER vist i februar, bemærkedes det dog, at de tyske film - som også MUTTER KRAUSE - gør et større indtryk på tilskuerne, fordi tendensen kommer mere indirekte frem gennem en spændende handling. ¹³²

Den eneste gang Demokraten var virkelig kritisk overfor FFF, da foreningen som forfilm til SHANGHAI viste kortfilmen 1. MAJ 1929 I BERLIN.

Denne film, der i Folkefilms katalog blev beskrevet uden partipolitisk adresse, som »autentiske optagelser fra gadekampene i Berlin, da politiet ville forbyde majdemonstrationerne. Enestående realistisk reportagefilm«, har sin baggrund i kommunisternes kamp mod »socialfascismen«. Bj. Sørensen skrev om filmen:

»Berlins socialdemokratiske politipræsident, Zörgibel, forbød dette år gadedemonstratio-

ner 1. maj. Dette var en klar udfordring til kommunisterne, der øjeblikkelig svarede igen med at opfordre Berlins arbejdere til at trodse forbudet. Dette resulterede igen i store gadekampe i Berlin 1. og 2. maj og endte med, at 31 arbejdere blev dræbt. Filmen indleder med billeder fra 1. maj-demonstrationer i Berlin fra før krigen (.....) Den viser arbejdernes opmarch og politikolonnerne på vej for at stoppe demonstrationerne og har også en del optagelser, som viser politioverfald på ubevæbnede arbejdere og politiets skyderi. Flere af optagelserne er lavet af arbejderfotografer, som befandt sig i ildlinjen. Filmen slutter med optagelser fra begravelsen af de faldne arbejdere og med Wilhelm Piecks og Ernst Thälmanns gravtaler.¹¹³

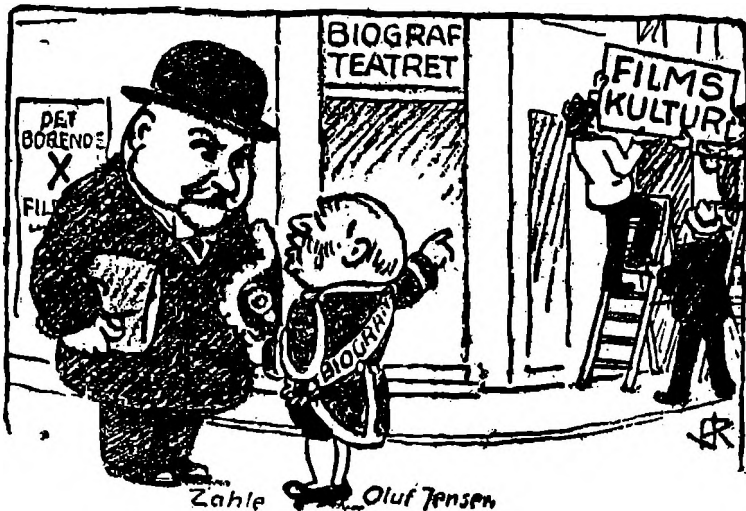
Demokraten: Kommenterede forestillingen:

»Det var et stykke renlivet kommunistpropaganda, og der er grund til at forbaves over, at foreningen vil være redskab for Moskvas falske og usmagelige agitationsnumre (....) Når man ved, at forholdet i Berlin var det, at kommunisterne udelukkende ville søge at ødelægge socialdemokratiets demonstrationer ved deres moddemonstrationer, at de i forvejen proklamerede blodige optøjer, og at de hidsede vildførte arbejdere frem i døden, må man forbaves over den frækhed, hvormed kommunisterne senere søger at udnytte deres egne skændselsgravinger til propaganda for Moskvas lære.«¹¹⁴

Demokraten så dog forevisningen nærmest som en fejltagelse fra FFFs side og ikke som udtryk for dens politiske linje, og foreningen advarede mod for fremtiden at vise sådanne film.

Demokraten lagde også spalteplass til en længere læserbrevsudveksling mellem Fotorama-direktøren Oluf Jensen og sekretæren for FFF, Ths. Pedersen, der, fra at omhandle det aktuelle spørgsmål omkring foreningsfore-

Skal der oprettes en Forening for Filmskultur i Aarhus?



Vil Herren ikke jage de slemme Mennesker bort, for de vil ogsaa til at lave Filmsteater.
(Tegning og Tekst fra „Demokraten“. Aarhus, 7., 1930).

stillingerne og Fotoramas medvirken ved andre foreningers filmforevisninger, udviklede sig til en filmpolitisk diskussion om repertoire og Fotoramas monopolstilling i Århus: Oluf Jensen benægtede ikke, at Fotorama, udover den biograf, man selv havde bevillingen til, stod som forpagter af byens øvrige biografteatre, men forsvarede dette med at bevillingshaverne selv havde ønsket dette og til enhver tid kunne trække sig ud af aftalen. At dette skulle være monopol stillede han sig uforstående overfor, idet næsten alle film, der bliver indført i landet bliver vist i Århus. Ths. Pedersen konstaterede som svar herpå, at selvom der ikke var noget ulovligt i ordningen, så kunne det næppe være meningen med bevillingssystemet.

Hvad angik repertoireet hævdede Oluf Jensen, at Fotorama havde spillet mange af de kulturfilm, som FFF gjorde et stort nummer ud af at have vist:

»Jeg har set »kulturfilm« fra fattigkvarterne i Berlins West, fra Hamburgs havnekvarter, fra Londons slum, fra Paris' yderste nord, fra New Yorks og San Franciscos værste forbryder- og kineserkvarterer, og en mængde af den slags film med hele skalaen af menneskelig elendighed, mordere, tyve, alfonser, skøger, ordentlige mennesker o.s.v. er vist her i Århus.....¹³⁵

Hertil svarede Ths. Pedersen, at det nye og betydningsfulde ved de film, FFF havde vist, var »at begge filmene viser vej ud af den elendighed, de skildrer«.¹³⁶

Debatten kulminerede i en diskussion om »Film - Filmskultur« i Århus Studenterforening med deltagelse af ledende senior, lektor Gundel, der var medlem af FFFs repræsentantskab. Larsen-Ledet og Oluf Jensen. Diskussionen refererede i Demokraten under titlen: »Må filmen være agitation eller kun underholdning? (.....) To filmsretningers forkæmpere på talerstolen«.¹³⁷

Larsen-Ledet kritiserede biografrepertoiret for at virke fordummende, og krævede filmcensuren ophævet med henvisning til grundloven, foreslog kommunal biografdrift og krævede skattefritagelse for de virkelige kulturfilm. Om spørgsmålet om tendens sagde han:

»Al god agitation er kunst. Og ingen kunst er god, når der ikke er agitation i den, når der ikke er en idé bag den. Kun den kunst har værdi, der bringer menneskene frem mod bedre kår og højere mål!«

Oluf Jensen forsvarede underholdningsfilmen og hævdede, at verdens bedste kunstnere nu medvirker i film:

»De såkaldte »vamle« amerikanske film er sandheden om Amerika. Og cowboy-film har ungdommens sympati, fordi det er friluftssport. Intet publikum vil i længden kunne holde ud at se grå realiteter. Man forlanger lys og skønhed og fantasi«.

Både Gundel og andre advarede FFF mod at drive »ensidig propaganda«.

Imidlertid kølnede Demokratens interesse for FFFs videre skæbne brat efter at Århusafdelingen blev erklæret ulovlig i Århus Kriminalret den 3. marts 1931. Demokraten rapporterede fra domsafsigelsen, men kommenterede den ikke selv.¹³⁸ og da tre fagforeninger efter forbudet gik sammen om at vise JØRGENSEFESTEN, var Demokratens anmeldelse kort og negativ: »Bergstedts JØRGENSEFESTEN var det ikke«.¹³⁹

Efter denne forenede indsats fra tre fagforeninger, som før var kollektivt medlem hos den nu forbudte FFF, synes Århusafdelingen at være ophørt med at fungere. Den 24. juni stadfæstede kriminalrettens dom i Vestre Landsret.

Odense

Foreningen blev dannet ved et møde på »National« den 23-11-1930.

En politirapport fra politiet i Odense gør nøje rede for forløbet omkring dannelsen:¹⁴⁰

Den 15. november viste Arbejdsmændenes Fællesledelse i Odense MUTTER KRAUSES HIMMELFART i »Den ny forsamlingsbygning« for »organiserede arbejdere«. Billetterne blev solgt af fagforeningsformændene til de organiserede arbejdere. Efter denne forevisning henvendte formanden for Chaufførernes fagforening, Elvert Andersen sig til formanden for Arbejdsmændenes Fællesledelse, havnearbejder Anders Jensen - fortalte denne til politiet - sammen med Ove Johannsen fra Folkefilm, for at spørge, om han kunne tænke sig at være med til at danne en Forening for Filmkultur i Odense. Anders Jensen ønskede imidlertid at afvente, hvad AOF vil foretage sig, da han havde hørt at AOF også havde til hensigt at vise film i Odense.

Derefter afhørtes Elvert Andersen af politiet. Han fortalte, at han længe havde tænkt på at ville oprette en afdeling af FFF i Odense, og at han derfor havde stået i korrespondance med Johannsen. Derfor arrangerede han efter forevisningen den 15. november et møde på Afholdsfolkenes bygning for en snæver kreds, hvori deltog »Afholdsforeningernes formand (Christian Olsen), juridisk konsulent Niels Hansen, skræder Jacobsen, væver Becker, maler Vilstrup, chauffør Axel Petersen, adjunkterne Nielsen og Foged«.

På mødet redegjorde Ove Johannsen for tanken med oprettelsen af foreningen, og oprettelsen blev vedtaget. Dette skete ved et møde den næstfølgende søndag, den 23. november 1930, på »National«.

Det er interessant at bemærke, dels at formanden for Arbejdsmændenes Fælles-Organisation åbenbart fik kolde fødder efter forevisningen af Folkefilm-filmen og derefter ikke ville deltage i yderligere arrangementer, men afvente AOFs udspil, dels at Ove Johannsen deltog aktivt i dannelsen af de lokale foreninger.

Formand for foreningen blev kunstmaler Knud Aage Larsen, og sekretær og kasserer to adjunkter ved Odense Katedralskole, Niels Foged og Otto Nielsen. I repræsentantskabet sad fagforeningsformænd, arbejdere, håndværkere, kunstnere og formanden for huslejerforeningen.

Allerede 3 dage efter dannelsen, nemlig den 26. november, klagede Biograf-teaterforeningen for Provinsen over den ny afdeling af FFF.

I anledning af klagen undersøgte politiet ikke blot foreningens organisation, men også dens politiske indhold. Formanden citeredes for følgende:

»Kompt. vil påstå, at foreningen ved de fremvisende film ikke har til hensigt at øve politisk propaganda under nogen som helst form. (.....)og da der blandt medlemmerne findes folk fra alle samfundsklasser, for eksempel flere lærere og skolelærere, formener kompt., at dette blandt andet er en borgen for, at foreningen ikke har politisk propaganda til hensigt.«

Dog måtte sekretæren, adjunkt Foged, under forhøret indrømme,

»at i en film som MUTTER KRAUSES HIMMELFART kan de deri indlagte arbejderdemonstrationer ikke virke andet end som forherligende for arbejdernes fagorganisationer, og i film, som foreningen har til hensigt at lade fremvise fra f. eks. Rusland, kan det selvfølgelig ikke undgås, at der findes billeder til forherligelse af Sovjet«.

For at undgå tiltale opgav FFF Odense kollektiv tilslutning og det planlagte salg af billetter fra byens boghandlere.

Sagen mod FFF Odense blev stillet i bero indtil sagerne i København var afgjort.

Virksomheden startede den 9. december med MUTTER KRAUSE og fortsatte frem til sommeren 1931. I juni 1931 var medlemstallet oppe på 1.365 medlemmer, og det bemærkedes i Justitsministeriet, at tilslutningen i forhold til byens størrelse var betydelig, større end i København.

Fra Odense har vi endnu et eksempel på, hvilken voldsom modstand FFF blev mødt med: Otto Nørmark, der var direktør for Odense Paladsteater og bestyrelsesmedlem i Biografteaterforeningen for Provisen, publicerede et åbent brev til adjunkterne Nielsen og Foged fra Katedralskolen, der begge var medlem af FFFs bestyrelse.¹⁴¹ Nørmark skrev både i sin egenskab af biografdirektør og som far til børn i Katedralskolen. I sin egenskab af far havde han privat henvendt sig til skolens rektor, men da dette ikke gav noget resultat, var han nu blevet tvunget til at henvende sig til pressen.

Foruden de sædvanlige anklager om spekulationforretning og omgåelse af censuren, gik Nørmarks anklage især på, at adjunkterne optog unge mennesker, der var betroet deres omsorg i en forening, der viste film, der »foregår mellem Berlins proletariat« eller propagandafilm fra sovjetregeringen. Ifølge brevet var der mange elever fra Katedralskolen blandt medlemmerne. Så vidt man kan forstå af Nørmarks diskrete formuleringer, var det især filmen ABORT, der trak dem til.

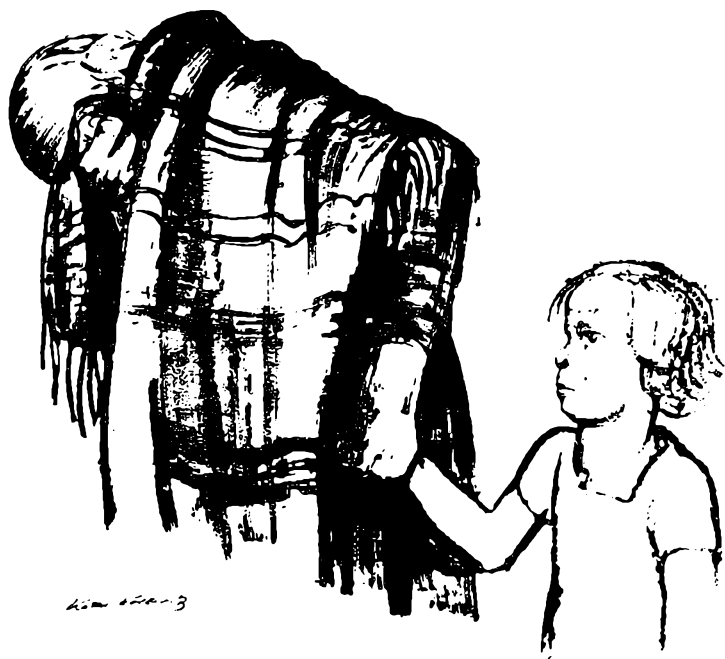
Retssagerne

Det var først efter, at FFF ekspanderede til provinsen, at politiet igen begyndte at interessere sig for filmforeningerne. Politiiundersøgelserne mod FFF København startede samme dag, som FFF arrangerede sin første forestilling i Århus. Film-Kurér formoder, at det skete på foranledning af uofficielle henvendelser fra biografejerne.¹⁴² Officielle klager kom der kun over provinsafdelingerne. Den 28. november besluttedes tiltalerejsning mod FFF København og mod Forsøgsscenen.¹⁴³

Ministeriet mener, at FFF var i strid med biografteaterlovgivningen på grund af 1) formålet, der udelukkende var forevisning af film og udtrykkelig rettet mod censur og bevillingssystem, 2) den ubegrænsede adgang til medlemsskab, 3) den lette adgang til medlemsskab (indmeldelse i alle telefonkiosker, kontingent 2 kr., der betaltes med 25 øre pr. vintermåned), 4) den offentlige avertering, 5) kollektiv tilslutning af andre foreninger uden hensyn til dis-

ses formål og 6) oprettelse af provinsfilialer. Hvad angik Forsøgsscenen blev der især lagt vægt på dennes samarbejde med FFF:

Forsøgsscenen arrangerede andet end filmforestillinger og averterede ikke offentligt, men der var også en »kritikløs« tilgang af medlemmer, og altfor nem adgang til at købe billetter.



Mutter Krauses Himmelfart

Censuren har forbudt offentlig Fremvisning af denne Film!

EN PROMETHEUS-FILM · ENERET FOR DANMARK: FOLKEFILM A/S

Programforside fra »Mutter Krauses himmelfart« (1929)

Hvad angik konkurrencen til de bevillingshavende biografer, som jo var den igangsættende faktor, mente ministeriet, at bevillingshaverne havde krav på beskyttelse, på grund af de store afgifter, der krævedes af dem. Man mente dog, at konkurrencen næppe var alvorlig i København, men at den »kan blive følelig i provinsen«. I ministeriets resolveringer findes også ideologiske overvejelser over filmenes indhold: Om filmene MUTTER KRAUSE og ALKOHOLDJÆVELEN hedder det, at det »efter Filmkurerens beskrivelse er så som så med det »kulturelle«, her lader til at være tale om ting, der blot er krasere og naivere, end hvad der ellers præsteres...«

FFF Århus holdt 15. januar 1931 et repræsentantskabsmøde, hvor det besluttedes »at modtage kampen«.

Mødet refereredes af Demokraten den 16. januar: Larsen-Ledet gjorde rede for, at klagen ikke alene gjaldt FFF, men også AOF og andre organisationer, »der hidtil har anset sig for berettiget til at forevise kulturelle film for deres medlemmer«. Han undrede sig over, at »justitsministeriet har ladet sig forlede til at gå de private biografefjeres ærinde i kampen mod foreninger, der virker i samfundspolysningens og opdragelsens tjeneste«. Han understregede videre, at foreningerne ikke havde noget med forretning at gøre, og at der nøje blev holdt opsyn med, at foreningsrammerne blev overholdt. Han kunne ikke forstå, at det skulle være forbudt at optage hele foreninger som medlemmer: »Hvis det er lovligt, at en fagforening foreviser film for sine medlemmer, skulle man ikke synes, at det blev gjort ulovligt ved, at 17 foreninger gik i kompagni og gjorde det samme«.

Det blev vedtaget at føre sagen og at fortsætte virksomheden.¹⁴⁴

Den 5. februar blev FFF København og Forsøgsscenen frifundet ved Københavns Byret. FFFs forsvar blev ført af landsretssagfører Robert Mikkelsen (medlem af Mondegruppen og af Folkefilms bestyrelse), der fremhævede at:

»det er alt for tydeligt denne forenings virksomhed mod filmcensur og filmreaktion, der har været Justitsministeriet en torn i øjet, når samme høje ministerium ikke forlængst har rejst politisager mod f.eks. Socialdemokratisk Forbund, der fremviser agitationsfilm i forsamlingslokaler og biografer, hvortil enhver kan skaffe sig adgang, uanset om vedkommende er medlem af nogen vælgerforening eller anden socialdemokratisk organisation.«¹⁴⁵

Ved domsafsigelsen blev det understreget, at sagen kunne tages op igen, hvis foreningerne udviklede sig ud over det nuværende stade.¹⁴⁶

Demokraten konstaterede, at hvis der ellers var mening i tingene, så måtte denne dom betyde, at sagen mod FFF Århus enten blev droppet eller førte til frifindelse. Demokraten var helt på FFFs side, og karakteriserede de eksisterende biografers repertoire som »v gamle amerikanske film«, og konstaterede at domstolsafgørelsen var et nederlag for anmelderne, biografefjerne.¹⁴⁷

Larsen-Ledet kom for retten i Århus den 24. februar. Han understregede igen foreningens kulturelle og sociale funktion og mente iøvrigt, at ABORT og ALKOHOLDJÆVELEN burde vises »på statens regning i alle forsamlingshuse«. ¹⁴⁸ Men FFF Århus blev dømt ulovlig den 3. marts 1931. I præ-

misserne blev der lagt vægt på det store antal kollektivt tilsluttede foreninger, og på det ubetydelige kontingent, de betalte.¹⁴⁹

Larsen-Ledet fik 100 kr. i bøde og kommenterede afgørelsen i Demokraten, hvor han understregede, at de to foreninger i København og Århus var identiske, og at det var i strid med retsbevidstheden, at der kunne afsiges to så forskellige domme. I øvrigt mente han, at foreningen ville fortsætte sin virksomhed indtil en højere instans havde talt.

Imidlertid skabte frifindelsen i Byretten ingen illusioner hos FFF, der så angrebet som et angreb på den grundlovshjemlede forsamlingsfrihed:

»Antagelig vil politiet appellere sagen, og der er anledning til at formode, at det ikke vil sky nogen provokation for at nå sit mål: at få vor organisation kendt ulovlig. Det skal imidlertid ikke blive let: det angreb, Justitsministeriet retter mod os, er i sin konsekvens et angreb på enhver forening ret til at foranstalte film - eller anden form for underholdning - et angreb på selve den i grundloven hjemlede forsamlingsfrihed. Vi tillader os at mene, at vi ikke står alene i denne sag, men at alle frisindede mennesker i dette land, at enhver forening, der sætter pris på sine rettigheder, i tide slutter sig til vor protest imod disse forsøg på overgreb, imod dette kulturelle politiregimente.«¹⁵¹

Forsøgsscenen derimod var lidt forurettet over at være blevet involveret i denne retssag, hvis principielle sider man ikke beskæftigede sig med:

»Efter at Forsøgsscenen i lang tid havde levet i fred og fordragelighed med politiet, som loyalt blev holdt underrettet om de mindste skridt, der blev foretaget i nærheden af lovenes noget usikre overdrev, besluttede politiet sig alligevel til at få foreningens forhold prøvet ved retten. Grunden hertil må sikkert søges i biografdirektørens stadige henvendelser til politiet og undersøgelser af Foreningen for Filmkulturs forhold, der er noget anderledes end vore. Politidirektør Fabricius Hansen henvendte sig før sagens rejsning til justitsminister Zahle for at spørge, om ministeriet syntes, at der burde rejses tiltale. Om denne henvendelse skete på eget initiativ eller hvorledes, ved vi ikke. Men justitsminister Zahle svarede, at han syntes, der burde rejses tiltale, uagtet han et halvt års tid forinden på en lignende henvendelse fra censurens side havde svaret, at der ikke var nogen anledning til at rejse sag...«

Den 7. marts 1931 besluttede Justitsministeriet, at Byrettens afgørelse skulle ankes for begge foreningers vedkommende: Af resolveringerne i ministeriet fremgik det, at minister Zahle mente, at dommen var objektiv rigtig: »Formålet er kulturelt, alle lederne arbejder uden verderlag. Niveauet ligger over de professionelle filmforestillinger ...«

Kontorchef Hove (ministeriets repræsentant i filmcensuren) mente, at hvis man ikke ville anke, måtte der stilles en række krav til foreningens rammer. Disse krav, som Hove formulerede i en række punkter, gik ud på at begrænse foreningens udbredelse, og den nemme adgang til indmeldelse og billetkøb. Igen nævntes de betænkelige forhold i provinsen »hvor man jo faktisk kan samle det meste af byen i foreningen«. Og det bør derfor kræves at »Hovedforeningen i København ikke opretter underafdelinger i provinsen og overhovedet ikke har nogen forbindelse med disse«.

Udslagsgivende for ministeriets beslutning om at tage sagen op igen blev formentlig en artikel i *Ekstrabladet*, hvor Ove Johansen udtalte, at foreningen nu havde over 10.000 medlemmer. Udklippet er arkiveret i ministeriet med tallet understreget.¹⁵³

Larsen-Ledet forsvarer Filmskulturen.



Til Filmskulturens Fremme
er der skabt en Forening herhjemme,
og de Films, der gir Penge i Kassen,
skal ej .mer' præsenteres for Massen.

Efter »Elskov« og »ligt« er man slikken,
men nu faar vi »Om Drrrikke»rrraffikkens»,
og i Stedet for »Liget, der griner«
skal vi lære om B-Vitaminer!

Er de Films, som »Kulturen« lancerer,
ej af den Slags, der just amuserer,
saa trøst Dem, thi har De Dem kedet,
saa ser De i Pausen — Hr. Ledet!!

Fra »Demokraten« 1. marts 1931.

Den 16. april 1931 blev FFF dømt ulovlig i Østre Landsret, mens forsøgs-scenen blev frikendt. I dommens præmisser blev der lagt vægt på FFFs løse foreningsrammer, mens hverken Forsøgsscenen egen organisation eller dens forhold til FFF altså forekom betænkelig.

FFF betragtede dommen som en statuering af hvilke foreningsrammer, der var lovlige og benyttede endnu engang lejligheden til at skælde ud på Forsøgs-scenen og opfordre til samarbejde på samme tid:

»FFF betyder i kraft af sin styrke og sin aktivitet en alvorlig fare for den herskende justitsministerielle filmråddenskab, hvorimod det samme ikke kan siges om den mindre, svage og ret uvirksomme kevegeterende og æstetisende Forsøgsscene. Derfor skal vi for enhver pris uskadeliggøres, og i samme køb prøver Landsretten for en billig penge at erhverve sig et skær af upartiskhed ved at frifinde Forsøgsscenen. Solomonisk, ikke sandt! Men samtidig med, at vi gratulerer Forsøgsscenen til frifindelsen og minder denne organisation om, at det snart er på tide at træde ind i et aktivt og gensidigt samarbejde med os på vor linje, morer vi os over, at Landsretten er kommet for skade at statuere, hvikle foreningsrammer, der må »findes« lovlige! Næmlig Forsøgsscenen - naturligvis. Lad os imidlertid gentage, hvad vi ovenfor fastslog: de rammer, der findes at være lovlige for en uskadelig forening som Forsøgsscenen vil til sin tid vise sig ikke at findes lovlige for os. Fordi det er os, man vil til livs med alle til rådighed stående midler!...«.¹⁵⁴

FFF ændrede på en ekstraordinær generalforsamling sine love, så de var i overensstemmelse med Forsøgsscenen. Herved måtte den kollektive tilslutning og salget af medlemskort fra alle telefonkiosker opgives, og kontingentet forhøjes.

Indtil august holdt Justitsministeriet sig underrettet om, hvilke forandringer der skete i foreningen, og efter at have konstateret, at hvis foreningen overholdt de ny regler, kan den ikke »rammes«, stillede sagen i bero.

Arbejderbladet så retssagen som eksempel på regeringens »kulturreaktion«:

»Justitsminister Zahle foretager et kulturljendsk fremstød for at hindre, at de uccensurerede russiske film når frem til det danske arbejderpublikum. (...) Det bliver interessant at se, om det vil lykkes den socialdemokratiske regering at få gennemtruffet sine kulturreaktionære synspunkter og stik mod grundlovens bestemmelser om forenings- og forsamlingsfrihed få standset FFFs virksomhed...«.¹⁵⁵

virksomhed...«.¹⁵⁵

Modstanden

Socialdemokratiet.

Lokalt blev FFF ikke umiddelbart opfattet som et redskab til udbredelse af kommunistisk propaganda. Således støttede det århusianske socialdemokratiske partiorgan Demokraten FFFs kulturpolitiske indsats et langt stykke af vejen.

Centralt blev den kommunistiske filmvirksomhed derimod fulgt med opmærksomhed. Dette fremgår bl.a. af en intern skrivelse fra den socialdemokratiske filmmand Rickardt Lund (der bl.a. skrev manuskript til den socialdemokratiske agitationsfilm UNDER DEN GAMLE FANE ¹⁵⁵(a) fra 1932) til

den socialdemokratiske partisekretær Alsing Andersen, fra april 1930.¹⁵⁶ Brevet beskriver bestræbelserne på at udbrede den sovjetiske film i den danske fagbevægelse.

Først opridser Lund de vanskeligheder, som de danske kommunister havde med overhovedet at få fat i filmene: Sovjet har to interesser på filmområdet, nemlig propaganda og forretning, og A.D. Henriksen og Lütken havde først vanskeligheder ved at få fat i film, fordi de først kom i forbindelse med forretningsafdelingen, som ikke ville give dem de film til foreningsbrug, som kunne sælges kommercielt. I mellemtiden havde Ebbe Neergaard skaffet gode russiske film til Forsøgsscenen gennem sin kontakt til formanden for Dansk-Russisk Samvirke, Bolgann. Men nu har A.D. Henriksen og Lütken fået en god kontakt gennem det tyske *Weltfilm*, med det resultat, at Danmark nu kan få adgang til de samme film til brug i fagforeningerne »som Tyskland for tiden oversvømmes med.« Lund vurderer, at »disse film er optaget specielt til brug i arbejderkredse, der viser produktionen, arbejdet med denne, fordelingen af varerne og arbejdsudbyttet i Sovjet - og i et kapitalistisk (...) samfund«.

Nu skulle kommunisterne være bange for disse film bliver brugt i fagforeningerne med tilknyttet »socialistisk« foredrag (hvormed Lund formentlig mener socialdemokratisk), og derfor vil de formentlig forsøge at få filmene vist udenom fagforeningsbestyrelserne af »målbevidste kommunister, der arbejder i nøje kontakt med Sovjet«. Derfor vil man forsøge at fryse Forsøgsscenen ud, mens man formentlig ingen fare ser i AOF Filmcentral »der næppe tager russiske tendensfilm.«

Lund så en stor fare i udbredelsen af de sovjetiske film, fordi »den russiske fare er større end den fare, der ligger i amerikansk kapitalistpropaganda, fordi den rammer nerven i arbejderbevægelsen: Organisationerne, og fordi arbejderblodet ikke er immunt overfor kommunistpropaganda.«

Lund mente, at kampen måtte tages op straks og efter en nøje gennemtænkt plan. Han mente, at AOF Filmcentral ville have en forudsætning for at løse en stor del af opgaven, men burde have støtte af partiet og DsF.

En del af strategien skulle være, at også AOF skulle udleje russiske film, som så kunne anvendes i socialdemokratisk sammenhæng. Lund konkluderede, at de øvrigt europæiske lande kan lære af Sovjet: Filmen er en magt.

AOF Filmcentral betragtedes altså som et af midlerne til at imødegå kommunistfilmen. Om dette var hovedårsagen til, at AOF Filmcentral oprettedes, kan ikke konstateres empirisk, men den blev i hvert fald oprettet påfaldende hurtigt efter FFFs dannelse, og den blev også offentligt fremhævet som erstatning for FFF: Oprettelsen af en Filmcentral blev behandlet første gang på et bestyrelsesmøde i AOF den 18. marts 1930¹⁵⁷, og virksomheden startede allerede samme forår.¹⁵⁸ I efteråret udsendtes et cirkulære, (der bl.a. blev aftrykt i Demokraten), der opfordrede de stedlige oplysningsudvalg til at betragte »sig som arbejdernes filmorganisation, hvis opgave det er - ved siden af det allerede iværksatte oplysningsarbejde - at vise medlemmerne gode sociale

film. Så vil der nemlig ingen anledning være til at danne særlige organisationer for filmfremvisning...«

Herefter kølnedes Demokraten engagement i FFF, og i Odense afviste en fagforeningsmand, som tidligere havde været med til at arrangere en forevisning af MUTTER KRAUSE, at deltage i oprettelsen af en lokalafdeling af FFF med henvisning til, at han ville afvente AOFs udspil.

Hvad var det så AOF satte i stedet?

AOF Filmcentral fremtræder iflg. sit præsentationsskrift¹⁵⁹ mere arbejderkulturelt en FFF og Folkefilm, og med stærk front mod den kapitalistiske film og filmcensuren, men var i praksis ikke så radikalt som de kommunistiske organisationer: Repertoiret bestod ved starten især af russiske og tyske film. Der var socialdemokratiske propagandafilm fra SPD og SPÖ, det østrigske socialdemokrati.¹⁶⁰

Hvad angik de russiske film, så havde næsten alle tidligere været i kommerciel udlejning, dvs. AOF Filmcentral påtog sig ikke nogen kulturpolitisk opgave ved at bringe film til landet, som de kommercielle importører ikke turde give sig i kast med. Det er også sandsynligt, at AOF distribuerede filmene i de censurede versioner. Der er i hvert fald ikke noget, der tyder på det modsatte. AOF havde fat i en temmelig stor del af de sovjetiske film, der havde været i Danmark, men man bemærker fraværet af Eisensteins film POTEMKIN og 10 DAGE DER RYSTEDE VERDEN.

AOF ville udnytte russerfilmens tiltrækningskraft, men undgik de politisk mest radikale, og fik selv kontrol over forevisningssituationen.¹⁶¹

Hvad angik den videre udvikling indenfor AOF Filmcentral blev repertoiret i løbet af 30'erne mere og mere underholdningspræget og mindre arbejderkulturelt. Det er f.eks. påfaldende så få film fra søsterpartierne i Norge og Sverige, der kommer i distribution.¹⁶²

Men hvordan kunne AOF undgå retsforfølgelse samtidig med at FFF blev erklæret ulovlig? Det er allerede nævnt, at Biografteaterforeningen for Provinsen samtidig med klagen over FFF også klager over AOFs forestillinger i Åbyhøj. Denne klage førte imidlertid ikke til tiltalerejsning. Der nævntes både i Larsen-Ledets og i Robert Mikkelsens defensorater, at socialdemokratiske organisationer hidtil havde vist film for deres medlemmer, uden at dette er blevet erklæret ulovligt.

Dette spørgsmål vil blive nærmere undersøgt i næste kapitel om statsmagtens og filmbranchens forhold i foreningsforestillinger.

Foretog Socialdemokratiet sig andet for at stoppe den kommunistiske filmvirksomhed? Det kan godt tænkes, at der var et vist samarbejde mellem Socialdemokratiet og Fotorama i bestræbelserne for at stoppe FFF. Fotorama havde længe haft økonomiske interesser i den socialdemokratiske filmvirksomhed. Bl.a. forpagtede Fotorama flere biografer, som socialdemokratiske organisationer havde bevillinger til og under debatten i Demokraten indrømmede Fotoramas direktør, at Fotorama havde assisteret AOF med forevisningsudstyr og film.¹⁶³

På den baggrund kunne det godt se ud som om Biografteaterforningens klage over AOF Åbyhøj kun var et alibi for neutralitet, og at i hvert fald Fotorama og Socialdemokratiet havde en fælles interesse i at begrænse FFFs virksomhed.

Staten og filmbranchen.

Samtidig med at de klagede over foreningsforstillingerne, forsøgte biografteaterforeningerne også generelt at få forbudt foreningsforestillinger gennem en ændring af filmloven, som det fremgik af den allerede omtalte artikel i Århus Stiftstidende af Fotorama-direktøren Oluf Jensen.

Retssagerne mod Foreningen for Filmkultur og Forsøgsscenen blev nøje fulgt i biografteaterforeningenes organ: Biografbladet¹⁶⁴, der også samlede materiale til opbakning af kravet om lovændring:

»Medlemmer har besværet sig over konkurrence fra foreningsforestillinger og spørger om de ikke forhindres(...) Bestyrelsen vil sende Biografkommissionen detaljerede oplysninger om, i hvor stor udstækning foreningsforestillinger finder sted. Medlemmer anmodes om at sende oplysninger derom til undertegnede. Der er dog vel nogen mulighed for at få de nugældende bestemmelser ændrede til fordel for de med skatter og afgifter bebyrdede biografteatre..«

Imidlertid fik biografteaterne kun opfyldt deres krav så langt, at den kollektive medlemsform, som Foreningen for Filmkultur havde praktiseret, blev gjort ulovlig ved dom. Den filmlov, der kom i 1933¹⁶⁵, indeholdt ikke noget forbud mod foreningsforestillinger, men åbnede tværtimod yderligere mulighed derfor. Biografteaterne ønskede kolliderede nemlig med den opvurdering af filmen som kulturel faktor og middel til folkeoplysninger, som var sket i løbet i 20'erne.

Det ny i 1933-loven var, at bevillingshaverne nu blev pålagt et kunstnerisk ansvar, og at monopoldannelser forhindredes ved at bevilling ikke kunne gives til personer, der havde forbindelse med produktion og udlejning - der kunne dog gives dispensation for danske foretagender.

Det kunne nu gives støtte til anskaffelse og produktion af film. Indtægterne fra filmcensuren kunne bruges til anskaffelse og produktion af »oplysnings- og kulturfilm« og fordeltes mellem undervisningsministeriet, handel og industri, og udenrigsministeriet. Dansk Kulturfilm, der oprettedes i 1932 i forventning om lovens gennemførelse, varetoget disse opgaver.

Hvad angik spørgsmålet om foreningsforestillingerne skulle nu ikke blot som tidligere skoler, men også »folkeoplysende sammenslutninger« have adgang til biograferne udenfor normal spilletid, og disse forestillinger skulle kunne fritages for bevillingsafgift.

Denne lov åbnede mulighed for fortsættelse af Socialdemokratiets anvendelse af filmmediet i arbejderoplysningen.

Branchen fik altså ikke gennemført sit krav om forbud mod foreningsforestillinger. Men den havde egne magtmidler, som bestod i at nægte at stille film og forevisningslokaler til rådighed: F.eks. afviste alle biografteaterne at leje deres

biograf ud til foreningsforevisningen af den censurforbudte JØRGENSFESTEN.¹⁶⁶

Staten søgte altså gennem lovgivningen at modarbejde branchens snævre økonomiske interesser til fordel for en bredere anvendelse af filmmediet. Men hvordan kunne FFFs folkeoplysnede arbejde samtidig erklæres ulovligt?

Dette spørgsmål vil jeg forsøge at besvare ved at se på den administrative praksis, der blev etableret overfor de socialdemokratiske filmvisninger:

Osse socialdemokraterne havde konfrontationer med myndighederne i anledning af filmvisningerne. Således spurgte AOF i et spørgeskema til arbejderorganisationerne i 1931: »Har brand eller politimyndighederne beredt filmvisningerne vanskeligheder? Hvilke?« og *Socialisten* omtaler »De mange vanskeligheder, som biograflovgivning, brand-politiforskrifter (...) synes at lægge i vejen...«¹⁶⁷

Som allerede nævnt klagede Biografteaterforeningen også over AOFs forestillinger i Åbyhøj ved Århus, samtidig med klagen over lokalafdelingen af FFF Århus.

Forevisningsrækken bestod af fire film, der vist fra oktober til marts, og programmet var den tyske socialdemokratiske propagandafilm FRI BANE, filmatiseringen af Hauptmanns skuespil VÆVERNE, antikrigsfilmene GIFTGAS og MENNESKER OM SØNDAGEN. Forevisningsrækken blev foromtalt i *Demokraten*¹⁶⁸, hvor det fremgik, at der skulle købes kort samlet til alle forevisninger. Det præciseredes ikke, hvem der kunne købe. Kort kunne købes på forhånd, og de resterende blev solgt ved indgangen.

Af den indkaldte politirapport fremgår det, at billetter kun blev solgt til Fællesorganisationens medlemmer, og at alle blev solgt inden forevisningerne startede. Filmene trådte dette år i stedet for den sædvanlige foredragsrække og de

»er beregnet til at give oplysning og indblik i de nyværende og de tidligere samfundstilstande og de kår, hvorunder arbejderne tidligere har levet, og de kår, som arbejderne nu lever under. Før hver film fremvises bliver der givet en kort redegørelse for, hvad filmen drejer sig om, og hvad den betyder, og hvorfor den er fremstillet.«¹⁶⁹

Hverken politiet eller amtet mente, at forestillingerne var offentlige, men justitsministeriet udbad sig dog nærmere oplysninger om Fællesorganisationen, dens love og medlemstal. Politiet svarede, at Fællesorganisationen bestod af 5 lokale socialdemokratiske foreninger, DSU, DUI, Socialdemokratisk Forening, Sangforeningen Harmonien og Arbejdernes Radioklub med ialt 730 medlemmer.

Den 24-3-31 svarede justitsministeriet politiet og klageren, Biografteaterforeningen for Provinsen, at man ikke mente, at forestillingerne var offentlige. I anledning af en lignende sag i Holstebro, der rejstes på foranledning af den lokale politimester, bad AOF justitsministeriet om klare retningslinjer, som man fik i følgende svar:

»I betragtning af at filmforevisningerne er et led i AOFs øvrige oplysningsarbejde vil man ikke gribe ind, så længe virksomheden ikke udvides. Det henstilles, at adgangskort sælges forinden virksomheden påbegyndes.«¹⁷⁰

Herefter var der etableret en praksis for AOF filmafternes vedkommende, og der er ikke flere sager af den art før 1933-lovens gennemførelse.

Det bemærkes, at mens det lokale politi i Odense gjorde meget ud af at understrege, at FFF udøvede politisk propaganda, ikke blot for Sovjet, men også i det hele taget for arbejderorganisationer, så synes politiet i Åbyhøj at have været fuld af forståelse for at AOF viser film om arbejdernes levevilkår, på trods af at den ene af de viste film, FRI BANE, er en propagandafilm for den organiserede socialdemokratiske arbejderbevægelse.

Det endelige resultat blev, at mens FFFs organisationsform med kollektivt tilknyttede foreninger blev erklæret ulovlig, så blev AOFs model, hvorefter medlemmerne i den allerede etablerede kollektive organisationsform, kunne deltage i filmaftenerne, accepteret.

Det er klart, at denne afgørelse var diskriminerende overfor enhver organisationsdannelse af mindre omfattende karakter end Socialdemokratiet, og at den kom til at virke diskriminerende overfor kommunisternes filmvirksomhed. At denne løsning på problemet: foreningsforevisninger og filmbranche var præcis, hvad socialdemokratiet ønskede, fremgår også af nogle formuleringer i Bomholts *Arbejderkultur* 1932, hvor han skriver om filmen:

»Først i læ af det organiserede forbrug kan der oprettes en filmcentral for udlejning«.

Og senere »Det indtil videre betydningsfuldeste er, at lovgivning og administration ikke lægger hindringer i vejen for en organisatorisk udbygning på demokratiets egen grund...«¹⁷¹

Noter:

1. Neergaard 1960 p. 77
2. Program til FOLKETS VEN
3. Stormklokken december 1923: Arbejderfilm
4. Arbejderbladet 4-11-22
5. POLIKUSJKA Sovjet 1919 instr. Sanin.
6. FFF: A.D. Henriksen: Bemærkninger ved det stiftende møde 12-2-30. Maskinskr.
7. Om IAH og Münzenbergs filmvirksomhed: Sørensen 1980 er den mest samlende fremstilling. Desuden Münzenbergs egne fremstillinger, antologierne: Kuhn m.fl., Erobert den Film. Arbeiterbühne und Film, Film und Volk.
8. Stooss p.17
9. Pedersen 1979
10. DEVOREC I KREPOST Sovjet 1924 instr. Ivanovski
11. POTEMKIN Sovjet 1925 instr. Eisenstein
12. MAT Sovjet 1926 Pudovkin
13. Film kunne indsendes til prøvecensur før de var versionerede til dansk og få en vejledende udtalelse til halv pris.
14. Politiken 20-5-28
15. TRET'JA MESCANSKAJA Sovjet 1926 Instr. Room
16. Statens Filmcensur nr. 6710 20-2-29
17. Arbejderbladet 1-8-24

18. Statens Filmcensur nr. 1851 30-3-25
19. Politikken 25-4-26
20. Statens Filmcensur nr. 2982 8-7-26
21. Aftenposten (Udateret ud klip på Filmmusæet)
22. udateret ud klip på Filmmusæet
23. Berlingske Tidende 17-8-26
24. som note 21
25. Neergaard 1931
26. udateret ud klip på Filmmusæet
27. Arbejderbladet 8-10-26
28. Program til POTEKIN 1926
29. Eisenstein/Tisse: Der Weg des POTEKIN durch die deutsche Zensur - in Eisenstein p. 205 - 6
30. Politiken 1-10-26
31. Program til POTEKIN 1926
32. Arbejderbladet 29-10-26
33. Arbejderbladet 12-11-26
34. Arbejderbladet 11-11-27
35. Arbejderbladet 30-9-27
36. Arbejderbladet 25-5-28
37. Folkefilms organisatoriske forhold fremgår udelukkende af Aktieselskabsregistret.
38. Münzenberg 1931. Om Sverige se Björklun, Norge: Sørensen, England: Hagenkamp, Mac Persson.
39. DAS DOKUMENT VON SHANGHAI Sovj/Ty ? 1928 instr. Blokh
40. ABORT Sovjet 1924 Lemberg/Galkin
41. Præsidiemedlemmerne er nævnt med erhverv i Film-Kurér, men ikke med deres politiske og organisatoriske tilhørsforhold.
42. Harsløf 76 p.132
43. Arbejderbladet 31-1-30
44. Arbejderbladet 3-1-30
45. Arbejderbladet 3-5-29
46. Bloch-Poulsen/Thing p.97
47. Egå p.
48. Bangsmark p.129
49. Nergaard 60 p.120
50. Harsløf 76 p.158
51. KREZZUG DES WEIBES Tyskland 1926 instr. Berger
52. Statens Filmcensur nr. 3661 14-12-26 og Sandfeld p.470
53. Ingen sammenhængende beskrivelse, men se: Mac Person Ivens, Hogenkamp 1976, Traveling 55, 1979 (især om La Sarraz) Sind & Samfund 2/1929
54. Clarté januar 1927
55. Justitsministeriet J2 300¹⁹/30
56. Forsøgscenen 2/7.
57. FFF: A.D. Henriksen: Tale ved det stiftende møde. Stiftelsesdato fremgår kun af dette papir.
58. Program til ABORT
59. som note 57
60. Dom i Kbh.s Byret 5-2-31
61. Film-Kurér nr.
62. Arbejderbladet 18-4-30
63. J2 300¹⁹/30
64. Statens Filmcensur nr. 8152 6-3-30

65. Program til ABORT
66. eller GAMMELT OG NYT/STAROE I NOVOE Sovjet 1929, historie-Eisenstein.
67. SABA Sovjet 1929 instr. Tjiaureli
68. TURKSIB Sovjet 1929 instr. Turin
69. POSLEDNIIJ ATTRAKCION Sovjet 1929 instr. Preobrasjenskaja og Pravof
70. MUTTER KRAUSENS FAHRT INS GLÜCK Tyskland 1929
71. JENSEITS DER STRASSE Tyskland 1929 instr. Mittler
72. RAZDNIK SVAJATOGO IORGENA Sovjet 1930 instr. Protazanov
- 72a DEMONSTRATION Danmark 1932 instr. Voltelen/Knutzon
73. Demokraten 11-1-31
74. Statens Filmcensur nr. 9319 20-2-31
75. J2 10'/31
76. Film-kurér nr.5
77. J2 10'/30
78. Politiken 6-3-31. Citeret efter program til JØRGENSEFESTEN.
79. Groschew I p.174
80. Arbejderbladet 27-2-31
81. Citeret efter program til JØRGENSEFESTEN.
82. Sekretariatet for Teater- og filmkultur. Udskrift af protokol over mødet 12-6-31. Stencil.
83. Film/Scene oktober 1931
84. FFF Spilleplan maj 1932
85. FFF Meddelelser april 1932
86. GOLUBOJ EXPRES Sovjet 1929 instr. Trauberg
 PUTEVKA V ZIZN Sovjet 1931 instr. Ekk
 OKTJABR Sovjet 1927 instr. Eisenstein
 KONEC ST. PETERSBURGA Sovjet 1927 instr. Pudovkin
87. ENTUZIAZM Sovjet 1931 instr. Vertov
88. KUHLE WAMPE Tyskland 1931 instr. Dudow
89. Aktieselskabsregisteret
90. Statens Filmcensur nr.9455 18-4-31
91. Film-Kurér nr. 2 citat
92. Freund/Hanish p.112
93. Film-Kurér nr. 6
94. Ekstra Bladet 23-2-31
95. Der findes et program til filmen fra udlejningsselskabet Kosmo.
96. Arbejderbladet 18-5-32
97. Arbejderbladet 27-5-32
98. Folkefilm Filmfortegnelse 1931/32
99. Bloch-Poulsen/Thing
100. Im Schatten der Maschinen. Tyskl. 1969 instr. Blum
100. a. BLUTMAI 1929 Tyskland 1929 instr. Jutzi
101. Arrangementerne fremgår af annoncer i Arbejderbladet
102. Bloch-Poulsen/Thing p.121
103. DER AFRUSTES. Credits findes ikke.
104. Bloch-Poulsen/Thing p.115
- 104a. KATORGA Sovjet 1928 instr. Raizmann
105. Arbejderbladet 30-10-31
106. Arbejderbladet 23-3-32
107. Om Arbejderkvindernes Oplysningsforening: Caspersen.
108. Arbejderkvindernes oplysningsblad 1/febr. 1930
109. Arbejderkvinden 10/november 1933

110. Arbejderbladet 4-3-34
111. Arbejderbladet 23-2-34
112. Arbejderkvinden 10/november 1933
113. Sandfeld p.345, 418, 442.
114. Film-Kurér nr. 3.
115. FFF Århus Meddelelser 1930/31 og Film-kurér nr.3
116. Bay p.204 og 213
117. FFF Århus Meddelelser 1930/31
118. Dommen i Århus Kriminalret er aftrykt i Ugeskrift for Retsvæsen: Vestre Landsret Domme juni 1931.
119. Oplysningerne om FFF Århus fremgår af Film-Kurér, Meddelelser og Demokraten.
120. Århus Stiftstidende 28-10-30
121. Sandfeld p.76
122. J2 300⁹¹/30. Selve sagen og dermed den originale klage findes ikke i Justitsministeriets arkiv.
Sagen er uddelt på J2 300⁹⁴/30 (om AOF) og J2 300¹⁰³/30 (om FFF Århus), og omtales også i forbindelse med J2 300⁹⁰/30 (om FFF København og Forsøgsscenen). Der findes en afskrift af klagen, hvor afsnittet om FFF er taget ud.
123. Demokraten 25-10-30.
FREI FAHRT Tyskland 1928 instr. Metzner
DIE WEBER Tyskland 1927 instr. Zelznick
GIFTGAS Tysk/Sovjet 1929 instr. Dubson
MENSCHEN AM SONNTAG Tyskland 1929 instr. Wilder m.fl.
124. Fremgår af noteringerne i sagen J2 300⁹⁴/30.
125. Demokraten 20-11-30
126. Demokraten 20-11-30
127. Demokraten 6-12-30
128. Demokraten 7-12-30
129. Demokraten 9-12-30
130. Demokraten 9-1-31
131. Demokraten 5-2-31
132. Demokraten 6-2-31
133. Sørensen p.134
134. Demokraten 24-2-31
135. Demokraten 12-12-30
136. Demokraten 15-12-30
137. Demokraten 26-2-31
138. Demokraten 3-3-31
139. Demokraten 18-3-31
140. Rapport fra Odense Politi i J2 300¹⁰⁴/30
141. Til Fyns Tidende. Gengivet i Biografbladet nr. 1 januar 1931.
142. Film-kurér nr.3
143. J2 300⁹⁰/30
144. Demokraten 11-1-31
145. Arbejderbladet 13-2-31
146. Byretsdommen
147. Demokraten 5-2-31
148. Demokraten 24-2-31
149. Dom i Århus Kriminalret
150. Demokraten 3-3-31
151. Film-Kurér nr.5

152. Forsøgsscenen nr. 17. Marts 1931
153. Ekstrabladet 23-2-31
154. Film-Kurér nr.6
155. Arbejderbladet 16-1-31
- 155a. UNDER DEN GAMLE FANE Danmark 1932 instr. Fønss
156. Socialdemokratisk Forbund. Brev fra Rickardt Lund til Alsing Andersen 21-4-30.
157. AOF Cirkulære. Indkaldelse til møde 18-3-30.
158. Socialisten nr.4 1930 p.104
159. AOF. Er par ord om film ud. (formentlig 1930)
160. AOF Filmkataloger
161. Når Nørrested karakteriserer AOFs filmudbud som liggende tæt på Weltfilms, så er det rigtigt for så vidt som der var mange fællesfilm, men Weltfilm havde langt flere russiske film og udlejede ikke socialdemokratiske film.
162. Brandt m.fl. karakteriserer udviklingen i den socialdemokratiske filmpolitik som et skred fra arbejderkultur til folkefilm og eksemplificerer dette ved at vise forskellen mellem AOF Filmcentral og Dansk Kulturfilm. Men denne udvikling kan også konstateres indenfor AOFs eget repertoire i løbet af 30'erne.
163. Demokraten 12-12-30
164. Biografbladet fra nr.9/1930 til nr.19/1931
165. Lov nr.105 31-3-33
166. Biografbladet nr.16 1931
167. AOF Cirkulærer: AOF Filmcentral. Spørgsmål om film i arbejderorganisationerne 1930/31.168.
Demokraten 25-10-30
169. J2 300⁹⁴/30
170. J.2 300³⁴/31
171. Bomholt p.166 og 167

Kilder og Litteratur.

Fremstillinger

1. Erobert den Film!
Materialien zur Retrospektive: Proletarischer Film - Proletariat im Film. Udg. Freuden der deutscher Kinemathek/NGBK, Berlin 1977
2. Bay, Carl Erik: Socialdemokratiets stilling i den ideologiske debat i mellemkrigstiden, GMT 1973
3. Bloch-Poulsen, Jørgen/Thing, Morten: Danmarks kommunistiske parti 1918-1941, Politisk Revy 1979
4. Bomholt, Julius: Arbejderkultur, København 1932
4. Bondebjerg, Ib/Harsløf, Olav: Arbejderkultur 1924-48, Medusa 1980
5. Brandt, Mariann/Graulund, Jan/Wendt, Dorthe: Socialdemokratisk agitation og propaganda i mellemkrigstiden, Århus 1979
6. Egaa Kristensen, Bent m.fl.: DKP i 30'erne, Aurora 1977
8. Eisenstein, Sergei M: Schriften 2, Hanser/München 1973
9. Freund/Hanish: Mutter Krausens Fahrt ins Glück. Berlin (DDR) 1976
10. Groschew, A. m.fl.: Der sowjetische Film I-II, Berlin (DDR) 1974
11. Harsløf, Olav: Kulturdebat i 20'erne, Medusa 1976
12. Ivens, Joris: The camera and I Berlin, (DDR)

13. Kuhn, G./Tummler, K./Wimmer, W: Film und revolutionäre Arbeiterbewegung in Deutschland 1918-32 I-II, Berlin (DDR) 1975
15. Mac Person (red.): British cinema Traditions of independence, London 1980
16. Münzenberg, Willi: Erobert den Film! Winke aus der Praxis für die Praxis proletarischer Filmpropaganda, Berlin 1925
17. Münzenberg, Willi: Solidarität 10 Jahre, Berlin 1931
18. Neergaard, Ebbe: Hvorfor er filmen sådan?, Monde 1931
19. Neergaard, Ebbe: Historien om dansk film, København 1960
20. Pedersen, Vibeke: Politisk filmcensur, generelle bestemmelser for den danske filmcensur indtil 1940.
21. Pedersen, Vibeke: Politisk filmcensur. Den danske filmcensurs praksis 1914-40. Semesteropgaver. Institut for filmvidenskab, Københavns Universitet 1979
22. Sandfeld, Gunnar: Den stumme scene, København 1966
23. Sørensen, Bjørn: Gry i Norden. Norsk arbejderfilm 1928-40 i internationalt perspektiv, Universitetet i Trondheim 1980

Artikler

1. Bangsmark, Ove: Den revolutionære fagopposition i Danmark 1931-35. i: Årbog for arbejderbevægelsens historie. GMT 6 1976
2. Bjärklund, Eva: Föreningen Arbetarkultur 1926-32 i: Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia. Sth. 6 1976
3. Bønlykke, Jens: DKP 1920-32 i: Årbog for arbejderbevægelsens historie. GMT 5 1975
4. Caspersen, Hanne: Opposition indenfor Kvindeligt Arbejderforbund, 1925-38, i: Årbog for arbejderbevægelsens historie 8, GMT, 1975.
5. Hogenkamp, Bert: Workers film in England i: Sight & Sound. London. Spr. 1976.
6. Nørrested, Carl: Socialdemokratiske propagandafilm i fiktionsform 1928-51. I: Sekvens. Filmvidenskabelig Årbog Kbh. 1979
7. Thollander, L: Till frågan om Willi Münzenberg i: Zenit. Lund 35 1974

Periodica

1. Arbeiterbühne und Film: Berlin 1930-31. Fotografisk optryk med indledning af Richard Weber. Köln 1974
2. Arbejderbladet: København 1922-34
3. Biografbladet: København 1928-33
4. Clarté: København 1926-27
5. Demokraten: Århus 1930-31
6. Film/Scene: København 1931/32
7. Film und Volk: Berlin 1928-30. Fotografisk optryk med indledning af Richard Weber. København 1975
8. Film-Kurér: København 1930-31
9. Forsøgsscenen: København 1929-31
10. Kvindernes Oplysningsblad København 1925-29
Arbejderkvindernes Oplysningsblad 1929-33
Arbejderkvinden 1933-34
11. Monde: København 1928-31
12. Plan: København 1932-35
13. Sind & Samfund: København 1927-34
14. Socialisten: København 1930-34
15. Stormklokken: København 1923-24
16. Travelling nr. 55: Lausanne 1979
17. Vi Gymnasiaster: København 1929-33

Arkivmateriale

AOF: Filmkataloger 1931-39
Et par ord om film u.d.
Cirkulærer 1930-31 (ABA 37.8)

Folkofilm. Filmsfortegnelse nr. 1 1931/32
Program til SHANGHAI u.d. - ABORT u.d. - MUTTER
KRAUSE u.d. - JØRGENSEFESTEN u.d.
Registreringer 1930-33: Aktieselskabsregistret nr. 10.846

Foreningen for Filmkultur. København
Meddelelser:

april 1930 I
april 1930 II
nov. 1931
dec. 1931
jan. 1932
feb. 1932
april 1932
maj 1932
5-6-31 Stencil
Love 27-5-31
A.D. Henriksen: Bemærkninger ved det stiftende møde 12-2-30. Maskinskr.

Århus. Meddelelser 1930-31

Odense. Love 16-11-30
Meddelelser dec. 1930

Esbjerg. Meddelelser apr. 1931
Spilleplan sept-dec 1931

Justitsministeriet. Journalsager 1929-33

Sekretariatet for Teater og Filmkultur. Udskrift af protokol fra stiftende møde 12-6-31. Stencil.

Statens filmcensur. Censurkort 1922-33

Socialdemokratisk Forbund. Rickardt Lund brev til Alsing Andersen dateret 21-4-30.

Zusammenfassung

Die Internationale kommunistische Filmbewegung in den 20'er und 30'er Jahren hatte auch die Filmpolitik der dänischen Kommunisten influert. Im Jahre 1930 gründete einzelne mitglieder der DKP eine Gesellschaft für Filmverleih, FOLKEFILM, als Filiale der deutsche IAH-Gesellschaft Weltfilm. FOLKEFILM, die niemals seine politische Zuhörigkeit veröffentlichte, verlieh 1930-33 den dänischen Arbeiterorganisationen sowjetische und deutsche kommunistische Filme. FOLKEFILM produzierte 1932 die erste kommunistische Film - die erste 16 mm

Film der dänische Arbeiterbewegung (eine Film über die 1. Mai Demonstration der Kommunisten). Die Filme von FOLKEFILM wurde erstens in die zwei Publikumsorganisationen mit Angehörigkeit der DKP vorgeführt: *Forsøgsscenen* (Die Experimental-Bühne) war eine Theater und Filmorganisation von Intellektuellen und Unabhängige der kommunistische Gruppe *Monde Foreningen for Filmskultur* (FFF) war von kommunistischen Künstlern und Organisationsleuten gegründet. Die Erste, in 1929 gegründet, blieb eine intellektuelle Organisation, wo man die »Film als Kunst« diskutierte. Die Andere, in 1930 gegründet, sah die Verbreitung der kommunistischen Filme zu den dänischen Arbeitern, als ihre wichtigste Aufgabe. Ausserdem kritisierte sie die dänische statsliche Filmpolitik, die diese Verbreitung verhinderte: Die Kinokonzessionsssystem, die Filmzensur und die Macht der Filmverleiher.

Mehrere sowjetische Stumfilme wurde in den 20'er Jahren von dänische Kinos gezeigt, aber meistens mit wenig Publikumserfolg (nicht künstlerlich). Andere wurde zensurverboten oder nach Anspruch der Zensur wesentlich verändert.

FFF organisierte oft mehrmals in der Woche Filmabende im rahmen der Vereinigung wobei auch Zensurverbotene und nicht zensurierte Filme legal gezeigt werden konnte. Gewerkschaften, Studentorganisationen und Abstinenzvereine waren kollektiv angeschlossen. Die verhältnismässig grösste Umfang hatte FFF in die Provinzstädte Aarhus und Odense.

Die Polizei hatte von Anfang an eine Auge auf die Vereinigung in Kopenhagen gehabt, aber erstens mit der Verbreitung in die Provinz wurde auf Anregung der Kinobesitzverein ein Prozess gegen FFF angelegt. Es wurde behauptet, dass sie ein Wettbewerbs zu den Kinos war, die doch Konzessionssteuer und Lustbarkeitssteuer bezahlen müssten. 1931 wurde es FFF in Kopenhagen und Aarhus verboten andere Organisationen anzuschliessen und mit einander zusammen zu arbeiten, und ein grösseres Mitgliedbeitrag wurde erfordert. FFF arbeitete noch ein Jahr weiter aber mit viel weniger Aktivität und Kulturkritik.

Auch die Sozialdemokraten, die örtlich mit FFF zusammengearbeitet hatte, wollte die Einfluss der kommunistischen Filme auf die dänischen Arbeitern verhindern. Als Regierungspartei und wegen verbindungen mit der Kinobranche konnte die Sozialdemokratie unverhindert das Prozess gegen die FFF laufen lassen und zugleich ihre eigenen Filmveranstaltungen ausbauen. Als direkte Gegenmassnahme gründete die Sozialdemokraten ihre eigene Verleih: AOF Filmcentral, die deutsche SPD-Filme und ein auswahl von Sowjetfilme verlieh. Während die Struktur von FFF verboten wurde, konnte die Filme von AOF im Rahmen der weitverzweigte sozialdemokratische Organisationssystem gezeigt werden.

FFF und FOLKEFILM, die in praxis eine Einheit ausmachte, fungierte in eine kurze Periode als eine Gegenöffentlichkeit: Sie kritisierte die statsliche Filmpolitik und die kommerzielle Kinos, und versuchte ein Alternativ aufzubauen, alle Zweige umfassend: Distribution, Konsumtion und auch Produktion sowohl als Kritik. FFF wolte viel mehr als nur politisches Propaganda treiben. Die kurze Lebenszeit dieses Gegenöffentlichkeit hatte mehrere Ursachen: Ausser dem äussere Gegenstand auch innere Schwächen: 1. DKP interessierte sich meistens für die Filmpolitik als eine Möglichkeit die Sozialdemokraten zu kritisieren 2. Die starke Abhängigkeit von die deutsche Filmorganisationen, die auch zu dieser Zeit grosse politische und ökonomische Schwierigkeiten hatten.

Hører arbejdersport fortiden til?

- et forsøg på at afdække nogle af sportens udviklingstendenser for forskellige sociale lag.

*Af Kelvin Baadsgaard, Leif Emerik, Jann Hansen,
Hans Henrik Hansen, Uffe Petersen og Per Alex Sørensen.*

Sport er en vigtig bestanddel i mange menneskers hverdagliv. I deres livsmåde.

I Socialforskningsinstituttets store fritidsundersøgelse fra 1975¹ angiver ca. 1/3 af den voksne befolkning, at den dyrker sport. I 1974 angav op mod 3/4 af de 14-15 årige i Silkeborg kommune², at de dyrker sport, og i den seneste danske undersøgelse af 9-12 åriges adfærd³, viser det sig at ca. 85% af de 9-12 årige dyrker sport, og over 90% ser sport i TV.

Sporten er en del af vor kultur. Et område for udvikling af færdigheder og for udvikling af sociale relationer, men er den også en del af en arbejderkultur? Findes der specifikke måder at dyrke sport på og specifikke måder at konsumere sport på, som er karakteristiske for arbejderklassen?

Arbejdersportens historie i Danmark følger i store træk de udviklingsfaser for den danske arbejderkulturs historie, som Svend Aage Andersen opstiller i sin indlende artikel i denne årbog. Før midten af 1880'erne stod arbejderklassen uden for idrætslige sammenhænge. De første arbejderidrætsklubber dannedes fra dette tidspunkt (Arbejdernes Bicycle Club (ABC) dannedes i 1894, Arbejdernes Idræts klub (AIK), København 1895) AIA, Århus, i 1918 og AIK, Aalborg, i 1919.

I arbejderidrætsklubberne var der ansatser til en arbejderkultur, både fordi man forsøgte at danne et alternativt socialt udfoldelsesrum forbeholdt arbejdere, og fordi man i nogle af klubberne forsøgte at lægge vægt på andre sider af sporten end det konkurrerende Dansk Idrætsforbund.

»Vi ser ikke Cykelsportens Ideal i at jage afsted på selvmorderisk vis, således som det sker i de andre Foreninger«⁴

I 1929 samledes arbejderidrætsklubberne i Dansk Arbejderidrætsforbund (DAI), som tilsluttede sig Sozialistische Arbeiter Sport Internationale (SA-SI). DAI blev imidlertid aldrig til noget reelt alternativ til DIF. De største arbejderidrætsklubber var medlem både af DAI og DIF og meldte sig ud af DAI, da det kom til et brud mellem de to forbund i 1931. Antallet af aktive idrætsudøvere i DAI oversteg på intet tidspunkt 8000 mens DIF i midten af 30'erne havde henved 100.000 medlemmer.

Fra midten af 30'erne nærmede DAI sig mere og mere DIF og blev fra 1943 optaget som specialforbund i DIF.

Omend der således var ansatser til en arbejdersport, som stod i modsætning til det borgerligt dominerede Dansk Idræts Forbund, blev det ved ansatserne. Bl.a. fordi de største arbejderidrætsklubber stort set fungerede som almindelige »rene« idrætsklubber på DIF's betingelser, og fordi Socialdemokratiet ikke støttede de forsøg, der var på at bryde med DIF (før man i 1929 af frygt for at kommunisterne skulle organisere arbejderidrætsklubberne i Rote Sport Internationale (RSI) måtte danne DAI)⁵

Nu behøver en evt. arbejderspotskultur jo ikke kun at være knyttet til specielle arbejderidrætsklubber under fælles ledelse i DAI. Der findes givetvis arbejderkulturelle ansatser blandt de aktive i sportsklubber, som ligger i arbejderkvarterer og blandt disse klubbers tilhængere.

Der findes imidlertid ikke danske undersøgelser, som tager fat på dette felt. Niels Kayser Nielsen slår i Den jyske Historiker nr. 19-20⁶ til lyd for at den engelske kulturmarxismes forskningsmetoder tages i anvendelse også i danske sportskulturanalyser. Vi kan kun tilslutte os synspunktet: der mangler kvalitative analyser, som beskriver hvordan sporten har været og er en del af hverdagen. En slags sportsforskningens Dag Solstad eller Hans-Jørgen Nielsen.⁷

Men selv om sådanne ansatser måske kan findes også i dag, vil vi i det følgende forsøge at redegøre for hvordan den generelle udvikling inden for sporten, og i det samfund hvor sporten er integreret, bevæger sig i forhold til de sociale klasser.

Og det er efter vor mening ikke en udvikling mod en sport i arbejderklassens interesse endsige med arbejderkulturelle elementer.

Vi vil for det første se på den aktive sportsudøvelse, for det andet vil vi se på det passive konsum af sport, og for det tredje vil vi se på den sportsideologi, som kommer til udtryk gennem statsapparaternes tiltag. For det fjerde vil vi runde af med et bud på, hvad der kunne stilles op med nogle af de problemer, som artiklen rejser.

Først nogle problemer:

Det foreliggende statistiske materiale⁸ er kun i ringe udstrækning velegnet til belysning af forskellige sociale klassers aktive og passive sportskonsum. Det hænger bl.a. sammen med, at de foreliggende danske undersøgelser alle benytter sig af Socialforskningsinstituttets opdeling på socialgrupper.⁹ Der findes en del undersøgelser af sportskonsumet i Vesttyskland, men det være betænkeligt uden videre at overføre disse undersøgelsesresultater på danske forhold.

Endvidere gælder det, at fx. den danske arbejderidræt i stigende omfang i efterkrigstiden er blevet *afideologiseret* samtidig med, at såvel det aktive som det passive sportskonsum efterhånden er indføjjet i hele det medieindustrielle kompleks som en underholdningsform, der kan være *overgribende* i forhold til klassespecifikke former for sportskonsum.

Det betyder, at vi kun kan nærme os problemstillingen i arbejderklassens

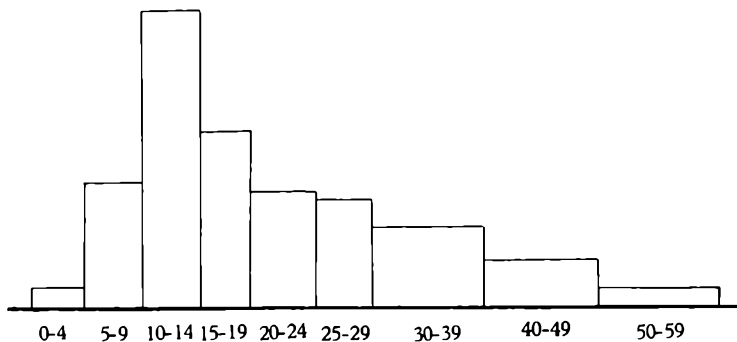
idrætskonsum, fordi de konkrete undersøgelser er uspecifikke i forhold til arbejderklassen, og fordi de mere analytisk og teoretisk profilerede tyske undersøgelser tenderer mod at lade sig fange ind af den almengørelse, som det medieindustrielle kompleks afsætter.

Det der mangler er en undersøgelse af forskydningerne i den danske klassestruktur i efterkrigstiden og i sammenhæng hermed en analyse af sports- og medieindustriens indføjeing i de bevidsthedsformer, som den sociale struktur betinger. Først derigennem ville der kunne siges noget om de klassespecifikke evt. ikke-klassespecifikke træk ved sportskonsumet i et kapitalistisk samfund.

Alligevel vil vi prøve tilnærmelsesvist at indkredse problemstillingen så godt det kan lade sig gøre ud fra det foreliggende materiale.

Hvem dyrker idræt - og hvilke påvirkninger møder den aktive idrætsudøver.

Lad os begynde med at se på, hvem det er, som dyrker idræt. Et samlet overblik over den aldersmæssige fordeling af medlemmerne idrætsforeningerne i Ringsted kommune ser således ud:



Kilde: Idræt i Ringsted - en undersøgelse af den organiserede idræt i Ringsted kommune.

Billedet fra Ringsted kommune er typisk for aldersfordelingen blandt idrætsforeningsmedlemmer.

Deltagelse i klubidræt er altså langt størst for de 10-14 årige, hvorefter der sker et forholdsvis kraftigt frafald.

Lad os endvidere se på den sociale fordeling inden dette frafald sker, og på hvor stor en del der dyrker idræt uden at være organiseret i en klub.

En gruppe ved Psykologisk Institut ved Århus Universitet gennemførte i 1974 en undersøgelse med det formål at totalbeskrive en hel års generation unge mennesker: de 14-15 årige i Silkeborg kommune.¹⁰

Opdeles de aktive i socialgrupper, ser det således ud:

Oversigt over hvor stor en %-del af de unge aktive, som er medlem/ikke medlem af en idrætsklub, og hvor stor %-del der dyrker konkurrenceidræt vinter og sommer fordelt efter faders socialgruppetilhørsforhold.

	<i>Aktive</i>					
	Medl. af idrætskl.	ikke-medl. af idrætskl.	ialt	delt.i konkurr.		rand ford
				v.	s.	
Faders socialgr.						
Socialgr. I	41	46	87	35	50	7
Socialgr. II	44	36	80	37	41	10
Socialgr. III	45	30	75	41	43	25
Socialgr. IV	46	23	69	38	40	30
Socialgr. V	39	30	70	29	34	20
Andet/uoplyst	32	43	75	32	24	5
% af alle	43,3	30,4	73,7	36,3	38,5	100
N	266	187	453	223	237	615

Af tabellen kan trækkes nogle tendenser ud:

- at der er en meget stor %-del af denne aldersgruppe, som dyrker idræt: her næsten 74%
- at børn af forældre fra de laveste socialgrupper er svagt underrepræsenteret i den organiserede idræt, og at de i mindre omfang deltager i konkurrence (et tydeligere billede var kommet frem, hvis f.eks. børn af ufaglærte arbejdere var valgt ud)
- at kun ca. halvdelen af de aktive deltager i konkurrencer
- at 3 af 7 aktive ikke er organiseret i en idrætsklub.

Hvad er det, som gør idrætten så attraktiv for unge op til 14-15 årsalderen?¹¹

For at finde ud af det vil vi kort se på børns hverdagsliv. I *skolen* går størstedelen af tiden med at sidde stille (så vidt muligt) og indlære teoretisk stof. Samtidig er der en indbyrdes konkurrence om at få de bedste karakterer og om lærerens gunst. For dem, som klarer dette spil, er skolegangen vel til at holde ud. For mange (og især børn fra de lavere sociale lag) er skolen ensbetydende med daglige nederlag og ulykkelighed i undervisningssituationen. *Fritiden* tilbringes måske på institution, ved TV-kiggeri eller ved andre former for konsum. En mindre og mindre del af fritiden går med leg med andre børn (og med voksne). Dels fordi massemedierne vinder frem, dels fordi de voksnes arbejdsituation ofte vanskeliggør kontakten med børnene.

Vi har samtidig en forholdsvis veldokumenteret viden¹² om, at det er afgørende for barnet:

- at udvikle evnerne til social og følelsesmæssig kontakt (evnerne til at sætte sig ind i andres situation)
- at udvikle egne færdigheder.

Denne udvikling foregår i høj grad i situationer, hvor man på lige fod og sammen med andre fremstiller materielle genstande, som dækker et behov i samfundet. Derved opnår man for det første konkret at kunne måle sin egen færdighedsudvikling ved betragtning af den fremstillede genstand, for det andet at lære samarbejde med andre under fremstillingen, for det tredje at få andres vurdering af ens færdighed (gennem den fremstillede genstand) og vel at mærke en vurdering som, når den kommer fra dem man har samarbejdet med, bliver givet ud fra et virkelighedsbillede og med et sprog, som man kender, og for det fjerde at føle sig som en del af en større samfundsmæssig helhed, fordi den fremstillede genstand dækker et samfundsmæssigt behov.

I voksenverdenen vil eksempler på sådanne situationer kunne være en snedkers fremstilling af en vanskelig håndværksmæssig detalje - som lykkes, og som anerkendes, eller madlavning hvor man på den ene side kan vurdere arbejdsresultatet selv og på den anden side få reaktioner fra dem, man har lavet maden sammen med, og dem der spiser maden.

Det drejer sig med andre ord om medvirken ved fremstilling af brugsværdier i arbejdsituationer som kræver selvstændighed, varierer, kræver kvalifikationer og udvikler kvalifikationer og som er overskuelig bl.a. i kraft af den fremstillede genstands overskuelighed og i kraft af at fremstilleren selv tilrettelægger processen.

Børn *kunne* opleve en sådan fremstilling af brugsværdier gennem børnearbejde (arbejdet skal her forstås som ovennævnte fremstilling af brugsværdier), gennem skolen, gennem arbejde sammen med forældrene eller de kunne efterligne situationerne gennem leg med andre børn.

I vores samfund har børn imidlertid ikke nogen praktisk funktion. De er

ikke nødvendige, hverken som arbejdskraft eller til at overtage forældrenes livsværk eller passe forældrene, når de bliver gamle. Og forældrene har ikke tid til at lave noget sammen med dem.

Den mindst ressourcekrævende »løsning« for forældrene er at erstatte egen indsats med konsum (TV, tegneserier, tøj, etc.)

Hverken skolen eller forældrene kan honorere børns behov for social og færdighedsmæssig udvikling. Det har idrætten derimod nogle muligheder for.

Igennem idrætsudøvelsen fremstilles ganske vist ikke direkte en genstand, men man udfører en præstation, hvorved man kan iagttage at egne færdigheder udvikles og opleve at ens »produkt« anvendes af andre. Man oplever med andre ord sig selv i et socialt fællesskab.

Idrætten kræver selvstændighed, varierer, kræver kvalifikationer og udvikler kvalifikationer, og den virker overskuelig. Dertil kommer, at idrætten virker dragende (fascinerende) bl.a. fordi forløbet og udfaldet er uforudsigeligt, og idrætten giver mulighed for kropskontakt og fysisk udfoldelse. Derfor er idrætten blevet så populær i takt med at behovene for social og færdighedsmæssig udvikling ikke opfyldes i den øvrige hverdag (og i takt med den øvrige hverdags stigende forudsigelighed og reducerede kropsudfoldelse).

Hvorfor er så ikke alle medlem af en idrætsklub?

Det er under halvdelen af børnene op til 14-15 års alderen, som er medlem af en idrætsklub, og dette mener vi har to hovedårsager. For det første er der en tærskel som skal overvindes, før man melder sig i en klub. Tilskyndelsen dertil kommer ofte fra skolelærere, forældre og kammerater. For børn fra de lavere sociale lag er tilskyndelsen fra forældrene imidlertid mindst kraftig (bl.a. fordi færre af forældrene selv har dyrket idræt).

For det andet er de normer, børnene møder i idrætsklubben ofte de samme som f.eks. i skolen. Det drejer sig om at blive nr. 1. Derfor vil start i en idrætsklub for en del være forbundet med personlige nederlag. Der skal så igen støtte fra forældre, m.fl. til, for at barnet bliver i klubben. Også her er støtten mindst fra hjem fra lavere sociale lag.

Vi kan groft sige, at aktivitetstærsklen ikke overvindes fordi de tilstrækkelige ressourcer ikke findes i det sociale miljø. Hvem fanden har kræfter til at tage sig af ungens problemer efter 8-10 timers monotont arbejde.

Kulturelle påvirkninger i idrætsklubberne.

Nu er der andre normer og regler i idrætsklubberne end dem, der udspringer af præstationskravene.

Lad os derfor stikordsmæssigt forsøge at skyde os ind på, hvad det er for et kulturelt miljø, der eksisterer i en idrætsklub, og de krav der stilles. Nogle af de ord som går igen ved beskrivelser af idrættsmiljøer er: konkurrence, sammenlignelighed, fair play, disciplin, folkelighed, puritanisme, adskillelse mel-

lem kønnene, ceremonier, autoritetstro, kammeratskab, medbestemmelse, systematisering, professionalisering.

Ildrættens normer svarer nøje til de normer, som hersker i det omgivende samfund.

Feudaltidens idræt var præget af ydre normer og ceremonier, som understregede feudalherrens magt.

Samtidig med handelskapitalens opstigen kommer også begreber som fair play og puritanisme ind i idrætten.

Sammen med bøndernes opgør med godsejere og officerer kommer den folkelige idræt (f.eks. Lings gymnastik med en folkelig grundskoling som formål).

Endelig modsvares den moderne sport af den industrielle produktion under kapitalismen, hvor konkurrence (på bekostning af andre) og grænseløs rekordjagt er dominerende.¹³

De normer, som er gældende i idrætten i dag, består således både af en arv fra tidligere epoker (ceremonier, puritanisme, fair play og til dels også folkelighed og medbestemmelse) og normer, som svarer til det senkapitalistiske samfund (systematisering, professionalisering).

Arven fra de tidligere epoker er naturligvis fortsat medbestemmende for de kulturelle påvirkninger, som medlemmerne udsættes for i idrætsklubberne, men i en analyse af i hvilken retning idrætten bevæger sig i dag (eller bliver bevæget) er den afgørende faktor samspillet med den kapitalistiske produktion. Det giver sig følgende udslag.¹⁴:

Sporten sælges som underholdning og tilpasses underholdningsformen (jvf. f.eks. den amerikanske form for europæisk fodbold). For at blive afsat som underholdning må idrætten vise sig fra sin forbrugervenlige side. Idrætten bliver *visualiseret*.

Sportsrekvisitterne sælges som varer. Idrætten bliver investeringsobjekt for erhvervslivet og sportsstjerner anvendes som reklameobjekter (som sandwichmænd eller som beviser for produktets fortræffelighed). Idrætten *commercialiseres*.

Sejr for enhver pris bliver det overordnede princip.

Især det sidste er interessant for de kulturelle påvirkninger i en idrætsklub. Konsekvent fulgt op betyder det nemlig, at der skal ske en udvælgelse af og satsning på de bedste så tidligt som muligt, at træningen skal systematiseres, at disciplinen hos spillerne skal udvikles (så langt at man f.eks. begår bevidste ulovligheder), og at der skal investeres i de bedste rekvisitter. Der sker med andre ord en *professionalisering* af idrætten, som giver sig udslag i ændringer i organisationsformerne i klubberne (i retning af mere magt til ledere, som ved noget om management og effektiv organisationsopbygning), flere uddannede trænere med sport som levebrød, videnskabelig forskning i træningssystemer, rekvisitter og biologiske hjælpemidler samt flere hel- og halvprofessionelle sportsudøvere.

Og der sker en *instrumentalisering* i selve idrætsudøvelsen, hvor udøveren

bliver instrument for træner/ledere med det formål at få skabt eliteidrætsfolk.

En sådan udvikling har været i gang længe f.eks. inden for dansk fodbold, hvor der inden for de sidste 10 år er oprettet eliteturneringer for juniorer, drenge og endnu yngre årgange, og hvor talenter helt ned til 10 årsalderen kapres af de største klubber.

Der sker også en instrumentalisering af sporten som sådan. Sporten anvendes som politisk instrument, som beskæftigelsesterapi i fritiden, som kompensation for en utilfredsstillende arbejdssituation og som sygdomsforebyggelse.

15



Billedet viser en tysk 1. divisionsspiller Ewald Lienen, Arminia Bielefeld, som angiveligt blev fældet af en modspiller, fordi dennes træner gav ordre dertil. (Foto: Kicker).

Frafaldet ved 15 årsalderen

Hvis børnene har meldt sig ind i en idrætsklub for at opleve socialt fællesskab og for at opøve udviklingen af egne færdigheder og egen selvtillid, er ovenstående ikke just fremmede for at de fortsætter. Især vil der for drengenes vedkommende ske et frafald omkring puperteten fordi:

- man har behov for selvstændiggørelse, men udsættes for umyndiggørelse gennem en instrumental klubtræning
- interessen for det andet køn vækkes, men kan ofte ikke imødekommes i idrætsklubberne
- man har behov for at iagttage egen færdighedsudvikling, men må i stedet konstatere, at man p.g.a. den fysiske udvikling bliver klodset
- man er ekstra sårbar over for nederlag og udsættes for en hård udvælgelsesproces

Især det sidste mener vi er afgørende. En norsk undersøgelse¹⁶ viser, at en meget stor del af de unge, som ikke er aktive, egentlig gerne ville dyrke idræt. Årsagen til at de ikke gør det skyldes i 75% af tilfældene angst for nederlag.

Frafaldet ved puberteten går hårdest ud over børn, som i forvejen ofte er tabere andre steder (de fysisk og psykisk svage) og ofte børn fra arbejderhjem.

En anden årsag til at frafaldet har social slagside er omkostningerne ved idrætsdyrkelsen. Idrætsudstyrsmarkedet er blevet gennemkommercialiseret og monopoliseret med kolossale prisstigninger til følge.

Ovenstående kan illustreres ved følgende skema over de aktive 15-24 årige i Ringsted kommune(1980)¹⁷:

Tabel 2: Oversigt over, hvor stor en del af de aktive 15 - 24 årige i Ringsted kommune som dyrker organiseret konkurrenceidræt, organiseret breddeidræt og uorganiseret idræt.

	Aktive			
	organiseret konkurrence	organiseret breddeidræt	uorganiseret idræt	
Socialgruppe				
I +II	54	33	71	24
III	47	41	83	29
IV	34	33	54	39
V	35	23	69	27
Total	42	33	68	119

Ved læsning af tabellen skal man være opmærksom på, at der principielt har kunnet svares ja til aktivitet i alle 3 kategorier på én gang.

Nu skal man naturligvis være lidt forsigtig med at sammenligne tabel 1 og tabel 2, da det drejer sig om undersøgelser foretaget med 6 års mellemrum og 2 forskellige steder. Men tendensen er

- at der er færre blandt de 15-24 årige, som dyrker sport. 52% i Ringsted i 1980 mod 74% af de 14-15 årige i Silkeborg i 1974.
- at der er større social spredning for de 15-24 årige end for de 14-15 årige.

Klassemæssige forskelle og forskelle på frafald mellem idrætsgrene.

Nu er, som det måske indirekte er fremgået af ovenstående, frafaldet ikke lige stort inden for alle idrætsgrene. Idrætsgrene, hvor man selv kan bestemme (som f.eks. badminton) er ikke så hårdt ramt, og idrætsgrene, hvor den fysiske udfoldelse er det dominerende (boksning, brydning og vægtløftning) har tidligere typisk været idrætsgrene, hvor der var overrepræsentation fra de laveste sociale lag. Dette billede er sandsynligvis ved at være udvisket. Der findes imidlertid ikke statistisk materiale, som kan be- eller afkræfte dette.

De voksnes idrætsudøvelse

For de voksne idrætsudøvere ser tallene således ud:

Tabel 3: Oversigt over, hvor stor en %-del af de aktive 25-64 årige i Ringsted kommune, som dyrker organiseret konkurrenceidræt, organiseret breddeidræt og uorganiseret idræt.

	Aktive			
	organiseret konkurrence	organiseret breddeidræt	uorganiseret idræt	
Socialgruppe				
I	27	16	74	29
II	16	24	64	64
III	11	19	46	111
IV	11	20	38	120
V	2	11	32	67
Total	12	19	46	392

Her er de sociale forskelle altså endnu mere udpræget. Dette skyldes dels de tidligere omtalte udskilningsmekanismer, dels at der nu kommer en ny gruppe til: motionisterne. Motionisterne er typisk rekrutteret fra de øverste sociale lag og mellemlagene, hvor man har behov for motion fra kontorjobbet og overskud til at komme i gang. Hvorimod hårdt legemligt arbejde giver mindre fysisk og psykisk overskud til at være idrætsaktiv.

Idræt som reproduktion af arbejdskraften

Foruden de direkte muligheder for at skabe profit gennem showsport og salg af idrætsrekvisitter får industrikapitalen indirekte glæde af idrætten gennem reproduktion af arbejdskraften. Det der normalt fremhæves er den *fysiske* reproduktion. At arbejdskraftens fysiske ydeevne (udholdenhed, kraft, sundhed) reproduceres.¹⁹

Vi mener ikke, dette er det væsentligste. For det første fordi fysisk nedslidning på arbejdet næppe for alvor kan afhjælpes gennem idræt, og for det andet fordi de fysiske præstationer bliver mindre og mindre afgørende i takt med automatiseringen.

Derimod er idrætten væsentlig for den *psykiske* reproduktion. Som middel mod stress (som overvejende har psykiske årsager) og som afveksling og underholdning i en hverdag, som udtømmes for oplevelser og socialt samvær.

Disciplinering af arbejdskraften

Endelig medvirker idrætten til en disciplinering af arbejdskraften, fordi de procesafhængige kvalifikationer fremelskes. D.v.s. kvalifikationer, som ikke er bundet til et bestemt produktionsudstyr, men som generelt kvalificerer (disciplinerer) arbejdskraften til den kapitalistiske produktionsproces. F.eks. flid, udholdenhed, punktlighed, pålidenhed, fordringsløshed.

De konsumerende passive²⁰.

I løbet af 60'erne og 70'erne har sporten antaget karakter af at være et konsumobjekt. Dette står i modsætning til den oprindelige »udformning« af sporten som en social bevægelse med et vist (politisk) indhold.

Sportsforbrug kan principielt deles i 2 typer, der er kvalitativt forskellige:

1. Forbrug af *sportsbegivenheder*, d.v.s. interessen for nationale og internationale sportsbegivenheder, som principielt kan deles i to underkategorier: a) det direkte forbrug (overværelse af stævner, konkurrencer etc.) og b) det indirekte forbrug (formidlingen af sportsbegivenheder via massemedierne.
2. Forbrug af *sportsvarer*, d.v.s. forbrug af udstyr, redskaber o.lign. forbundet med sportsudøvelsen. Denne form for forbrug er ganske vist ikke et egentlig sportsforbrug, men et forbrug med snæver tilknytning til, hvad der normalt betragtes som sport.²¹

Forbrug af sportsbegivenheder.

Forbruget af sportsbegivenheder har skiftet karakter, derved at flere og flere overgår fra direkte til indirekte forbrug. Dette hænger selvfølgelig nøje sammen med udbredelsen af det eneste medie, der kan erstatte den direkte idrætsoplevelses aktualitet, visuelle og auditive indtryk, nemlig fjernsynet. I Danmark falder sportens »gennembrud« i TV sammen med De olympiske Lege i Rom i 1960, hvor sportens sendetid i løbet af 2 år blev mere end 3-doblet. Takket være denne udvikling blev sporten etableret som en del af underholdningsindustrien.

Med denne udviklingstendens må sportsarrangørerne tage mere og mere

hensyn til fjernsynets tilstedeværelse: Boksekampen mellem Muhammed Ali og George Foreman i Kinshasa fandt sted kl. 3 om natten af hensyn til de amerikanske fjernsynskiggere; nogle af kampene ved fodbold-VM i Mexico 1970 fandt sted kl. 12, hvor varmen på disse breddegrader er trykkende, fordi det skulle passe med den bedste sendetid i Europa. At fjernsynets tilstedeværelse også kan gå ud over den korrekt sportslige afvikling af et VM i fodbold, der er at betragte som den næststørste sportsbegivenhed på denne jord (kun sommer-OL er større), fik man et bevis på i Argentina i 1978: Her blev Argentinas kampe spillet senere end de øvrige kampe på den samme dag af hensyn til tilskuertallene til disse kampe, og dette princip blev fastholdt også i den sidste runde i mellemrunden, hvor Argentina havde åbenlys fordel af at kende Brasiliens resultat i forvejen.

Men også selve *opfattelsen* af sporten bliver påvirket ved fjernsynets dukken-op på scenen.

I modsætning til andre TV-underholdningsformer (film og krimier) er sportskampene ikke bygget op i afsnit, der er indbyrdes afhængige og derfor hver for sig uundværlige. F.eks. kulminerer en fodboldkamp ikke nødvendigvis til sidst. Dette betyder, at man udmærket kan beskære en fodboldkamp, når den skal vises i TV (jvf. søndagens sport).

»Det er kendetegnende for sportsreportagen, omend man ikke mere lægger mærke til det på grund af den daglige gentagelse, at den kun bringer udsnit, bortset fra vigtige begivenheder og sportskampe. Det, der bliver gengivet, er ikke altid et repræsentativt, typisk udsnit, men derimod *de mest interessante passager*.«²²

TV-mediet dynamiserer og dramatiserer altså sportskonkurrencerne, således at de kommer til at tage sig mere forbrugervenlige ud. En dansk TV-fodboldkigger, der for første gang vover sig ud på en dansk fodboldstadion, må få sig en ordentlig overraskelse, når han opdager, at spillet indeholder andet end mål, store chancer, brændte straffespark, udvisninger o.lign.

Men selv når man sender en sportskamp direkte, tager man den dynamiserende og dramatiserende effekt »i brug« hvis sporten ikke viser sig fra TV-venlig side. F.eks. ser man tit under vinterens engelske TV-tipskampe, at BBC's og ITV's producere, der i parantes bemærket må regnes blandt de mest erfarne TV-sportsproducere i verden, kompenserer for et udramatisk og ikke særligt spændende forløb af en kamp med hurtige kameraskift, nærbilleder af fødder og ben i fuldt løb o.s.v.

»Et er fuldstændig klart. Tingene bliver vist langt mere intensivt og koncentreret i fjernsynet. Det, der bliver filmet, bliver jo ophedet og intensiveret efter alle kunstens regler, netop for at fange opmærksomheden. Og det i så høj grad, at *man næsten ikke længere selv er i stand til at iagttage, at søge, at opdage*. Det virkelige liv er noget mere normalt, mere almindeligt end koncentratet på billedskærmen.«²³

Fjernsynet serverer altså et billede af sporten for fjernseerne, som adskiller sig en del fra virkeligheden.

Et andet karakteristikon ved fjernsynsmediet er, at det er *allestedsnærværende*.



Det øverste billede viser AaB mod Frem Saksøbing i 1962 (2. division). Det nederste viser AaB - B93 i 1980 (1. division). Udrydningen på tilskuerpladserne skyldes bl. a. massemediernes iscenesættelse af sporten, ligesom de dermed også er med til at ødelægge mulighederne for socialt samvær ved det direkte sportskonsum. (Foto: Aalborg Stiftstidende).

På ét tidspunkt ser man tennis fra Wimbledon, en time senere måske fodbold fra Madrid. Men ikke nok med det; ligesom en forfatter i en roman kan fortælle læserne, hvad forskellige personer på samme tid tænkte om en given situation, således kan fjernsynets forskellige kameraer vise en dramatisk og fortættet situation fra op til flere forskellige synsvinkler, og så endda ofte i langsom gengivelse. Som TV-kigger befinder man sig et øjeblik på langsiden, det næste øjeblik bag det ene mål o.s.v.

Dette allestednærvær er med til at gøre sportskonkurrencen mere dramatisk og interessant, men det gør også, at man som seer ikke behøver at følge så opmærksomt med, for man kan altid være sikker på, at de dramatiske situationer bliver gentaget ofte både 2 og 3 gange, og så kan man jo bare koncentrere sig om disse gentagelser. Det kræver meget større koncentration at overvære en sportskonkurrence »live«, for der har man kun sine egne øjne og ører at stole på, og man må selv finde ud af, hvad der er spændende og interessant.

Der sker altså en dynamisering og en dramatisering af den sportslige bevægelse, når den optræder som fjernsynssport. Hopf mener, at dette også breder sig til andre dele af fjernsynsunderholdningen gennem en proces, som han kalder »Die Versportung der Fernsehunterhaltung.«²⁴ De for sporten karakteristiske fænomener (konkurrence, spænding o.s.v.) viser sig at have så stor underholdningsmæssig værdi, at de med fordel også kan bruges andre steder. Her nævner Hopf eksempelvis en underholdningsserie fra det vesttyske TV, der er bygget op som en konkurrence, hvis 3. og sidste del består af en »alt-eller-intet«-runde, hvor man kan miste alt det vundne i det foregående. Spændingen bliver altså bevaret til sidste øjeblik.

»Det, at afgørelsen står åben indtil det allersidste er en ufravigelig betingelse for en god tilskuersport.«²⁵

Efter at have beskrevet den billedmæssige side af TV-sporten, vil vi nu (kort) sige noget om den lyd-mæssige side, d.v.s. det, kommentatorerne siger under sportskampen.

Her er det vigtigt først at gøre sig klart, om kommentarerne tjener informationsmæssige eller underholdningsmæssige formål: dette forholder sig sikkert ikke på samme måde i lande med reklamefinansieret TV som i lande uden denne form for TV. Hopf mener helt klart, at i Vesttyskland, hvor der er reklame-TV, og hvor man derfor hele tiden må tænke på, hvad der kan skaffe og holde flest seere, og dermed også skaffe flest mulige reklameindtægter, tjener kommentarerne udelukkende som underholdning, og det bliver derfor til en gang indholdsløs »plaudern«:

»(det) ... drejer sig næppe om indhold, for især inden for fodbold ses det tydeligt, at selv de store ånder for det meste nøjes med særdeles almindelige floskler.«²⁶

Kommentarenes funktion bliver at erstatte den aktiverende stemning på tilskuerpladserne, som man ikke kan få med hjemme i stuen. Sporten bliver til et talkshow.

Fjernsynet griber altså forandrende ind i showsportens udøvelse, og show-sporten må orientere sig mod forbrugerne, det vil bl.a. sige fjernseerne. Men hvorledes er denne gruppe sammensat; svarer sammensætningen til de sportsaktives eller er der forskelle?

Hvis vi først ser på den aldersmæssige fordeling, ser vi ikke en helt så stor forskel som hos de sportsaktive.²⁷ TV-sporten har altså et aldersmæssigt mere jævnt fordelt publikum, og i det hele taget er dette publikum meget stort; således angiver 47% af de voksne, at de ser sport i TV ofte eller altid.²⁸ Sammenligner man dette tal med de sportsaktive voksne, der udgør en fjerdedel af alle voksne, kan man altså sige, at kun hver anden af de faste TV-sportsseere lader sig inspirere af kiggeriet til selv at dyrke sport, der er med andre ord her tale om forbrug af sportsbegivenheder som ren underholdning.

Mens alderen ikke spiller den helt store rolle for forbruget af sport i TV, finder man en helt anderledes markant afhængighed, hvis man ser på det sociale tilhørsforhold. Og afhængigheden er vel at bemærke omvendt i forhold til den sociale sammensætning af de idrætsaktive.

Følgende tabeller viser det direkte og det indirekte sportsforbrug i Ringsted kommune.

Oversigt over hvor stor en %-del af de 15-64 årige i Ringsted kommune som overværer sportskonkurrencer/ser sportsbegivenheder i Tv

Socialgruppe	overværer af og til sportskonkurrencer	Ser altid eller ofte sportsbegivenheder i TV	
I	54	35	41
II	57	48	76
III	52	50	139
IV	58	58	160
V	49	53	94
Total	54	52	510

Der er altså her en tydelig tendens til at aktiviteter, som ikke kræver tid, kræfter og energi i større omfang, konsumeres af de laveste sociale lag.²⁹

Forbrug af sportsvarer.

Forbruget af sportsvarer hænger nøje sammen med udviklingen af show-sporten. Hvor man før showsportens frembrud kunne dyrke sport i det tøj, man havde lyst til, er der nu opstået en hel sportsvareindustri, hvis enkelte firmaer hver for sig støtter eliteidrætsmænd med ofte meget store beløb mod at disse forpligter sig til at bruge netop dette firmas produkter. Derved opstår der en

mode i sportsbeklædning, der baserer sig på, at man forbinder toppræstationer med et bestemt firmamærke. Hvis man ikke selv kan finde ud af denne sammenhæng, skal firmaet nok hjælpe én på vej:

»Måljægerne i Bundesligaen. Manfred Burgsmüller med sine 26 træffere og Karl-Heinz Rummenigge med sine 22 fører klart på topscorerlisten. Begge bærer Adidas. Og blandt de nuværende 10 bedste målskytter i Bundesligaen stoler de 8 på verdensmærket med de 3 striber.«³⁰

Denne form for reklame er meget almindelig inden for sportsbeklædningsindustrien, og især 2 - 3 store koncerner, der alle er multinationale, har haft så stor succes med reklamen, at de har kunnet tilkæmpe sig en monopolagtig stilling på markedet, der bedst af alt kan sammenlignes med de syv søstres stilling på oliemarkedet. At der er noget om snakken, ses måske bedst af, at også østeuropæiske topidrætsfolk er begyndt at bruge »verdensmærket med de tre striber«.

I Danmark er den egentlige sportsvareindustri af meget beskedent omfang. Den samlede omsætning beløb sig i 1978 således kun til 130 millioner kr. Men dette tal afslører dog en stigning på 139% i løbet af 5 år i forhold til en gennemsnitlig stigning i dansk industri på 79%, så de få virksomheder, der findes i Danmark, går det tilsyneladende godt for.³¹

Hvis man ser på detailhandelen, får man et endnu tydeligere billede: I løbet af de sidste 20 år er antallet af sportsforretninger mere end 5-doblet³², og den samlede omsætning i 1978 var op imod 500 mio. kr.

Branchen har altså udviklet sig nærmest eksplosivt (f.eks. er indførselen af sportssko i 10-årsperioden 1970 - 1980 blevet mere end 14-doblet³³, og man kan rolig konkludere, som Riiskjær gør det:

»I forening med showporten udgør sportsvareindustrien i dag en kraft af massive markedsinteresser, der har udviklet sig til at dominere et livsområde, som før var behersket af individerne selv i frivillig sammenslutninger, der forfulgte ikke-materielle mål. Derved kommer markedsideologien til at ligge som en tung dyne over individets forhold til sport, og en forbrugsbevidsthed bliver dominerende i dette forhold.«³⁴

Resumé af udviklingstendenserne i den aktive sportsudførelse og det passive sportskonsum.

Lad os i korthed trække nogle af tendenserne i de to foregående afsnit op:

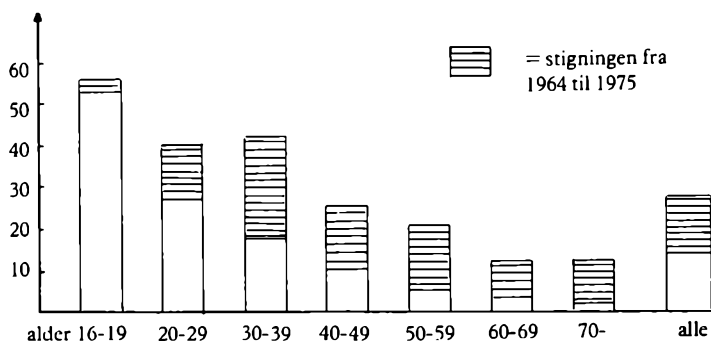
1. Børn fra lavere sociale lag er underrepræsenterede i idrætsklubber. D.v.s. klubberne virker som socialt filter.
2. Når frafaldet for alvor sætter ind i 15 årsalderen rammer det socialt skævt.

Alt i alt er der meget, som tyder på, at det er en myte, at idrætsklubberne holder de unge væk fra gadehjørnerne. Idrætsklubberne tildeler nederlag til dem, der i forvejen er tabere og henviser dem til gadehjørnerne. Dem der bliver i idrætsklubberne er ofte dem, som også er aktive i andre sammenhænge,

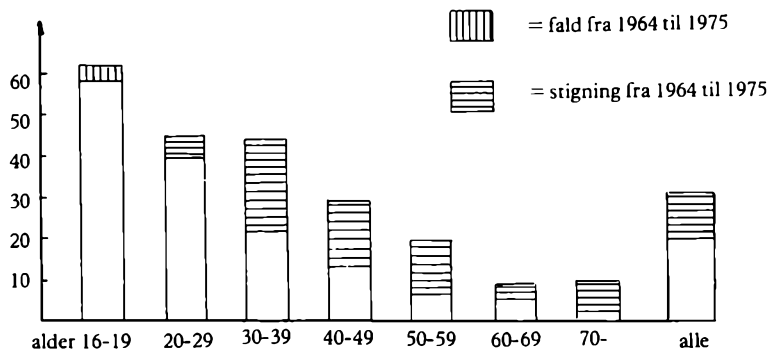
og de ville sandsynligvis have undgået gadehjørnerne under alle omstændigheder.

3. Blandt de voksne idrætsudøvere øges den sociale skævhed yderligere.
4. Problemerne under 1, 2 og 3 er der ikke udsigt til bliver løst. Tværtimod tyder en del på, at de forstærkes. I tabel 5 og 6 er aldersfordelingen på sportsudøverne sammenlignet for 1964 og 1975.

Tabel 5: Dyrker sport/motion 1964 og 1975. alder pct.



Tabel 6: Dyrker sport/motion, mænd-alders. 1964 og 1975. pct.



Kilde: SFI's fritidsundersøgelser fra 1964 og 1975.³⁵

Der er altså, på trods af en næsten fordobling af idrætsaktiviteten, sket en nedgang i de 16 - 19 årige drenges aktivitet.

Vi har endvidere en kraftig formodning om, at de klassemæssige forskelle blandt idrætsudøverne taget under ét øges. Der findes ikke statistisk materiale i Danmark som belyser udviklingen i den klassemæssige fordeling blandt idrætsudøverne. En tysk undersøgelse viser denne udvikling:

Tabel 7: Sociale data for »sportsmænd« og »ikke-sportsmænd« i Vesttyskland (April 1973).

Spørgsmål: »Dyrker De sport?«

	Regelmæssigt %	En gang imellem %	Nej %
Sociale lagdeling:			
Overklasse og højere middelklasse	26	36	38 = 100
Den brede middelklasse Kontorfagene	21	25	54 = 100
Den brede middelklasse Håndværksfagene	15	24	61 = 100
Laveste sociale lag	5	12	83 = 100

Kilde: Gerd Hortleder. Sport in der nachindustriellen Gesellschaft, p. 102.

De tilsvarende tal for 1968 viste, at der også dengang var 18% af det nederste sociale lag, som dyrkede sport, hvorimod 44% af overklassen og øverste mellem-lag dyrkede sport (mod 62% i 1973).

Stigende sportsudøvelse er altså et fænomen, som i Vesttyskland er forbeholdt andre end underklassen.

Det er heller ikke i Danmark primært de lavere sociale lag, som får glæde af idrætsbevillingerne.

De øgede bevillinger kommer først og fremmest eliten til gode, da eliteholdene anvender langt størsteparten af klubbernes indtægter. F.eks. anvender Holtes 1. divisionshold i volleyball 50% af klubbens indtægter³⁶, og lignende forhold eksisterer i andre klubber.

Og elitens resourcekrav er stigende og vel i princippet stort set uden loft.

Det betyder, at bredden forsømmes mere og mere.

Den tølteres dog som finansieringskilde for eliteholdene. F.eks. betaler motionsspillerne i badmintonklubberne ofte skyhøje kontingenter i forhold til klubbernes udgifter. De klubber, som af kommunerne får tildelt gratis eller

billige haltimer, har herigennem sikret sig en god indtægt (og indirekte kommunestøtte til eliteholdet). Det er næppe helt ved siden af, at 50% af tilskudene til idrætten regnet på denne måde går til 1 0/00 af de aktive.

5. Idrætten er på vej mod yderligere professionalisering, systematisering og instrumentalisering af udøverne.
6. Sportsartikelindustrien er hjulpet af reklamer fra professionelle idrætsfolk blevet gennemkapitaliseret så enhver 8 års knægt ikke længere kan sige fodboldstøvler, men bare Adidas - så hans forældre kommer til at punge ud med det dobbelte af det nødvendige.
7. TV-sport er godt på vej til at fortrænge tilskuerne fra sportsarenaerne. De sociale relationer, som eksisterer på tilskuerpladserne (og de »øer af arbejderkultur« der evt. er) erstattes af relationer til en billedskærm.

Socialdemokratiets sportsideologi.

I det foregående har vi set på problemet arbejderklasse og idræt i en bred samfundsmæssig og social ramme. I det følgende vil vi se på, hvorledes det parti, som administrerer statsapparatet, nemlig socialdemokratiet, forholder sig til dette problem.

Dette fremgår klartest i et debatoplæg til socialdemokratisk idrætspolitik, udarbejdet i 1977. Siden har partiet stort set ikke ytret sig yderligere om sagen. Oplægget består af to dele, dels en partipolitisk »vision« og dels et administrativt afsnit, hvor der redegøres for, hvorledes statsapparaterne - herunder amter og kommuner - kan og bør støtte idrætten. Det er det »visionære«, der i denne sammenhæng er mest interessant, fordi det som så meget andet, når socialdemokratiet udtaler sig »ideelt«, står i skarp modsætning til realiteterne.

For det første er det ikke overraskende - men på den anden side i god overensstemmelse med partiets forvandling fra klasseparti til folkeparti - at idrætten *ikke* ses som noget særligt problem for arbejderklassen, men som et problemområde, hvis forskellige løsninger vil være »til gavn for hele folket«, og som vil fremme »idrætten som en investering i livskvalitet«. I denne forstand er idrætspolitik i socialdemokratisk forstand fuldstændig løsrevet fra sin klasse-mæssige sammenhæng. Idrætten betragtes som en bevægelse på lige fod med andre bevægelser:

»I Skandinavien kan vi betegne vor idræt som folkelig. Ligesom andre kulturbevægelser (højskolebevægelsen, andelsbevægelsen, kolonihavebevægelsen etc.) er den vokset op fra neden, hviler på egne økonomiske forudsætninger og har først relativt sent fået økonomisk opbakning fra myndighederne.«²⁷

De nævnte eksempler viser den historiske kikkert for det blinde øje, for netop disse bevægelser er alle udtryk for klasse-mæssige interesser. Det kan endda nævnes som en parentes, at netop højskolebevægelsen fra Sverige indførte den

lingske gymnastik, som mere adækvat med bøndernes behov end den overleverede militærgymnastik, ligesom Julius Bomholt i sin bog *Arbejderkultur* fra 1932 forsøgte at se idrætten i sammenhæng med en *socialistisk* kulturpolitik, der forholdt sig reelt til arbejderklassens behov og konkrete livssammenhæng.

Tabes klasseaspektet af syne, så kan vi for det andet til gengæld sige, at socialdemokratiet som administrerende parti i en række henseender har et skarpt blik for idrættens mulighed for at tjene andre interesser end den enkeltes mulighed for gennem idrætsudøvelse at kunne glædes ved legen og opbyggelse af evnen til kropsbeherskelse og ved samværet med andre, idet oplægget ser i idrætsudøvelsen som et *instrument* for noget, der ligger uden for den selv. Eller sagt på anden måde, så skal idrætten bidrage til at løse nogle samfundsmæssige problemer, som er opstået med det kapitalistiske samfunds strukturering af hverdagslivet. Dels skal idrætten *kompensere* for den fysiske og psykiske nedslidning, som folk udsættes for i arbejdslivet:

»Når vi finder tidspunktet passende for dette udspil, hænger det bl.a. sammen med, at vi er på vej ind i et fritidssamfund, hvor maskiner og trafikmidler byder mennesket på færre udfordringer, og hvis der ikke skal ske en fysisk og psykisk degeneration, så må der gives *alle* mulighed for en kropslig udfoldelse, som øger det legemelige og åndelige velbefindende.«³⁸

Dels skal idrætsudøvelsen *kvalificere* den enkelte bedre som arbejdskraft i form af et fysisk og psykisk beredskab.

»Denne hjælper ham eller hende til at disciplinere sine handlinger, øge sin effektivitet og den giver legemlig frihed. Herved klares de fysiske og psykske anstrengelser i hverdagslivet lettere, opmærksomhed og reaktioner skærpes, og man lærer koordinering af bevægelser.«³⁹

Og dels skal idrætten *legitimere* den givne sociale orden på tre niveauer. Den første angår forestillingen om det demokratiske samfund, som idrætslivet og dets organisationer kan være med til at indpode og fastholde:

»Når socialdemokratiet lægger så stor vægt på, at idrættens ledelsesstruktur er demokratisk, så kan det godt fremstå som en selvfølgelig, men det er også en appel til de ansvarlige ledere om at være sig bevidst, hvor stort et bidrag de kan yde til at styrke vor leveform ved at praktisere folkestyrets idé i hverdagslivet. I den udstrækning klubberne kan være et samlingssted uden for træning og konkurrencer, udfylder de en vigtig social opgave.«⁴⁰

Det andet niveau går på, at idrætsudøvelsen og det sociale samvær kan bidrage til at styrke socialpartnerideologien og forestillingen om social lighed:

»Idrætten kan være med til at skabe rammer om socialt samvær, som ignorerer et *hierarki* bygget på penge og status.«⁴¹

Endelig er det tredje legitimerende moment en forestilling om, at idrætten kan skabe et *psykisk-eksistentielt* beredskab, der kan få den enkelte til at acceptere nederlagets uafvendelighed:

»En anden kritik går på de uafvendelige nederlag, som enhver form for kamp påfører i hvert fald de fleste af deltagerne. Vi anser nederlaget for at være et uafvendeligt led i menneskers tilværelse, i arbejde og kærlighed og også i sport, men gennem idrætten kan vi lære at komme til rette med vore nederlag og indse, at de ikke behøver at være en katastrofe, men et incitament til at videreudvikle vore muligheder.«⁴²

Sammenfattende kan vi om et sådant syn på idrætten sige, at den får en tilpassende funktion, at den socialdemokratiske idrætspolitik får den opgave at være med til at lappe på de skavanker, som skabes helt andre steder, altså at partiets politik på det her område ligesom alle dets andre politikker er en blot og bar administrering - endda som det sidste citat viser ret så kynisk og proportionsforvrængende - af den elendighed det kapitalistiske samfund afsætter. Og samtidig kan vi sige, at der finder en omvendning sted af forholdet mellem subjekt og objekt, for så vidt idrætten bliver brugt, som et statsligt styringsinstrument, der i sidste instans bidrager til at sikre den sociale kontrol. For socialdemokratiet er det vigtigere at se på, hvilke statslige interesser der kan tilgodeses gennem f.eks. den økonomiske støtte til organisationerne, end det er at sørge for, at det enkelte menneske kan finde en optimal glæde ved at deltage i en eller anden form for idræt. Individet/klassen bliver til genstand for statsapparaternes regulerende indgreb og gustne overlæg, og derved ødelægges efterhånden de subjektive motiveringer for idrætsudøvelsen.

Denne omklamring af den subjektive drivkraft til idræts udøvelser forstærkes yderligere af den tiltagende kapitalisering af idrætten. Debatoplægget tager problemet op omkring en diskussion af dels forholdet mellem elite og bredde, dels ved en diskussion om »kommercialiseringen«.

Om det første hedder det:

»Der er ikke blot modsætninger, men også sammenhæng og vekselvirkning mellem elite og masse.

Forudsætningen for, at Danmark kan klare sig så godt i international sport, er de tusinde klubber spredt ud over hele landet med deres mange turneringer, men på den anden side virker en opsigtsvækkende sejr som en magnet på medlemstilgangen, især af helt unge.«⁴³

Umiddelbart ser denne sejlivede myte rigtig og besnærende ud, men virkeligheden er nok snarere den, at den i citatet omtalte magnetvirkning er meget kortvarig, fordi de enkelte hurtigt oplever to ting i en idrætsforening i dag. Dels at afstanden mellem eliten og bredden er så stor, at der stilles enorme præstationskrav for at nå eliteniveauet, og dels at ledernes interesse for den, der blot vil deltage i idræt for legens og det eventuelle klubblivs skyld, meget hurtigt svækkes. Det er i moderne idræt ikke bredden, der dyrkes, men det enkelte talent, som helst skal udpeges så tidligt som overhovedet muligt, mens derimod de »talentløse« nok skal få lov at udfolde sig lidt, men deres hovedfunktion er at danne det økonomiske underlag for klubbens stjerner. Dette problemfelt diskuteres overhovedet ikke i debatoplægget, selv om det er meget vitalt for idrætten i dag, fordi der muligvis her ligger en af årsagerne til de store frafald blandt de 14 - 20 årige, som især kommer fra arbejderklassen.

Når denne individualisering er slået så kraftigt igennem, som det faktisk er tilfældet, så hænger det sammen med den nævnte kapitalisering af idrætten i dag. Den kommer dels udefra i form af en hastig ekspanderende sportsindustri, som ser mulighed for at hente store profitter hjem fra dette område, og som efterhånden også har fået indflydelse på selve den enkelte idrætsgrens struktur. Hvad der imidlertid er umiddelbart mere interessant er den »inter-

ne« kapitalisering i idrætten selv. Hvis en klub vil overleve eller fastholde sin prestige, så er præstationskravene så store, ikke bare til den sportslige formåen, men også til den økonomiske, at det med til at ødelægge en tidligere eksisterende sammenhæng mellem elite og bredde, ligesom den økonomiske rationalitets stigende betydning for den enkelte klub betyder en *udskillelse* af en *selvstændiggjort* og *professionaliseret* administrativ og sportslig ledergruppe, som på ingen måde er interesseret i at tænke idræt i forbindelse med f.eks. demokrati, snarere tværtimod.

Alt i alt kan vi sige, at heller ikke socialdemokratiet for alvor går ind for en ordentlig diskussion af forholdet mellem idræt, klasser og samfund. For det første er oplægget modsigelsesfyldt: idrætslivet skal være autonomt, som det altid har været, samtidig med at det reelt - som det skulle være fremgået af nogle af citaterne - er *samfundsnæssiggjort* og dermed kommer til at tjene styrings- og sociale kontrolformål, der så igen kan være svære at få opfyldt, fordi de stigende præstationskrav i forbindelse med idrætsudøvelse får folk til at holde op, især arbejderklassens børn. For det andet undlader oplægget at tage stilling til en rimelig diskussion af den sociale struktur i idrætten. Og for det tredje diskuteres de reelle problemer omkring den eksterne og interne kapitalisering af idrætten kun i lidt moralsk på-den-ene-side-og-på-den-anden-side-snak. Derfor er der god grund til at karakterisere de socialdemokratiske »visioner« som defensive, administrerende og i værste fald tilpassende.

Hvad kan der så gøres?

Det ville unægteligt have været en fordel, om udviklingen i dansk idræt var blevet bedre belyst, end vi her har kunnet gøre det, når der gives nogle bud på, hvordan problemerne kan løses.

Vi er imidlertid nogenlunde sikre på, at en blind fortsættelse af den nuværende udvikling ikke fører i en retning, vi bryder os om (højere grad af professionalisering og erhvervslivsindblanding og videreudvikling af idrætten som instrument for statsmagtens forsøg på løsning af samfundsmæssige problemer - »socialsport«) og forsøger derfor på det grundlag vi har at angive, i hvilken retning en udvikling til løsning af de i artiklen nævnte problemer kan findes.

Umiddelbart ville det være en forbedring med større støtte til bredden og med nogle organisatoriske ændringer, som definitivt forhindrede elitens ud-sugning af breddeidrætten. Det vil betyde, at flere kom til at dyrke idræt, men det vil næppe udjævne de sociale forskelle. Meget tyder på, at det vil være mellemlagene og de øverste sociale lag, som vi få glæde af en sådan ændring (jvf. den tidligere citerede udvikling i Vesttyskland).

Hvis vi for alvor skal udnytte de muligheder, der ligger i idrætten for på en god måde at udvikle færdigheder og evner til social og følelsesmæssig kontakt, er det ikke nok med generelle administrative ændringer. Så må vi (som det er forsøgt i det foregående) nøjere se på, hvad det er i idrætsudøvelsen og de nærmeste omgivelser, som hindrer en sådan udvikling.

Spørgsmålet er altså, hvad der skal til, for at en idræt, som tilgodeser menneskers (klassemæssig bestemte) behov, kan udvikles og om en sådan udvikling i det hele taget er mulig.

Der er to historiske eksempler på, at det i hvert fald har været muligt. Det ene eksempel er den folkelige idræt, som udvikledes i det forrige århundrede, som tidligere er omtalt. Det andet eksempel er arbejderidrætten fra dette århundredes begyndelse. Læs f.eks. hvad Sigfried Meyer sammenfatter som målet med arbejdersport:

»Det var et hovedmål for den socialdemokratisk orienterede arbejdersportsbevægelse at nedbryde den mindreværdsfølelse hos sine medlemmer, som på grund af samfundsmæssige opdragelsesmekanismer er blevet psykisk forankret hos dem, og at erstatte det klasseinstinkt, der sporadisk er til stede hos arbejderne, med en rationelt begrundet klassebevidsthed.

Både det kropslige og det åndelige opdragelsesarbejde skulle vække karakteregenskaber som selvbevidsthed og selvtillid, parret med stærk vilje og beslutsomhed. Det menneske der tænker, føler og *handler* socialistisk, skulle være det endelige produkt af alle opdragelsesanstrengelserne«.44

Sigfried Meyer: Sport und prozessunabhängige Qualifikationsmerkmale, p. 180.

Her er ikke just tale om at »komme til rette med vore nederlag...«, men om aktiv opdragelse til handling!

De samfundsmæssige betingelser i dag er andre end betingelserne for forrige århundredes klassekamp på landet og byproletariatet i 1920'erne. Derfor kan vi heller ikke anvende de historiske løsninger i dag. Der må udvikles løsninger, som har vores hverdag i dag som udgangspunkt. I den proces har dagens arbejderbevægelser efter vores bedste overbevisning ikke interesse i at være passiv.

Der må aktivt arbejdes f.eks. for at:

Eliteidrætten må økonomisk udskilles fra breddeidrætten.

Trænere og ledere må uddannes til at aktivere og opmuntre især de svageste. Trænerne skal ikke primært uddannes til talentudvælgelse og systematisk fysisk træning, men derimod til at fremme færdighedsudviklingen og socialt fællesskab.

Organisationerne må arbejde for at rekvisitindustrien holdes nede f.eks. ved selv at fremstille rekvisitter.

Der må dannes hold med deltagelse fra begge køn. Det bliver ikke elitehold, men det bliver hold, hvor det sociale sammenhold bliver det primære.

Klublivet skal lægges op, så det opfordrer til at komme og være med, også selv om man ikke er nr. 1 på det idrætslige plan.

Demokrati, og ikke management skal være det bærende princip. Medbestemmelse og ansvar skal gå frem for konkurrence.

Der må udvikles turneringer og idrætsgrene, som ikke sætter konkurrence på bekostning af andre, men social- og færdighedsmæssig udvikling højest (fælles ture, familiestævner i f.eks. orienteringsløb, kvarterfolkeidrætsfester etc.)



Billedet viser et eksempel på en idrætsgren, hvor den enkelte udøver selv kan være i hele forløbet fra klargøring af båd og sejl til selve sejladsen. Samtidig er det en idrætsgren, som kan samle både voksne og børn i et konkret samarbejde. Men alt er ikke lutter uskyld - som reklamerne på sejlene viser. (Foto: Erik Møgelhøj).

Dermed er de samfundsmæssige strukturer, som til syvende og sidst er årsagen til den hårde sociale udvælgelse naturligvis ikke ændret, men måske er der så givet et bidrag til at idrætten (igen) kan være med til at opdrage os til at gå aktivt ind for at skabe en bedre hverdag også på andre af livets områder.

Noter:

1. P.H. Kühl & Inger Koch Nielsen: Fritid 1975. Meddelelse nr. 14 fra Socialforskningsinstituttet 1976.
2. Undersøgelsen, Unge i Midtjylland, blev foretaget af en projektgruppe ved Psykologisk Institut ved Århus Universitet og omfattede en hel årgang 14-15 årige. Undersøgelsen er omtalt i: Vagn Frederiksen og Peer Møller Sørensen. Ungdom, uddannelse og fritid. Munksgaard 1977 og i John Drachmann og Søren Riiskjær Christensen: Sport, klasser og socialisation. Århus 1978. (Upubliceret speciale)
3. Jette Forchammer og Jan Helmer-Petersen: Kulturens børn. København 1980.
4. Løbeseddel fra Arbejder-Cyklist-Forbundet »Solidaritet« 1910. Her citeret fra Ebbe Hansen: Arbejderidrætten i Danmark med særlig henblik på DAI i perioden 1929-43. Den jyske Historiker 19-20. Sportshistorie. Århus 1981.
5. Ebbe Hansen p.154.
6. Niels Kayser Nielsen: De (H)vide mål og det grønne græs - Træk af sportens historiografi« i Den jyske Historiker 19-20.

7. Dag Solstad har i sin roman »Svig« beskrevet miljøet i en norsk arbejdersportsklub i 30'erne. Forlaget Oktober 1978. Og Hans Jørgen Nielsen har i »Fodboldenglen« ansatser til en lignende beskrivelse af miljøet i en idrætsklub i 50'erne i et arbejderkvarter på Amager. Forlaget Tiderne Skifter 1979.
8. Af undersøgelser, som direkte har den danske idræt som genstand, foreligger der kun en: Projekt idræt i lokalsamfundet. Det drejer sig om en spørgeskemaundersøgelse omkring befolkningens idrætsvaner i Ringsted kommune. Projektet er en del af et europæisk forsknings- og udviklingsarbejde under Europarådet. Yderligere kan vi nævne, at socialforskningsinstituttets fritidsundersøgelse fra hhv. 1964 og 1975 også inddrager sportskonsumet (jvf. note 1). Desuden foreligger en undersøgelse af en årgeneration 14-15 åriges livssammenhæng i Silkeborg kommune (jvf. note 2). Endelig skal det nævnes at »Kulturens børn« fra 1980 også inddrager sportskonsumet (jvf. note 3).
9. Socialforskningsinstituttets socialgruppemodel opdeler befolkningen i socialgrupper efter sammenvejning af deres uddannelse, indtjening, stilling, hvorimod det der betyder noget i socialiseringsammenhænge og i klassemæssig sammenhænge primært er de materielle forhold i produktionen. (håndværksarbejde, industriarbejde, medbestemmelse i indretning af arbejdsplads etc.). Derved har SFI's opdeling en tendens til at udjævne klasseforskelle.
10. Jvf. note 2
11. I tidsskriftet Nordisk Forum nr. 32 er i artiklen »Hvorfor holder 14-19 årige op med at dyrke idræt« givet en mere udførlig beskrivelse af, hvorfor idrætten er attraktiv for de yngste årgange, og hvorfor så mange holder op med at dyrke idræt i 14-15 årsalderen.
12. Se f.eks. Klaus Ottomeyer: Människan under kapitalismen. Göteborg 1978, p. 19-24.
13. Denne beskrivelse af sammenhæng mellem normerne i idrætten og det samfund, idrætten er en del af, er utilladelig kort. Beskrivelsen skal tjene til anskueliggørelse af, hvornår bestemte normer dukker op i idrætten. En beskrivelse af sammenhæng mellem sport og samfundsudvikling er foretaget af Norbert Elias. En gennemgang af Elias' metode findes i Wilhelm Hopf: Kritik der Sportssoziologie p. 35 ff. Achenbach Verlag 1979. På dansk foreligger i Den jyske Historiker nr. 19-20: Norbert Elias. Sportens oprindelse som et sociologisk problem, som ligeledes giver et indblik i Elias' metode.
14. En nærmere analyse af sportens professionalisering instrumentalisering, kommercialisering, internationalisering og visualisering findes i Gerd Hortleder: Sport in der nachindustriellen Gesellschaft. Frankfurt am Main 1978.
Tilsvarende har Søren Riiskjær i en artikel om »sport som forbrugskult« i tidsskriftet Centring nr. 1/1980 beskrevet sportsudøvelsens udviklingstendenser: a) tiltagende teknologisering b) inddragelse af videnskabelige metoder og resultater c) tilpasninger af regelsættet d) specialisering og e) ændringer i udøvelsens udførelse.
15. Se f.eks. Idrott åt alla: Betänkande avgivet av Idrottsutredningen. Stockholm, 1969 (SOU 1969 : 29), hvor idrættens samfundsmæssige rolle (kapitel 3) beskrives som besparelser på sygehusvæsenet, reduktion af fritids »problemet« og tilpasning af ungdommen.
16. Jvf. Odd Kjærmo: Idrett og Socialisering, Kompodium fra NIH, nr. 55, Oslo 1980.
17. Denne og de følgende tabeller fra Ringsted Kommune er udarbejdet på grundlag af resultaterne af »Ringstedundersøgelsen«. Materialet er velvilligt stillet til rådighed af Søren Riiskjær, som arbejder med undersøgelsen sammen med »Idrætsforsk« på Gerlev Idrætshøjskole.
18. Populationen i socialgruppe I og II er i underkanten af, hvad der er tilstrækkeligt for at kunne drage holdbare konklusioner.
19. Jvf. Sigfried Meyer: Sport und prozessenabhängige Qualifikationsmerkmale. Lollar: Ashenbach, 1976.
20. Afsnittet bygger på Søren Riiskjær: Sport som forbrugskult. Centring nr. 1/1980.
21. Riiskjær, p. 24
22. Wilhelm Hopf, Kritik der Sportssoziologie, p.74 (vor understregning)
23. B. Wember: Wie informiert das Fernsehen, p. 65, citeret efter Hopf, p. 71 (vor understregning).

24. Hopf, op. cit., p. 76
25. Hopf, op. cit., p. 77
26. Hopf, p. 138
27. Materiale herom fra SFI er behandlet i Drachmann og Riiskjær 1978.
28. Jvf. Drachmann og Riiskjær
29. Ud fra materialet i SFI's fritidsundersøgelse 1975 viser Riiskjær i Centring nr. 1/1980 en lignende sammenhæng mellem social sammensætning og sportskonsum.
30. Reklame for Adidas i Kicker-sportmagazin 21.4.1981, p. 41
31. Riiskjær, Sport som forbrugskult. p. 37
32. Riiskjær, p. 38
33. ibid.
34. Riiskjær, p.35
35. Her citeret fra Drachmann og Riiskjær: Sport, klasse og socialisation, Århus 1978.
36. Radiomagasinet Clinch, februar 1981.
37. Idrætten og samfundet, debatoplæg udsendt af Socialdemokratiet, p. 5
38. Idrætten og samfundet, p. 3
39. ibid.
40. ibid.
41. ibid.
42. Idrætten og samfundet, p. 4-5
43. Idrætten og samfundet, p. 4
44. Siegfried Meyer: Sport und prozessunabhängige Kvalifikationsmarkmale, p. 180

English summary

Workers' sport - a question of the past?

Unlike the development in Germany and Norway there in Denmark never was any social powerful movement for worker's sport. Yet there have been classspecific cultural backgrounds in connection with the sport clubs in the working class districts. However there exist no danish studies, that qualitatively describe the connections between sport and everyday life.

The authors of this article find it important with such studies, and at the same time they try to find out why the *general* development of social life makes sport of the working classes a historical parenthesis and why modern sport is not able to attend to the physical and psychical needs of the working classes. The authors postulate that

- children from the working classes are underrepresented in the sport clubs
- children from the working classes stop their going in for sport at the age of 15, so that

- the social inequality among adults' sport is greater than among the children. And there are no indications that the social inequality is getting smaller
- sport is developing to a high degree of professionalism and a high degree of instrumentalizing the athletes. This development is as well caused by as supported by the capitalized sport industry
- the mass-media sport crowds out the onlookers from the sport-grounds. Thus the social relations existing on the sport-grounds have been changed into a relation to a television screen.

The danish labour-party that has controlled the state-apparatus does not reflect these problems. Instead the official policy shows that the labour party wishes to use the sport as an instrument to *qualify the workers*, to *compensate* the increasing malaise of modern work, and to *legitimate* the social order. At the same time the labour party has the illusion that modern sport is a popular and democratic movement. The party does not reflect the capitalizing of the sport and the consequences in respect to »survival of the fittest«.

The authors suggest that sport - again -should be in harmony with the needs of working classes, and that the modern labour movement should take an active part in the future development of the sport in order to improve the human abilities to social and emotional contact, and at the same time improve the feeling of independence and self-confidence - which according to the authors is possible by going in for sport, when it functions at its best.

If the sport life is reformed according to the above mentioned characteristics the authors postulate that sport could be an active element in changing other aspects of the working classes' everyday life.

Arbejdermuseum i København

Af Hannelene Toft Jensen

I takt med den omfattende sanering af Nørrebro blev det for mange klart, at Nørrebro i løbet af få år ikke vil være den bydel, den har været før. Befolkningens sociale sammensætning vil være en anden, og bydelsens egenart vil være en historisk foreteelse. Dette fik en gruppe nørrebroere til at sætte sig sammen for at overveje, hvordan man på den ene eller anden måde kunne fastholde et billede af det københavnske arbejdermiljø, som Nørrebro har været karakteristisk for. Man mente, at dette f.eks. kunne lade sig gøre ved at oprette en slags arbejdermuseum, hvor man i en opgang kunne vise lejligheder, møbleret fra forskellige perioder, og hvor man havde pensionister fra kvarteret til at vise rundt og fortælle.

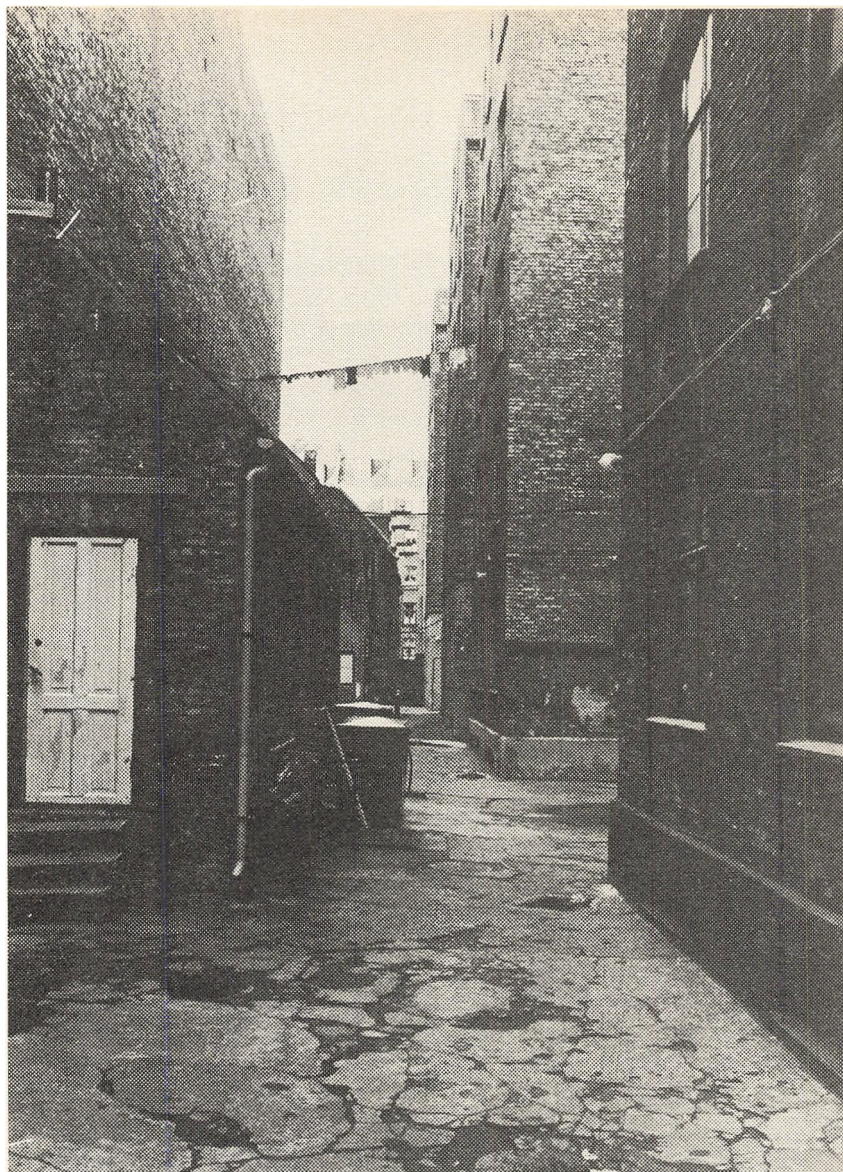
Nået til dette punkt i overvejelserne henvendte man sig i første omgang til Københavns bystyre. I 1978 blev det fra kommunens side tilkendegivet, at gruppen burde arbejde videre med tanken, hvorfor man rettede yderligere henvendelser til Nationalmuseet, Bymuseet og det Almennyttige Sanerings-selskab dels for at få sagkyndig bistand og dels for nemmere at kunne arbejde frem imod officiel støtte.

Med denne brede opbakning bag ideen, besluttede man at etablere sig som en egentlig styringsgruppe, og man rettede henvendelse til Statens Museums-nævn for at få godkendt et kommissorium og for at få tildelt midler til at aflønne en videnskabelig medarbejder.

Da det viste sig, at man på LOs Landsskole var igang med et lignende projekt, indledtes der i foråret 1980 på LOs initiativ et samarbejde. LO gik samtidig selv ind i arbejdet i styringsgruppen.

Gruppen omkring oprettelsen af et arbejdermuseum i København består idag af repræsentanter for Nationalmuseets 3. afd., Bymuseet, LO, Københavns Universitet, -Institut for Økonomisk Historie, den oprindelige Nørrebrogruppe og LOs Landsskole. Gruppen har en historiker ansat.

Formålsparagraffen for museet lyder: Arbejdermuseets opgave er at indsamle, bevare og udstille genstande og andre former for dokumentation, der kan belyse arbejderklassens liv og virke under industrialismen. Med en bredt anlagt forskning som grundlag skal museet indsamle genstande og oplysninger, som ved udstillinger, publikationer eller andre former for formidling kan vise arbejderens boligforhold, dagligliv, arbejdsforhold, levevilkår og andre sider af arbejderklassens tilværelse, således at der skabes et alsidigt og dækkende billede af arbejderens forhold i industrialismens tidsalder. Museets placeres i bygningsmæssige rammer, der bedst muligt tilgodeser dette formål.



Gården til ejendommene Oehlenslægersgade 38-44. Bygningerne til venstre vil være nedrevet ved udgangen af 1981. Det er vigtigt at bevare nogle af baggårdene på Vesterbro, dels for at kunne illustrere forholdene, som de har været for store dele af den københavnske arbejderklasse og dels for at kunne anskueliggøre den udvikling, der har fundet sted i dette meget sammensatte miljø. (Foto: Københavns Bymuseum).

Situationen

Der har såvel på det forskningsmæssige område som i museal sammenhæng været få tilløb til at behandle byarbejdernes hverdag. Andre store erhvervsgrupper som bønderne og fiskerne er velrepræsenterede både i en forskningsmæssig sammenhæng og på museerne, såvel på Nationalmuseet, de store specialmuseer som på landets mange lokale kulturhistoriske museer, men arbejderklassen, der mere end nogen anden gruppe i samfundet har været med til at præge de sidste 150 års udvikling, er kun sjældent og i så fald sporadisk blevet behandlet af de danske museer.

Der er mange grunde til, at byarbejdernes dagligdag endnu ikke har opnået en naturlig plads i forskningen og på museerne. I den historiske forskning har det gennem længere perioder været godtaget, at et emne, hvis område omfattede målelig og kvantificerbare størrelser, var mere videnskabeligt korrekt at beskæftige sig med end et emneområde, der krævede bredere beskrivelser og vurderinger. Det har i denne sammenhæng været vanskeligt at tage fat på arbejderklassens dagligliv.

Museumsmæssigt volder indsamlingen af arbejderklassens boligenstande kvaler. Arbejderklassen har rige traditioner for at lave tingene selv, og lavede man dem ikke selv, købte man i mange tilfælde tingene brugt, og det var i så fald genstande, der stammede fra andre samfundslag. Disse forhold gør det vanskeligt at typebestemme genstande som netop værende ting, der specifikt hører til arbejderklassen. Desuden er arbejderklassens genstande ofte karakteriseret ved at være overvejende brugsværdiorienterede med ringe indhold af bytteværdi, arbejderklassens ting bliver med andre ord brugt og slidt op, mens borgerskabets ting også efter brug har så stort værdiindhold, at de bliver gemt.

Som en følge af de voldsomme samfundsforandringer i de senere år har brede befolkningsgrupper fået et forstærket behov for en historisk identitet, for en viden om de foregående generationers levevis og en forståelse for deres måde at anskue tilværelsen på. Samtidig truer den samme udvikling med at udlette store dele af det fysiske miljø, fabrikker, boliger og småbutikker, som datidens arbejdere levede i, og som fortsat giver industrilandenes byer deres hovedpræg.

Mens der tidligere i den brede offentlighed, og måske specielt hos arbejderklassens egne faglige og politiske repræsentanter, har været en tilbageholdenhed over for en beskrivelse af de forhold, som tidligere tiders arbejdere levede under, disse har været betragtet som en skamlet, der ikke burde genopvækkes i erindringen, er der nu ved at være en omvurdering på vej, hvor man mere lægger vægt på styrken og sejheden i den kamp, der blev ført »trods alt«. Denne begyndende omvurdering, er ikke alene en omvurdering på det nationale plan, tilsvarende strømninger findes i de andre skandinaviske lande og i det øvrige Europa.

Som et udtryk for denne øgede interesse kan nævnes Ironbridge Gorge

Museum i England, hvor man inden for et naturbegrænset område forsøger at bevare store dele af de dér eksisterende ældre industrianlæg og arbejderboliger samtidig med, at man opbygger en museumsfunktion, der er nært knyttet til det omliggende nutids samfund. Der kan nævnes Økomuseet i le Creusot i Frankrig, hvor man opererer med en helt ny museumstanke, nemlig at et museum er en forlængelse af det eksisterende samfund, og at det derfor må være de eksisterende lokalsamfund, der selv definerer og tildels selv udarbejder de udstillinger, der skal være. Som eksempel på et mere traditionelt museum kan nævnes Rüsselheim bymuseum. Rüsselheims vækst har i industriel tid været betinget af Opel-fabrikkerne, hvilket på bymuseet anskueliggøres ved en kraftig museumsaktivitet omkring arbejderlevestandard, arbejdermiljø ect.

På nordisk plan har denne interesse givet sig udslag i adskillige udstillinger om arbejderklassens levestandard og kamp. Også i Danmark er dette emneområde taget op i stadig større omfang såvel inden for forskning som undervisning. Blandt større initiativer kan nævnes Det humanistiske Forskningsråds store projekt om Industrialismens bygninger og boliger, hvor der bl.a. i samarbejde med Nationalmuseet og de kulturhistoriske lokalmuseer er gennemført en noget nær landsdækkende registrering af ældre danske fabrikker. En videreførelse af dette initiativ foregår bl.a. i projekterne om Danske Fabriksboliger og om Arbejdererindringer 1900-1950 ved Institut for Økonomisk Historie, Københavns Universitet. Ligeledes har Nationalmuseet i sommeren 1980 gennem Brede-udstillingen »Mennesket og Maskinen« illustreret den danske industriarbejders vilkår gennem de seneste 150 år.

Hvorfor et arbejdermuseum i København?

København er ikke blot Danmarks hovedstad og største by, den er også og har fra periodens begyndelse været landets største industriby. Omkring halvdelen af Danmarks industriarbejdere har under hele industrialiseringen haft København som bopæl. Mens det i det øvrige Skandinavien er sådan, at de store industrianlæg er blevet placeret ved de lokale råstofforekomster som træ, jern etc. er dette kun tilfældet få steder i Danmark, og hovedstaden trak på et tidligt tidspunkt store dele af industrianlæggene til sig bl.a. p.g.a. de allerede her forekommende servicefunktioner som banker, havneanlæg og centraladministration etc., og således store dele af den del af befolkningen på landet, der endte med at blive industriarbejdere.

På denne baggrund forekommer det naturligt at placere arbejdermuseet i København og lade de københavnske arbejdere repræsentere den faste stok i museets udstillinger.

Hermed være ikke sagt, at museet skal indskrænke sig til kun at beskæftige sig med københavnske byarbejders vilkår. Sigtet bør være, at kunne illustre-

re og være behjælpelig med udforskningen af mange andre arbejdergrupper historiske vilkår som f.eks. cementarbejderne, tørvearbejdet under krigen etc.

I København er det brokvartererne, Nørrebro og Vesterbro, der er de klassiske arbejderkvarterer. Disse kvarterer, der blev lagt som en ring udenom den gamle bydel, bebyggedes i perioden fra 1850 fra begyndelsen med større, for det meste tre-værelses lejligheder, men meget hurtigt fyldtes grundene op med side- og baghuse, for det meste med små to-værelses lejligheder mange gange uden selvstændig entre og somme steder uden selvstændigt køkken. Denne bebyggelse fik med tiden et klart og ensartet arbejderpræg og stærke lokale arbejdertraditioner.

Ud fra ovennævnte vil det være naturligt at placere et kommende arbejdermuseum i et af brokvartererne, men et yderligere argument for at placere det her er, at disse kvarterer på nuværende tidspunkt undergår meget voldsomme forandringer. Et arbejdermuseum vil under disse noget kaotiske forhold kunne bidrage til at sikre kvarterernes historiske identitet.

De bygningsmæssige rammer

Til at rumme museet skal der anskaffes en ejendom eller en karré, der repræsenterer en typisk tidsperiode i den københavnske arbejders historie. Man kan forestille sig en etageejendom med 2-3 værelses lejligheder samt tilhørende baghuse og værksteder. Det er væsentligt, at der i forbindelse med bygningskomplekset opretholdes et miljø, der kan give indtryk af forholdene, som de var, ikke mindst gælder dette gårdmiljøet, da specielt baghusene i arbejderkvartererne bortsaneres i øjeblikket. I gårdmiljøet tænkes indrettet et par arbejdende værksteder således at den baggårdsindustri, der var karakteristisk for arbejderkvartererne også illustreres.

Det vil desuden være en fordel at kunne indrette f.eks. et ismejeri, en håndværksbutik, eks. en skomager, samt et værtshus for at kunne illustrere nærmiljøet, hvor netop de mange butikker og værtshuse kan ses som en udvidelse af det meget snævre bomiljø.

Ejendommen skal helst ligge i et kvarter, hvor så meget af det oprindelige miljø får lov til at blive stående, således at museet ikke i fremtiden skal ligge som et historisk postulat i et ellers nybygget kvarter. Det vil sige, at på det nuværende tidspunkt er næsten udelukket at finde en ejendom på Nørrebro, hvor der allerede nu er saneringsplaner eller lokalplaner på hver karré. På Vesterbro er man ikke nået så langt med saneringsplanerne endnu, hvorfor der her vil være bedre muligheder for at finde en gade eller en karré, der vil blive bevaret.

Det vil være en fordel, om museet kan knytte an til andre kulturelle og sociale aktiviteter i forbindelse med kvarterets befolkning. Inspirationen hertil

kommer bl.a. fra det engelske museum, Ironbridge Gorge Museum, hvor man har gode erfaringer med at sammenkoble museumsfunktionen med et socialt engagement i den egn, hvor museet ligger, bl.a. ved at beskæftige en del unge arbejdsløse fra egnen i arbejdende værksteder og ved at fungere som udlusningssted for det stedlige fængsel.

Man kan forestille sig, at museet i de værkstedsbygninger, der tænkes indrettet, opretter arbejdende værksteder, evt. værksteder, der tager næsten glemte håndværk op, og hvor gamle håndværkere forestår en produktion af ting, der kan sælges via museet, og at der i tilknytning til denne produktion beskæftiges unge arbejdsløse i de lovmæssige ni måneder.

En nær tilknytning til den stedlige befolkning vil for denne demonstrere det rimelige i at anvende tidligere boliger til et boligfremmed formål, som et arbejdermuseum er.

Selve restaureringen og indretningen af bygningen vil for den væsentligste del kunne foretages for beskæftigelsesmidler.

Arbejdermuseets opgave.

Museets mål er som nævnt at belyse arbejdernes daglige liv og virke under industrialismen. Midlerne hertil er en udforskning af arbejdernes levevilkår, en indsamling af genstande, bohaver, erindringer etc. og endelig en formidling af den herigennem opnåede viden.

Begrænsningerne i museets målsætning er dels af erhvervsmæssig karakter og dels kronologiske. Museet skal beskæftige sig med industriarbejdere, væsentligst koncentreret omkring byarbejdere med et fast holdepunkt i de københavnske arbejdere, men med muligheder af forskningsmæssig karakter for at belyse andre slags industriarbejdere tillige. Kronologisk skal museet dække tiden fra omk. 1840, hvor den moderne industrialisering sætter ind, og op til nutiden. Det er væsentligt både for forskningen, indsamlingen og formidlingen til stadighed at føre linien frem til de seneste års udvikling. Erfaringer fra flere af de eksisterende museer har vist, at det er uheldigt med en fast og vanskeligt flytbar øvre tidsgrænse.

Forskningen

Udforskningen af industriarbejderne og deres dagligdag skal ske på tre hovedfelter, familie- og boligforhold, arbejdsforhold og det brede spektrum af faglige, politiske og interesse-mæssige tilknytninger.

Det er vigtigt at få viden om arbejdernes oprindelse og uddannelse, og om hvilke ændringer der er sket igennem perioden. Vi ved ikke meget om arbej-

dernes familieformer. Fastholdt de visse former for storfamilier, efter at en-generationsfamilien var slået igennem hos andre klasser? Hvor mange børn fik de, hvordan var deres forhold til børnene?

Der er en del forskning igang om kvindernes situation, men endnu er der ikke publiceret meget. Hvordan var arbejderkvindernes situation, var der bestemte mønstre for, hvornår de var tilknyttet arbejdsmarkedet og hvornår ikke? Også de sundhedsmæssige forhold er det væsentligt at få draget frem, ligesom man må have en belysning af datidens sociale sikkerhedsnet, eller mangel på samme.

Det andet hovedområde vil være datidens arbejdsforhold, ikke blot lønnen, men også de fysiske og sociale forhold på arbejdspladserne og kampen for forbedringer og ændringer.

Det tredje hovedområde vil omfatte forholdet til andre arbejdere og til det øvrige samfund. Det er vigtigt at undersøge, hvordan de tilstrømmende første generationers arbejdere oplevede deres egen situation, og hvorledes de knyttede bånd til andre. Hvordan de opfattede deres tilværelse, og hvordan de opfattede deres forhold til andre grupper.

Fremtrædende emner inden for dette område er den faglige organisering, deltagelse i arbejdskampe og den politiske bevidsthed samt de heraf afledede organiseringer omkring voksenundervisningen, sportsudøvelse, fritidsbeskæftigelser som f.eks. sangforeninger samt kooperative foretagender af forskellig art.

Endvidere vil det være vigtigt at undersøge, hvordan små-fællesskaber omkring bomiljøet opstår og udvikler sig, her tænkes f.eks. på børnepasningsordninger og andre nabofællesskaber med speciel bund i traditionelle kvindeaktiviteter.

Forudsætningen for at kunne belyse ovennævnte problemområde er en selvstændig forskning, for kun en sådan kan sikre den faglige lødighed og den nødvendige inspiration i forbindelse med museets indsamlingsvirksomhed og formidling. Det betyder, at der må opbygges et fagligt miljø på museet med professionelt uddannede kandidater som en nødvendig hovedstamme. Samtidig må denne forskning foregå i samspil med og gerne i direkte samarbejde med den sideløbende forskning, der foregår på andre institutioner som Københavns Universitet, Nationalmuseet, Bymuseet, ABA og SFAH; endvidere vil det være ønskeligt at kunne knytte projektorienteret forskning til museet.

Indsamlingen.

Set fra en mere overordnet synsvinkel kan man sige, at de forskellige klassers og således også arbejderklassens boligindretning, der periode for periode er meget ensartet i sin strukturelle opbygning, den udvælgelse der sker af ting, og hvordan de bliver opstillet, fremviser mere eller mindre bevidste måder at

tænke, forestille og forholde sig til sit liv på. Arbejderhjemmet fremtræder således som en verden af organiserede tegn.

Ved at beskæftige sig med boligmiljøet kan man nærme sig besvarelsen af spørgsmålet omkring en klasses kulturelle egenart, som den kommer til udtryk i en formodet konflikt mellem udefra kommende tryk, påbud og normfastsættelser og en mulig modstand (eller overgivelse) i privatlivet. Valget af ting, deres placering i hjemmet, den rolle, de spiller i dagligdagen, den daglige forskellige brug af forskellige rum er således vigtige forskningsobjekter.

Denne opfattelse af hjemmets ting som udtryk for holdninger eller afmagt over for tilværelsen kræver en meget nøje indsamling af genstande og en betydelig magasinplads. Indsamlingerne skal foregå i overensstemmelse med de normer og procedurer, der benyttes af Nationalmuseet og de øvrige kulturhistoriske museer.

Indsamlingerne skal ikke alene omfatte genstande, men også erindringer, fotografier, plakater m.v. Erindringer er en hovedkilde til det enkelte menneskes egen opfattelse af sin situation. Også her vil der ligge en påtrængende opgave for det nye museum, der bl.a. vil kunne drage nytte af og arbejde sammen med Nationalmuseet og det tidligere nævnte projekt omkring arbejdererindringer.

Formidling.

En tredje hovedside af museets virksomhed vil bestå i en formidling af oplysninger om byarbejdernes dagligdag over for offentligheden. Museets målgrupper vil være undervisningsinstitutioner på mange niveauer, folkeskolen, gymnasiet, højere uddannelser og voksenundervisningen, herunder i særlig grad tillidsmandsuddannelserne. Desuden skal museet kunne formidle kvarterets historie for kvarterets befolkning samt endelig være tilgængelig for den almindeligt interesserede museumsturist.

Der lægges vægt på, at museet bliver et aktivt arbejdende museum, der gennem en permanent udstilling, gennem forskellige særudstillinger og vandredstillinger, gennem udarbejdelsen af undervisningsmateriale og forskellige vejledninger (bl.a. til ekskursioner) aktivt fremmer og understøtter interessen for danske industriarbejderes levevilkår under industrialismen.

Det er desuden hensigten, at museet skal fungere som igangsætter for enkeltpersoner eller grupper, der har interesse i at undersøge enmer omkring f.eks. deres bomiljø og deres arbejdspladser. Der skal i denne forbindelse opbygges et dækkende håndbibliotek og udarbejdes førstehåndsorienteringer i form af skriftligt og billedmæssigt materiale om en lang række enkeltemner.

Den permanente udstilling tænkes indrettet i en forhusejendom med 6-8 lejligheder fra forskellige perioder, repræsenterende karakteristiske træk af de

sidste ca. 120 års udvikling. De udvalgte perioder kan tænkes at være 1) 1870'erne 2) 1890'erne 3) tiden omk. 1. verdenskrig 4) 1930'erne 5) 1950'erne 6) 1980'erne.

Det vil være vigtigt at skildre måden at leve på, og der vil derfor i lejlighederne blive forsøgt beskrevet så mange af dagligdagens træk som muligt. Det skal gøres muligt at give nutidens børn en fornemmelse af f.eks. hvordan vilkårene var, når en familie skulle vaske sig ved køkkenvasken samtidig med at der skulle laves mad, eller hvordan det har været at rede op til en stor familie i en to-værelses lejlighed. Man kan forestille sig, at en af lejlighederne til tider indrettes som den så ud ved nattetide med udslagne bænke, madrasser på gulvet, tøj spredt omkring og vasketøj over kakkelovnen.

Det vil desuden gennem lejlighedernes indretning være muligt at skildre skiftende tendenser i tiden, f.eks. kvinders vekslende hjemme- og udearbejde.

I et par af lejlighederne kan der indrettes hjemmearbejdspladser, f.eks. for en hjemmesyerske og en cigarruller, bl.a. for at skildre i hvor høj grad livet i hjemmet var betinget af, at pengene også skulle tjenes der.

På det etageareal, der ikke benyttes til udstillingen af et bomiljø, kan man forestille sig, at der arrangeres en mindre, udskiftelig plancheudstilling. Denne kan dels trække linier til samfundets organisering på det pågældende tidspunkt, til politiske begivenheder og til forhold uden for hjemmet der har indvirken på levevilkårene.

Udover lejlighederne skal der indrettes andre og mere rummelige museumslokaler. Dette skal være lokaler med dobbeltfunktion, de skal dels være museumsrum og vise f.eks. en fagforeningssal, salen i en afholdsloge, eller en skolestue og samtidig skal de kunne bruges til f.eks. foredrag og studierum. På et tidligere tidspunkt er det nævnt, at der med fordel kunne indrettes et par småbutikker, da netop miljøet omkring nærbutikkerne har været et væsentligt led af det boligmiljø, der ønskes skildret.

Skiftende udstillinger

Ved siden af de ovennævnte mere permanent indrettede lokaler vil det være ønskeligt, at der findes et større lokale, hvor der kan arrangeres skiftende udstillinger. Disse skiftende udstillinger skal indholdsmæssigt dels kommentere aktuelle begivenheder; man kan her forestille sig emner som vandrearbejdere, arbejdsløshed, saneringer, organisationsjubilæer etc., og dels skal de kunne tage områder op, som det er vanskeligt at skildre via lejlighederne, dvs. emneområder, der går på tværs af tidsgrænserne. Man kan tænke sig emner som husarbejde ude og hjemme, kolonihavebevægelsen, børn som industriarbejdere samt emner omkring arbejderbevægelsen og Kooperationen.

Sådanne skriftende udstillinger kan sendes rundt i landet, efter at de er vist på museet.

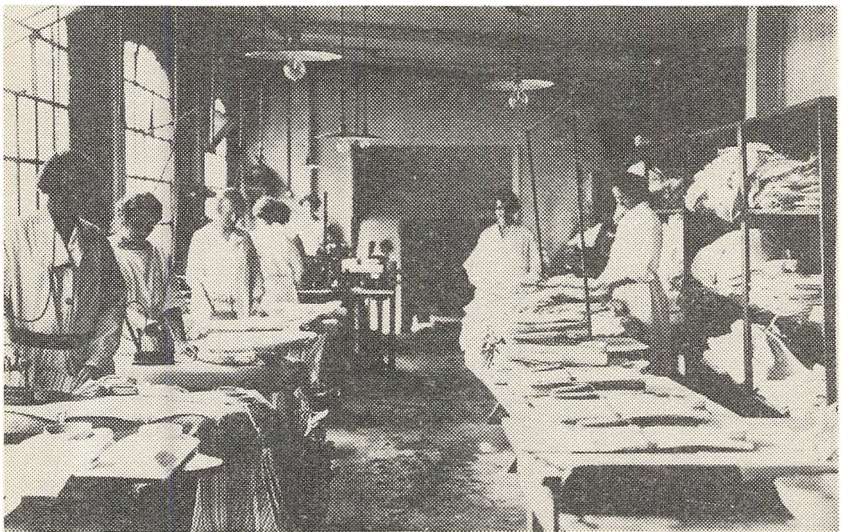
Pædagogisk værksted

Det må være en væsentlig opgave for museet at formidle og udarbejde under-

visningsmateriale til forskellige undervisningsforløb, eventuelt i samarbejde med folk, der underviser på forskellige niveauer og forløb. Der tænkes her, som allerede nævnt, på folkeskoleelever, gymnasier, LOs Landsskole, Oplysningsforbund og læreanstalter.

Til dette formål tænkes indrettet et pædagogisk værksted, hvor besøgende grupper og enkeltpersoner har muligheder for at undersøge deres egne valgte problemstillinger og evt. selv lave noget materiale til eget brug i en given situation (emneuge, featurearbejde ect.). Dette værksted skal foruden det nødvendige håndbibliotek indeholde faciliteter til trykning, film/foto og evt. video samt lydbånd.

Et arbejdermuseum, der er oprettet efter ovennævnte, udstukne retningslinier, vil være et museum, der specifikt behandler arbejderkulturen som en kultur i sig selv. Arbejderkulturen er udsprunget af lønarbejdets nødvendighed og er ikke, som det ofte ses behandlet, en kultur, der udelukkende er resultatet af overleverede holdninger fra tidligere tiders bonde- og borgerkultur. Arbejdermuseet skal være et museum, der kan komme til at fungere som kollektiv hukommelse om arbejdets sure slid, men også nære fællesskaber, om hjemmelivets skiftende roller perioden igennem, og om at den kamp, arbejderklassen har ført, ikke altid har været forgæves.



En af Crome og Goldsmiths strygestuer, 1930'erne. Stormagasinerne i København producerede store dele af deres varer selv. Produktionen foregik, som her, på virksomhedens egne fabrikker og værksteder, men en langt større del af produktionen foregik i hjemmene. En strygestue, som den her viste, har modtaget skjorter fra hjemmesyernes og har gjort dem færdige til salg. På det kommende arbejdermuseum er det hensigten at indrette en arbejdsplads for en hjemmesyerske.

(Foto: Københavns Bymuseum).

Forsknings- og litteraturoversigter

Danmark:

Arbejderkultur

En anmeldelse af Ib Bondebjerg og Olav Harsløf: *Arbejderkultur 1924-48. En antologi*. Medusa 1979, 555 s., 152,20 kr.

Ib Bondebjerg: *Proletarisk offentlighed I. Om Brecht og den socialistiske kulturpolitik*. Medusa 1976, 421 s. (udsolgt)

Ib Bondebjerg: *Proletarisk offentlighed 2. Arbejderoffentlighed og arbejderlitteratur i Danmark 1924-1939*, Medusa 1979, 386 s., 90,80 kr.

Af Morten Thing

Man kan anskue en stor del af de diskussioner, der er gået mellem folk, der beskæftiger sig med arbejderbevægelsens historie, ud fra den fundamentale synsvinkel: kræver arbejdet med arbejderklassens og arbejderbevægelsens historie andre og nye videnskabelige redskaber end den historieforskning, der har gjort de herskende klasser til historiens agenter? Gør selve placeringen i produktionen, at de begreber og metodiske greb, man benytter sig af i den traditionelle historieforskning, ikke kan afdække det væsentlige ved arbejderklassens historie?

Et af de områder, hvor denne diskussion står særlig prægnant er indenfor arbejderkulturforskningen. Ud fra de almindelige akcepterede forestillinger vil man, hvis man vil studere arbejderkulturen, f.eks. studere litteratur skrevet af arbejdere for arbejdere. Man vil måske, hvis man studerer den danske arbejderlitteratur, starte med Nexø, Skjoldborg og Aakjær. Kort sagt starte med udgangspunkt i den litterære institution, som er en del af den borgerlige offentlighed. Man vil måske så erkende, at alle 3 ikke udelukkende fungerede indenfor den litterære institution, at der var dele af deres produktion, som slet ikke ramte den borgerlige offentlighed, som udelukkende fungerede i forhold til arbejderklassen og dens særøffentlighed. Man ville måske så gå videre og interessere sig for forfattere, som den litterære institution overhovedet hverken kendte eller anerkendte, f.eks. Thorvald Nielsen, A.D. Henriksen, Vitrup-Rinfeldt, Nils Nilsson, Caja Rude osv. Man ville læse deres værker, analysere dem og herigennem tegne omridsene af en arbejderklassens litterære institution. På lignende vis ville man kunne gøre det med teatret, med den bildende kunst osv.

Men ingen er nået så vidt som til at tegne billedet af en sådan total parallelstruktur. Det er også godt det samme. For det man er på sporet af er ikke arbejderkultur, men måske nok en del af den. Det man søger, er man sporet ind på ud fra studiet af især borgerskabets kultur, som i hvert fald i visse aspekter lader sig studere meningsfuldt ud fra den individuelle synsvinkel, fra skaberen, producentens synsvinkel.

Det er et grundtræk ved den borgerlige kultur. Men det er det ikke ved ar-

bejderklassens kultur, eller det er kun ét træk, som overlejres af kollektiviteten. Kollektiviteten i alle dens former er et grundvilkår for arbejderklassens i produktionen, i boligkvartererne, i klædedragt, i forlystelser osv. i modsætning til hvad der er tilfældet for borgerskabet. Det har naturligvis også noget at gøre med at arbejderklassen er en behersket klasse. Den er bl.a. også behersket kulturelt. Men ser man arbejderklassens kultur udelukkende ud fra beherskerens synsvinkel får man de ting frem, som litteratursociologerne har ekcelleret i (Schücking, Escarpit osv.), nemlig at arbejderklassen er ukulturel, udannet, at den forbruger kulturvarer af lav kvalitet. Man kan imidlertid også se arbejderkulturen som en kamp mellem kollektivitetens kultur (som modkultur) og beherskerskelsens kultur. Man kunne se den som en forsvarskamp mod det totale borgerlige hegemoni, som et stykke kulturel klassekamp.

Det er sådanne tanker, der ligger bag den diskussion, der indenfor de sidste år har forsøgt at præge et andet kulturbegreb og en anden undersøgelsesmetode indenfor arbejderklassens historie. Raymond Williams har bl.a. insistet på et kulturbegreb, som ikke blot koncentrerer sig om *værker* (varer), men som kan se kulturen som *sammenhænge* (forhold). Sammenfattende kan man sige, at studiet af arbejderkulturen er indbegrebet af det som giver arbejderne identitet og selvbevidsthed. Man kunne f.eks. nævne værtshuskulturen og naboskabsrelationerne som et fremtrædende træk ved arbejderkulturen. Michael Vester har bygget videre på Williams og på sin egen opfattelse af arbejderbevidsthedens udviklingsproces og han har sammenfattet sit synspunkt i parolen: Hvad Goethe er for borgeren er solidariteten for arbejdereren.

Oscar Negt og Alexander Kluge har i deres bog *Offentlighed og erfaring* med udgangspunkt i Habermas' begreb om offentligheden arbejdet på at præge et begreb for kommunikations- og organisationssammenhænge i arbejderklassen (proletarisk offentlighed), der hviler på begrebet proletarisk *erfaring*. Herigennem udvider de diskussionen om arbejderkultur idet organiseringen af erfaringerne, også den politiske erfaring, inddrages. Kulturbegrebet ses her som spændende hen over hele livssammenhængen. Proletarisk offentlighed kan siges at indebære organisationsformer, som netop udspringer af arbejderklassens hele livssammenhæng og erfaringsammenhæng og som er i stand til at formidle mellem klassens objektive vilkår og de ofte fortrængte subjektive behov. I sin konsekvens bryder begrebet om proletarisk offentlighed med organisationsformer, der bygger på hierakier og repræsentation i centralistisk forstand. Det er et forsøg på at udmønte et begreb for den politiske herredømeform arbejderklassen kan udøve og som er i dyb overensstemmelse med dens historiske interesser. I den forstand er begrebet en udfoldelse af Marx' begreb om proletariatets diktatur.

I kølvandet på denne diskussion har der også udspundet sig en dansk diskussion, hvoraf jeg i det følgende skal omtale 3 bøger. Det er Olav Harsløf og Ib Bondebjergs store antologi *Arbejderkultur 1924-48* (Medusa 1979) og Ib Bondebjergs tobindsværk *Proletarisk offentlighed* (Medusa 1976, 1979).

Antologiens 85 tekster spænder vidt omkring og er inddelt i temaerne: Ar-

bejdsvilkår og arbejdskampe, Familie og fritid, Uddannelse og oplysning, Kulturkamp og klassekamp. Den forsøger at udbrede det omfattende kulturbegreb, som jeg har skitseret ovenfor. Det er en spændende bog, hvor man nu samlet kan læse ofte svært opdrivelige tekster. Den er helt oplagt til undervisningsbrug både i gymnasiet og på universitetet. Som teksthistorisk læsebog har den nogle iøjnefaldende kvaliteter.

Antologiens svaghed er imidlertid nok, at den ikke udfolder arbejderkulturbegrebet radikalt nok. Der er alt for mange professionelle skribenter repræsenteret og for få arbejdere, alt for mange ledere og for få menige. Jeg synes også, at man passende kunne have udnyttet noget af den store mængde arbejderindringer, der er blevet indsamlet gennem de senere år. I det tema, som hedder Arbejdsvilkår og arbejdskampe ville de have gjort en god gerning. Tilsvarende mener jeg, at kvinderne kommer alt for lidt til orde. Det er stort set blevet en antologi af mænd. Min mest afgørende indvending mod antologien går imidlertid på indledningen, som omfatter bogens første 100 sider. Den er både for generel og for fyldt med fejl. Eksempelvis kan den udvikling der oprides for den danske kapitalisme i mellemkrigstiden groft sagt passe på enhver kapitalistisk økonomi. Og den passer næsten bedre på 50'erne end på 20'erne. I flere af afsnittene, hvor der refereres til konkrete historiske tilfælde er der så mange fejl, at det vil føre for vidt at anføre dem her.

Hertil kommer et problem men hensyn til vurderingen af de forskellige perioder i kommunistpartiernes historie. Ultravenstreperioden (1928/29-1935) vurderes som en periode, der godt nok var sekterisk, men tillige som den periode, hvor der gjordes eksperimenter med proletarisk offentlighed. F.eks. betragtes Den Revolutionære Fagopposition (RFO) som et sådant eksperiment (s.38). Folkefrontsperioden (1935-39) betragtes derimod som rent forfald; 1935 danner slet og ret overgangen til reformismen. Slet så enkelt er det ikke. For det første er ultravenstreperioden langt fra at være noget eksperiment med noget der antydningvist kunne minde om proletarisk offentlighed. Efter bolsjeviseringen af kommunistpartierne i slutningen af 20'erne var det slut med basisinitiativer. Ikke i ord naturligvis, men i praksis. Ultravenstreperiodens opfattelse af enhed (enhed udelukkende fra neden) udelukkede i praksis sådanne eksperimenter. RFO bliver således også til ved at man spaltes de allerede eksisterende fagoppositionelle grupper, som langt hient ad vejen netop var forsøg på selvorganisering. I det hele taget må man formentlig tilbage til de politiske bevægelser i arbejderklassen efter 1. verdenskrig for at finde det demokratibegreb forsøgsvist udfoldet, som er helt centralt for en proletarisk offentlighed.

Omvendt mener jeg at Bondebjerg og Harsløf undervurderer folkefrontsperioden. Det er klart, at der ikke sker nogen udvikling i retning af en proletarisk offentlighed i perioden 1935-39, men hvis man endelig skulle tale om at inddrage større områder af arbejderens livssammenhæng i politikken, så er det i denne periode og ikke i ultravenstreperioden det sker. Endelig skal man heller ikke i sin vurdering af folkefrontstaktiken glemme, at den dannede det

politiske grundlag for partiets krigspolitik (1941-45). Og jeg kan ikke se andet end at den nationale fronts politik i hovedsagen var en rigtig politik.

En sidste indvending går også på Bondebjergs bøger. Den går på forståelsen af reformismen og Socialdemokratiets styrke. Bondebjerg og Harsløf støtter sig til den periodisering af reformismen, som man kan finde i Deutschmanns *Venstrekeynesianismen* (efterskrift). Ifølge denne opfattelse har den danske reformisme haft en revolutionær periode, som jeg finder det meget svært at eftervise i praksis. De mener videre, at det lykkes Socialdemokratiet at »fastholde størstedelen af arbejderklassens behov på et umiddelbart og overfladisk niveau« (s. 18). Selvom det er lidt uigennemsigtigt, hvad der sigtes til, skinner det igennem at Socialdemokratiet på sæt og vis fører arbejderklassen bag lyset. Men forholdet er jo det, at Socialdemokratiets politik og kapitalismeforståelse bygger på de opfattelser og tankeformer, som kapitalismen selv producerer, altså på en høj grad af kongruens mellem arbejderens og Socialdemokratiets forståelse. Reformismens styrke ligger netop i, at den ikke bryder med de tankeformer, som selve den kapitalistiske produktionsform sætter i folks hoveder.

Ib Bondebjergs Gigantværk på 800 sider falder i to klart afgrænsede afsnit svarende til de to bind. Første bind præciserer det teoretiske grundlag med udgangspunkt i Habermas, Negt & Kluge. Dernæst tager bindet hul på kulturpolitiske strategier i arbejderbevægelsen og omegn, som i en eller anden forstand bryder med den borgerlige fornuft herunder også den socialdemokratiske fornuft. Disse strategier kaldes samlet for *operative*. Hermed sigtes til deres aktive forhold til klassekampen som omfattende hele arbejderklassens livssammenhæng og ikke kun livet i produktionen. Men også operativt på den måde, at kunsten blander sig i stedet for blot at afspejle, for nu at introducere diskussionen også som en æstetikdebat. Den går nemlig også mellem folk som Georg Lukacs og Bertolt Brecht (eller Sergej Tretjakov eller Walter Benjamin). Mellem et æstetiksyn, som primært angriber sagen ud fra kunstværkers evne til at gestalte tidstypiske sammenhænge og personer; et æstetiksyn hvor afspejlingsmetaforen hos især Lenin bliver et nøglebegreb. Og så på den anden side et æstetiksyn, hvor kunstværkets evne til at gribe ind i brugernes virkelighed, dets operative værdi, bliver afgørende.

De strategier Bondebjerg her opsøger er Proletkult og LEF i det efterrevolutionære Rusland, det er eksperimenterne med proletarisk kunst i Weimarrepublikken og det er frem for alt Brecht.

Andet bind af *Proletarisk offentlighed* retter objektivet mod Danmark, hvor Bondebjerg opsøger sammenhængene i den socialdemokratiske og den kommunistiske arbejderoffentlighed. Arbejderoffentlighed betegner her til forskel fra proletarisk offentlighed (som er et kvalitativt begreb) de *faktiske eksisterende* kommunikations- og organisationsammenhænge.

Både første og andet bind viser Bondebjerg i første række som litterat, og det både som en styrke og en svaghed. Styrken ligger i nogle grundige og kompetente tekstanalyser. I første bind er det Brechts 3 stykker: *Die Massnahme*,

Die Mutter og *Tage der Commune*, I bind to er det romaner af Nils Nilsson, Peter Hansen og Harald Herdal. Han dokumenterer, at tekstanalysen er et nødvendigt redskab for den historiker, som vil forstå arbejderkulturens udvikling og han peger på den specielle historiske information, som historikere normalt er ude af stand til at aflæse.

Svagheden ligger i en forskydning i det kulturbegreb Bondebjerg arbejder med henimod netop de værdier, som vurderes højt i det borgerlige kulturbegreb. Det er helt givet, at analysen af arbejderklassens historie kan hente stof i litterære analyser som Bondebjergs, men konsekvensen af hans stofprioritering er, at den radikalitet, der ligger i hans projekt, i kritikken af det borgerlige kulturbegreb, aldrig bliver udfoldet.

Bondebjergs politiske position fremgår af hans grundlæggende modsætningspar: rådskommunisme og basisorganisering overfor dogmatik og stalinisme. Han indskrives sig i en udomatisk tradition. Men desværre synes jeg at denne modsætning dogmatiseres hos ham. Det gør, at modsætninger og nuancer har svært ved at finde rum. Det gør, at han ikke har nok øje for modsætningerne hos Brecht f.eks. Han gør opmærksom på visse springende træk i Brechts marxisme-opfattelse, men herved bliver det. Det får ikke nogen konsekvens for hans analyse af Brechts æstetik. F.eks. står den rolle Brecht tiltænker partiet i *Die Massnahme* helt uproblematisk.

En række af de indvendinger jeg rejste mod indledningen til antologien gælder også for andet bind af *Proletarisk offentlighed*. F.eks. er den historiske analyse behæftet med en række fejlslutninger. Bondebjerg skriver: »Blandt disse grupper (som rammes af rationaliseringen) etablerer DKP i løbet af 30'erne en vis basis, og de udgør kernen i de grupper, der under de ret voldsomme arbejdskampe i begyndelsen af 30'erne anfægter den reformistiske dominans i arbejderoffentligheden« (s. 40). Det er rigtigt, at der sker en vis stigning i strejkeaktiviteten i 1930 og 31, men så falder den igen og stigningen kan slet ikke lignedes med et opsving i kampaktiviteten (som f.eks. i begyndelsen af 20'erne) og da slet ikke med noget der anfægtede den reformistiske dominans. Kun 1936 udviser et meget stort antal tabte arbejdsdage. Også den gennemgående fejlvurdering af ultravenstreperioden præger fremstillingen af kommunisternes kulturpolitik.

I analysen af den socialdemokratiske arbejderoffentlighed støtter Bondebjerg sig meget til Bomholts to bøger: *Dansk Digting fra den industrielle Revolution til vore Dage* (1930) og *Arbejderkultur* (1932). Heri finder han det ideologiske grundlag for, hvad han kalder arbejderkulturens offensive fase, en fase hvor Socialdemokratiet eller den socialdemokratiske offentlighed skulle have en strategi for opbygningen af en arbejderkultur i mere omfattende forstand. Fra 1935 (med *Danmark for Folket*) sker der en ideologisk udtynding og opløsning af arbejderkulturstrategien til fordel for en folkekultur.

Problemet er blot det, at hverken Bomholt eller Nils Nilsson (som litterær repræsentant for samme tendens) repræsenterer nogen særlig udbredt bevægelse i Socialdemokratiet eller fagbevægelsen. Det er naturligvis ikke det sam-

me som at denne tendens ikke eksisterede (f.eks. som en kritik af partiet indenfor visse krese i DsU). Men med det omfattende kulturbegreb Bondebjerg har på programmet slår han sig selv på munden ved at *indskrænke* sig til centralområder i den borgerligt anerkendte kultur. Ved netop at satse på den ideologiske selvforståelse hos folk som Bomholt og K.K. Steincke og på litteraturen som den finder udtryk hos Nils Nilsson og Peter Hansen, når Bondebjerg frem til at beskrive nogle brudflader i udviklingen af *arbejderlitteraturen*. Men om de samme tendenser gør sig gældende i resten af den institutionaliserede socialdemokratiske offentlighed (arbejderidrætten f.eks.) føres der ikke noget sandsynlighedsbevis for. Men helt afgørende er det imidlertid, at den del af den konkret eksisterende arbejderkultur, der ligger herudover, inddrages overhovedet ikke i analysen. Da den ikke gør det, bliver det heller ikke muligt at diskutere arbejderkulturen som en dobbelthed af modstand mod det borgerlige kulturelle hegemoni og af proletarisk selvbevidsthed. Faktisk bliver den eneste dynamik, der eksplicit kan henvises til politiske beslutninger hos partiets ledende lag. Det bliver omsving som *Danmark for Folket* eller folkefrontspolitiken, der bliver dynamisk omdrejningspunkter.

Nu skal Bondebjerg ikke dadles for, at han ikke indfrier dette kæmpeprojekt. Der skal nok forskes meget endnu i detailstudier inden det kan lade sig gøre. Og det skal heller ikke forklejne de fortjenester værket vitterligt har. Når man bortser fra de socialhistoriske afsnit indeholder *Proletarisk offentlighed* en udmærket oversigt over venstrefløjsstrategier på litteraturområdet fra Proletkult til Brecht, en gennemgang af forholdet Lukacs/Brecht, arbejderforfatterforbundets historie i Weimarrepublikken, officiel og halvofficiel socialdemokratisk kulturpolitisk diskussion i mellemkrigstiden og frem for alt analyser af socialdemokratiske og kommunistiske arbejderforfattere. Men det siger samtidig, at han burde have begrænset projektet til det han faktisk indfrier: en oversigt over arbejderlitteraturen med særlig henblik på venstrefløjstraditionen og med inddragelse af mere omfattende kulturelle strategier. Havde han nøjedes med at slå dette brød op, havde han heller ikke haft nødt til at lade det hæve så længe. En bog på betydeligt færre sider havde gjort fremstillingen meget mere stringent og letlæst.

Bibliografisk note: De i anmeldelsen omtalte skrifter er følgende:

- Levin L. Schücking: *Soziologi der literarischen Geschmacksbildung*, Bern 1961
 Robert Escarpit: *Sociologie de la littérature*, Paris 1968.
 Raymond Williams: *Culture and Society*, London 1963.
 Michael Vester: *Die Entstehung des Proletariats als Lernprozess*, Frankfurt/M 1970.
 Michael Vester: Hvad Goethe er for borgeren, er solodariteten for arbejderne, *Kultur og klasse* 31.
 Anker Gemzøe: Arbejderkultur i Danmark i perioden fra 1890 til 1924, *Kultur og klasse* 31.
 Jürgen Habermas: *Strukturwandel der Öffentlichkeit*, Neuwied 1962.
 Oscar Negt og Alexander Kluge: *Öffentlichkeit und Erfahrung*, Frankfurt/M 1972.
 Christian Berg, Niels Ole Finnemann, Hans-Jørgen Schanz og Lars Torpe: Efterskrift til Christoph Deutschmann: *Venstrekeynesianismen*, Århus 1975.

Norge:

DNA's Kulturpolitikk

Af Halvor Hersoug

For sosialister er kulturkampen et viktig område. Socialismen dreier seg ikke bare om politikk og økonomi. I lang tid har sosialister overlatt kulturkampen til grupper i utkanten - kulturradikalere o.a. Like viktig er det å ta vare på den sosialistiske kulturarven. Undertrykte gruppers kultur har ikke fått plass i den offisielle kunst- og kulturhistorien. Sosialister som vil bygge videre på den arbeiderkultur som fantes, må derfor grave fram historien selv. Med radikaliseringen av mellomlagene våknet også interessen for arbeiderklassens kultur. I Norge nådde arbeiderkulturen i 1930-årene et høydepunkt som det hverken før eller siden har vært i nærheten av. Av flere årsaker lå arbeiderkulturen nede i meste parten av 1920-årene. Her skal kort nevnes harde sosiale kår, mange arbeider hadde røtter i bondesamfunnet (og dermed bondekulturen), den økonomiske kampen var prioritert og sist, men ikke minst viktig, mesteparten av tiden gikk til partisplittelsene.

Omkring 1930 får vi så et oppsving i kulturinteressen, og i tiden framover stiftes en rekke kulturorganisasjoner, de fleste med sosialistisk formålsparagraf. Nye medier som radio og film byr på muligheter også for arbeiderbevegelsen. I jakten på nye velgergrupper endres agitasjons- og propagandaarbeidet, noe som igjen legger grunnlaget for nye kulturaktiviteter. »By og land - hand i hand«-parolen fikk og direkte innvirkning på språkpolitikken.

Vi skal i denne artikkelen se på DNA's kulturpolitikk slik den er blitt beskrevet de siste årene.

Jeg har konsentrert meg om DNA og dets underorganisasjoner. Imidlertid samarbeidet DNA og LO så nært på enkelte områder av kulturpolitikken at det har vært nødvendig å gå til LO's blader og protokoller. Etter som Mot Dag sto uten basis i fagbevegelsen og NKP var nedkjempet på trettitallet, var DNA og LO to sider av samme sak. Hjørnesteinen i kulturarbeidet, AOF, var da også dannet, og dominert av DNA og LO i fellesskap.

Den »arbeiderkulturen« jeg her skriver om, er altså ikke synonymt med livsmønsteret hos arbeiderklassen. En slik oppgave måtte granske klassens indre liv. I denne artikkelen blir bare de organiserte kulturaktivitetene behandlet, og dermed rette søkelyset på bevegelsens utadvendte virksomhet.

Litteraturen om kulturkampen i mellomkrigstida er rik, men sparsom når vi snevrer inn til temaet DNA og kulturen. Den radikale intelligensiaen, med forfatterne Hoel, Øverland og Krog i spissen har fått sin historie. Men de er representanter for kulturradikalisemen, ikke for arbeiderkulturen. Denne operasjonen forteller derfor ikke noe om psyko-analyse, smusslitteratur, Oxfordbe-

vegelse og »kristendommen som den tiedende landeplage«. Kulturradikalerne var ifølge Tranmæl DNA's reelle leder, mer interessert i å bryte med borgerskapets moral enn å bygge opp arbeiderkulturen. De kom derfor i skarpere konflikter med kristenfolket enn med borgerskapet.

Arbeiderkulturen er imidlertid lite beskrevet selv om interessen for temaet er stigende. Det meste er korte artikler som er mer polemiske enn vitenskapelige. Men før jeg nevner bøker og hovedoppgaver kan det være greit med en kort gjennomgåelse av DNA's forhold til kulturen i mellomkrigstida.

Sosialdemokratene var ikke særlig opptatt av kulturspørsmålet før 1920. Men ved splittelsen i 1921 (høyrefløyen dannet Norges Sosialdemokratiske parti) var det spredte tilløp til debatt. Grovt skissert kom to kulturoppfatninger fram. Noen mente arbeiderne kunne skape sin egen kunst og kultur - arbeiderkultur - som dansken Carl Erik Bay (Sosialdemokratiets stilling i den ideologiske debatt i mellomkrigstiden, GMT 1973) har kalt erstatningsteorien. Andre trodde at når arbeiderne fikk bedre utdanning, kunne de ta del i den eksisterende borgerlige kulturen - utjevningsteorien. Utenom bestrebelsene med å danne et eget idrettsforbund lå kulturdebatten med inntil samlingen av DNA og NSAP i 1927. (NKP som brøt ut i 1923, ble stående utenfor samlingen selv om mange enkeltmedlemmer gikk inn i DNA). Partisamlingen ga opplysningsarbeidet vind i seilene. Og i utkanten av dette startet to kunstforeninger, »Kunst for folket« og Folketeaterforeningen, begge med formålsparagraf om å la arbeiderne se god (underfortått borgerlig) kunst.

Ukebladet Arbeider-Magasinet utkom første gang i november 1927. Alle rede fem år etter var opplaget 70.000, og like før krigen nådde det høydepunktet med mer enn 100.000 eks. Hverken NKP eller DNA var særlig interessert i bladet de første årene. Det ble derfor organisert som et privat tiltak og slapp heldigvis å bli trukket inn i partistridene. Magasinet var for, om og av arbeiderne og det holdt et meget høyt nivå. Svært mange forfattere fikk sin debut her, og tegnere unngikk de stereotype og klisjeaktive illustrasjonene. De fleste av etterkrigstidens fremste kunstnere har da også hatt oppgaver for Arbeider-Magasinet.

Arbeider-Magasinet var et underholdningsblad for arbeidsfolk, men det var mer enn gode historier og noveller. Fremragende kulturkritikere som Otto Luihn (NKP'er og bladets første redaktør) og Olav Storstein skrev fast, Karl Evangs spalte om seksuelle spørsmål var banebrytende, og samfunnsreportasjene fra Spania, Sovjet og Tyskland var meget gode.

Arbeider-Magasinet fikk sin historie i 1978.¹ Desverre er boka langt under bladets kvalitet. Eivind Berggrav referer det meste uten å analysere. Distribusjonsnettet f.eks. var nytt: et nett av lokale kommisjonærer på alle arbeidsplasser. Demed var kontakten med leserne den beste. La meg også nevne at 30% av overskuddet gikk til kulturelle formål, bl.a. ble Arbeidernes Leksikon finansiert gjennom dette fondet.

Innad i DNA var imidlertid kulturmisjonen en fremherskende retning i 20-årene; kunsten skulle ut til folket. Den fremsto som en nøytral vare som kunne

spres som et annet gode. En av partiets oppgaver var å sørge for denne spredningen. Selv om den radikale retning »overtok« partiet i 1918, var kulturideologien den samme som hos sosialdemokratene. Og partitoppene var lite interessert i kulturspørsmålet.

DNA's landsmøte 1930 behandlet språk- og kulturspørsmålet uten at noe vedtak ble fattet. Men året etter ble Arbeidernes Oplysningsforbund dannet. AOF's hovedvirke var opplysning/skole, og dette hadde et klart klassepreg. Kunnskapen skulle brukes i klassekampen. Hele virksomheten var finansiert av partiet og fagbevegelsen, og de borgerlige partiene laget mange vanskeligheter for AOF (nektet å leie ut skolelokaler osv.)

Litteraturen om AOF og dets lokalorganisasjoner er ennå forholdsvis liten, noen hovedoppgaver i pedagogikk samt enkelte lokale jubileumsberetninger er det eneste. Høsten 1981 utkommer imidlertid Arne Kokkvolds bok om arbeiderklassens kulturhistorie. Kollvold som er sjef for Arbeiderbevegelsens Arkiv, har på oppdrag av AOF skrevet jubileumsboka. Den blir da også det første større verk om emnet.

Et annet DNA - drevet tiltak var Tiden Norsk Forlag (1933). Formålet var å styrke »klassens kampkraft ved å åpne de sosialistiske teoretikers tankeverksteder for dem« - og ved å kjøpe Tidens bøker kunne arbeiderne »være med å bane vei for arbeiderklassens eget syn i kunst og litteratur.« Tiden var i første omgang tenkt som et forlag for AOF/fagforeningene, men ved en tilfældighet traff forlagssjefen Kolbjørn Fjeld forfatteren Aksel Sandemose høsten 1933. Sandemose var ute etter et forlag da Gyldendal hadde refusert hans manuskript. Følgen var at Tiden utga »En flyktning krysser sit spor«, og dette ga gåde økonomisk utbytte og mersmak for litteratur. Året etter startet forlaget serien »Tidens norske arbeiderromaner«. Den skulle bringe bøker, av, for og mest mulig om arbeidere. I ettertiden er det lett å se at Tiden skapte et forum for arbeiderforfatterne. Om det ikke ble en gullalder for norsk arbeiderlitteratur, slapp mange talenter til som nok ikke hadde andre muligheter.

Et litterært tiltak i mer kommunistisk lei var bladet Arbeider-Revvy og Arbeiderforfatternes forening. Otto Luihn var redaktør og leder for foreningen. Det var nytt at sosialistiske kunstnere organiserte seg selv. Bladet sto NKP nær; i formålsparagrafen var forsvaret av Sovjet og kampen mot nazismen nevnt. Videre skulle de kjempe for å utvikle arbeiderlitteraturen og mot skadelig borgerlig litteratur. Hverken bladet eller foreningen klarte å utvikle seg ut over begynnerstadiet og led av et uferdig og politisk klisjeaktig preg. Gunnar Johannessen har i sin hovedoppgave behandlet Arbeider-Revyen og foreningen.² Oppgaven knytter seg teoretisk til Habermas/Vogt/Kluge, men det er først og fremst empirien som er grundig og interessant.

Høsten 1934 pågikk en intens kulturdebatt i DNA. Bakgrunnen var at Aksel Sandemose var nektet stipend (pga. dansk statsborgerskap), og at Arbeiderbladets kunstanmelder Asbjørn Aamodt hadde levert et såkaldt tendensmaleri til Statens Kunstutstilling. Maleriet var leveret i falsk navn, og Aamodt avslørte Køpenickiaden straks etter. Bløffen var et angrep på de kunstnerne

som malte sosial kunst.³ Debatten kom snart til å dreie seg om Arbeiderbladets (og dermed DNA's) kulturpolitikk hvor ledelsen sto steilt mot yngre kulturarbeidere. Sistnevnte ønsket en egen arbeiderkultur. Ledelsen gikk med på å opprette et kulturutvalg, men det tilfredsstilte ikke kritikerne. De dannet i 1935 Sosialistisk Kulturfront og utga bladet Kamp og Kultur. Fronten var delt i en film-, en teater-, en litteratur- og en malergruppe, og besto av ca. 300 medlemmer. Sosialistisk Kulturfront kom aldri ut over kritikernivået, men bladet ble godt mottatt i 1935/36. I 1937 gikk Kamp og Kultur til fronttalan-grep på både DNA og Arbeiderbladet. Tre saker bidro til å forverre forholdet.

1. diktergasjene (Stortinget m/DNA's støtte ga reaksjonære forfattere diktergasjer)
2. DNA's filmpolitikk (DNA hadde flertall i Oslo kinostyre og satte opp en rekke reaksjonære filmer)
3. Arbeiderbladets kulturpolitikk (Kritikerne ville sparke kultureddaktøren)

Sosialistisk Kulturfront var en oranasjon utenfor DNA's kontroll. For partiledelsen gjaldt det å overta kontrollen, enten ved å få fronten innmeldt i partiet eller å la AOF overta frontens virke. Etter lang og hard strid skiftet fronten navn til Sosialistisk Kulturlag og gikk inn i DNA. Kamp og Kultur mistet den økonomiske støtten og stoppet våren 1937. Kulturlaget ble imidlertid aldri noe mer enn en passiv forening uten slagkraft.

Hallgeir Hatlevik har skrevet om Kamp og Kultur og Sosialistisk Kulturfront i sin hovedoppgave.⁴ Emnet er også behandlet av andre i kortere tids-skriftartikler. Både Hatlevik og andre har en tendens til å overvurdere frontens betydning, kanskje fordi vi finner oss igjen i vår egen situasjon - unge intellektuelle som skriver om kultur uten å nå alt for langt utenfor vår egen krets. Hatleviks oppgave er grei empirisk, mens hans teoretiske kunnskaper vises bare i innledningen og avslutningen.

Som vi har sett var DNA-ledelsen lite interessert i kulturspørsmålet hvis det ikke ga utbytte i form av stemmer og nye medlemmer. Da partiet vant regjeringsmakten i 1935 og konsoliderte stillingen ved valgene i 1936 og -37, sank kulturbevegelsen raskt sammen. Paradoksalt nok tok altså DNA over styringen av den borgerlige staten ved hjelp av en radikal massebevegelse. De jobbet for en egen arbeiderkultur og ville ikke la seg integrere i den borgerlige kulturen. Arbeiderteaterbevegelsen er et glimrende eksempel på denne selv-motvirkende utviklingen.

Allerede før århundreskiftet spilte arbeiderne teater, men først ca. 1930 kom kravet om politisering av virksomheten. Påvirkningen kom fra Sovjet og Tyskland, særlig fikk instuktøren Erwin Piscator gjennom sin bok »Das politische Theater« stor innflytelse.

I 1930 satte Gunvor Sartz opp abortstykket § 245 i Oslo, en oppsetning som fulgte Piscators intensjoner.⁵ Stykkets suksess var nok en spore for DNA's ungdomsbevegelse, AUF. AUF nedsatte en teaterkomité (senere underlagt AOF) som skulle skaffe stykker, intruere osv. Men først da talekoret ble introdusert i 1933 ble det fart i sakene. Olav Dalgard hadde vært på teaterfestival i Moskva, og påvirket av Meyerholdt ble han straks en ledende teaterideolog i AOF. Partiet så snart hvilket potensial det lå i disse gruppene. DNA's valg-budskap ble bearbejdet og framført av TRAM-gjenger. (TRAM = sovjetisk teaterorganisasjon) reiste rundt og opptrådte. Gjegene spilte en avgjørende rolle i valgene 1934, -36 og -37.

En TRAM-gjeng var en videreføring av talekorene, og prinsippet var å spille primitivt teater; »å illustrere arbeiderbevegelsens idéer gjennom sitt spill og sin sang«. Repertoaret omfattet musikk, dans, sang, talekor, opplesning og små skjetsjer. Medlemstallet i gjengen varierte fra ca. 12 til 30 ungdommer, de fleste arbeidsløse. Alle var kledd i AUF-uniformen - blå skjorte, rødt slips og hvit hammer på brystet. Scenen kunne være i Folkets Hus, men også et lasteplan var godt nok. Tram-gjengene skulle opptre hvorsomhelst og nårsomhelst med minimalt utstyr. Programmet kunne være bygget over enkelttemaer som arbeidsløsheten, boligsaken, kamp mot krigen, men som oftest var DNA's valgsaker i høysetet.

Teatergruppene manglet imidlertid stykker med riktig tendens. AOF og Tiden fikk inn noen gode stykker i skuespillerkonkurransen i 1933/34, men nettopp denne mangelen gjorde sitt til at interessen sank drastisk noen år senere. Også Tram-gjengene hadde problemer med repertoaret. De unge idealistene så teaterarbeidet som et ledd i den nye arbeider-kulturen, mens AOF-lederen Håkon Lie var mest interessert i nye stemmer og medlemmer.

En tekst i tråd med Lies syn på kanskje denne (skrevet av AOF):

»Og så hele folket til arbeid går,
ingen ledig langs veien står.
Heien og dalen blir dyrket,
veier og baner ført gjennom landet,
fiskefangst i havet og vannet,
malmen i fjellet vi bringer i dagen.
Alle kaver, alle strever.
Alle trives, alle lever
Norge for folket«.

Som en skjønner, tekstene var et problem.

Foruten arbeiderteatret pågikk det en strid om Folketeatret i Oslo. DNA ønsket at teatret skulle bli arbeiderklassens scene - et profesjonelt teater med et sosialt/sosialistisk repertoar. Også Folketeatret var et ledd i å reise arbeiderklassens egen kultur. Men interessen for arbeiderteatret forsvant før krigen, og da Folketeatret sto ferdig i 1952, var det ingen bevegelse til å støtte

dette forsøket. Teatret gikk konkurs få år etter, og typisk nok har Den Norske Opera lokalene i dag.

Arbeiderteatret faller utenom den offisielle teaterhistorien. I 1979 kom imidlertid Jostein Gripsrud's hovedoppgave - nesten 400 s. om teatervirksomheten i arbeiderbevegelsen fra 1890-1940 hvor 30-årene er særlig godt behandlet.⁶ Gripsrud deler oppgaven inn i en deskriptiv og en analytisk del. I første delen har han gjort et pionerverk: intervjuet veteraner, samlet inn stykker og tekster og det hele er beskrevet på en forbilledlig måte.

Den analytiske delen dreier seg om sammenhengen mellom teaterarbeidet og utviklingen i arbeiderbevegelsen. I innledende kapitler gjør han greie for Vogt/Kluge's proletariske offentlighet, men jeg finner ikke alt for mange spor av teorien ellers i oppgaven med unntak av kap. 14 (deler av kapitlet er offentliggjort i Tidsskriftet Vinduet nr. 3/4 - 79).

Med Vogt/Kluges begreper utenfor (1890-1920), ovenfor/mot (1920-35) og innenfor (1935-40) borgersamfunnet inndeler Gripsrud arbeiderbevegelsens teaterhistorie. Disse skillene blir vel fiktive og bærer præg av å få historien til å passe med teorien. Dog er Gripsruds oppgave svært imponerende, og det å håpe at et forlag utgir den.

I 30-årene satset DNA mye på film som propagandamiddel. Inspirasjonen kom fra Sovjet, Tyskland og Østerrike som alle laget filmer som agiterte for sosialismen. Håkon Lie, AOF, så raskt at intet propagandamiddel kunne måle seg med filmen. Den trakk folk til møtene, og viste DNA's politik på en lettfattelig og ny måte.

Allerede i 1928 laget Kr. Aamot to små dokumentarfilmer fra 1. mai og om partiets sosiale boligbygging. I de følgende år produserte Aamot en rekke stumfilmer, men først i 1933 kom den første lydfilm. »Hele folket i arbeid« (identisk med valgslagordet) illustrerte partiets kriseprogram vevet sammen av en handling.

Året etter tok AOF i bruk smalfilmapparatet. Per Lie (bror av Håkon) produserte hele 6 spillefilmer for valgkampen og A-pressen. Mer enn 130.000 personer så filmene bare i 1934. Nå gjaldt det å videreføre filmen. Som Per Lie sa: »Å kunne fremstille Marx' lære ved levende bilder er bra, men feilen er at bare (- - -) de mest interesserte gidder fullføre filmens idè«. Underholdning derimot trakk nye folk til filmene og dermed til partiet.

Gullalderen for norsk arbeiderfilm kan vi datere fra 1935. Samme år ble hele 15 filmer innspilt, deriblandt den første spillefilmen med lyd. Den ble regissert av teaterkonsulenten Olav Dalgard (som regisserte samtlige spillefilmer f.o.m. 1939 med ett unntak). »Samhold må til« ble brukt i fagbevegelsens vervekampanje og hentet handlingen fra rallarmiljøet. Sentralt sto Svart-Pelle, en typisk rallar som agiterte for å melde seg inn i fagforeningen. Svart-Pelle ble forøvrig så populær at Dalgard måtte ha ham med i flere filmer, men både Håkon Lie og Einar Gerhardsen var med som medhjelpere og sensorer.

De to valgspillefilmene i 1936 (en for by og en for land) var myntet særlig på nye velgergrupper som f.eks. akademikere, funksjonærer, småbønder og fi-

skere. Krassere var derimot jubileumsfilmen til Skog- og landarbeiderforbundet i 1937. »Det drønner gjennom dalen« handlet om skogsarbeiderkonfliktene i - 30 - årene. Her var både streikebrytere, politi og fascistiske skogeier med. Til slutt i filmen grep arbeiderne til våpen uten at det ble nødvendig å løse skudd.

Klassemotsetningene sto i sentrum for filmen. Arbeiderbladet la derfor vekt på at det var en historisk film. Bevæpning av arbeiderne snakket ikke DNA om, *det* var i alle fall historie.

I 1938 skrev Sigurd Evensmo manuskriptet til »Lenkene brytes«. Skrildringen gikk på forskjellen mellom det nye og det gamle arbeidermiljøet, men også avholdssak og kvinnesak var trukket inn. Det siste filmen (1939) ble laget til LO's 40-års jubelæum. »Gryr i Norden« handlet om de kvinnelige fyrstikkearbeidernes streik i 1889.

Filmens budsjett på 40.000 kr. var nesten det dobbelte av hva de andre arbeiderfilmene hadde kostet. Dalgard hadde dessuten helt frie hender ved utarbeidelsen av manuskriptet og filmen. Den rene propagandaen ble skjøvet helt ut. »Gryr i Norden« ble derfor en spillefilm hvor handlingen var hentet fra arbeiderklassens historie. Filmene ble da også regnet som kronen på verket i norsk arbeiderfilmproduksjon.

Om norsk arbeiderbevegelse produserte gode filmer klarte den ikke å stå imot utenlandsk imperialistisk film. Sosialistisk Kulturfront gjorde spede forsøk på en filmfront mot amerikansk og nazistisk film, men det lyktes ikke. Heller ikke forsøket med en sosial filmforening lyktes. Kr. Aamot som nå var blitt kinodirektør, viste ingen velvilje overfor partikamerater og fikk stanset forsøket med loven i hånd.

Magister Bjørn Sørensen har skrevet en doktorgradsavhandling på mer enn 600 s. om europeisk og særlig norsk arbeiderfilm.⁷ Arbeiderfilm er definert som film laget av eller for arbeiderbevegelsen. Avhandlingen er delt i 4 afsnitt; det første handler om Sovjet-filmene og dens innflytelse på vest-europeisk film. Avsnitt 2 tar opp arbeiderfilmen i Vest-Europa med vekt på Weimarepublikken og Østerrike. Del 3 opptar ca. 240 s og behandler norsk arbeiderfilmen i ten teoretisk ramme (Habermas og Vogt/Kluge).

Avsnittene om Sovjet, Tyskland og særlig Østerrike er godt behandlet, men en kan spørre hvorfor også Sverige, Danmark, England og Frankrike er beskrevet. Avsnittene er korte, kildene er sekundærekilder, og filmhistorien i disse land har lite med norsk arbeiderfilm å gjøre. Norsk arbeiderfilm faller for Sørensen utenfor den norske offisielle filmhistorie (forøvrig skrevet af Sigurd Evensmo - en av arbeiderfilmen og -teatrets pionerer). Både distribusjonen og filmens propagandainnhold gjør sitt til at filmene falt utenfor det allmenne repertoaret. Dog skal det også sies at arbeiderfilm pionerene aldri hadde tenkt å vise filmene på en vanlig kino.

I det utvidede kulturbegrep hører også idretten med. I mellomkrigstiden var idrettsbevegelsen delt i to. Arbeiderne organiserte seg i AIF, mens de borgerlige sto i Landsforbundet for Idrett. Årsaken til splittelsen skyldtes sam-

menhengen idrett og politikk. De borgerlige idrettsformenn og -klubber lot seg verve som streikebrytere i arbeidskonfliktene i 20-årene. AIF nådde nesten 150.000 medlemmer rundt 1930, og de la større vekt på masseidrett og mindre dyrking af enere. Petter Larsen har skrevet AIF's historie - en meget interessant bok som også burde være viktig i dagens idrett.

Dette var bare et streifto i arbeiderklassens kulturhistorie. Forhåpentligvis kan oversikten være en inngangsport til dypere studier av arbeiderkulturen. Interessen i Norge er økende - det vitner de mange nye hovedoppgavene om.

Noter:

1. Magasinet - bladet som skapte kulturhistorie, Eivind Berggrav, Oslo 1979.
2. Vi er den unge garde, Gunnar Johannessen - Hovedoppgave i norsk, Trondheim 1980.
3. Se f.eks. Malarkunsten og arbeidarrørsla i mellomkrigstida i Norge, Per B. Boym, Mag. avh. i kunsthistorie, Bergen 1974.
4. Kamp og Kultur, Hallgeir Hatievik. Hovedoppgave i norsk, Bergen 1977. Et sammendrag er trykt i Tidsskriftet for arbeiderbevælselsens historie nr. 1/79 Pax Forlag.
5. Se Kontrast nr. 6/77: Sartz' og Piscator om abort i Tivoli av Jostein Gripsrud.
I samme nummer skriver Yngve Finsbo om kulturkampen i 1930-årene, særlig om Sos. Kulturfront.
6. «La denne vår scene bli flammen», Jostein Gripsrud Hovedoppgave i norsk, 1979.
7. «Gryr i Norden», Bjørn Sørensen, Universitetet i Trondheim Institutt for drama, film og teater, 1980.
Avhanlingen kommer kanskje i bokform på Universitetsforlaget.
8. Med AIF-stjerna på brystet, Petter Larsen, Oslo 1979. Boken behandler kommunistenes rolle svært dårlig - kapitlet om NKP's idrettsforbund er ikke skrevet av Larsen. Boken bærer præg av at være skrevet av en sosialdemokrat.

Sverige:

Arbetarkultur - ett etnologiskt perspektiv

Af Mats Lindqvist, Orvar Löfgren og Magnus Wikdahl

Indledning

För ett tiotal år sedan hade studiet av arbetarklassens historia och livsvillkor en ganska perifer ställning i det svenska forskarsamhället. Idag är situationen radikalt annorlunda. Arbetarstudier bedrivs inom de flesta kultur- och samhällsvetenskapliga discipliner. Eftersom det ofta är inom detta område man prövat teoretiska nyorienteringar har dessa studier fått stor betydelse för den generella debatten både i teoriutvecklingen och den vetenskapliga praktiken.

Så omfattande är denna forskning idag att den är svår att överblicka. Däremot är det möjligt att urskilja vissa huvudlinjer i arbetarforskningens utformning och inriktning under de senaste åren.

Särskilt inom sociologi och socialhistoria har man sysslat med studier av den svenska arbetarklassens framväxt och organisationsformer, av arbetsliv och klassmedvetande. Denna inriktning har gjort sociologin mer historiskt medveten och vitaliserat teoridebatten inom historievetenskapen.

Däremot har försöken att studera arbetarklassens liv i termer av arbetarkultur varit färre, även om detta perspektiv under sista tiden blivit alltmer uppmärksammat. Själva termen arbetarkultur har dock använts i så många skiftande betydelser och sammanhang att den blivit svårhanterlig. Hasse Alfredson klagar i en scenmonolog över »att nu kan inte en jobbare ta sig en prickigkorvsmörgås på verkstadsgolvet utan att det ska kallas för arbetarkultur« - är allting kultur?

Bakom denna förvirring ligger olika kulturvetenskapliga traditioner och olika sätt att definiera ordet kultur. Inom de estetiska disciplinerna (konst-, litteratur-, teatervetenskap etc) arbetade man länge med ett ganska snävt kulturbegrepp som definierade vissa expressiva aktiviteter som kultur, närmast i anslutning till det klassiska bildningsbegreppet. När man inom dessa vetenskaper började intressera sig för arbetarkulturen, var det i ett medvetet försök att spränga ramarna för det traditionella, borgerliga kulturbegreppet. Fortfarande kom dock beteckningen arbetarkultur främst att gälla vissa institutionaliserade aktiviteter: man studerade arbetarlitteratur, arbetarteater och försöken att utveckla en proletär motoffentlighet, man granskade kulturdebatten och kulturpolitiken inom den organiserade arbetarrörelsen.¹

Efterhand har man, inte minst med inspiration från dansk forskning, bredat sitt studiefält och därmed närmat sig den kulturvetenskapliga tradition som främst utvecklats inom antropologi och etnologi (folklivsforskning). Här

har man med kultur vanligen menat en grupp människors *livsform* eller mer begränsat definierat kultur som *kollektivt medvetande*, dvs en grupps gemensamma erfarenheter, tankemönster och värderingar.

De skiftande forskningstraditionerna har givit oss många bud på vad arbetarkultur är eller bör vara, och den mångtydigheten måste vi nog leva med. Att försöka tvinga fram en gemensam definition är inte bara meningslöst utan direkt ofruktbart. Snarare bör vi se kulturbegreppet som en strategisk term, ett forskningsperspektiv som kan tillämpas på arbetarklassens liv och medvetandeformer - ett perspektiv som kan och bör ges skiftande inriktning och avgränsning i olika discipliner och vetenskapstraditioner.

Studiet av arbetarkultur blir då en av många aspekter som kan läggas på arbetarklassens liv, och det finns ingen anledning att försöka inhägna och avgränsa 'studiet av arbetarkulturen' som ett nytt forskningsrevir i det redan hårt specialiserade forskarsamhället. Öppenhet och gränsöverskridande måste uppmuntras.

Den etnologiska forskningstraditionen

I det följande kommer vi främst att diskutera ett etnologiskt perspektiv på studiet av arbetarkultur med utgångspunkt i våra erfarenheter från projektet *Kulturgränser och klassgränser. En etnologisk studie av kulturförändring och samhällsutveckling i Sverige 1880 - 1980* vid Etnologiska institutionen, Lunds universitet.²

Det bör framhållas att vårt arbete representerar ett av många etnologiska synsätt, och det kan därför vara skäl att kort beröra den ämnestradition vi är produkter av och exemplifiera annan aktuell forskning inom svensk etnologi.

Inom etnologin eller folklivsforskning som ämnet tidigare hette var studiet av arbetarklassen länge ett ovanligt studieobjekt, liksom i de flesta andra humanistiska vetenskaper. De första generationerna av etnologer var upptagna av att rädda vad de såg som spillrorna av en döende allmogekultur.

När de första arbetarstudierna gjordes under 1930- och 40-talen kom arbetarna främst att betraktas som en social kategori vid sidan av bönderna. I 30-talets anda av klassförsoning menade man även att 'den gamla arbetarkulturen' borde dokumenteras likaväl som 'den gamla bondekulturen', och symptomatisk nog var det främst förindustriella arbetarkategorier och -miljöer som fick representera arbetarklassen. Betoningen låg på speciella yrkes- och hantverkargrupper med en övervikt för landsbygdens arbetare.³

Socialdemokratins maktövertagande gjorde det även mera legitimt att skriva arbetarnas kulturhistoria, ofta på ett sätt som ställde 'de onda gamla dagarna' mot det nya samhället, präglad av jämlikhet, välfärd och utvecklingstro.

I efterhand är det lätt att kritisera den teorilöshet som kännetecknade dokumentationen av olika arbetarmiljöer, men inte minst tack vare den omfattande insamlingen av arbetarminnen som Mats Rehnberg i samarbete med fackföreningsrörelsen startade vid Nordiska museet under 1940-talet har vi idag skildringar av den tidiga industrialismens arbetarvardag som utgör en viktig forskningsresurs.⁴

Vid denna tid var det endast etnologerna som intresserade sig för vardagens historia och försökte beskriva arbetarklassens liv i termer av arbetets och fritidens rutiner, umgängesformer, konsumtionsvanor etc - ämnen som för historikerna tedde sig kuriosamässiga och oväsentliga.

Under 1950- och 60-talen gjordes flera, ofta lokalt avgränsade studier av arbetarmiljöer och arbetargrupper. Perspektivet var vanligen historiskt-beskrivande, och begreppet klass användes fortfarande som en social kategori, inte som ett analytiskt verktyg för att beskriva motsättningar och konflikter i samhällsstrukturen.⁵

Ganska sent under 1970-talet kom etnologerna att inspireras av den nya debatten kring arbetarklassen som forskningsobjekt och försöken att utveckla en historiematerialistisk analys som kunde förena studiet av vardagskulturen med samhällsstrukturen.

Ett betydelsefullt arbete har utförts av Gösta Arvastson i hans brett upplagda studier av flera arbetargenerationer vid några storindustrier i Göteborg. Genom flera års intervjuarbete har han inte bara kartlagt de markanta kulturskillnaderna mellan olika arbetsplatser utan även visat på motsättningarna mellan olika generationer- från 1920-talet och fram till dagsläget. Hans ambition att ställa industrier med mycket olika struktur och traditioner mot varandra har visat sig högst givande, liksom hans förmåga att gripa och förmedla de vardagliga erfarenheterna och känslorna i arbetet.⁶

I Göteborg arbetar även Sven B. Ek med ett projekt kring arbetarkultur och kulturpolitik, som anknyter till hans tidigare studier av arbetarmiljöer.⁷

Vid Institutet för folklivsforskning i Stockholm sysslar flera etnologer med temat arbetarkultur. Bl.a. har Stefan Boman analyserat arbetarrörelsen och dess musikkultur under 1900-talet i termer av klassmedvetande och förborgerligande.⁸

En annan stockholmsetnolog, Billy Ehn, har gjort en intensivstudie av en stockholmsindustri genom deltagande observation. Hans undersökning *Arbets flytande gränser* är inte bara ett utmärkt exempel på arbetsplatsetnografi utan även ett viktigt försök att länka ett interaktionistiskt perspektiv till makro-orienterade studier.⁹

Påfallande är även att flera muséer under senare tid intresserat sig för en dokumentation av arbetarkulturen.¹⁰

Detta som några exempel på aktuell forskning. Anders Gustavsson har gjort en bibliografisk översikt av etnologiska arbetarstudier, som illustrerar både expansionen och den teoretiska omorienteringen under de senaste decennierna.¹¹

Trots mångfalden är det möjligt att urskilja en etnologisk profil i studiet av arbetarkultur. Den visar sig bl.a. i användandet av traditionella etnologiska tekniker: eget fältarbete, samtalsintervjuer, livshistorier och ett ganska oortodoxt botaniserande i vitt skilda källmaterial - arbetarkulturen manifesteras inte bara i tal och skrift utan även i ting och symboler. Med etnologins vardagsperspektiv har man konsekvent sökt efter sådana erfarenheter, minnen och

kunskaper som inte dokumenterats i officiella källor och mer traditionell historieskrivning. Det är alltså främst kvalitativa tekniker man utnyttjat och till detta kommer ofta en strävan att kombinera ett historiskt och nutida perspektiv: att använda historien för att problematisera nuet och vice versa.

En forskningsöversikt urartar lätt till en skönmålning. Inom etnologin är fortfarande det mesta ogjort när det gäller att problematisera studiet av arbetarkultur, och att vidareutveckla både en materialistisk kulturteori och konkreta forskningsstrategier. Till skillnad från andra forskarmiljöer har heller inte diskussionen kring arbetarkulturstudiets målsättning förts i någon större utsträckning.

I det följande vill vi diskutera några av de försök vi gjort att problematisera studiet av arbetarkultur inom projektet *Kultur- och klassgränser*. Vi har fortfarande inte hunnit särskilt långt i vårt arbete och har därför anledning att ställa fler frågor än vi kan besvara.

Arbetarkultur som subkultur och motkultur

Kulturgränser och klassgränser startade som ett projekt sommaren 1978 med ambitionen att studera grundläggande förändringar i svensk kultur under 1900-talet. Vi ville analysera det kulturbygge som ägt rum inom skilda klasser och grupper i det svenska samhället och granska hur kulturkamp och klasskamp kopplats under skilda epoker.

Hur skapar olika klasser och samhällsgrupper egna livsformer och kulturmönster i 1900-talets samhälle? Vilka kulturella arv förs vidare inom gruppen och mellan generationerna, hur bearbetas och införlivas kulturella influenser utifrån, vilken kontinuitet och förändring kan vi iakttaga över tid inom t.ex. borgerliga skikt och olika segment av arbetarklassen?

Målet är inte att skriva kultur- eller socialhistoria utan främst att utveckla en typ av kulturanalys där förhållandet mellan samhällsstruktur och individuella erfarenheter, mellan överordnade ideologier och vardagskultur studeras. Det historiska perspektivet är viktigt liksom det komparativa. Vi vill ställa olika klasskulturer och delkulturer mot varandra, och då med en betoning av hur individuella upplevelser av identitet och klassgränser förhåller sig till klasssamhällets förändring.

De första årens arbete har bl.a. redovisats i en studie av den borgerliga kulturens förankring i sekelskiftets Sverige och hur denna dominerande kultur konfronteras med andra livsformer.¹² Vi arbetar nu med motsvarande analyser av arbetarklassens kulturbygge, dess motstånd mot och avhängighet av den dominerande kulturen. Själva utgångspunkten för projektet är en strävan att analysera det komplicerade spänningsförhållande som råder mellan borgerlig kultur och arbetarkultur, inte att studera dem var för sig. Arbetarklassens kulturbygge kan inte förstås utan att relateras till den borgerliga kulturens expansion och officiella ställning. Det är själva dynamiken i konfrontationerna mellan dem vi vill åt, både på ett mer strukturellt och makro-orienterat

plan såväl som i det konkreta mötet mellan människor ur de olika klasskultu-
rerna, under arbetet, på fritiden, i kontakten med offentliga institutioner.

Naturligvis är vi medvetna om att 1900-talets kulturförändring inte kan re-
duceras till en enkel motsättning mellan två klasskulturer. Arbetarkultur och
borgerlig kultur är etiketter som kan dölja en avsevärd kulturell differentie-
ring inom klasserna, och även kulturella motsättningar som skär tvärs igenom
dessa kategorier. Som analytiskt renodling av den centrala polariteten i 1900-
talets svenska klasstruktur ter sig dock denna förenkling motiverad.

Vi har intresserat oss en hel del för hur arbetarklassens liv och kultur be-
skrivs i den borgerliga offentligheten, och hur denna syn på »folket« kommer
att färga myndigheternas försök att organisera och reformera arbetarnas liv.

Stereotyperna om arbetare får ofta formen av *symbolisk inversion*, dvs. bor-
gerskapet definierar sig indirekt genom att karakterisera sin sociale motpol.
Arbetarna blir det som borgerskapet inte är: okontrollerade, odisciplinerade,
oförnuftiga, ansvarslösa, njutningslystna, högröstade, kroppsliga, orena... I
sekelskiftets Sverige definierades arbetarklassens livsmönster sällan som en
alternativ kultur utan som en *defekt* kultur eller som brist på kultur. Det liv
som levdes i arbetarklassen var ett ofärdigt råmaterial, som måste förbättras
förädlas och disciplineras till et högre kulturellt utvecklingsstadium.¹³

I takt med att den borgerliga kulturen förvandlas till den självklara kultu-
ren, det naturliga sättet att leva, kunde arbetarnas livsformer tolkas i termer av
avvikelser från normaliteten snarare än som motkultur.

Denne problematik blir speciellt viktig i analysen av 1930- och 40-talen, då
grunden till det svenska folkhemmet och den socialdemokratiska välfärds poli-
tiken lades.

Den nya grupper av politiker, planerare, tekniker och vetenskapsmän som
drog upp riktlinjerna för det rationella folkhemsbygget, såg sig själv som som
den nya tidens män, i opposition till en traditionell borgerlighet. En närmare
analys av deras världsbild visar dock att de övertog en rad kulturella grund-
strukturer från en äldre borgerlig föreställningsvärld, ofta på ett högst omed-
vetet plan. Klyftan mellan samhällsdebattörernas visioner och arbetarklas-
sens vardag blev gärna stor i 1930-talets Sverige, inte minst därför att man
ibland kan finna ett spirande folkförakt - en rationalitetens patriarkalism - i de
myndiga uttalanden om hur folk borde leva eller i hur liten grad folket förstod
sitt eget bästa.¹⁴

Men vilken effekt hade dessa försök att reformera arbetarklassens liv och
kultur? För oss stod det snart klart att et begrepp som »förborgerligande« var
en dålig etikett på konfrontationen mellan borgerlig livsstil och arbetarkultur.

Framförallt fann vi att både den officiella debatten och de officiella källor-
na lätt gav en missvisande bild av arbetarklassens kulturmönster och relatio-
ner till borgerligheten.

För det första ter sig lätt den borgerliga hegemonin starka än den i verklig-
heten är, just därför att man lätt betraktar en epok som folkhemsbygget genom
borgerlighetens linser och via dess medier och institutioner. Arbetarnas kul-

tur blir osynlig därför att den saknar de formaliserade och institutionaliserade uttryck som den »offentliga« kulturen har. I jämförelse med den borgerliga livsstilen ter sig arbetarkulturen fattig och oartikulerad. Vi måste ständigt akta oss för att, så att säga, bedriva kulturanalys på den borgerliga kulturens premisser i vår kartläggning av vardagsliv och föreställningsvärld i andra miljöer.

I en del försök att rekonstruera en proletär motoffentlighet i det tidiga 1900-talets Sverige har man begått misstaget att använda den borgerliga kulturens referensramar i sökandet efter en arbetarkultur. Man har i allt för hög grad sett på institutioner som arbetarlitteratur, arbetarteater, arbetarföreningar, Folkets hus etc.

Sådana fenomen, hur viktiga de än är, leder oss knappast in till kärnan i det vi kallar arbetarkultur. Det behövs en mycket mer förutsättningslös kartläggning med ett inifrånperspektiv som försöker gripa denna kultur genom dess egna kategorier. Vad var viktiga kulturella teman i olika arbetargruppernas vardag och livsform, hur byggdes identiteter och gemensamma erfarenheter upp? Hur såg floran av informella institutioner och samvaroformer ut: söndagsutflykterna, historieberättandet på jobbet, kvinnornas kaffestunder i grannköken, männens kvällar på ölcaféer eller diskussionerna på fackföreningsmöten.

En sådan rekonstruktion försvåras av källäget. Den borgerliga kulturens hegemoni innebär inte bara att andra kulturformer blir undanskymda, de kommer heller inte att lämna så tydliga avtryck i källmaterial och samtida debatt. En konsekvens av detta är att studiet av arbetarkulturen främst får bedrivas genom fältarbete och intervjuer.

Det är denna beprövade etnologiska teknik som kommit till användning i de delprojekt som behandlar arbetarklassens kulturmönster under 1900-tallet.

Självva ordet förborgerligande leder lätt tanken fel i studiet av arbetarkulturens livsmönster och livsideal. Det vi kan se som förborgerligande i arbetarklassens anammande av nya kulturmönster eller livsstilar kan vara ytfenomen. Blir arbetare borgerliga för att de skaffar sig finrum, hatt eller protokollsböcker? Återigen gäller det att studera mötet mellan borgerlig kultur och arbetarkultur inte i termer av kulturspridning och enkel reproduktion av borgerliga mönster, utan som en bearbetning och ombildning. Borgerliga element länkas in i nya sammenhang, ges en annan symboladdning - formen kan vara densamma men innebörden ny. Vi bör akta oss för att skissera en bild av kulturell indoktrinering där mottagarna, »folket« framställs som hjälplösa objekt eller passiva kulturkonsumenterna.

Lika farligt kan det vara att så här i efterhand sitta och tala om arbetarrörelsens svek mot den ursprungliga, proletära kulturen. En sådan analys blir gärna ohistorisk om forskaren inte förmår att sätta sig in i både de drömmar, ambitioner och förhoppningar som fanns i arbetarklassen, även hos många av dess ledare, och de reella materiella villkoren och kampen i vardagen för ett dragligare liv. Varje epok måste analyseras utifrån sina egna samhällsliga förutsättningar och kulturella premisser.

Resonemang kring arbetarklassens förborgerligande kopplas ofta till vad man skulle kunna kalla den *devolutionistiska* premissen inom arbetarkulturforskningen, dvs. tendensen att tolka arbetarkulturens förändring i termer av sönderfall, upplösning, desintegration. Bakom en sådan kultursyn ligger ofta föreställningar om en »ursprunglig«, äkta och renodlad arbetarkultur: en heroisk pionjärtid, vars värden och ideal brutits ned. Tendensen till en sådan utvecklingsbeskrivning kan man möta i många sammanhang, under inflytande både av kapitallogiskt tänkande och den tidiga Frankfurterskolans kulturpessimism.

Samma sökande efter »den god och oförstörda kulturen« möter vi i tidigare generationers försök att rekonstruera »den gamla bondekulturen«. Som etnologer har vi ingen anledning att opprepa detta misstag.

De många arbetarkulturerna

Kultur är ett begrepp som kan tillämpas på olika nivåer. I vissa sammanhang ter det sig motiverat att tala i termer av arbetarkulturen, i andra snarare om arbetarkulturerna.

I vårt projektarbete har vi även velat belysa motsättningarna mellan olika skift och subkulturer inom svensk arbetarklass genom att ställa några mycket olika arbetarmiljöer och arbetarerfarenheter mot varandra.

Sverige industrialiserades sent och snabbt. De nya industrierna befolkades av arbetare med högst olika kulturell bakgrund. En analys av den tidiga arbetarklassens kulturbygge måste därför ta sin utgångspunkt i det kulturella arvet och de kulturkollisioner som uppstod mellan olika arbetarkategorier med skiftande erfarenheter och värderingar.

Dessutom måste man beakta att majoriteten av svensk arbetarklass till långt in på 1900-talet fanns ute på landsbygden i mindre lokalsamhällen. Jämfört med den borgerliga kulturen uppvisar arbetarklassens livsmönster långt större regionala och lokala variationer: kulturbygget skedde främst inom lokalsamhällets ram. Till detta kommer så de strukturella ramar som gavs av de stora regionala och branschmässiga variationer i den kapitalistiska produktionsapparatens organisation och utveckling i Sverige.

Lite överdrivet kan man säga att arbetaren inom svensk forskning ofta varit liktydigt med en manlig metallarbetare. Vi vet relativt mycket om honom och andra välorganiserade grupper inom industrin och glömmar därför lätt att den typiska eller genomsnittliga arbetaren inte var metallarbetare eller ens yrkesarbetare utan snarare en tillfällighetsarbetare, ett hembiträde, en skogshuggare eller statarhustru. Det är dessa stora och mer diffusa arbetarkategorier som har varit svåra att få ögonen på i svenska arbetarstudier.¹⁵

De materiella erfarenheter man gjorde som hembiträde i en borgerlig familj eller som skogshuggare i Norrland var i många avseenden helt andra än dem industriarbetarna gjorde.

Det är variationer som dessa vi måste ta hänsyn till i försöken att fånga mångfalden i arbetarklassens livsformer och kulturmönster.

En annan viktig dimension är motsättningarna *inom* olika arbetarkollektiv: mellan grovarbetare och utlärd arbetskraft på verkstadsgolvet, mellan olika typer av lantarbetare på et gods, mellan arbetare från stadsmiljö och landsbygd, mellan könen och generationerna i arbetarkollektiven.

Inom projektets ram försöker vi belysa dessa variationer genom att kontrastera mycket olika arbetarmiljöer: en verkstadsindustri i ett litet stationssamhälle, ett krisdrabbat skeppsvarv i en arbetarstad, lantarbetare och tegelverksarbetare i en agrar miljö, städerskor och hembiträden i staden, skogsarbetare i Nordsverige. Det är ingen heltäckande bild, men exempelstudierna ger oss möjlighet att borra i själva huvudtemat: vilka krafter skapar splittring, konflikter och motsägelser, såväl mellan olika arbetargrupper som i den enskildes medvetande, vilka krafter verkar sammanhållande, likriktande och enande inom arbetarkulturen.

Kultur som process

Ord som »kultur« eller »arbetarkultur« leder gärna tanken till något ordnat, et system där varje element eller kategori har sin egen plats i ett fullkomnat och välintegrerat mönster. Förankringen av arbetarkulturen i arbetarens vardag kan leda till en tro på att »kulturen« faktiskt existerar där som ett färdigt mönster och inte bara är en abstraktion i forskarens huvud, och att forskarens uppgift är att lyfta fram detta mönster bakom alla dimridåer som beslöjar arbetarens livsvillkor.

Med en sådan utgångspunkt blir kulturanalysen gärna till sökandet efter en statisk ordning, där man försöker sortera bort motsägelserna och inkonsistenserna. Med en dialektisk-materialistisk utgångspunkt blir dessa motsägelser inte till störningsmoment utan själva utgångspunkten för kulturanalysen.

Bilden av en motsägelsefull kultur beror därför inte på brister i teorin utan på att den sociale verklighet som omger människan i sig är fylld av motsägelser och dubbla budskap: inte minst i dagens samhälle och speciellt då i arbetarens livssituation.

Kulturen måste ses som en ständigt pågående proces, vilken får sin näring genom de erfarenheter människor gör i praxis. I detta ständiga återskapande och omskapande alstras kulturella former och traditioner.

Inom mycken kulturforskning har man arbetat med ett ganska statiskt kulturbegrepp, som är överordnat människors tänkande och handlande. I ett sådant perspektiv blir människan gärna till en varelse i kulturens tjänst: ett offer för kultur, tradition och historia. Kulturella förändringar förklaras helt enkelt som förändringar i kulturmönster och inte i människors erfarenheter eller materiella villkor. I den mån man diskuterar hur människan överskrider den etablerade kulturens ramar är det ofta frågan om individer som står långt borta från eller höjda över den grå vardagen. Vårt teoretiska perspektiv syftar till en problematisering av både kultur- och historiebegreppet med en strävan att studera kulturprocessen i relation till vardaglig praxis.

Praxis står här för den situation då människor med sina klassspecifika erfaren-

heter och traditioner möter verkligheten. De kulturella mönster man bär med sig erbjuder matriser för att tolka och organisera intryck, medan erfarenheten står för de förmimmelser och oformulerade känslor som föds genom praxis. Dessa känslor kan fungera som ett kritiskt, korrigerande instrument i kulturbygget och resultera i motsägelsefulla upplevelser av verkligheten. Det kan röra sig om känslor av frustration, apati, förnedring eller glädje, som inte stämmer överens med de kulturella värderingar och kategoriseringar man bär med sig i bagaget. Sådana motsägelser blir speciellt framträdande i arbetarklassens vardag och framträder tydligt i samtalsintervjuer och livshistorier.

Dessa outtalade och obearbetade motsägelser kan efterhand bli så tydliga att de spränger sönder de traditionella kulturella formerna, men de kan också leva inkapslade i medvetandet som en outtalad känsla, en unik erfarenhet.

I mötet mellan arbetarklass och borgarklass, mellan arbetarklassens kultur och borgerlig kultur ser man klart hur olika positioner i samhällsstrukturen alstrar skiftande upplevelser av det kapitalistiska samhället; hur praxis ger olika erfarenheter som genom sin motsägelsefullhet föder konflikter, som inte bara är kulturförändrande utan även på kort eller lång sikt omformar samhället.

Återigen är det viktigt att peka på spänningsförhållandet mellan borgerlig kultur och arbetarkultur. Detta spänningsförhållande ger arbetarklassens kultur både karaktären av subkultur, dvs. konstituerad och delvis definierad utifrån borgarklassens samhällsbygge, och som en motkultur, dvs. ett mer eller mindre organiserat motstånd gentemot detta bygge - ett modstånd som grundar sig på andre samhällserfarenheter.

Kultur- och klassmötet är därför inte ett möte mellan två jämställda parter. Arbetarklassens kulturbygge är kringskuret av klasssamhällets struktur och den borgerliga kulturens hegemoniska strävan. Borgarklassens samhällsbygge gör anspråk på att omfatta alla och den borgerliga kulturen gör anspråk på att förklara den totala verkligheten. Motkultur eller erfarenhet, vare sig den yttrar sig i skolan, i den borgerliga offentligheten eller på fabriksgolvet, tolkas som oförnuft, som felaktigheter eller avvikelser utifrån den dominerande kulturens självförståelse och samhällsförståelse.

Detta beroendeförhållande kan även smyga sig in i analysen av arbetarkulturen. Det är lätt att se kulturen på samma sätt som man gjort inom borgerligheten, som något självklart, statiskt och övermänskligt. Risker är då att själva drivkrafterna i kulturbygget kommer i skymundan: att motsägelsefulla konflikterna och allt det inkonsistenta sorteras bort i försöken att finna ett kulturmönster. Därigenom riskerar både kultur och historia att förlora sitt dynamiska och dialektiska väsen. Människan ses lätt som en passiv varelse i förhållande till de kulturformer hon byggt upp. I själva verket är det ju så att dessa former är meningslösa utom när de brukas av människor.

Den typ av kulturanalys vi pläderar för anknyter till humanistiska strömningar inom marxismen och förutsätter en analys där kultur inte isoleras eller avgränsas till ett »överbyggnadsfenomen« eller ett ideologiskt mönster.¹⁶ Kul-

tur produceras och reproduceras i vardagen och därför blir det viktigt att kulturanalysen inte tappar markkontakten.

Noter:

1. Pionjärer inom detta arbete har ofta litteraturvetarna varit. Bl. a. har studier av arbetarlitteratur och arbetarkulturens motoffentlighet sedan flera år bedrivits i forskningsprojekt vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Göteborg under ledning av Brigitta Ahlmo-Nilsson samt vid Avdelningen för litteratursociologi i Uppsala under litteratursociologi i Uppsala under ledning av Lars Furuland.
För två aktuella diskussioner av arbetarrörelsens kulturpolitik, se Per Gustavsson, Lars Rydqvist och Åke Ljunggren: *Mera ljus!* (Stockholm 1979) samt Klas Åmarks inlägg *Socialdemokratisk kulturpolitik och kulturens kris under 1960- och 70-talen* (stencil, Historiska institutionen i Stockholm, 1981). Se även Rita Liljeströms idérika diskussion i *Kultur och arbete* (Stockholm 1979).
2. För en presentation av projektet se Orvar Löfgren: *Kulturgränser och klassgränser*, Tvärsnitt. Humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning, nr. 3, årg. 2, 1980: 15-22. Arbetet förs sedan juli 1981 vidare i ett nytt projekt med titeln »Kulturbygge och samhällsförändring«.
3. Detta mönster framträder tydligt i de etnologiska bidragen till »Den svenska arbetarklassens historia«, vilka utgavs av Nordiska museet 1943-44 i två volymer med titeln *Arbetaren i helg och söcken*.
4. Mats Rehnberg har redigerat et stort antal volymer arbetarminnen i serien *Svensk liv och arbete* från Nordiska museet.
5. Bra exempel på denna tradition är Sigurd Erixons *Stockholms hamnarbetare*. Stockholm 1949, Börje Hanssens bidrag till *Svensk stad I-III* (red. Gregor Paulsson, Stockholm 1950-53) samt Björn Hallerds *Leva i brukssamhälle. En studie över sociala relationer vid Surahammers bruk 1845-1920* (Stockholm 1957) och Sven B. Eks *Nöden i Lund. En etnologisk stadsstudie*. (Lund 1971).
6. Se Gösta Arvastsons preliminära rapport *Uppteckningar från arbetslivet inom industri och hantverk* (stencil, Göteborg 1978) samt hans uppsatser *Arbete i tid och rum*, Riksförbundet för hembygdsvärdars årsbok 1979 och *Tombola som verklighetsmodell. En studie av chanstagande på storindustriella arbetsplatser* (stencil, Göteborg 1981).
7. Se Ek aa samt hans studie *14 augusti 1894. En bok om arbetarna i bokbinderi och emballageindustrin i Lund* (Lund 1974).
8. Stefan Bohman *Arbetarna och musiken. Körer, musikkårer, visor m.m. inom arbetarrörelsen i Sverige*. Stockholm 1981.
9. Billy Ehn: *Arbetets flytande gränser. En fabriksstudie*. Stockholm 1981. (Denna studie av en mansdominerad arbetsplats är kopplad till en liknande analys av en kvinnoarbetsplats, som nyligen publicerats av Siv Ehn: *Arbete och kvinnoroll. En fabriksstudie*. Stockholm 1981.)
10. Se t.ex. Kerstin Arvidsson m.fl. *Ohs bruk - Ett samhälle ur tiden?* Jönköpings läns museum, rapport nr. 1, 1981 och Agneta Boqvist & Christer Åhlin: *Jonssons gelbgjueteri*, Skrifter från Skaraborgs länsmuseum, 1, 1980.
11. Se Anders Gustavsson: *Etnologiska studier kring arbetarmiljöer i Sverige*. Meddelanden från Etnologiska institutionen med Folklivsarkivet, Lund 1979, nr. 83, s. 1-17.
12. Jonas Frykman & Orvar Löfgren: *Den kultiverade människan* (Lund 1979) samt Orvar Löfgren: *On the anatomy of culture*, Ethnologia Europea 1981 (under tryckning).
13. Se diskussion i Löfgren, a.a. 1981.
14. Se Jonas Frykman: *Pure and rational. The hygienic vision: A study of cultural transformation in the 1930'ies*, Ethnologia Scandinavica 1981, under tryckning.
15. Se t.ex. diskussionen om arbetarkvinnor i Edmund Dahlströms & Rita Liljeströms: *Det patriarkala arvet*. Sociologisk forskning, 1981:2, s. 14-45.
16. Vi tänker framförallt på det »kulturalistiska« perspektiv som utvecklats inom brittisk marxism av bl.a. Raymond Williams, E.P. Thompson och forskare vid Centre for Contemporary Cultural Studies i Birmingham.

England:

Teorier om arbejderklassens kultur.

En anmeldelse af John Clarke, Chas Critcher og Richard Johnson (red.): *Working - Class Culture. Studies In History and Theory*, Hutchinson, London 1979.

Af Preben Kaarsholm.

Teksterne i antologien *Working-Class Culture* har deres baggrund i arbejdet på det såkaldte Centre for Contemporary Cultural Studies (CCCS) ved universitetet i Birmingham. CCCS blev oprettet i 1964 på initiativ af litteraturprofessoren Richard Hoggart, og baggrunden for oprettelsen var ønsket om at etablere et hjemsted for tværfaglige kultursociologiske studier. Den umiddelbare inspiration var dels nogle af tankerne i Raymond Williams' bog om *Culture and Society 1780-1950* fra 1958, dels udviklingen inden for sociologien i retning af antropologisk orienterede lokalsamfundsanalyser, som den f.eks. blev repræsenteret af Dennis, Henriques og Slaughter's *Coal is our Life* fra 1956, og endelig studier i arbejderklasse-kulturen af den type, Hoggart selv havde foretaget i bogen *The Uses of Literacy* fra 1957.

Centret, der fik en ret lille stab på 2-3 faste medarbejdere, og som henvendte sig til anden-dels-studerende inden for humaniora og samfundsvidenskab, blev en succes som studiemiljø og udviklede sig op gennem 70'erne til et centrum for kritisk virksomhed og eksperimenter med nye studieformer og forskningsmetoder. På trods af udstrakt demokrati og medbestemmelse i styreformen har de tre ledere, centret har haft, sat meget markante præg på stedets atmosfære og faglige profil - Hoggart frem til 1968, sociologen Stuart Hall fra 1968 til 1979 og for øjeblikket historikeren Richard Johnson. Udviklingen i den faglige profil er gået fra optagethed af litteratur-sociologiske emner over intensive studier i moderne populær- og subkultur til den form for teoretisk diskussion og historisk orientering, der præger billedet idag.

Centrale tendenser har været udviklingen i den kultursociologiske forståelse fra et mere traditionelt basis-overbygnings-skema til en kompleks opfattelse af kultur som en art kræfternes parallellogram, hvor en mangfoldighed af »stemmer« blander sig med hinanden, og hvor det indbyrdes forhold mellem »stemmerne« er bestemt af placeringen i den samfundsmæssige helhed, hvor de hører hjemme. Dette har medført en udvikling fra beskæftigelse med »elite«-kulturen til en mere bredspektret betragtningsmåde, der opfatter de forskellige kulturformer som ligeværdige.

Endvidere har udviklingen været præget af en forskydning i interessen fra

fortid til nutid, en fokusering på det nutidige, der allerede fremgår af centrets navn, og som var ment som en provokation mod den traditionelle verdensfjerne kulturbeskæftigelse på universiteterne. På det sidste punkt er der dog på det sidste indtrådt en vis forandring i og med den voksende interesse for historiske studier. Endelig har det været karakteristisk, at arbejdet på centret har været søgt tilrettelagt i fællesskab og demokratisk, sådan at et ugentligt plenum af lærere, studenter og sekretær har truffet alle beslutninger, og alt studiearbejde er foregået i selvstyrende projektgrupper, som både har rummet lærere og studenter. Disse gupper har gennem årene haft en tendens til at fordele sig på en række bestemte områder, som omfatter kvindestudier, studier i ungdomskultur, racisme-studier, uddannelses- og medieforskning, tekstsociologi og diskursanalyse.

Centrets udvikling er dokumenteret i den serie *Working Papers in Cultural Studies*, man har udsendt gennem årene, i en lang række *Stencilled Occasional Papers* og på det seneste i form af antologier af artikler fra centret. Rækken af antologier, som udgives af forlaget Hutchinson, omfatter et bind om ungdomskultur, *Resistance through Rituals* (1976) et mere teoretisk bind med titlen *On Ideology* (1978), et bind med kvindestudier, *Women Take Issue* (1978), et blandet bind om *Culture, Media, Language* (1980) og endelig det bind, der her foreligger til anmeldelse - *Working-Class Culture* fra 1979. Især de to sidstnævnte bind giver indblik i CCCSs udvikling og den situation, man befinder sig i idag, og viser meget godt både styrken i miljøet og nogle af dets svagheder.

Working-Class Culture omfatter i alt ti artikler og er inddelt i tre hovedafsnit, der kaldes henholdsvis »Traditions and Approaches«, »Studies« og »Theories«. Den første og den tredje del rummer fortrinsvis teoretiske bidrag, mens anden del udgøres af en række historiske studier med meget forskellige emner.

Den teoretiske første del indledes af Chas Critcher's artikel om »Sociology, Cultural Studies and the Post-War Working Class«, der prøver at placere centrets arbejde og i særdeleshed det, der har med arbejderklasse-kultur at gøre, i forhold til den sociologiske tradition. De bøger, Critcher tager op som eksempel på traditionen er dels Young og Wilmott's *Family and Kinship in East London* (1957), Dennis, Henriques og Slaughter's *Coal is our Life* (1956), Hoggart's *The Uses of Literacy* (1957), Coates og Silburn's *Poverty: The Forgotten Englishmen* (1970) og Goldthorpe og Lockwood's *The Affluent Worker in the Class Structure* (1968), dels New Left Reviewantologien *Towards Socialism* (1965).

De første fem værker kritiserer han som udtryk for en traditionel empiricisme og »socialdemokratisme«: De omhandler alle på én eller anden måde arbejderklassens borgerliggørelse i efterkrigstiden og fremstiller denne som udtryk for klassens gradvise opløsning og integration i samfundet og dermed for klassesamfundets forsvinden. Fordi fremstillingerne er teoriløse, er de ude af stand til at forstå arbejderklassens specifikke situation og »velfærden« i 50'erne

og 60erne som bundet til en bestemt fase i kapitalens akkumulationscyklus og hævder i stedet, at der er indtrådt en grundlæggende forandring af samfundsformen.

Artiklerne i *Towards Socialism* viser imidlertid noget andet. her tilbagevises tesen om klassesamfundets forsvinden som en myte, og der insisteres på inddragelsen af et »globalt historisk perspektiv« i undersøgelsen for at undgå empiricistiske forvridninger. *Towards Socialism* repræsenterer derfor efter Critcher's mening ikke blot indholdsmæssigt, men også teoretisk et »brud«, som han kalder det, et afgørende spring fremad i Englands idéhistoriske udvikling.

Towards Socialism indeholdt bl.a. en berømt artikel af Perry Anderson med titlen »Origins and the Present Crisis«, der var et meget skarpt og stærkt generaliseret angreb på empiricismen, konservatismen og teorifjendskeden i den engelske intellektuelle tradition, og som fremkaldte historikeren E.P. Thompson's modangreb i artiklen »The Peculiarities of the English« i *Socialist Register* nr. 2, 1965. Dermed var fronterne trukket op i den strid mellem »gamle« og »unge« i den venstreorienterede del af det engelske universitetsmiljø, der stadig pågår, og som senest er kulmineret i debatten omkring E.P. Thompson's essay-samling *The Poverty of Theory* (1978)¹.

Begge Richard Johnson's artikler i *Working-Class Culture* er indlæg i denne strid. I den første af den, »Culture and the Historians« i bogens første del, fører han linjen fra Critcher's artikel videre. Hvor Critcher gjorde op med CCCSs stifter Richard Hoggart, går Johnson til angreb på to andre centrale skikkelser i 50erne og 60ernes kritiske miljø, Raymond Williams og E.P.-Thompson. Ligesom Critcher mener han, at der er en væsensforskel mellem den teoriløse empiricisme hos »kulturalisterne« i den gamle tradition, i dette tilfælde Williams og Thompson, og så den form for kulturanalyse, han selv orienterer sig imod, og som i ikke ringe grad er inspireret af den franske filosof Althusser's ideer om den teoretiske praksis' relative selvstændighed. På samme måde som Critcher er Johnson fascineret af den althusserianske idé om erkendelsesmæssige »brud«. Hoggart, Williams og Thompson's skrifter repræsenterer et »brud« i forhold til f.eks. kulturkritikken hos litterater som F.R. Leavis (s.67), men der ligger et endnu mere radikalt »brud« mellem »kulturalisternes« undersøgelser og eksempelvis de erkendelser, der udvikles i Parry Anderson og Tom Nairn's analyser af nyere engelsk historie i *New Left Review* fra slutningen af 60erne og fremefter.

Forskellen er dels, at den nye historieforståelse er mere teoretisk og begrebslig, dels at den ikke udgrænser det økonomiske fra det kulturelle, sådan som Johnson hævder, det sker hos Williams og Thompson. Det originale i Johnson's artikel er hans påstand om, at en sådan integreret og teoretisk formidlet forståelse af sammenhængene inden for den samfundsmæssige totalitet allerede er tilstede hos ældre engelske marxister som Dona Torr og i særdeleshed Maurice Dobb, hvis *Studies in the Development of Capitalism* fra 1946 han tillægger afgørende betydning. Den integrerede erkendelse man fra slutningen af 60erne når frem til i England med assistance fra »importerede« teoreti-

kere som Gramsci og Althusser er altså i en vis forstand et »brud tilbage« til en tilgang, der findes hos Dobb og Torr, men som går tabt hos »kulturalisterne« Hoggart, Williams og Thompson.

Tankegangen uddybes i Johnson's anden teoretiske artikel i bogen, som findes i dens tredje del og har titlen »Three Problematics: Elements of a Theory of Working-Class Culture«. Johnson forsøger her at udvikle en selvstændig kulturteoretisk position i forhold til tre skoler eller traditioner, som han kalder henholdsvis »ortodoks marxisme«, »kulturalisme« og »strukturalisme«. Han opfatter kultur som hverken »overbygning«, »en hel livsstil« eller »ideologi«. Kultur er det stof, ideologierne udøver deres virkning på (s.234), og videre hedder det:

»Ved kultur forstås en bestemt klasses, gruppes eller samfundsmæssig kategoris fælles forståelsesramme eller livsstil, det kompleks af ideologier, der faktisk *tages i brug* som moralske værdier eller livsprincipper.« (ibid.)

Der er mange udmærkede overvejelser i artiklen om »Three Problematics«, men som det vil ses af det sidste citat, er det noget uklart, hvad der egentlig er Johnson's pointe ². Det fremgår af artiklen »Culture and the Historians«, at han vil gøre op med både »kulturalismen« (Hoggart, Williams, Thompson) og »strukturalismen« (Althusser): »*Hverken kulturalisme eller strukturalisme kan bruges!*« (s.69, Johnson's kursivering og udråbstegn). Ser man imidlertid på formuleringerne i »Three Problematics« og på citatet ovenfor, virker det, som om Johnson's alternativ er en *blanding* af »kulturalisme« og »strukturalisme«. Kultur bliver hos ham *på én gang* livsstil og ideologi, og det virker uklart og selvmodsigende. Hvis »kulturalisme« og »strukturalisme« er uforsonlige modpoler, som Johnson hævder, hvordan kan de så bringes til at supplere hinanden? Johnson's teoretiske udredninger virker mere forvirrende en afklarende og dokumenterer ikke påstanden om en selvstændig teoretisk praksis' uomgængelige nødvendighed.

En sådan dokumentation leveres heller ikke af de seks artikler, der er indholdet i bogens anden del, »Studies«. Faktisk er det karakteristisk for antologien, at der så godt som ingen forbindelse er mellem dens teoretiske og dens »praktiske« afsnit.

I den første af artiklerne, »Really Useful Knowledge: Radical Education and Working-Class Culture, 1790-1848«, skriver Richard Johnson om underklassens forsøg på at uddanne sig selv i første halvdel af det 19. århundrede og forbindelsen mellem disse forsøg og det radikale politiske miljø. Han er specielt interesseret i at trække linjerne op mellem udviklingen i uddannelsesstrategierne og det, man kalder »the mid-nineteenth century shift«, det markante fald i underklassens politiske radikalitet, der indtræder efter chartismens nederlag o. 1850 og varer ved til frem i 80erne. Artiklen er en interessant, men helt traditionel historisk studie, som ud over et par gange at henvise til Gramsci's brug af begrebet »hegemoni« ikke rummer teoretiske pointer eller indsigter, der kan føres tilbage til teoretisk arbejde³.

I den næste artikel, Michael Blanch's »Imperialism, Nationalism and Organized Youth«, er der tale om en vis teoretisk inspiration, men hverken fra Hoggart eller Althusser eller andre af de forfattere, der er tale om i de teoretiske artikler. Inspirationen kommer derimod fra Phil Cohen's artikel »Sub-Cultural Conflict and Working-Class Community« fra 1972, som på baggrund af studier i London's East End fremstillede ungdoms- og arbejderklasse-kultur som *modstandsformer* mod et samfundsmæssigt tryk⁴. Artiklen er et omarbejdet uddrag af Blanch's imponerende Ph.D. afhandling »Nation, Empire and the Birmingham Working Class 1899-1914« fra 1975. Denne afhandling lå i forlængelse af Richard Price's arbejde om den imperialistiske ideologis indflydelse på arbejderklassen i Boerkrigstiden⁵, der forsøgte at punktere den almindelige forestilling om arbejderklassens spontane imperie- og krigsbegejstring. I sin Ph.D. afhandling viser Blanch ud fra omfattende studier i et meget varieret materiale, hvordan der i Birmingham faktisk *var* opslutning om imperialismen i store dele af arbejderklassen og ikke mindst hos de ufaglærte og ringest stillede. Afhandlingen forklarer denne opslutning dels ud fra en særlig *modtagelighed*, der skyldes levevilkår og et svækket radikalt miljø, dels ud fra et meget omfattende og bredt *pres* af imperialistisk ideologi og propaganda, som han påviser tilstedeværelsen af i uddannelsessystemet, i pressen og populærlitteraturen og i den birminghamske arbejderklasses forskellige underholdningsmuligheder og fritidsaktiviteter⁶.

I den foreliggende artikel drejer det sig om formidlingen af imperialistisk og militaristisk tankegang gennem de forskellige ungdomsorganisationer, Boys' Brigade, Church Lads' Brigade, spejderbevægelsen osv., et område, der ud over af Blanch især er blevet udforsket af John Springhall⁷. Artiklen er bortset fra inspirationen fra Cohen helt traditionelt historiker-arbejde og opsummerer udmærket teserne i den større afhandling.

Også Pam Taylor's artikel om »Daughters and Mothers - Maids and Mistresses: Domestic Service between the Wars« er baseret på en universitetsafhandling. Artiklen beskæftiger sig ud fra skrevne erindringer og interviews med husarbejdets indflydelse på de involveredes verdensanskuelse og konkluderer, at institutionen fremmede en konservativ tankegang både »upstairs« og »downstairs«. Pam Taylor's arbejde er et eksempel på den voksende interesse på CCCS for studier i »oral history« og »popular memory« og viser, hvordan der på trods af mulige teoretiske uoverensstemmelser er tætte forbindelser mellem dele af centrets arbejde og de aktiviteter, der foregår i History Workshop-regi. Artiklen er velskrevet, let causerende, citerer meget fra de benyttede erindringer og er helt blottet for teoretiske refleksioner.

Det samme gælder den næste artikel i bogen, Paul Wild's »Recreation in Rochdale, 1900-40«, der ligesom Pam Taylor's artikel er et omarbejdet M.A.-speciale. Pointerne i artiklen er temmelig banale og forudsigelige (biografernes tilskuertal stiger i perioden, mens kirkegangen går tilbage), men Wild har fundet et meget interessant lokalhistorisk materiale frem, bl.a. om udviklingen i befolkningens ferievaner. Det bedste i artiklen er en gennemgang af bio-

grafkulturens udvikling fra Boerkrigs-tiden, hvor man er fascineret af enhver form for billede, der bevæger sig, til den stærkt institutionaliserede og amerikaniserede biografverden umiddelbart før 2. verdenskrig.

Andre aspekter af fritiden udforskes i Chas Critcher's artikel »Football since the War« Critcher er interesseret i den professionelle fodbolds udvikling som indikator for mere generelle forandringer i arbejderklasse-kulturen. Udviklingen går efter forfatterens mening i retning af voksende fremmedgørelse. Den professionelle fodboldspiller, der traditionelt var et bestemt arbejderklasse-miljø helt, bevæger sig mere og mere væk fra sin klassebaggrund, bliver borgerliggjort og sluttelig »superstar«, i takt med at tilskuernes involvering bliver mere og mere abstrakt og efterhånden mest består i fjernsynskiggeri eller bølleoptyger. Dette modsvarer nedbrydningen af det traditionelle arbejderklasse-lokalfællesskab i efterkrigstiden og viser noget om arbejderklasse-kulturens sårbarhed.

Artiklens kulturpessimisme virker ikke helt overbevisende. Dens holdning til sport i fjernsynet er rent ud bornert, og det er tvivlsomt, om tilskuertallene fortsat bevæger sig i den retning, Critcher forudsiger. Artiklen opererer i et vist omfang med teoretisk formidlede kategorier, men det er interessant at mærke sig, at disse kategorier hentes fra et klassisk »kulturalistisk« skrift, nemlig Raymond Williams' *The Long Revolution* fra 1961. Det drejer sig om Williams' skelnen mellem tre forskellige former for kulturelle relationer personificeret ved henholdsvis »medlemmet«, »kunden« og »konsumenten« (s. 170). Der er altså i fodbold-artiklen kun ringe spor af det dramatiske teoretiske opgør, Critcher gennemførte i sin indledningsartikel.

Den sidste af enkeltstudierne i bogen er Paul Willis' »Shop Floor Culture, Masculinity and the Wage Form«. Det er den korteste af artiklerne, men langt den mest spændende og den, der i størst grad lever op til de forventninger, der vækkes i indledningsartiklerne om virkelig originale resultater. Artiklen rummer Willis' overvejelser over begrebet arbejderklasse-kultur, som de har udmøntet sig på baggrund af en række større undersøgelser, han har foretaget, og som er beskrevet i bøgerne *Learning to Labour* (1977) og *Profane Culture* (1978).

Over for de øvrige artiklers skildring af hjemme- og fritidsliv hævder Willis, at det centrale moment i arbejderklasse-kulturen er produktionssfæren, og på baggrund heraf prøver han at identificere denne kulturs vigtigste elementer. Han forklarer således dens *sexisme* ud fra dels den hårde fysiske præstation, dels ugelønnens betydning for opbygningen af arbejder-mandens identitet og selvforståelse. Samtidig peger han på, hvordan den samme oplevelsesbaggrund fremmer en forkærlighed for det konkrete og afsky for abstrakte spekulationer, et forhold, der nok i først omgang kan indebære en sanselighedsgevinst, men som også rummer en fare for *kortsigethed* og *fantasiløshed* i formuleringen af kampmål. Fikseringen til arbejdet og dets pris i form af ugelønnen gør det alt for let at spise rebelske arbejdere af med en tungere lønningspose og ellers ingen forandring:

»Den maskuline konfrontationsstil kræver en passende og retfærdig løsning i form af synlige og umiddelbare indrømmelser. Men hvis dette er prisen, betyder det også, at den lader sig købe på den mest »konkrete« af alle måder: Med kolde kontanter... Måske er det denne ulyksalige sammenfildrede spændetrøje af maskulinitet og lønform, der holder arbejdsplads-kulturens øvrige muligheder nede og bestemmer formen for dens indvirken på andre samfundsmæssige livsområder.« (s. 198)

Muligheden for samfundsmæssig forvandling kædes således umiddelbart sammen med en oplødning af de eksisterende kønsroller.⁸

Working-Class Culture afsluttes af John Clarke's artikel »Capital and Culture: The Post-War Working Class Revisited«, som forsøger at samle trådene op og finde en fælles tendens i de forskellige bidrag i bogen. Det er ikke nogen let opgave, da det ikke lader sig skjule, at bidragene er meget blandede. Clarke når dog frem til at formulere en art konklusion i form af en definition af arbejderklasse-kultur, som man kan arbejde videre med. Det er vigtigt, siger han, ikke

»at reducere »arbejderklasse-kulturen« til en simpel og homogen énhed. Vi har prøvet at vise, at arbejderklasse-kulturen ikke eksisterer (og aldrig har eksisteret) som en simpel énhed. Vi har peget på, at arbejderklasse-kulturen produceres som en kompleks, uensartet og modsigelsesfuld helhed, der rummer et mangefoldigt repertoire af strategier, modstande, underordninger og løsninger, og at disse kulturelle former permanent genskabes og forvandles.« (s. 253)

Det overordnede indtryk, man efterlades med efter læsningen af *Working-Class Culture* er ét af energi og idérigdom, men også af en overdreven ambitiøsitet og tiltro til resultaterne af rent teoretisk arbejde, der giver nogle af formuleringerne et prætentivt præg. De bedste artikler i *Working-Class Culture* glimrer ved deres originalitet i stofvalg og kildeanvendelse og ikke ved suveræn anvendelse af en teoretisk bestemt tilgang. Hvor det teoretiske spiller en rolle for analysen (som i Paul Willis' artikel), er det en teori, der ikke er udviklet for sig, men i tæt forbindelse med udforskningen af det konkrete materiale.

Noter

1. Til belysning af denne debats baggrund og perspektiver kan jeg henvise til min artikel »Engelske centrικerere. E.P. Thompson, *The Poverty of Theory* og den engelske althusserianisme«, IN: *Kultur og klasse*, nr. 43, 1981.
2. Citatets modsigelsesfyldthed påpeges af den mere ortodokse althusserianer Francis Mulhern i artiklen »Notes on Culture and Cultural Struggle«, IN: *Screen Education*, nr. 34, 1980, s. 32.
3. Artiklen bygger videre på Johnson's tidligere arbejde som uddannelseshistoriker, cf. hans artikel »Educational Policy and Social Control in Early Victorian England«, IN: *Past and Present*, nr. 49, 1970.
4. Cohen's artikel stod i *Working Papers in Cultural Studies*, nr. 2, 1972. Et uddrag af den er optrykt i Hall, Hobson, Lowe og Willis (red.): *Culture, Media, Language. Working Papers in Cultural Studies 1972-79*, Hutchinson, London 1980, ss. 78-87.
5. Richard Price: *An Imperial War and the British Working Class. Working-Class Attitudes and Reactions to the Boer War 1899-1902*, Routledge and Kegan Paul, London 1972.

6. M.D. Blanch: »Nation, Empire and the Birmingham Working Class 1899-1914«, Ph. D. thesis, University of Birmingham, okt. 1975. Et andet uddrag af afhandlingen findes i P. Warwick (red.): *The South African War. The Anglo-Boer War 1899-1902*, Longman, London 1980
7. J.O. Springhall: »Youth and Empire: A Study of the Propagation of Imperialism to the Young in Edwardian Britain«, Ph. D. thesis, University of Sussex, sommeren 1968, omarbejdet og udgivet som *Youth, Empire and Society*, Croom Helm, London 1977.
8. Willis' skrifter kan minde om den inspirerende form for industrisociologi, man finder hos forfattere som Huw Beynon, cf. dennes *Working for Ford*, 1975. Anderledes forklaringer på lignende problemstillinger gives af Lucas-shop steward'en Mike Cooley i bogen *Architect or Bee?*, 1980.

DDR:

Forskning over arbejderklassens kultur og levevis i den Tyske demokratiske Republik.

Af Wolfgang Jacobeit

Med nedkæmpelsen af Hitler-fascismen indledtes der i den del af Tyskland, hvor arbejderklassen havde overtaget ansvaret for opbygningen af et demokratisk og socialistisk samfund, en omvurderings- og nytænkingsproces i videnskab. I denne proces drejede det sig ikke bare om et opgør med de indtil da gyldige borgerlige og senkapitalistiske læresætninger og teorier: processen rejste også nye problemstillinger og førte til et nyt teoretisk-ideologisk grundlag for begrebsdannelsen. Dette gjaldt i særdeleshed for samfundsvidenskabernes omfattende område og herindenfor også for de historiske discipliner.

Det var et tidens krav, at historievidenskaben i DDR lige fra begyndelsen vendte sin opmærksomhed mod et forskningsområde, som indtil da havde været ladet fuldstændig ude af betragtning, nemlig den tyske arbejderklassens og dens revolutionære bevægelses historie.

Det forskningsarbejde, der siden da er blevet ydet på dette område og som fortsat ydes, er enormt. Det omfatter et velorganiseret videnskabeligt potentielt med et stort tal af ulønnede medarbejdere, der i lokale og regionale rammer giver vigtige forudsætninger for det omfattende forskningsarbejde, og som er sluttet sammen i »Arbejdsfællesskaber for den lokale arbejderbevægelses historie«. Det allerede fuldførte arbejde har fyldt hele biblioteker med videnskabelig og populærvidenskabelig litteratur. Der er blevet udarbejdet omfangsrige bibliografier og kildepublikationer, illustrerede fremstillinger af enkelte afsnit og vigtige begivenheder fra den tyske arbejderbevægelses historie, der er blevet skabt udstillinger og specialmuseer, der er blevet udgivet monografier om tyske arbejderførere, og der er især blevet udgivet en lang række af værker om arbejderklassens kamp mod reaktion, imperialisme og fascisme. Hvis vi her skulle nævne et uddrag af disse værker, ville det kun give et falsk billede af intensiteten i den hidtidige forskning på dette område.¹

Den indsats, som historievidenskaben i DDR har ydet på dette område, og som i mellemtiden har ført til udviklingen af en særlig grem inden for historiofilien i vort land, har ikke været uden virkning på andre fagområder, som det ville sprænge rammerne for en kort fremstilling at nævne her allesammen. Men særlig opmærksomhed fortjener de forskningsgrupper, der i dag arbejder under »Akademiet for kunstarterne i DDR«. Disse grupper beskæftiger sig med arbejderkulturens historie, værk, udstrålingskraft og generelle store betydning i almindelighed samt med arbejderkulturbevægelsen og dennes enkelte dele i særdeleshed: Blandt disse har Arbejdersangarkivet under ledelse af

Inge Lammel fået verdensry. Arkivet er grundlagt af Wolfgang Steinitz, Ernst H. Mayer og Bruno Kaiser. Dets hovedopgave var i første omgang at indsamle den stadig eksisterende proletariske sangskat og dokumentere den proletariske musiktradition inden for den tyske arbejderbevægelse, samt at registrere og undersøge arbejdersangen, dens historie i bredeste forstand såvel som den organiserede arbejdersang- og musikpraksis som en uadskillelig bestanddel af arbejderklassens kulturelle arv. Endelig undersøgte arkivet tilegnelsen af denne arv i vor tid.

Arkivet råder i dag over mere end 5.000 tyske arbejdersange med ca. 50.000 stykker dokumentarisk materiale. Der findes 35.000 trykte sangdokumenter, over 1.000 originale eller samtidige grammofonplader, men frem for alt talrige håndskrevne sangbøger. De mest værdifulde af disse stammer fra antifascistiske modstandskæmpere og fanger fra nazitidens koncentrationslejre. Dette materiale fra Arbejdersangarkivet under Akademiet for kunstarterne er blevet og vil fortsat blive bearbejdet og offentliggjort i egnet form til de mangesidige behov i videnskab, kunst og offentlige arrangementer som et internationalt anvendeligt repertoire. Som et udtryk for arkivets samfundsmæssige betydning har det fornylig fået tilknyttet et socialistisk sangcentrum for nutidens arbejdersangskat.²

Denne udførlige beretning om Arbejdersangarkivet kan være repræsentativ for omsorgen for andre områder af arbejderkulturen, hhv. arbejderkulturbevægelsen, som har en vigtig plads i tilegnelsen af den kulturelle arv. Lad her blot være nævnt undersøgelserne af arbejderteatret³, af bevægelsen af arbejdertegnere⁴, af arbejderfotografiet⁵ o.a., samt af de repræsentative kunstudstillinger i DDR i de seneste år.⁶

Lige så omhyggeligt udforsker og plejer Akademiet for kunstarterne og andre institutioner arven fra arbejderforfatterne, af hvilke vi her kun nævner Willi Bredel, Hans Marchwitza og Erich Weinert som repræsentanter for de mange. I denne sammenhæng må man heller ikke glemme andre forfattere og kunstnere, der var snævert knyttet til arbejderklassen, som Bertolt Brecht, Johannes R. Becher, Heinrich Mann, Hanns Eisler m.fl. Akademiet for kunstarterne i vort land beskæftiger sig i samme grad med deres arbejde og udforskningen heraf.

I samarbejde med fagforeningerne (FDGB) og andre organisationer er bevægelsen af »skrivende arbejdere« opstået i DDR. Deres arbejder beskæftiger sig primært med selvbiografier og fremstillinger af den socialistiske opbygningsvirkelighed. Deres nutidige værker fortsætter traditionen for arbejderbiografier og arbejderforfattere, der går tilbage til midten af det 19. århundrede.⁷ Nok havde Wolfgang Steinitz allerede fra begyndelsen af 1950'erne beskæftiget sig intensivt med arbejdersangen, og han havde gjort kultur og levevis hos de arbejdende klasser og lag i det tyske folk i det konkrete, samfundsmæssigt determinerende historiske forløb til genstand for en marxistisk etnografi.⁹ Men først fra midten af 1960'erne er den etnografiske forskning i DDR begyndt at beskæftige sig mere indgående med proletariatet, med arbejderklas-

sen: I første omgang afholdtes der på Humboldt-universitetet i Berlin (afdeling Historie, fagområde Etnografi) undervisning i proletariats kultur og levevis. Resultatet blev en række universitetsspecialer, af hvilke en del kunne offentliggøres.¹⁰ Samtidig indledtes etnografiske undersøgelser i landskabet Börde omkring Magdeburg, et af de landbrugsområder i Tyskland som først og grundigst blev påvirket af kapitalistiske produktionsforhold. Disse undersøgelser førte bl.a. til en grundlæggende afhandling om landarbejderklassens opståen.¹¹ Denne afhandling blev udarbejdet næsten samtidig med en ligeledes banebrydende fremstilling af tilblivelsen af Leipzigs industriproletariat.¹² Derefter indtog den tyske arbejderklassens kultur og levevis en fast plads i det fælles værk, som alle etnografer i DDR udgav i 1972 med titlen »Zur Geschichte der Kultur und Lebensweise der Werktätigen Klassen und Schichten des deutschen Volkes vom 11. Jahrhundert bis 1945. Ein Abriss«¹³ Bortset fra yderligere et større etnografisk forskningsprojekt, som i første række skal beskæftige sig med manufakturproletariatet i første halvdel af det 19. århundrede,¹⁴ så er omfanget af udpræget etnografiske undersøgelser af fabriks- og storbyproletariatet i den nærmeste fremtid begrænset til specialer og afhandlinger af regional og lokal karakter.

Derimod koncentrerer repræsentanter for kulturteorien (afdeling Æstetik-/Kunstvidenskab ved Humboldt-universitetet i Berlin) under ledelse af Dietrich Mühlberg sig i højere grad om vort emne: Udover et antal artikler om teoretiske principspørgsmål¹⁵ er der blevet præsenteret en lang række specialer og afhandlinger om arbejderklassens kultur og levevis fra 1860'erne til 1. verdenskrig. Disse arbejder beskæftiger sig grundigt og detaljeret med spørgsmål angående fabriksarbejdet, familiens reproduktion, proletariats organiserede og uorganiserede fritid, boligforholdene, børneopdragelse, den proletariske kvindes stilling, de kulturelle behov og opfyldelsen af dem m.m.¹⁶ Resultatet af disse målrettede studier, der ofte bevægede sig ind på hidtil helt udforsket område, var det første grundlag for en permanent udstilling med titlen »Storbyproletariatet. Om en classes levevis« i Berlins etnografiske Museum. Derudover kan man imidlertid også for fremtiden forvente større publikationer på basis af det hidtidige forarbejde. Ligeledes afholdes der igen og igen videnskabelige konferencer, hvor der bliver gjort status over de enkelte forskningsresultater og hvor nye problemstillinger bliver diskuteret.¹⁷

Vi vil afslutte vor korte rapport med at henvise til den vel største præstation, som er blevet ydet i DDR inden for det omfattende område, som udgøres af historien over arbejderklassens kultur og levevis: Det var Jürgen Kuczynski, der med publiceringen af 38 (!) bind om »Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus« stillede et materiale til rådighed for den internationale forskning, der savner sidestykke. Dette værk og andre dertil hørende arbejder af ham er for velkendte til, at vi her behøver at gå nærmere ind på dem. Vi anser det imidlertid for at være på sin plads at gøre opmærksom på en ny serie på fem bind, der er i gang med at blive udgivet, nemlig »Geschichte des Alltags des deutschen Volkes« (1600-1945). Heraf beskæftiger tre bind sig

primært med arbejdernes hverdag på en helt ny, fascinerende logisk og didaktisk meget anskuelig måde. Det, som Jürgen Kuczynski formidler i disse bøger, hvor han øser af sin righoldige viden og erfaring, giver anledning til at danne et nyt historiebillede, til at skabe en aktiverende historieforståelse, som helt konsekvent rykker det konkrete, arbejdende menneske i dets periodespecifikke historicitet i centrum for betragtningen. Dette værk af Jürgen Kuczynski giver helt nye impulser og ny inspiration til den videre udforskning af netop arbejderklassens, proletariats, kultur og levevis, impulser der også vil være frugtbare for detailundersøgelser.

Noter:

- 1 Her skal blot henvises til »Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung in 8 Bänden«. Berlin 1966 ff.
- 2 Af de mange publikationer fra Arbejdersangarkivet skal her blot nævnes Inge Lammel: Das Arbeiterlied. Leipzig 1970.
- 3 Ludvig Hoffmann/Daniel Hoffmann-Ostwald: Deutsches Arbeitertheater 1918-1933. 2. udg., 2 bd. Berlin 1972.
- 4 Ullrich Kuhirt: Die Arbeiter-Zeicher-Bewegung. Beispiel und Demonstration der kulturschöpferischen Kraft der revolutionären Arbeiterklasse in der Zeit der Weltwirtschaftskrise. I: Kultur und Lebensweise des Proletariats. Berlin 1973, s. 258-275.
- 5 Erich Rinka: Fotografie im Klassenkampf. Leipzig 1981.
- 6 Weggeführten- Zeitgenossen. Bildende Kunst aus drei Jahrzehnten. Berlin 1979; Kunst im Aufbruch, Dresden 1918-1933. Dresden 1981 m.ö.
- 7 Ursula Münchow: Frühe deutsche Arbeiterbiographien. Berlin 1973.
- 8 Wolfgang Steinitz: Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten. 2 bd. Berlin 1955 og 1962.
- 9 Wolfgang Steinitz: Die volkskundliche Arbeit in der Deutschen Demokratischen Republik (= Studienmaterial für die Bildungs- und Erziehungsarbeit der Volkskunstgruppen. Sonderreihe zur Volkskunstforschung, Heft 1, 2. udg. Leipzig 1955.
- 10 Kultur und Lebensweise des Proletariats. Kulturhistorisch-volkskundliche Studien und Materialien. Udg. af Wolfgang Jacobeit og Ute Mohrmann. 2. udg. Berlin 1973.
- 11 Hainer Plaul: Landarbeiterleben im 19. Jahrhundert. Eine volkskundliche Untersuchung über Veränderungen in der Lebensweise der einheimischen Landarbeiterschaft in den Dörfern der Magdeburger Börde under den Bedingungen der Herausbildung und Konsolidierung des Kapitalismus in der Landwirtschaft. Tendenzen und Triebkräfte. Berlin 1979.
- 12 Hartmut Zwahr: Zur Konstituierung des Proletariats als Klasse. Strukturuntersuchung über das Leipziger Proletariat während der industriellen Revolution. Berlin 1978.
- 13 Udgives som »Wissenschaftliche Mitteilungen der deutschen Historiker-Gesellschaft« I-III. Berlin 1978
- 14 Zwischen Zunft und Fabrik. Udg. af Rudolf Weinhold. Berlin 1981
- 15 Isolde Dietrich/Dietrich Mühlberg: Zu aktuellen Fragen der kulturgeschichte der Arbeiterklasse. I. Weimarer Beiträge. Zeitschrift für Literaturwissenschaft, Ästhetik und Kulturtheorie XXV/1979, Heft 8, s. 47-78; Anneliese Neef: Das Verhältnis der sozialdemokratischen Arbeiterbewegung zur »Frauenfrage«. I: op. cit., s. 79-103. Se endv. yderligere bidrag i samme hefte
- 16 Se »Mitteilungen aus der kulturwissenschaftlichen Forschung.« Udg. af lærestolen ved Humboldt-universitetet i Berlin. Hefte 1 ff. Berlin 1978 ff
- 17 Ibid. og Weimarer Beiträge (jfr. note 15)

Oversat af Andreas Nissen

BRD:

Forskning om arbejderkultur fra Forbundsrepublikken Tyskland. En oversigt over de nyere tendenser.

Af Dieter Kramer

Bredden i den aktuelle interesse

I de seneste år er der sket en voldsom stigning i interessen for den historiske arbejderkultur i Forbundsrepublikken og i Vestberlin. For nogle år siden var det stadig et eksotisk fænomen, da Horst Ueberhorst på et anset forlag udsendte en bog om arbejdsportsbevægelsen¹, dvs. uden for rammerne af studenterbevægelsens seminarer. Siden da er der kommet en genopdagelse over en bred front², til dels med kulturpolitiske konsekvenser³.

Udviklingen forløb imidlertid ujævnt. I første omgang blev det i forbindelse med impulser fra studenterbevægelsen undersøgt for enkelte discipliners og emneområders vedkommende, hvad der havde eksisteret i Weimarrepublikken og tidligere af strømninger og tendenser, som havde tilknytning til arbejderbevægelsen.⁴ I germanistikken tog man f.eks. diskussionen om den proletariske litteratur- og kunstteori op, til dels i sammenhæng med aktuelle tendenser som »Werkkreise Literatur der Arbeitswelt«.⁵ På lignende måde undersøgtes det proletariske teater⁶, den journalistiske tradition hos »Arbeiter-Illustrierte-Zeitung« (AIZ)⁷, den proletariske film⁸, arbejderradion⁹, den proletariske musiktradition¹⁰, fritænkerne¹¹, osv.¹² Disse arbejderinteresserede sig for de æstetiske standpunkter og kunstneriske metoder. De undersøgte de mest konsekvente og længst udviklede historieopfattelser (hvilket konkret fik en stærk koncentration om kommunistiske eksempler til følge, medens de socialdemokratiske syntes mindre interessante).¹³ Denne interesse var ofte motiveret af forfatternes egne aktuelle ønsker med hensyn til en progressiv politisering af arbejdet med æstetisk-publicistiske medier. Udstillingen »Hvem tilhører verden?« i Berlin - der repræsenterer noget af et højdepunkt og en sammenfatning af disse bestræbelser - giver i sit katalog et overblik rækkende fra arkitektur til musik over den progressivt engagerede virksomhed i alle kunstformer under Weimar-republikken¹⁴.

I de seneste år har man imidlertid også kunnet iagttage, hvordan fagforeningerne og også Socialdemokratiet og det (Vest-) Tyske kommunistiske Parti i stigende omfang låner træk fra den historiske arbejderkultur, f.eks. maj-symbolikken i fagforeningspressen¹⁵. Også »Büchergilde Gutenberg«, der selv er udsprunget af arbejderbevægelsen, har bekendt sig til arbejderkulturens traditioner med en særlig udgave¹⁷, der imidlertid næppe vil kunne opnå

den samme popularitet som kulturhistoriske fremstillinger af f.eks. Otto Rühle¹⁶.

Også museer har medvirket til denne nye interesse for arbejderkulturen: Først var det museet i industribyen Rüsselheim, der i en eksemplarisk udstilling parallelt dokumenterede industrialiseringens, byens og arbejderbevægelsens (herunder dens kulturs) historie i en museumssammenhæng¹⁸ (medens disse temaer kun spillede en marginal rolle i Frankfurts historiske Museum¹⁹, der ellers formelt tjente som forbillede). Nu for tiden indgår museernes dokumentation af arbejderkulturen delvis som bestanddele af mere overordnede begreber som »industrikulturen«, som man f.eks. i Nürnberg og Hamburg har helliget store projekter²⁰. Formlen »industrikultur«, opfordrer sikkert til at inddrage samfundsmæssige aspekter i højere grad end f.eks. den simple beskrivelse af »industriens« nedslag i kunsten, uanset hvor interessant dette materiale end er²¹. »Industrikulturen« bliver imidlertid i denne forbindelse indordnet under overfladisk pluralistiske legitimationssammenhænge, fordi den anser klasse modsætningerne for at være overvundet historisk²².

I andre tilfælde spiller arbejderkulturen en betydende selvstændig rolle i projekter (der ofte er interesserede i en ændring af tingenes tilstand), der har til formål at »opsøge sporene fra fortiden«. Disse projekter benytter sig nok af museumsmæssige arbejdsformer, men de er kun delvist knyttede til museer²³. I Frankfurt resulterede et samarbejde mellem tidligere medlemmer af forskellige socialistiske ungdomsorganisationer (som fortsat stod i en løsere forbindelse med hinanden) og medarbejdere fra det historiske museum i en udstilling om arbejderungdomsbevægelsen, som ved hjælp af materielle levn og personlige erindringer dokumenterede udviklingen af denne ungdomskultur²⁴. I andre byer findes der lignende primært socialhistoriske orienterede aktiviteter, der for det meste også beskæftiger sig intensivt med arbejderkulturens historie²⁵: Dette gælder også for de undersøgelser af arbejdernes boligforhold, der arbejder med komplekse »arkæologiske« metoder, dvs. de beskæftiger sig med materielle levn som f.eks. arbejderboligernes konstruktion.²⁶

Interessen for arbejderkulturen er blevet så (relativt) udbredt, at der på den etnografiske kongres i Kiel i 1979 kunne udtrykkes en mistanke om, at denne nye interesse for arbejderkulturen hang sammen med, at det virkelige objekt »arbejder« var ved at forsvinde. Interessen kunne således sammenlignes med den folkloristiske optagethed af skikke og dragter fra den forsvundne førindustrielle tid.

Arbejderkulturen i etnografien, europæisk etnologi og i empirisk kulturvidenskab.

I etnografien har der nok gennem længere tid eksisteret en interesse for at undersøge arbejderkulturen som en selvstændig størrelse (og ikke blot som tidligere at undersøge overførelsen af førindustrielle kulturmønstre til den industrielle verden). Denne interesse er kommet efter at Erich Peukert allerede i 1931 på programmatisk vis²⁷ og derefter Rudolf Braun i 1960 med afledning

fra socialhistorien²⁸ havde beskæftiget sig med de særlige træk ved arbejder-nes kulturelle livsform i den industrielle tidsalder.

Allerede i 1971 blev sådanne emner behandlet på en videnskabelig kongres, idet en sådan under titlen »Kulturelle forandringer i det 19. århundrede« drøftede temaer som »borgerliggørelse«, arbejderforeninger, helgendyrkelse, sociale spørgsmål osv.²⁹ Siden da er interessen for dette emne vokset yderligere.³⁰

På trods af alt dette behandler også de nyere fremstillinger inden for faget kun dette emne marginalt: Matthias Zender, der tilhører den ældre generation, ser meget betegnende det for etnografien mest interessante udgangspunkt i hjemmearbejdernes traditioner,³¹ medens byernes industriarbejdere kun bliver fortolket ud fra den materielle og moralske elendiggørelse.³² Derimod ser Gerhard Heilfurth fra den samme generation »en mængde specifikke kulturelle manifestationer hos arbejderne«. ³³

Kulturanthropologisk orienterede retninger inden for etnografien anser arbejderkulturen for at være én ud af mange gruppekulturer. Arbejderkultur bliver til en empirisk beskrevet ophobning af kulturelle kendetegn i én bestemt socialgruppe. ³⁴ I denne sammenhæng kan Jürgen Kocka med rette kritisere de retninger inden for kulturanthropologien, »som opfatter deres emne som et system af betydningsenheder og symboler, som er løsrevet fra historisk foranderlige livs-, interesse-, magt- og arbejdsammenhænge der ikke i tilstrækkeligt omfang erkendes som kultur«. ³⁵

Men som oftest er - ligesom hos socialhistorikerne - inddragelsen af de »økonomiske forhold og den politiske og sociale struktur i hele samfundet«³⁶ en principiel forudsætning for arbejdet, ikke blot et udenomsværk - og dette i praksis og ikke blot som proklamation. Dette gælder frem for alt også for forsøgene på en »funktionsrelateret kulturanalyse«, der vil etablere sammenhængen mellem arbejde og kultur³⁷, og som dermed ikke blot forsøger at operationalisere et vigtigt element i den nutidsrelaterede kulturanalyse, men som også betyder, at empiriske aspekter i arbejderkulturen kan stilles til rådighed for et analytisk (dvs. forklarende og ikke kun beskrivende) arbejde. Forsknings- og udstillingsprojekter foretaget af den empiriske kulturvidenskab i Tübingen (etnografiens fortsættelse) giver dokumentation for en bred og omfattende opfattelse af »kultur og livsmåde«, hvor de sociale og samfundsmæssige data er en integreret bestanddel af fremstillingen af kulturen, men hvor kulturen samtidig i lige så høj grad er en bestanddel af dokumentationen af samfundets historie.³⁸

Det drejer sig »om de mange og formodet navnløse mennesker, om den 'lille mand', som med møje og besvær lever af deres hænders arbejde, og som alligevel ved nærmere eftersyn har skabt deres egen kultur: 'Kultur' som en bestemt livsmåde, som en metode til at komme overens med og forme livet under forudgivne vilkår - og også kultur som grundlag for den såkaldte 'finkultur' ...«. ³⁹ De teoretiske redskaber er imidlertid kun blevet meget lidt videreudviklede i denne sammenhæng; ligesom i hverdagshistorien truer interessen i selve stoffet med at selvstændiggøre sig.

En kommission for arbejderkultur, der blev dannet i Kiel i 1979 inden for rammerne af Det tyske etnografiske Selskab, afholdt i 1980 sit første møde i Wien, hvor man beskæftigede sig med teoretiske spørgsmål, med kildematerialet, med den æstetiske tilegnelse, boligkulturen og den museums-mæssige dokumentation.⁴⁰

Østrig oplevede i »mellemkrigstiden« en helt særlig blomstring af arbejderkulturen, der især fik et specifikt præg i det »røde Wien«. Idag beskæftiger både etnografer, socialhistorikere og museumsfolk sig med denne specifikke østrigske tradition. Under titlen »Med os kommer den nye tid« afholdtes der i 1981 i Wien-Meidling en udstilling om arbejderkulturen i Wien 1918-1934, som har vakt stor opmærksomhed.⁴¹ I Linz i Østrig mødes hvert år den internationale konference for arbejderbevægelsens historikere - det eneste øst-vest forum af sin slags. Denne konference havde i 1977 »arbejderdannelse« som et undertema. Hertil modtog konferencen en mængde arbejds-papirer, der næsten alle relaterede sig til arbejderkulturen som et samlet kompleks, og i 1981 er konferencens hovedtema netop denne arbejderkultur.⁴²

Arbejderkultur som udforskning af gruppespecifik livsstil i socialhistorien.

En anden linie i udforskningen af arbejderkulturen står i forbindelse med den nyere socialhistorie: via socialhistorien, arbejderbevægelsens historie og hverdags-historien er man ligeledes her nået frem til temaer inden for arbejderkulturen, men med et kulturbegreb, der ikke er orienteret mod kunstarter og objektivationer, men mod livssammenhængen ligesom i etnografien. Den historiske forskning i Forbundsrepublikken har alt for længe orienteret sig mod de politiske og statslige emners primat i historien.⁴³ Den var belastet af »indsnævringen af den tyske kulturhistorie til dannelses- og åndshistorie«,⁴⁴ men også af, at arbejderbevægelsens historie i første række - hvis man overhovedet beskæftigede sig med den - blev fortolket som organisations- og dogmehistorie. Den politiske histories primat er endnu ikke blevet overvundet den dag i dag.

Dette gælder f.eks. også for Wunderer,⁴⁵ der over en bred front undersøger hele arbejderkulturens spektrum, herunder foreningerne, og disse foreningers organisationshistorie især i 1920'erne. I forgrunden står de forsøg, der fandt sted på dette tidspunkt, fra kommunistisk side med henblik på at majorisere de socialdemokratiske »yderorganisationer«, samt kommunisternes ofte fejlslagne forsøg på at udvikle et uafhængigt system af »masseorganisationer«. De specifikke kulturelle præstationer på de enkelte områder eller det samlede bidrag, som systemet af kulturforeninger ydede til arbejderens »livsstil« bliver ikke diskuteret. Problemet lader sig imidlertid erkende, når Wunderer understreger, hvordan forskellige former for »'mentalitet' og dagligdags sociale behov«⁴⁶, som egentlig er irrelevante fra teoriens synspunkt, ikke bliver til en reflekteret årsag til den succes, som kommunistiske organisationer som f.eks. Det røde Frontkæmperforbund fik. Det usikre forhold, som arbej-

derbevægelsens partier og organisationer også allerede før 1914 havde til fornøjelser, underholdning og rekreation som dele af det kulturelle liv⁴⁷, gensejles stadig i den utilstrækkelige udforskning af den indre (modsat ydre-politiske) udvikling af de relevante organisationer.

Langt om længe er der sket forandringer i den traditionelle orientering af historievidenskaberne på grund af tilegnelsen af den engelske socialhistorie-skrivning (Thompson, Williams) - i første omgang på det politiske område hos Michael Vester⁴⁹, siden også hos socialhistorikerne, men også på grund af påvirkning fra den franske »Annales«-skole og den af denne praktiserede »tilbagevendende til kulturhistoriske problemstillinger« og »af-trivialisering« af hverdagen.⁵⁰ Historikerens specifikke interesse i udforskningen af arbejderkulturen er »indsigt i *formidlingen* mellem økonomi, samfundsstruktur og politik«⁵¹ - i den udstrækning man overhovedet nævner et motiv og ikke nøjes med som det eneste motiv at nævne en uspecificeret selvstændiggjort interesse i, hvordan mennesket har »levet under den moderne tids omformningsprocesser«⁵¹. Dette er en tendens, som Lepenies også bemærker i den franske forskning og kritiserer som en »fremtrængen af fænomenologiske tilgange på bekostning af den strukturelt-funktionale teori«.⁵³

Forskellige teoretiske tilgange.

De socialhistoriske og med dem mange andre arbejder overskrider den »æstetiske indsnævring«⁵⁴, der tildeler de forskellige kunstarter særlige aspekter; de giver også mere end simpelthen en beskrivelse af arbejderklassens »kulturelle tilstand« (som f.eks. i undersøgelser af arbejderens læseadfærd). De relaterer sig til et kulturbegreb, der bliver udvidet til »livsstil« og livsmåde -omend på forskellig måde.

»Arbejderkultur« er blot en almindelig anvendt kort formel i det videnskabelige og kulturpolitiske omgangssprog til at betegne en mangfoldighed af forskelligartede emneområder og anskuelsesområder. Kocka definerer arbejderkultur som et »system af betydningsfulde, meningsgivende eller meningsbærende eller også symbolske tegn, holdninger, handlinger, konstellationer og manifestationer«.⁵⁵ De må kunne overleveres. Ifølge Tenfelde »kan man til begrebet arbejderkultur henregne sådanne manifestationer af gruppeeksistensen som arbejder, der genspejler denne gruppes særlige egenskaber, indeholder træk af abstraktion og som i denne egenskab kan overleveres«.⁵⁶ »Arbejderkulturen omfatter hermed såvel arbejdsverdenens genstande, bygninger og sædvaner, de familiære og kommunale tilværelseshorisonter, som de ud fra disse rammer udviklede forbindelser, indretninger og ideer, de kollektive tanke- og adfærdsmønstre, ud fra hvilke de kunstneriske koncentrationer af den proletariske virkelighed trives, uden at dette går ud over den bildende og fortællende kunsts traditionelle former, som sådanne koncentrationer sædvanligvis betjener sig af med karakteristisk præference, ja som de må betjene sig af ... En bygning eller sædvane, en brugsgenstand, en sang eller et digt vil kun kunne henregnes til arbejderkulturens område, såfremt den proletariske

tilværelses særlige relationer og værdier koncentrerer på en meningsfyldt måde i dem, og såfremt disse koncentrationer opviser bestandighed, bl.a. ved at kunne gentages.«⁵⁷ Gerhard Ritter tilslutter sig denne definition.⁵⁸

En sådan definition forsøger at slå bro til kunstarterne og overskrider dermed en udelukkende empirisk-deskriptiv kategorisering. Dette sker frem for alt med den indskrænkning, at man kun kan tale om arbejderkultur, hvis »den proletariske tilværelses relationer og værdier koncentrerer på en meningsfyldt måde« i dens objektivationer.

Men ikke blot betydningen af dette, også selve spørgsmålet om, hvad der nu engang udgør denne »gruppeeksistens som arbejdere«, er kontroversielt.

Man diskuterer f.eks. allerede spørgsmålet om sammenhængen med produktionsprocessen: Kocka er skeptisk med hensyn til muligheden for at »foretage en meningsfuld adskillelse mellem 'arbejderkultur' og 'almindelig folkekultur' ('popular culture')», dvs. at tage afgrænsningskriteriet 'stillingen i produktionsprocessen' alvorligt. Snarere ville man kunne identificere en særskilt arbejdergruppes 'kultur'.⁵⁹ Det er dette, som Tenfelde f.eks. gør med minearbejderne, men så alligevel, som citeret, lægger en almen definition til grund for. Der er imidlertid én ting, som endnu ikke er blevet diskuteret, og det er faktisk forholdet mellem det formations- og det klassespecifikke. De særlige livsbetingelser for arbejderne, betingelser som kun de har, hænger sammen med deres strukturelle stilling som lønarbejdere i den samfundsmæssige reproduktionsproces og med fuldbyrdelsen af det faktiske arbejde (altså ikke kun med »stillingen i produktionsprocessen«, men med deres samfundsmæssige stilling, der adskiller sig fra bønderne og håndværkerne, også når det materielle niveau eller arbejdsbelastningen er sammenlignelig med disse). Vægtningen af disse strukturelle fællestræk er nok omstridt, men der er næppe mere basis for at bestride, at der via lønarbejdsforholdet, ejendomsforholdene og magtsystemet (med dets juridiske ramme) produceres fasespecifikke, bærende fællestræk i de lønafhængiges livsbetingelser (som det sikkert ville være forkert at fetichere, sådan som det er sket i en del teorier om den »proletariske livssammenhæng«).

Men kapitalismen som samfundsformation og dermed også dens forskellige faser, som jo også udsondres af den ikke-marxistiske historievitenskaber, producerer ligeledes på distributionens og konsumtionens område specifikke og foranderlige determinanter for livsbetingelserne. Hertil hører f.eks., at stadig flere livsområder (nu også fritiden) underkastes markedets strukturerende dynamik med alle heraf kommende følger for livsmåden, forbruget, udviklingen af behovene. Dette fører til det specifikke i værdiorienteringerne, således som de udspilles i den stadig større omfang udelukkende købekrafts- og markedsafhængige tildeling af udfoldelses- og lykkemuligheder. De lønafhængiges kulturelle udvikling og situation er en del af det formationspecifikke, men er ikke identisk med det. Det klasse- og det formationspecifikke må altså - på trods af deres sammenhæng - analyseres differentieret.

Noget andet, som heller ikke er helt afklaret endnu, er spørgsmålet om ar-

bejderkulturens forhold til totalkulturen. Dieter Langewiesche forstår med kultur »samfundsgrupperes overleverbare materielle og åndelige eksistensformer«⁶⁰, idet totalkulturen består af et »netværk af del- eller gruppekulturer«. Ud fra det østrigske eksempel skitserer han vejen fra gruppekultur via subkultur til modkultur. Dieter Dowe afviser Roths begreb »Socialdemokratisk subkultur«, fordi det giver det falske indtryk, at denne kultur skulle være iscenesat af partiet, selv om den i virkeligheden er opstået »nedefra«.⁶¹ Heller ikke i andre sammenhænge benyttes begrebet »subkultur« mere seriøst; kun Kurt Koszyk bruger begrebet, og det i negativ betydning: »Den fremvoksende proletariske subkultur var et surrogat, som orienterede sig mod borgerlige forbilleder. Hvis man tildelte den en selvstændig kreativ eller stilskabende værdi, ville man forfalske dens virkelige dimension«. ⁶² Men den bog, i hvilken han skriver dette, er blevet forstået i direkte modsætning til dette standpunkt som et bevis for arbejderkulturens særlige præstationer. ⁶³ »Siveteorien«⁶⁴, der forudsætter den proletariske kulturs praktisk talt mekaniske afhængighed af den borgerlige, spiller ikke mere nogen betydende rolle i diskussionen, lige så lidt som man fortsat begrænser sig til de af Gottfried Korff kritiserede blotte og bare »skildringer af elendigheden og statusopgørelser over underskuddet«. ⁶⁵ Klaus Tenfelde relativiserer borgerliggørelseshypotesen - som etnografen Hermann Bausinger allerede tilbageviste i 1971 ⁶⁶ - idet han taler om »tilegnende forandringer«. ⁶⁷

Den politiske videnskabs interesse for arbejderkulturen.

Arbejderkulturens aktuelle betydning er et åbent spørgsmål. For Gerhard A. Ritter, ligesom for Kurt Koszyk, er »...arbejderkulturen nu endelig langt hen ad vejen blevet en del af samfundets totalkultur, i og med at den sociale retfærdigheds princip er slået igennem i det økonomiske liv, at arbejderne har opnået et demokratisk-politisk medbestemmelse og ikke længere er samfundsmæssigt isolerede«. ⁶⁸ Også for Langewiesche har modkulturen sat en integrationsdynamisk proces i gang. ⁶⁹ Men for andre - og her er roden til den politiske teoretiske og politiske interesse for arbejderkulturen, som man også har kunnet iagttage - indeholder denne et vigtigt og kun utilstrækkeligt udnyttet potentiale for demokratisering og modstand mod integration, som f.eks. i det modsigelsesfyldte billede af »lejr« hos Negt og Kluge. ⁷⁰ Deres søgen efter det specifikke i arbejderkulturen tager udgangspunkt i »erfaring og livssammenhæng«: »Disse erfaringers horisont er den proletariske livssammenhængs enhed.« ⁷¹ Også under kapitalismen findes der i denne flerdimensionale »proletariske livssammenhæng« »en rest af selvstændig virksomhed og fantasiproduktion, som kapitalen dybest set ikke kan fortære«⁷², en »blok af virkeligt liv, der står over for værdiøgningsinteresse«. ⁷³

I særlige historiske situationer, hvor selvstændige arbejderorganisationer er mulige, men hvor en fjendtlig omverden står over for dem, dannes den proletariske »lejr«, der på den ene side udmærker sig ved stor indre sammenhængskraft, men som på den anden side ikke kan medføre forandringer i sam-

fundet: Der sker en »lukken af over for den borgerlige offentlighed«⁷⁴ og en »selvstændig organisering af arbejderinteresserne i en proletarisk offentlighed, der stiller sig i modsætning til det kapitalistiske samfund som en selvstændig lejr« - med en deraf følgende tendens til selvtilfreds afsondring og til at give afkald på politisk virksomhed.⁷⁵ Da forfatterne gør dannelsen af denne »lejr« afhængig af »massernes behovsstruktur«⁷⁶ og ikke inddrager de materielle magt- og markedsrelationer som selvstændige størrelser, udledes »lejr«-modellen ikke af en konkret socialhistorisk analyse. Den forleder til at negligere modsigelserne og dialektikken i den reale historiske proces.⁷⁷

På lignende måde taler Keil/Ickstadt om »arbejderkultur som en iscenesat kultur, som et »svar« på de bevidste og ubevidste *behov* hos dens bærere, som først i en sådan kommunikationsproces definerede sig selv og virkeliggjorde deres sammenhold som gruppe«⁷⁸ (i sammenhæng med tyske arbejdere i Chicago, hvor en sådan idealistisk abstraktion fra de reale materielle samfundsmæssige processer måske er særlig nærliggende med hensyn til spørgsmålet om det etnisk specifikke⁷⁹, der ifølge teorien går på tværs af det, der hører til klasserne).

Ud fra skemaet om en »vellykket« lejrdannelse kan man også udlede de for-
tolkninger, som bebrejder arbejderbevægelsen, at det ikke uden videre er lykkedes den at skabe en egen, helstøbt kultur. I en afhandling, der blev gjort færdig i 1977 og trykt i 1980, undersøger f.eks. Brigitte Emig⁸⁰, hvordan socialdemokratiet før 1914 overtog klassiske borgerlige kulturforestillinger i sit programmatisk grundlag og sin ideologi og følte sig både som »kulturbevægelse« og som den legitime viderefører af værdiopfattelser, som var blevet opgivet af borgerskabet.

Vurderinger, som bliver overført på emnet udefra, begynder her som i andre tilfælde (f.eks. i litteraturkritikken med en moralsk kritik af punkter, hvor en detaljeret analyse af de indre årsager til denne bestemte udvikling ville have været til større hjælp: Utvivlsomt lod socialdemokrater som Wilhem Liebknecht og også August Bebel og Franz Mehring sig påvirke af klassisk-borgerlige idealer på en måde, som næppe kan rekonstrueres i dag; men en arbejderkultur kan nu engang ikke udvikles voluntaristisk.

Kvalitative aspekter af arbejderkulturen.

I den allerede nævnte særudgave fra Büchergilde Gutenberg argumenterer Peter von Rügen ud fra et kulturanthropologisk-sociologisk kulturbegreb, »der med kultur forstår et i et samfund etableret system af normer, værdier og adfærdsformer«. ⁸¹ Han forbinder imidlertid dette ikke-værdiladede, empiriske begreb med et kvalitativt aspekt, som altid mangler i den øvrige forskning (med undtagelse af enkelte etnografer og Tenfelde): I tilknytning til Raymond Williams ser han samtidig i denne empiriske arbejderkultur de »alternative ideer om de samfundsmæssige relationers væsen«⁸², som med nødvendighed udspringer af disse livsbetingelser (tanker som også Michael Vester har introduceret med mange resultater).⁸³ Hermed kan det erkendes, at politik og et

fremtidsorienteret program ikke er noget, der bliver tilføjet denne arbejderkultur udefra (f.eks. gennem partiet), men er en iboende bestanddel af denne kultur selv, fordi det er »de arbejdende udbyttede massers livsbetingelser«, som »uundgåeligt frembringer en demokratisk og socialistisk ideologi«⁸⁴, dvs. udvikler en fremtidsorienteret politisk dynamik.

Dette eftertryk på værdiforestillinger, der er uomgængelig for den marxistiske forskning, bliver afvist af Ritter uden videre og uden diskussion.⁸⁵ Også Tenfelde, der som den eneste socialhistoriker i det mindste omtaler denne tese om to kulturer, afviser dette eftertryk, omend mere differentieret.⁸⁶ Men med sin dokumentation har Rüden gjort det klart, at dette ikke er noget udefra påført, men et immanent aspekt.

Det er således stadig et åbent spørgsmål, om der kan udvikles en kompleks teori om arbejderkulturen, hvor det empiriske og det kvalitative aspekt bliver forsonet med hinanden, og hvor endvidere den samfundsmæssige kulturproces' formationspecifikke enhed samtidig bliver gjort begribelig med sine klassespecifikke træk. En sådan teori bliver ikke mulig, før de forskellige retninger inden for arbejderkulturforskningen i Forbundsrepublikken mødes i en seriøs og tolerant dialog - med inddragelse af internationale tendenser i vest og øst.

Noter:

1. Horst Ueberhorst: Frisch, frei, stark und treu. Die Arbeitersportbewegung in Deutschland 1893-1933. Düsseldorf 1973; til arbejdersporten se også nu Rolf Lindner/Heinrich Th. Breuer: »Sind doch nicht alle Beckenbauers«. Zur sozialgeschichte des Fußballs im Ruhrgebiet. Frankfurt/M. 1978, samt de relevante titler i den i note 4 nævnte artikel og anmelderartikel af Hans-Joachim Teichler: Arbeitersport und Sportgeschichte, i Archiv für Sozialgeschichte HVII/1977, s. 474-483 (de samme titler anmeldes af forf. i Zeitschrift für Volkskunde, årg. 72/1976, s. 277-281).
2. Hertil hører også tilsvarende artikler i dags- og ugepressen som f.eks. »Vorwärts« (Bonn), »Sozialdemokrat-Magazin« (Bonn) og »Neue« (Berlin-West) eller i fagforeningspressen.
3. Det »kulturpolitiske selskab« i Köln afholdt i juni 1981 en konference om arbejderkulturens aktuelle betydning. Til det aktualiserede kulturarbejde i fagbevægelsen se også Kasper Maa-se: Gewerkschaftliche Kulturarbeit, i Massen, Kultur, politik. Argument-Sonderband 23, Berlin (West) 1978, s. 7-60.
4. En sammenfatning af den mere betydningsfulde litteratur findes i Dieter Kramers forskningsoversigt »Kultur der Arbeiterklasse und kulturelle Aktivitäten in der Geschichte der Arbeiterbewegung«, sst., s. 160-181.
5. Se f.eks. Gerald Stieg/Bernd Witte: Abriss einer Geschichte der deutschen Arbeiterliteratur. Stuttgart 1973 og Krystyna Nowak: Arbeiter und Arbeit in der westdeutschen Literatur 1954-1961. Köln 1977. - »Institutet for tysk og udenlandsk arbejderlitteratur« i Dortmund etablerer bevidst forbindelsen mellem fortid og nutid og mellem litteratur og den almene kulturbevægelse. Noget lignende forsøger det nystiftede »Forskningsinstitut for arbejderdannelsen« i Recklinghausen med hensyn til arbejderdannelsen. Også arbejdernes livserindringer er blevet ivrigt tilegnet, se f.eks. Wolfgang Emmerich (red.): Proletarische Lebensläufe I/II. Reinbek v. Hamburg 1974-75, eller Georg Bollenbeck: Zur Theorie und Geschichte der frü-

- hen Arbeiterlebenserinnerungen. Kronberg/Taunus 1976 og Bruno Schonig (red.): Arbeiterkindheit. Kindheit und Schulzeit in Arbeiterlebenserinnerungen. Bensheim 1979.
6. Peter von Räden: Das Arbeitertheater zwischen politischer Aufklärung und Anpassung an den bürgerlichen Kulturbetrieb, i samme (red.): Beiträge zur Kulturgeschichte der deutschen Arbeiterbewegung 1848-1918. Frankfurt/M. 1979, s. 223-259.
 7. Se Arbeiter-Illustrierte-Zeitung, i Ästhetik und Kommunikation, Heft 10 (1973), s. 5-59. Videre: Der Arbeiter-Fotograf. Dokumente und Beiträge zur Arbeiterfotografie 1926-1932. Köln 1977, samt Eckhard Siepmann: Montage: John Heartfield. Vom Club Dada zur Arbeiter-Illustrierten-Zeitung. Elefanten Press Galerie, 2. udg. Berlin (West 1977).
 8. Se Richard Weber: Der Volksfilmverband, i Film und Volk. Organ des Volksfilmverbandes 1928-1930. Reprint Köln 1975, samt Arbeiterbühne und Film 1930-1931. Reprint Köln 1974.
 9. Peter Dahl: Arbeitersender und Volksempfänger. Proletarische Radio-Bewegung und bürgerlicher Rundfunk bis 1945. Frankfurt/M. 1978.
 10. Se om Eisler-tilegnelsen: Hanns Eisler. Argument-Sonderband 5, 1975 og Dietrich Stern (red.): Angewandte Musik der 20er Jahre. Argument-Sonderband 24, 1977
 11. Walter og Anna Lindemann: Die proletarische Freidenker-Bewegung. Münster 1980 (Reihe Arbeiterkultur, bd.2); Hartmann Wunderer: Freidenkertum und Arbeiterbewegung. Ein Überblick. IWK (se note 13) 16/1980, s. lf.
 12. En rolle spillede også »Sozialistische Zeitschrift für Kunst und Gesellschaft«, der udkom 1972-1977 (til sidst i Köln), og som blev videreført i det mere aktuelt orienterede tidsskrift »Spuren«, der udkom 1978-1980. Et lignende tidsskrift er »Linkskurve« (Hamburg), der er udkommet siden 1979, omend det tilhører en anden del af venstrefløjen.
 13. En undtagelse er Christoph Rülcker: Arbeiterkultur und Kulturpolitik im Blickwinkel des »Vorwärts« 1918-1928. Archiv für Sozialgeschichte XIV/1974, s. 115-155. - »Archiv für Sozialgeschichte« har fremfor alt i bindene XIV/1974 og XVI/1976 offentliggjort en hel række afhandlinger om enkelte emner inden for dette område. Den relevante litteratur anmeldes i dette tidsskrift samt i »Zeitschrift für Volkskunde« (Stuttgart) og i IWK (Internationale Wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung), der er udkommet i Berlin-West siden 1965.
 14. »Wem gehört die Welt?« Kunst und Gesellschaft in der Weimarer Republik. Neue Gesellschaft für Bildende Kunst. Berlin-West 1977.
 15. Siden da findes der også en historie om de politiske programmer 1. maj, udstyret med et rigt billedt og dokumentarmateriale: Udo Achten: Illustrierte Geschichte des 1. Mai. Oberhausen 1979, og af samme (red.): Mai-Zeitungen. Bonn-Bad Godesberg 1980.
 16. Otto Rühle: Illustrierte Kultur- und Sittengeschichte des Proletariats, bd. 1, nyt optryk. Frankfurt/M. 1971, bd. 2, Lahn-Giessen 1977.
 17. Peter von Räden (red.): Beiträge zur Kulturgeschichte der deutschen Arbeiterbewegung 1848-1918, og Peter von Räden & Kurt Koszyk (red.): Dokumente und Materialien zur Kulturgeschichte der deutschen Arbeiterbewegung 1848-1918. (Begge:) Frankfurt/M., Wien, Zürich 1979.
 18. Fabrikzeitalter. Dokumente zur Geschichte der Industrialisierung am Beispiel von Rüsselheim. Museum der Stadt Rüsselheim. Giessen 1976. Se også Peter Schirmbeck: Dokumentation industrieller Lebensverhältnisse am Beispiel des Ortes Rüsselheim, i: Die Alltagskultur der letzten 100 Jahre. Staatliche Museen preussischer Kulturbesitz, Museum für Volkskunde, Berlin-West 1980, s. 83-112. - Andre museumsprojekter er dokumenterede i: Informationen zur modernen Stadtgeschichte (IMS), Heft 2, 1979 (Berlin-West).
 19. Detlef Hoffmann, Almut Junker, Peter Schirmbeck (red.): Geschichte als öffentliches Ärgernis oder: Ein Museum für die demokratische Gesellschaft. Fernwald-Steinbach v. Giessen 1974.
 20. Museum und demokratische Gesellschaft. Vorüberlegungen zum Konzept eines historischen Museums für Nürnbergs Industriekultur. Nürnberg 1979.

21. Se f.eks. *Industrie und Technik in der deutschen Malerei von der Romantik bis zur Gegenwart*. Udstillingskatalog fra Wilhelm-Lehmbruch-Museum in Duisburg, 1969. Mere omfattende er: *Aus Schacht und Hütte. Ein Jahrhundert Industriearbeit im Bild 1830-1930*. Ruhrfestspiele Recklinghausen 1980, udstillingskatalog fra Städtische Kunsthalle Recklinghausen. For Belgiens vedkommende behandles det samme emne på forbillig vis i: *Arbeit und Alltag. Soziale Wirklichkeit in der belgischen Kunst 1830-1914*. Udg. af Neue Gesellschaft für Bildende Kunst, Berlin-West 1979. Et mere perifert emne behandles i: *Fabrik im Ornament. Ansichten auf Firmenbriefköpfen des 19. Jahrhunderts*. Udstillingskatalog fra Landschaftsverband Westfalen-Lippe, Münster 1980.
22. Se *Industriekultur in Nürnberg. Eine deutsche Stadt im Maschinenzeitalter*. München 1980, s. 7.
23. Eksempler findes i temaheftet »Museumsarbeit«, *Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung*. Neue Folge 10 (1980) og i: *Kulturarbeit. Tendenzen* (München), nr. 129 (1980).
24. *Arbeiterjugendbewegung in Frankfurt am Main 1904-1945* (Katalog). Giessen 1979; Franz Neuland & Albrecht Werner-Cordt (red.): *Die junge Garde. Arbeiterjugendbewegung in Frankfurt am Main 1904-1945*. Giessen 1980. Der foreligger flere nyere arbejder om arbejderungdomsbevægelsen: Erich Eberts: *Arbeiterjugend 1904-1945. Sozialistische Erziehungsgemeinschaft - Politische Organisation*. Frankfurt/M. 1980; eller Ulrich Linse: *Die anarchistische und anarcho-syndikalistische Jugendbewegung 1919-1933*. Frankfurt/M. 1976. Se også Helmuth Hägel: *Die Stellung der sozialdemokratischen Jugendorganisationen in der Weimarer Republik*. IWK 12/1976, s. 166 f.
25. Brede impulser til beskæftigelse med den nyere hverdagshistorie og med sociokulturen er også kommet fra de årlige skoleelevkonkurrencer om tysk historie med forbundspræsidentens præmie. Konkurrencen er indstiftet af forbundspræsident Gustav Heinemann og afholdes af Kurt A. Körber stiftelsen i Hamburg. Det seneste emne (1980) var »Hverdagen under nationalsocialismen«.
26. Se nu også Wolfgang Voigt: *Der Eisenbahnkönig oder Rumänien lag in Linden*. Berlin-West 1980 (Materialien der AG SPAK M 46). Endvidere Lutz Niethammer (red.): *Wohnen in Wandel*. Wuppertal 1979.
27. Will Erich Peukert: *Volkskunde des Proletariats I. Aufgang der proletarischen Kultur*. Frankfurt/M. 1931. Optrykt (sammen med andet materiale) under titlen: *Die schlesischen Weber*. J.G. Bläschke Verlag, Darmstadt 1971.
28. Rudolf Braun: *Industrialisierung und Volksleben. Die Veränderungen der Lebensformen in einem ländlichen Industriegebiet vor 1800* (Zürcher Oberland). Erlenbach-Zürich og Stuttgart 1960. Af samme: *Sozialer und kultureller Wandel in einem ländlichen Industriegebiet* (Zürcher Oberland) under Einwirkung des Maschinen- und Fabrikwesens im 19. og 20. Jh. Sammesteds 1965.
29. Günther Wiegelmann (red.): *Kultureller Wandel im 19. Jahrhundert*. Verhandlungen des 18. Deutschen Volkskunde-Kongresses in Trier 1971. Göttingen 1973.
30. Se anmeldelserne i »Zeitschrift für Volkskunde«. Se oversigterne over etnografisk arbejderforskning i Schweiz, Østrig, Danmark, Norge og Sverige i: *Zeitschrift für Volkskunde*, nr. 75, årg. 1979, s. 259-285. Endvidere Dieter Kramer: *Literatur zur Kultursoziologie der Arbeiter*. *Zeitschrift für Volkskunde* 71/1975, s. 88-103, og den samme: *Geschichte der Arbeiterbewegung und Volkskultur*. Sammesteds 73/1977, s. 246-261.
31. Günter Wiegelmann. Matthias Zender og Gerhard Heilfurth: *Volkskunde. Eine Einführung*. Berlin-West 1977, s. 185.
32. Sammesteds, s. 190-91.
33. Sammesteds, s. 228.
34. Ina Maria Greverus: *Kultur und Alltagswelt*. München 1978, s. 210.
35. Jürgen Kocka: *Arbeiterkultur als Forschungsthema. I: Geschichte und Gesellschaft*, nr. 5, årg. 1979, hefte 1 (Arbeiterkultur im 19. Jh., red. J. Kocka), s. 5-11, s. 7, note 4.
36. Gerhard A. Ritter (red.): *Arbeiterkultur*. Bearbejdet tysk udgave af heftet »Workers' Cultu-

- re« i Journal of Contemporary History, bd. 13, nr. 2, april 1978 (Neue Wissenschaftliche Bibliothek 104: Geschichte). Hanstein, Königstein/Taunus 1979, s. 19.
37. Gottfried Korff i Hermann Bausinger m.fl.: Grundzüge der Volkskunde. Darmstadt 1978, s. 49 og s. 55.
 38. Se f.eks. Arbeiter. Kultur und Lebensweise im Königreich Württemberg. Materiale til vandreudstilling, Tübingen 1979. (Ludwig-Uhland-Institut für empirische Kulturwissenschaft, Universität Tübingen).
 39. Das andere Tübingen. Kultur und Lebensweise der Unteren Stadt im 19. Jahrhundert. Tübingen 1978 (Tübinger Vereinigung für Volkskunde), s. 9.
 40. Mødets forhandling vil blive udgivet af Helmut Fielhauer, etnografisk institut ved Wiens universitet.
 41. Mit uns Zieht die neue Zeit. Arbeiterkultur in Österreich 1918-1934. Udstilling i Wien-Meidling, katalog Wien 1981. Om Østrig se også: Hans og Rudolf Hautmann: Die Gemeindebauten des Roten Wien 1919-1934. Wien 1980 og Kommunalen Wohnbau in Wien. Udstillingskatalog u. å. (ca. 1977). Endvidere Alfred Pfoser: Litteratur und Austromarxismus. Wien 1980.
 42. Se »Arbeiterkultur« bei der 13. Internationalen Linzer Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung. Zeitschrift für Volkskunde 75/1979, s. 78-79.
 43. Ritter, a.a., s. 6 (se note 36).
 44. Wolf Lepenies: Arbeiterkultur. Wissenschaftssoziologische Anmerkungen zur Konjunktur eines Begriffes. Som note 35, s. 125-136 og s. 135.
 45. Hartmann Wunderer: Arbeitervereine und Arbeiterparteien. Kultur- und Massenorganisationen in der Arbeiterbewegung (1890-1933). Frankfurt/M. 1980. Tiden før 1914 behandles mere udførligt i Adelheid von Saldern: Wilhelminische Gesellschaft und Arbeiterklasse. Emanzipations- og Integrationsprozesse im kulturellen und sozialen Bereich. IWK 13/1977, s. 469-505.
 46. Wunderer, a.a., s. 128.
 47. Forf.: »Zwischen 'Vergnügungsfeindschaft' und Vereinsmeierei'«, foredrag afholdt i Berlin, trykt i: Mitteilungen aus der kulturwissenschaftlichen Forschung, Lehrstuhl Kulturtheorie der Sektion Ästhetik und Kulturwissenschaften der Humboldt-Universität zu Berlin.
 48. Se Michael Vester: Die Entstehung des Proletariats als Lernprozess. Die Entstehung antikapitalistischer Theorie und Praxis in England 1792-1848. Frankfurt/M. 1970.
 49. Om tilegnelsen af den engelske socialhistoriske forskning se indledningen af Dieter Groh i Edward P. Thompson: Plebejiske Kultur og moraliske Ökonomie. Frankfurt/M., Berlin-West, Wien 1980 (Ullstein Materialien). Endvidere Detlev Puls: Wahrnehmungsformen und Protestverhalten. Studien zur Lage der Unterschichten im 18. und 19. Jahrhundert. Frankfurt/M. 1979 (es 948) (med oversatte engelske og med tyske bidrag), samt Peter N. Stearns: Arbeiterleben. Industriearbeit und Alltag in Europa 1890-1914. Frankfurt am Main/New York 1980.
 50. Lepenies (som note 44), s. 129-130.
 51. Kocka (som note 35), s. 7.
 52. Se Jürgen Reulecke og Wolhard Weber (red.): Fabrik - Familie - Feierabend. Beiträge zur Sozialgeschichte des Alltags im Industriezeitalter. Wuppertal 1978, s. 7. - Beslægtede socialhistoriske studier findes i Lutz Niethammer (se note 26) og i Gerhard Huck (red.): Sozialgeschichte der Freizeit. Wuppertal 1980. - Se også Dieter Langewiesche: Zur Freizeit des Arbeiters. Bildungsbestrebungen und Freizeitgestaltung österreichischer Arbeiter im Kaiserreich und in der ersten Republik. Stuttgart 1980. Endvidere Wolfgang Ruppert (red.): Lebensgeschichten. Zur deutschen Sozialgeschichte 1850-1950. Opladen 1980.
 53. Wolf Lepenies (se note 44), s. 131. Se også kritikken af socialhistorieskrivningen i Frank Deppe, Georg Fülberth og Jürgen Harrer: Aktuelle Probleme der Geschichtsschreibung der Arbeiter- und Gewerkschaftsbewegung, i: Blätter für deutsche und internationale Politik (H.4), s. 488-498, og H. 5, s. 569-596, s. 590. Ang. diskussionen af socialhistoriens teori se også

- Wolfgang Köllmann: Zur Bedeutung der Regionalgeschichte im Rahmen struktur- und sozialgeschichtlicher Konzeptionen. Archiv für Sozialgeschichte XV/1975, s. 43-50. Jürgen Kocka: Sozialgeschichte - Strukturgeschichte - Gesellschaftsgeschichte, sammesteds s. 1-42. Videre diskussionen i Das Argument og dens (foreløbige) afslutning hos Detlev Peukert: Zur Regionalgeschichtsschreibung der Arbeiterbewegung. Das Argument 110 (1978), s. 546-565.
54. Lepenies (se note 44), s. 125-126.
 55. Kocka (se note 35), s. 8.
 56. Klaus Tenfelde: Bergarbeiterkultur in Deutschland. Ein Überblick. Som note 35, s. 12-53, s. 37 - Et alment overblik over minearbejderkulturer findes i Gerhard Heilfurth: Der Bergbau und seine Kultur. Zürich 1981.
 57. Tenfelde (se note 56), s. 38.
 58. Ritter (se note 36), s. 19.
 59. Kocka (se note 35), s. 9.
 60. Dieter Langewiesche: Arbeiterkultur in Österreich: Aspekte, Tendenzen und Thesen. I Ritter (se note 36), s. 40-57, s. 40.
 61. Dieter Dowe: Die Arbeitersängerbewegung in Deutschland vor dem Ersten Weltkrieg - eine Kulturbewegung im Vorfeld der Sozialdemokratie. I Ritter (se note 36), s. 122-144, s. 122.
 62. Kurt Koszyk: Kultur und Presse der Arbeiterbewegung. I Rüdén (red.): Beiträge... (se note 17), s. 63-77, s. 66.
 63. Se f.eks. Hilmar Hoffmann: Arbeiter und Kultur: Das Recht auf eigene Kultur, i: Festschrift für Eugen Loderer zum 60. Geburtstag. Köln 1980, s. 337-350.
 64. Kocka (se note 35), s. 9-10 og Lepenies (se note 44), s. 133.
 65. Gottfried Korff: Volkskultur und Arbeiterkultur. Überlegungen am Beispiel der sozialistischen Maifesttradition. Som note 32, s. 83-102, s. 84.
 66. Hermann Bausinger: Verbürgerlichung - Folgen eines Interpretaments, i: Kultureller Wandel im 19. Jahrhundert, udg. af G. Wiegmann. Göttingen 1973, s. 24-49. Se også Hansmagnus Enzensberger i Kursbuch nr. 51 (Kleinbürger) og Kasper Maase Zwischen »Verbürgerlichung« und »Klasse für sich«. Marxistische Studien, Jahrbuch des IMSF 3, Frankfurt/M. 1980, s. 154-155.
 67. Klaus Tenfelde: Das Fest der Bergleute. Studien zur Geselligkeit der Arbeiterschaft während der Industrialisierung am Beispiel des deutschen Bergbaus. I: Ritter (se note 36), s. 209-245, s. 227.
 68. Ritter (se note 36), s. 30.
 69. Langewiesche (se note 60), s. 53.
 70. Oskar Negt og Alexander Kluge: Öffentlichkeit und Erfahrung. Zur Organisationsanalyse von bürgerlicher und proletarischer Öffentlichkeit. Frankfurt/M. 1972.
 71. A.a., s. 24 - fremhævet i originalen.
 72. Bürgerliche und proletarische Öffentlichkeit. Eine Diskussion mit Oskar Negt. Ästhetik und Kommunikation 12/1973, s. 6-27, s. 10.
 73. Negt/Kluge (se note 70), s. 107.
 74. A.a., s. 352.
 75. Negt (se note 72), s. 10, se også Negt/Kluge (se note 70), s. 375 f. og s. 382 f.
 76. Negt/Kluge (se note 70), s. 345.
 77. Et arbejde som Bernd Rabes parafraserer denne tese for arbejderne i en bydel af Hannover: Bernd Rabe: Der Sozialdemokratische Charakter. Drei Generationen aktiver Parteimitglieder in einem Arbeiterviertel. Frankfurt am Main/New York 1978. Hvis man sammenholder dette arbejde med f.eks. Timothy W. Mason: Sozialpolitik im Dritten Reich. Arbeiterklasse und Volksgemeinschaft. Opladen 1977, så får man yderligere følgeslutninger om bevidsthedsudviklingen i denne tid.
 78. Hartmut Keil og Heinz Ickstadt: Elemente einer deutschen Arbeiterkultur in Chicago zwischen 1880 und 1890, i: Geschichte und Gesellschaft (se note 35), s. 103-124, s. 105, note 4.
 79. Se Julian Bromlej: Ethnos und Ethnographie. Berlin (DDR) 1977.

80. Brigitte Emig: Die Veredelung des Arbeiters. Sozialdemokratie als Kulturbewegung. Frankfurt am Main/New York 1980.
81. Rügen (se note 17), s. 12.
82. A. a., s. 14.
83. Se Michael Vester: Was dem Bürger sein Goethe, ist dem Arbeiter seine Solidarität. Zur Diskussionen der Arbeiterkultur. I: Ästhetik und Kommunikation, Heft 24 (1976), s. 62.
84. V.I. Lenin, her citeret efter W. Gorbunow: Lenin und die sozialistische Kultur. Berlin (DDR) 1974, s. 56.
85. Ritter (se note 36), s. 18.
86. Tenfelde (se note 56), s.36.

Oversat af Andreas Nissen.

Tidsskriftoversigt 1980/81

Ved Niels Senius Clausen

Archivum vol. 27/1980 er et temanummer om 'Labour and Trade Union Archives'. Det er en meget nyttig oversigt over arbejderbevægelsens arkiver i 21 lande. Den danske oversigt er skrevet af Finn H. *Lauridsen* fra Erhvervsarkivet. Det svenske *Historisk Tidsskrift* 1/1981 har en forskningsoversigt af Ingmar *Oldberg*: »Partimässighet och historism. Sovjetmarxistiska böcker om Norge och Danmark under andre Världskriget« (s.62-77). En nyttig artikel for alle, der af sproglige grunde er forhindret i at følge med i den russiske litteratur.

Tidsskriftet *Kurasje* har med nr. 25/1980 indledt en selvransagelses periode - eller som man selv benævner det: et led i »det permanente selvopgør«. Det drejer sig om empiriproblemet eller forholdet mellem logik og historie i den marxiske videnskab. Realanalysediskussionen optager hovedparten af numrene 26, 26 og 27/28 og det er blevet til mange gode artikler, der placerer *Kurasje* som et af de vigtigste marxistisk-teoretiske tidsskrifter herhjemme. I forordet til en artikel om forholdet mellem logik og historie hedder det bl.a. »Marxismen har haft succes i de sidste 10 år, i særdeleshed indenfor undervisningssystemet. Mange begreber og teorier med baggrund i marxismen er efterhånden blevet alment tankegods. Nu mener vi, det vil være overilet at påstå, at det er denne succes, der har fjernet marxismens kritiske brod - snarere forholder det sig omvendt: marxismen kunne blive så populær, fordi den ikke har været kritisk i den betydning, der er intenderet i Marx' projekt. For os at se står vi ved en korsvej i teoriudviklingen: De hidtil indvundne resultater kan enten blødes helt op og udvandes til ideologi eller ren og skær jargon, eller de kan danne udgangspunkt for udarbejdelsen af en specifik *kritisk* tænkemåde (27/28 s.108). Iøvrigt har *Kurasje* nr. 25 et forfatter- og emneregister, udarbejdet af Susanne *Mathiesen*, for perioden 1970-1980, numrene 1-25.

Flere og flere fagblade er i de seneste år begyndt i højere grad at beskæftige sig med bevægelsens historie. Et eksempel til efterfølgelse er *Huslige Erhverv* (udgivet af Husligt Arbejder Forbund). Nr. 7/1979 indeholder en artikel af Dorte *Grünbaum* i anledning af forbundets jubilæum - »HAF i 75 år«. I numrene 9-12/1979 og 1-3/1980 har Ebbe Kløvedal *Reich* en artikelserie med overtitlen »Husarbejdets frihedskamp« og fra nr.2/1981 og fremefter (foreløbig til 7-8/1981 har Mogens *Bengtsson* en serie om fagbevægelsens historie i dokumentarisk romanform. Det er et spændende forsøg på at formidle historie gennem en blanding af fiktion og dokumentarisme - ikke mindst de fremragende illustrationer giver fremstillingen »liv«.

Historievidenskab 21/1980 har temaet 'Kærlighedens arbejde' om det 'usynlige' kvindearbejde. Ruth *Nissen* og Else *Knudsen* skriver om »Da arbej-

derkvinder blev mødre. Disciplineringen af de danske arbejdere til forsørgere omkring 1900« (s.55-75) og Marianne Groth *Bruun*: »Enighed gør stærk« En analyse af husmødre og deres arbejde i mellemkrigstidens Danmark (s.83-112). Endelig har Randi *Markussen* lidt om »Arbejde og tryghed i socialdemokratiets valgagitation. Usynliggørelsen af kvindens arbejde« (s.77-82). Det er artikler, der tager et forsømt forskningsområde op, men de er alle lovlig summariske. Nummeret indeholder også en nyttig bibliografi af Hanne Tang *Grödal* m.fl. over *kvindetidsskrifter* (s.167-180).

Kvindeforskningen har fået et nyt tidsskrift. *Forum for Kvindeforskning*. Nr.2/1981 har temaet: »feminisme/socialisme«. Det består af en række diskuterende, afklarende og debatterende småartikler. Drude *Dahlerup*: Hvilken klasse tilhører kvinden? Hvilken køn har arbejderen« (s.4-13), Kirsten *Gomard*: »Enigheds pris - om agitationen i den tidlige proletariske kvindebevægelse i Tyskland« (s.14-21) og Birte *Sium*: »Køn og klasse - patriarkat og kapitalisme - en diskussion af nye veje i kvindefrigørelsen« (s.25-31). *Årbog for Kvinderet* 1981 har en artikel af Helle *Otte*: »Den seksualpolitiske udvikling i Danmark med specielt henblik på mellemkrigstiden« (s.23-60). Artiklen gennemgår udviklingen i den seksualpolitiske lovgivning og ser især på det organisatoriske samarbejde mellem radikale intellektuelle og grupper af arbejdere i denne periode.

I den lokalhistoriske litteratur kan man finde mange undersøgelser, der har mere end lokal interesse. I *Skivebogen 1979* skriver Helge *Stavnsbjerg* om »Socialdemokratiske borgmestre i Skive gennem 50 år« (s.49-65) og *Lyngbybogen 1980* indeholder en artikel om »Arbejdernes byggeforening 'Frem' i Lyngby« (s.120-156) skrevet af Jeppe *Tønsberg*. *Historiske Meddelelser om København 1980* indeholder artiklen: »Asserbolejren og bekæmpelsen af ungdomsarbejdsløshed i 1930'erne af Hans Sode *Madsen* (s.89-195). Arbejdslejrene var en nyskabelse i 30'ernes arbejdsløshedsbekæmpelse, men de fik kun en kort levetid, fordi man i SD ikke var udelte begejstret for denne form, der mindede for meget om løsninger længere sydpå. Hovedparten af artiklen består af lejrlederen Otto V. Niensens ugentlige meddelelsesbreve i perioden 1936-37. Det er et meget spændende kildemateriale der her bliver lagt frem. I *Unifol*, årsberetning 1979, fra Institut for Folkemindevidenskab kan man finde en artikel af Lene I. *Jørgensen*: »Samvær i hverdag og fest - blandt arbejderbefolkningen i Sundbyerne år 1870-1900« (s.22-64). Undersøgelsen, der overvejende bygger på smedeindringer afleveret til Nationalmuseets indsamling i 50'erne, viser at arbejderbevægelsen fik afgørende indflydelse på organiseringen af arbejderne hverdagsliv.

I *Fortid og Nutid* bd.28, hft.4,1980 har Henrik *Stevnsborg* skrevet artiklen »Fra Den store Udfejlesesfest til Tømmerstrejken: Om førindustriel, folkelig protest i København i sidste halvdel af det 18.årh.« (s.570-599). Inspireret af socialhistorikeren Georg *Rudé's* undersøgelser af folkelige protest- og kampformer i London og Paris forsøger *Stevnsborg* at følge større eller mindre folkeopstande i København i perioden 1772-1794 (ialt 5). Han ser disse protester

som spiren til en arbejderklasse og -bevægelse og sender et bebrejdende hip til SFAH, som i sine publikationer »omhyggeligt har holdt sig inden for sidste halvdel af det 19. samt det 20. årh«. I samme nummer af *Fortid og Nutid* findes iøvrigt Jørgen Dieckmann *Rasmussen*: »De lokalhistoriske årbøger 1979. En oversigt«. Det er en fortsættelse af tidligere oversigter, men man savner stadig en annotation i de tilfælde, hvor titlen er intetsigende.

I *Dansk Teologisk Tidsskrift* 1980 skriver Arne Pedersen om »Louis Pios vej til socialismen. En skildring af Louis Pios Udvikling frem til socialismen i 1871 med særligt henblik på de religiøse aspekter« (s. 191-212). Arne Pedersen skrev i 1959 en specialeafhandling om Pio og artiklen er en fortsættelse af diskussionen om kristendommen som en vigtig inspirationskilde for Pios socialisme. Sognepræst Poul Juul *Nicolaisen* har i *Ny Politik* nr. 10 og 12/1980 behandlet en anden af arbejderførerne i artiklen »P. Knudsens forhold til kirke magten«. Det drejer sig om perioden fra 1880 op til århundredeskiftet, hvor SD, uden at acceptere kirkemagten, dog var varsomme med udfald, der kunne støde de religiøse følelser hos store dele af proletariatet.

I *Årbog for Dansk Skolehistorie* 1980 (s. 21-45) offentliggør Else *Karlsenhøj* under titlen: »En undervisningsminister bliver gået«, F. J. Borgbjergs egne optegnelser, om sin afgang som undervisningsminister i 1935. Det er et spændende bidrag også fordi det er det eneste Borgbjerg nåede at skrive af sine erindringer. Den gamle kæmpe er tydelig bitter over den måde han er blevet behandlet på og Stauning får ikke det bedste skudsmål.

Arbejderbladet, deruda, som udgives af Fælleskursklubben, har i numrene 12/1980 - 5/1981 en artikelserie af Jannick *Kofoed* og Kim *Espersen*: »Carl Madsen - liv og kamp«. Det er en biografisk skildring bundet op omkring en citatmosaik.

I *Økonomi og Politik* nr. 1/1981 har Håndværksrådets direktør, Bjarne *Hastrup*, skrevet en artikel om »Håndværkets økonomiske historie 1879-1979« -det er et sammendrag skrevet på baggrund af forfatterens jubilæumsskrift af samme navn (s. 23-42). I *Kritiske Historikere* nr. 1/1981 skriver Jes *Bergholt* om »Samlingen af danske arbejdsgivere og håndværksmestre op til Septemberforliget 1899« (s. 5-18) og Holger *Bisgaard*, Ole H. *Madsen* og Claus *Pichard* om »Byudvikling og arbejderklassens boligforhold omkr. 1900« (s. 39-49). Det drejer sig om mindre oversigtsmæssige artikler, der ikke bringer nye forskningsmæssige resultater.

Politica nr. 2/1981 har temaet »Partisystemet i opbrud«. Det er omforandringer i partisystemet i 70'erne, begyndende med SD's store nederlag i 1973, hvor partiet fik sit laveste stemmetal siden århundredes begyndelse. 3 artikler beskriver dels udviklingen hos vælgerne dels mere generelt baggrunden for »partiernes krise«. En af konklusionerne er, at det klassebestemte partivalg er i aftagende og at det i stigende grad bliver ideologiske overensstemmelser der knytter parti og vælger sammen.

I *Pressens Årbog 1980* giver Jan Bech *Andersen* og Bent Fenger *Jensen* et resumé af deres specialeafhandling under overskriften »A-pressen og offentlig-

heden« (s. 278-82). De har behandlet A-pressens historiske udvikling set i et offentlighedsteoretisk perspektiv med hovedvægten på udviklingen i 70'erne.

Bidrag nr. 12 er et temanummer om »Klasseanalyse«. Susanne *Thorbecks* artikel »Mellemlagene - det nye småborgerskab?« (s.37-124) prøver at bestemme gruppen af statslige lønarbejdere, cirkulationsarbejdere m.fl. som et nyt mellemlag og ser på deres stilling i forhold til de øvrige klasser. I et fyldigt appendix gives et kvantitativt billede af den danske klassestruktur ud fra PP II's beregninger. Peter *Bundesens*: »Reservearméen og lønarbejdernes reproduktionsbetingelser« (s.125-145) drøfter arbejderklassens deling i en beskæftiget og en ikke-beskæftiget del. Tesen om reservearméens løntrykkende funktion under krisen problematiseres. Lars *Torpe* har en længere kritisk, diskuterende anmeldelse af Jørgen Goul Andersens bog »Mellemlagene i Danmark«, hvor Goul Andersens klassebestemmelse af mellemlagene kritiseres (s.146-158)

I *Kontakt* nr. 8,1979/80 har Bernt *Schiller* en kort artikel: »Arbejderbevægelsen og den internationale solidaritet« (s.2-5), der skitserer udviklingen fra 1. Internationale helt frem til idag.

Nord nyt nr. 9/1981 har kaldt sit temanummer »Arbejderkultur, folkeminder, folkekultur. Teori, kritik og praksis«. I forordet hedder det bl.a. »Vi opfordrer etnologer og folklorister i Norden i 1980'erne til at solidarisere sig med folket eller arbejderklassen, skrive og udforske folkets/arbejderklassens kulturhistorie, i kritisk dialog være med til at udvikle deres kultur, dvs gå ind i kulturpolitiske problemstillinger, oparbejde en historisk materialistisk forskningstradition og få den ind på universiteterne, dvs tilrettelæggelse af undervisning og forskning«. Flemming *Hemmesam*: »Videnskaben om arbejderkultur og arbejderfolklore« (s.6-28) er et indlæg, der prøver at systematisere de forskellige tilgange og sætte dem ind i en bredere samfundsmæssig sammenhæng. Sv. Aage *Andersen*: »Arbejdererindringer og arbejderlitteratur« (s.81-88) belyser erindringer som historisk kilde og litterær genre og hvordan de bliver en vigtig kilde til forståelse af arbejderkulturen. Tidsskriftet indeholder desuden en række debatterende indlæg og forskningsoversigter og Flemming *Hemmesam* har samlet en række centrale citater, som han har kaldt »Brudstykker til en rød folkloristisk håndbog«.

Afsluttet 31. juli 1981

Det beklages, hvis artikler, der burde have været med i denne oversigt, mangler. Læserne opfordres derfor til at indsende oplysninger eller endnu bedre særtryk eller kopier, der burde omtales. De kan sendes til SFAH, Arbejderbevægelsens bibliotek og Arkiv, Rejsbygade 1, 1759 Kbh.V. Opfordringen gælder også ældre artikler, der burde have været omtalt i de tidligere årgange.

Index til Årbog for arbejderbevægelsens Historie 1 - 10.

Artikler, dokumentation.

- Aubry, Bruce:* Socialdemokratiet og kristendommen. Stauning og Keir Hardie 1913, 4, s. 11-127.
- Bangsmark, Ove:* Den revolutionære fagopposition i Danmark 1931-35, 6, s. 117-182.
- Bønløkke, Jens:* Danmarks Kommunistiske Parti 1920-32, 5, s. 113-166.
- Callesen, Gerd:* Om revolutionær taktik. Korrespondancen mellem Friedrich Engels og Gerson Trier og Nikolaj Petersen, 1885-1893, 3, s. 109-141.
- Callesen, Gerd:* Rosa Luxemburg om den polske partisplittelse i 1911-1913. To breve til Th. Stauning, 1, s. 94-112.
- Caspersen, Hanne:* Arbejderkvindernes Oplysningsforbund 1925-1934, 8, s. 97-152.
- Christensen, Jens:* Danmarks Socialistiske Arbejderparti 1918-19, 5, s. 59-112. (se også Meddelelser, 7, s. 45-53.)
- Engberg, Jens:* Socialdemokratiet i Århus 1882-83. Begyndelse, rekrutteringsgrundlag, program og avis, 4, s. 5-53.
- Federspiel, Søren:* Fagforeningsinternationalen og DsF til 1914, 8, s. 6-54.
- Federspiel, Søren:* Socialdemokratiet og de tyske partistridigheder, 4, s. 147-163.
- Fluger, Norbert:* Austromarxisterne 1904-1934, 3, s. 85-107.
- Fluger, Norbert:* Arbejderopstanden i Østrig 1934, 4, s. 165-69.
- Foged, Britta:* HK's kvindeopfattelse efter 1960, 8, s. 153-204.
- Frandsen, Hans Erik Avlund:* Socialdemokratiets politik...II Borgerlig eller socialistisk reformisme?, 7, s. 46-53.
- Grass, Martin:* Arbetarskandinavism 1912-1920: Komitten för skandinaviska arbetarrörelsens samarbete, några aspekter, 4, s. 55-88.
- Groth, Margit/Hermann Knudsen/Kurt Leihardt:* Om studiet af arbejdskampe - en diskussion, 9, s. 184-204.
- Haupt, Georges:* Hvorfor en arbejderbevægelsens historie? 9, s. 7-27.
- Hobsbawm, E. J.:* I enhver arbejder er der en syndikalist, der forsøger at kæmpe sig ud, 9, s. 207-214.
- Ibsen, Flemming/Henning Jørgensen:* Temaer og problemer i nyere danske fagforeningsundersøgelser, 8, s. 224-251.
- Johansen, Bent L.:* Socialdemokratisk taktik under regeringskrisen 1913. Nogle breve fra Th. Stauning, 2, s. 124-132.
- Jørgensen, Bent Behrendt:* Det danske socialdemokratis syn på forsvaret 1929-35, 3, s. 5-56.
- Jørgensen, Henning; se Ibsen, Flemming.*
- Kirchhoff, Hans:* Strejkerne i Middelfart og Nyborg august 1943. En komparation, 3, s. 57-83.
- Knudsen, Hermann; se Groth, Margit.*
- Knudsen, Knud:* Arbejdskampe i Danmark under verdenskrisen, 1931-34: skotøjsloc-kouten 1931 og søfolkenes strejke 1934, 6, s. 5-84.
- Knudsen, Knud:* Dansk påske efter 1. verdenskrig. De faglige storkampe 1920-1922, 9, s. 28-89.

- Kyvsgaard, Tøger; se Nielsson, Bjarne.*
- Lahme, Hans-Norbert:* Niels Lorents Petersen og den danske arbejderbevægelse 1871-1877, 4, s. 89-110.
- Larsen, Claus:* Louis Pio. Baggrund og udvikling 1868-1871 (1), 2, s. 7-70.
- Larsen, Steen Bille:* Mellem partihistorie og socialhistorie. Nogle sider af historieskrivningen om dansk arbejderbevægelse efter 1945, 7, s. 194-207.
- Leihardt, Kurt; se Groth, Margit.*
- Leihardt, Kurt:* Strejkestatistik - metodisk set, 9, s. 125-161.
- Logue, John:* Socialistisk Folkeparti anno 1974. Beretning fra en medlemsundersøgelse, 7, s. 84-134.
- Lorenz, Einhart:* Den antireformistiske bevægelse i Norge på 30-tallet, 6, 201-206.
- Lund, Tove:* Fagbevægelsens forhold til samarbejdspolitikken 1940-1942, 2, s. 71-123.
- Madsen, Jens Otto; se Madsen, Per Askholm.*
- Madsen, John Stoltze:* Kolindskonflikten 1923-1926. En kamp for organiseringen af landarbejderne, 9, s. 90-124.
- Madsen, Per Askholm/Jens Otto Madsen:* VS's historie - et udforsket område, 7, s. 176-193.
- Markvad, Willy:* Arbejderforeninger i Danmark 1848-1871, 1, s. 7-45.
- Markvad, Willy:* Louis Pios valgopstilling 1872. En korrespondance, 1, s. 119-121.
- Markvad, Willy:* Mødet i Tømmerkroen den 15. oktober 1871, 1, s. 113-118.
- Nielsen, Vagn Oluf:* Socialdemokratiets politik i 1960'erne. Teori og praksis, 7, s. 7-45.
- Nielsson, Bjarne/Birgitte Roed Petersen/Tøger Kyvsgaard:* Arbejderbevægelsen i Randers 1929-1939, 10, s. 51-128.
- Olsson, Tom:* Oppositionen mot Socialdemokratin i svensk arbetarrörelse under 30-talet, 6, s. 239-250.
- Pedersen, Asger Juul:* Socialdemokratiet og kommunalvalget den 5. maj 1943, 7, s. 54-83.
- Pedersen, Birgitte Roed; se Nielsson, Bjarne.*
- Pedersen, Ejner Friis:* Socialistisk Ungdoms Forum 1961-71. Med hovedvægt på en behandling af organisationens interne og organisatoriske brydninger 1968-71, 7, s. 135-175.
- Petersen, Erik Strange:* Maurice Dobb i Danmark. En episode fra midten af 30'erne, 6, s. 183-200.
- Rasmussen, Børge:* Statens forandrede rolle, Socialdemokratiets politik og de forandrede betingelser for arbejderklassens kamp og reproduktions i 30'erne, 6, s. 85-116.
- Rasmussen, Stig Günther:* Arbejderklassen i lokalsamfundet. Et studie af arbejderbevægelsens »underskov« i Ålborg mellem 1890 og 1930, tilsat nogle principielle overvejelser, 10, s. 7-51.
- Sandvad, Karin:* Den kvindelige fagbevægelse i København 1870-1900, 1, s. 46-93.
- Stender-Petersen, Ole:* Danmarks Socialistiske Parti - et forsøg, 4, s. 129-146.
- Stigel, Lars:* Lager- og Pakhusarbejdernes Fagforening i Århus 1956-1974. En socialdemokratisk fagforenings lønpolitik, 10, s. 128-187.
- Thing, Morten:* Marie Nielsen. En politisk biografi, 5, s. 5-57.
- Wierzba, Bogdan:* De ideologiske stridigheder omkring Rosa Luxemburg, 6, s. 207-238.

Bibliografier, litteratur- og forskningsoversigter.

Andersen, Carl Erik m.fl.: Eksempler på lokalhistorisk forskning i Danmark - Lolland, 10, s. 187-226.

Andersen, Dorrit: - Sønderjylland, se Andersen, Carl Erik.

Andersson, Bjarne/Niels Senius Clausen: Arbejdskampstudier - en vejledende oversigt, 9, s. 217-227.

Broch, Birte: - Slagelse, se Andersen, Carl Erik.

Burchardt, Jørgen: - Køge, se Andersen, Carl Erik.

Callesen, Gerd: Tidsskriftoversigt, 1968-1971, 2, s. 155-160; 1972, 3, s. 182-185; 1973, 4, s. 260-264; 1974, 5, s. 223-231; 1975, 6, s. 287-291; 1976-77, 7, s. 228-234; 1977-78, 8, s. 296-308; 1978-79, 9, s. 288-296; 1979-80, 10, s. 256-264.

Carlsen, Dorte Haahr: - Esbjerg, se Andersen, Carl Erik.

Christiansen, Niels Finn: Social- og fagforeningshistorieforskning i 30'erne, 8, s. 212-223.

Clausen, Niels Senius, se *Andersson, Bjarne.*

Dragsbo, Peder: - Esbjerg, se Andersen, Carl Erik.

Ekstrand, Lars: Lokal facklig verksamhet och studiet av den svenska fackföreningsrörelsen, 10, s. 226-235.

Fastrup, Jørgen: - Kolind, se Andersen, Carl Erik.

Grelle, Henning: Utrykt materiale om arbejdskampe i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, 9, s. 228-232.

Gutsche, Willibald: DDR. Om det regionalhistoriske arbejdes stade i DDR og de opgaver, der påhviler Historiker-Gesellschaft på dette område, 10, s. 244-251.

Hyman, Richard: Strejker i Storbritannien: 1970'ernes litteratur, 9, s. 242-256.

Jensen, Hannelene Toft: - Frederiksberg, se Andersen, Carl Erik.

Jensen, Viggo Bank: Oversigt over forskning i italienske arbejdskampe efter 2. verdenskrig, 9, s. 257-274.

Kjeldstadli, Knut: Fagbevægelsens historie i Norge - en litteraturvejledning, 8, s. 252-258.

Klein, Ulrich: BRD. Fra »arbejdervægelsens historie« til »arbejderhistorien«, 10, s. 251-256.

Knudsen, Herman: Resignation og oprør i arbejdetilværelsen, 8, s. 259-273.

Koch, Lene: Moderne amerikansk fagbevægelse. En bibliografi, 8, s. 286-295.

Logue, John: Oprørskhed og naivitet: Ny litteratur om arbejdskampe i USA, 9, s. 275-287.

Lorenz, Einhart: Tidsskriftoversigt Norge, 4, s. 265-267.

Olofsson, Gumar: Arbetsmarknad och strejker i Sverige - en kommenterad litteraturlista, 9, s. 233-241.

Pedersen, Henning E.: - Mors, se Andersen, Carl Erik.

Seidelin, Michael: Fransk fagbevægelses historie frem til 1914 i lyset af den nyeste forskning, 8, s. 274-285.

Seidelin, Michael: Den franske folkefront 1936-38 i den nyere historieskrivning, 6, s. 251-264.

Winkel, Udo: Rosa Luxemburg. En litteraturoversigt, 5, s. 167-183.

Worpole, Ken: Forskning i arbejderklassens historie i England og Wales i dag, 10, s. 235-244.

Anmeldelser.

Altmann, Peter m.fl.: Der deutsche antifasciste Widerstand 1933-1945. In Bildern und Dokumenten. (Ole Stender-Petersen), 6, s. 267-72.

Andersen, Dorrit: Rådsbevægelsen i Nordslesvig 1918-20. (Claus Bryld), 3, s. 165-169.

Andersen, Dorrit: Århus under storlockouten. Arbejder og arbejdsgiver 1899. (Jens Frese) 1, s. 122-126.

Andersen, K.B., se *Krag, J.O.*

Andersen, Nexø, Martin, s. *Nexø, Martin Andersen.*

Anderson, Michael: Family Structure in Nineteenth Century Lancashire. (Tinne Vammen), 5, s. 185-190.

Bay, Carl Erik: Socialdemokratiets stilling i den ideologiske debat i mellemkrigstiden. (Ralf Pittelkow), 4, s. 171-174.

Bernstein, Eduard: Sosialismens forudsætninger. (Niels Senius Clausen), 4, s. 174-77.

Bettelheim, Charles: Les luttes de classes en URSS. L'ére période 1917-1923. (Jacques Hersh), 5, s. 194-197.

Bladt, Jens: Alsiske minder - og så blev jeg folketingsmand. (Ib Gejl), 1, s. 155-157.

Bruhn, Verner: Esbjerg - by og borger. Dagligliv ved århundredsskiftet og i trediveerne. (Jørgen Lindegaard Pedersen), 3, s. 157-159.

Busck, Steen/Jens Christensen/Asger Jepsen: Klassestrukturen i Danmark 1870-1920 med særligt henblik på en fremstilling af arbejderbevægelsens historie i dette tidsrum. (Henning Grelle), 5, s. 197-202.

Callesen, Gerd: Die Arbeiterbewegung in Nordschleswig 1872-78. Hauptzüge ihrer Entwicklung. (Dorrit Andersen), 6, s. 280-284.

Callesen, Gerd: Die Schleswig-Frage in den Beziehungen zwischen dänischer und deutscher Sozialdemokratie von 1912 bis 1924. Ein Beitrag zum sozialdemokratischen Internationalismus. (Kurt Vieweg), 3, s. 161-165.

Callesen, Gerd: Socialdemokratiet og internationalismen. Kilder til belysning af det danske socialdemokratis syn på det slesvigske spørgsmål 1906-24. (Søren Federspiel), 4, s. 178-179.

Callesen, Gerd: En verden at vinde. Arbejderbevægelsens start i Sønderjylland 1872-1878. (Dorrit Andersen), 6, s. 280-284.

Christensen, Jens, se *Busck, Steen.*

Christensen, Jørgen Peder: Lønudviklingen indenfor dansk håndværk og industri 1870-1914. (Jørgen Lindegaard Pedersen), 7, s. 224-227.

Christiansen, Niels Finn: Fra kapitalismens gennembrud til 1. verdenskrig. Socialismens historie 1. (Gerd Callesen), 6, s. 284-286.

Dahlerup, Drude: Socialisme og kvindefrigørelse i det 19. århundrede. En analyse af Charles Fourier, Karl Marx, Fr. Engels, August Bebel og Clara Zetkin m.fl.. (Tinne Vammen), 4, s. 179-182.

Dahlsgård, Inga (red.) Kvindebevægelsens hvem-hvad-hvor. (Hanne Bendtsen), 6, s. 266-267.

DASF lægger op til debat om skolebøgernes indhold (Vagn Oluf Nielsen), 2, s. 133-134.

- Dreier, Frederik*: Folkenes fremtid. Tekster om ideologikritik og arbejderorganisation. (Michael Wolfe), 4, s. 183-190.
- Dybdahl, Vagn*: Arbejderbevægelsens hvem-hvad-hvor. (Gerd Callesen), 5, s. 190-193.
- Dybdahl, Vagn*: Partier og erhverv. Studier i partiorganisation og byerhvervenes politiske aktivitet ca. 1880 - ca. 1913. (Jesper Jarmbæk), 2, s. 136-141.
- Eckert, Rüdiger*: Die politische Struktur der dänischen Widerstandsbewegung im zweiten Weltkrieg. Eine Untersuchung über die Bedeutung der illegalen Presse und einiger repräsentativer der Widerstandsgruppen. (Mogens Nielsen), 2, s. 142-146.
- Elten, Erik*: Karl Marx. Kilder i udvalg. (Vagn Oluf Nielsen), 3, s. 143-145.
- Engberg, Jens*: Louis Pio og slaget på fælleden. (Vagn Oluf Nielsen), 2, s. 147-150.
- Engels, Friedrich*, se *Marx Karl*.
- Fischer, Heinz-Dietrich*: Parteien und Presse in Deutschland seit 1945. (Gerd Callesen), 3, s. 177-179.
- Fuglsang, Villy*: Småmand rejste hele Danmark - gennem tusindvis af år. (Ole Stender Petersen), 5, s. 202-205.
- Goldbach, Marie-Louise*: Karl Radek und die deutsch-sowjetischen Beziehungen 1918-1923. (Gerd Callesen), 4, s. 191-192.
- Gramsci, Antonio*: Arbejderkontrol, arbejdråd, arbejderstyre. (Bruno Amoroso), 4, s. 192-198.
- Gramsci, Antonio*: Politik og kultur. Artikler og breve. (Bruno Amoroso), 4, s. 192-198.
- Grass, Martin*: Friedensaktivität und Neutralität. Die skandinavische Sozialdemokratie und die neutrale Zusammenarbeit im Krieg, August 1914 bis Februar 1917. (Helge Torm), 7, s. 218-224.
- Gustafsson, Bo*: Marxism och revisionism. Eduard Bernsteins kritik av marxismen och dess idehistoriska förutsättningar. (Niels Finn Christiansen), 4, s. 198-201.
- Haupt, Georges*: Socialism and the Great War. The Collapse of the Second International. (Helge Torm), 7, s. 218-224.
- Hertel, Hans/Svend Møller Kristensen*: Den politiske Georg Brandes. (Morten Thing), 4, s. 202-204.
- Hirt, Gunter*: Soziale Probleme und sozialismus in Ditmarschen in der zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts. (Dorrit Andersen), 3, s. 159-161.
- Hochmuth, Ursel*: Fascismus und Widerstand 1933-1945. Ein Verzeichnis deutschsprachiger Literatur. (Ole Stender-Petersen), 4, s. 258-259.
- Houmann, Børge*: Nu - eller aldrig. Et manuskript og nogle breve, der belyser Martin Andersen Nexøs revolutionære virke i 1919. (Carl Erik Bay), 3, s. 154-157.
- Jemnits, Janos*: The Danger of War and the Second International (1911), (Hans Fluiger), 3, s. 169-173.
- Jensen, Alfred/Per Kristensen*: Danmarks Kommunistiske Parti 50 år 9. november 1969. (Gerd Callesen), 2, s. 135.
- Jepsen, Asger*, se *Busck, Steen*.
- Jørgensen, Klaus*: Atomvåbens rolle i dansk politik, med særligt henblik på Kampagnen mod Atomvåben 1960-68. (Steen Bille Larsen), 5, s. 206-209.

- Kapp, Yvonne*: Eleanor Marx. Vol. I. Family life 1855-1883. (Toni Liversage), 4, s. 245-248.
- Karlsson, Henry*: Dansk arbejderbevægelse 1871-1939. Historie og samfund/kilder og tal. (Niels Senius Clausen), 6, s. 278-280.
- Kennerström, Berndt*: Mellan två internationaler. Socialistiska partiet 1929-37. (Gerd Callesen), 5, s. 209-211.
- Koch-Olsen, Ib*: I flugt går tiden. Fra Pariserkommunen til den danske arbejderbevægelse. (Vagn Dybdahl), 3, s. 148.
- Koch-Olsen, Ib*: Kampens gang. LO gennem 75 år 1898-1973, (Dorrit Andersen), 4, s. 255-258.
- Korsch, Karl*: Staten og kontrarevolutionen. Udvalgte artikler 1929-1950. (H. Andersen Harrild), 4, s. 205-207.
- Koszyk, Kurt*: Deutsche Pressepolitik im Ersten Weltkrieg. (Gerd Callesen), 3, s. 177-179.
- Koszyk, Kurt*: Die Presse der deutschen Sozialdemokratie. Eine Bibliographie. (Willy Markvad), 2, s. 154-155.
- Krag, J.O./K.B. Andersen*: Kamp og fornyelse. Socialdemokratiets indsats i dansk politik 1955-71. (H. Jørgen Nielsen), 2, s. 151-153.
- Krag, J.O.*: Ung mand fra trediverne. (Gerd Callesen), 1, s. 158-159.
- Kragh, Jens*: Folkesocialisme. Udvalgte taler og artikler 1958-60. (Niels Ole Pors), 7, s. 208-217.
- Kragh, Jens*: Opbrud på venstrefløjen 1956-1960. Striden i DKP og SF's dannelse. (Niels Ole Pors), 7, s. 208-217.
- Krise i Danmark*. Strukturændringer og krisepolitik i 1930'erne. Af Vagn Dybdahl, Hans Chr. Johansen, Ole Hyltdoft og Erik Helmer Pedersen. (Ellen Bastholm Jensen), 6, s. 276-278).
- Kristensen, Per*, se *Jensen, Alfred*.
- Kristensen, Svend Møller*, se *Hertel, Hans*.
- Kaarsted, Tage*: Indenrigsminister Ove Rodes dagbøger 1914-18. (Hans Flugler), 3, s. 152-154.
- Lademacher, Horst*: Die Zimmerwalder Bewegung. Protokolle und Korrespondenz I-II. (Helge Torm), 7, s. 218-224.
- Lehmann, Hans Georg*: Die Agrarfrage in der Theorie und Praxis der deutschen und internationalen Sozialdemokratie. Vom Marxismus zum Revisionismus und Bolschewismus. (Henning Grelle), 4, s. 208-214.
- Levy, Jette Lundbo/Morten Thing*: Dansk socialistisk teori 1850-1900. En antologi. (Michael Wolfe), 4, s. 183-190.
- Liebkecht, Wilhelm*: Briefwechsel mit deutschen Sozialdemokraten, Bd. 1, 1862-1878. (Gerd Callesen), 4, s. 214-216.
- Lund, Henning*: Udviklingen i Danmarks Kommunistiske Parti 1956-1958. Et studie i partisplittelse. (Niels Ole Pors), 7, s. 208-217.

- Madsen, Carl*: Fortids møre mur. Erindringer. (Lone Scocozza), 4, s. 216-219.
- Marothy, Janos*: Misic and the Nourgeois, Music and the Proletarian. (Leif Varmark), 4, s. 220-221.
- Marx, Karl/Friedrich Engels*: Über die Gewerkschaften. (Gerd Callesen), 8, s. 207-211.
- Mattick, Paul*: Krise og arbejdsløshed. Arbejdsløshed og arbejdsløshedsbevægelse i USA 1929-1935. (Finn Hansson), 4, s. 222-226.
- Meyer, Gertrud*: Nacht über Hamburg. (Ole Stender-Petersen), 3, s. 173-177.
- Moltke, Kai*: Stalins gengangere. Erindringer og dokumentation. (Hans-Ludwig Evermann), 1, s. 127-131.
- Müssener, Helmut*: Exil in Schweden. Politische und kulturelle Emigration nach 1933. (Ole Stender-Petersen), 5, s. 211-216.
- Nexø, Martin Andersen*: Breve I-III. Breve fra Martin Andersen Nexø 3 udvalg og med kommentar af Børge Houman. (Carl Erik Bay), 3, s. 154-157.
- Nielsen, Mogens*: Enhed i arbejderbevægelsen. Kilder til belysning af forhandlingerne mellem Danmarks Kommunistiske Parti og Socialdemokratiet 1945. (Asger Juul Pedersen), 4, s. 227-229.
- Nielsen, Vagn Oluf/J. Klinge Sørensen*: Rusland i revolution. Kilder og læsestykker. (Sv. Sødning Jensen), 3, s. 145-147.
- Nissen, Gunnar*: Tito - proletar, partisan, præsident. (Toni Liversage), 3, s. 179-182.
- Nørgaard, Erik*: Revolutionen der udeblev. Kominterns virksomhed fra 1919 til den spanske borgerkrig med Ernst Wollweber og Richard Jensen i forgrunden. (Ole Borgå), 6, s. 273-276.
- Nørgaard, Erik*: Den usynlige krig. Historien om Ernst Wollwebers sabotageorganisation. (Ole Borgå), 6, s. 273-276.
- Olsen, Jørgen/Bjarne Schoubye*: Reformpolitik eller revolution. Kilder til belysning af brydninger i dansk arbejderbevægelse 1908-1922. (Niels Brøndum Josephsen/Knud Erik Hansen/Knud Knudsen), 4, s. 229-232.
- Petersen, Carl Heinrich*: Danske revolutionære. Ideer, bevægelser og personligheder. (Dorrit Andersen), 1, s. 132-136.
- Petersen, Carl Heinrich*: Revolutionære socialister i Danmark. (Michael Wolfe), 4, s. 183-190.
- Petersen, Gert*: Et kort rids af SF's historie 1958-1974. (Niels Ole Pors) 7, s. 208-217.
- På det jævne, på det jævne... Det danske borgerskabs vankelmødige vej til magten.* (Ole Stender-Petersen), 5, s. 202-205.
- Rantzen, Henry*: Skræddernes fagforening. Jubilæumsskrift af 1873. (Michael Seidelin), 4, s. 233-235.
- Rohde, Peter P.*: Midt i en ismetid. (Hans Krichhoff), 1, s. 150-154.
- Salomonsson, Per*: Sovjetunionens Historie 1917-1967. (Bent Jensen), 1, s. 137-140.
- Schmiederer, Ursula*: S.F. og den »tredje vej« til socialismen. (John Logue), 4, s. 236-241. (Niels Ole Pors), 7, s. 208-217.

Schmiederer, Ursula: Die Sozialistische Volkspartei Dänemarks - Eine Partei der Neuen Linken. (Per Salomonsson), 1, s. 141-149.

Schoubye, Bjarne, se Olsen, Jørgen.

Sonne, Harding: Stauning eller kaos. Socialdemokratiet og krisen i trediveerne. (Claus Bryld), 5, s. 216-217.

Stadler, Karl R.: Opfer verlorener Zeiten. Die Geschichte der Schutzbund-Emigration 1934. (Norbert Flugler), 4, s. 165-169.

Steiner, Herbert: Käthe Leichter. Leben und Werk. (Norbert Flugler), 4, s. 242-244.

Strobel, Georg W.: Die Partei Rosa Luxemburgs, Lenin und die SPD. Der polnische »europäische« Internationalismus in der russischen Sozialdemokratie. (Gerd Callesen), 5, s. 218-223.

Sørensen, Mette Charlotte Rask/Kathrina Tobiasen/Karin Schjødt Worm: Th. Stau-ning 1873-1942. En bibliografi. (Dorrit Andersen), 4, s. 241-242.

Thomsen, Niels: Dagbladskonkurrencen 1870-1970. (Willy Markvad), 3, s. 148-151.

Thomsen, Poul: Vor fane lyser flammerød. Bryggeriarbejdernes fagforening 1897-1972. (Michael Seidelin), 4, s. 233-235.

Thomsen, Poul: Øens folk. En beretning om Arbejdernes Fællesklub på Burmeister og Wains skibsværft på Refshaleøen gennem 50 år. (Michael Seidelin), 4, s. 233-235.

Tobiasen, Kathrina, se Sørensen, Mette Charlotte Rask.

Tsuzuki, Chushichi: The Life of Eleanor Marx 1855-1898. A Socialist Tragedy. (Toni Liversage), 4, s. 245-248.

Wehler, Hans-Ulrich: Sozialdemokratie und Nationalstaat, Nationalitätenfragen in Deutschland 1840-1914. (Søren Federspiel), 4, s. 248-251.

Worm, Karin Schjødt, se Sørensen, Mette Charlotte Rask.

Østergaard, Uffe: Den materialistiske historieopfattelse i Danmark før 1945, I. En antologi med eksempler på forholdet mellem teori og praksis. (Jens Christensen), 4, s. 251-255.

Introduktioner.

Årbog 1, s. 6

Årbog 7, s. 5-6.

Årbog 8, s. 4-5.

Årbog 9, s. 4-5.

Årbog 10, s. 5-6.

Rettelseslister.

Rettelsesliste til Årbog 4, i Årbog 5, s. 231-32.

Rettelsesliste til Årbog 6, i Årbog 7, s. 235-39.

Rettelsesliste til Årbog 9, i Årbog 10, s. 264-65.

Forfatterfortegnelse

Svend Aage Andersen, mag. art. i litteraturhistorie (Århus Universitet) 1978, p.t. kandidatstipendiat ved Institut for Litteraturhistorie, Århus Universitet (arbejderkultur i Århus 1870-1940), medredaktør for »Nord Nytt. Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning«. Hørmarks allé 24, 8240 Risskov. Tlf. (06) 17 57 50

Kelvin Baadsgaard, studerer samfundsfag ved AUC. Er aktiv volleyball- og basketballspiller og kredsleder i NSU's studiekreds i »Idræt i samfundsmæssigt perspektiv« i Ålborg. Drejegade 6, 3.t.h., 9000 Ålborg.

Lone Bentzen, Lisbeth Pedersen, Nielsine Poulsen, Gurli Rasmussen, Margit Thorsvang og Vibeke Thorshøj er alle færdige kandidater fra RUC 1980 med fagkombinationerne dansk/historie og dansk/samfundsfag. Kontaktadresse: Vibeke Thorshøj, Burmeistergade 16, 1429 Kbh. K. Tlf.(01) 57 38 77

Leif Emerck, mag. art. i litteraturhistorie, lektor ved Danmarks Biblioteksskole, Ålborg. Tidligere elitesvømmer, aktiv i NSU's studiekreds. Fredericiagade 23, 9000 Ålborg.

Hans Henrik Hansen, studerer samfundsfag ved AUC, aktiv fodboldspiller på sekundaplan, aktiv i NSU's studiekreds. Skovbakken 16, 9000 Ålborg.

Jann Hansen, kand. samf. i administration fra AUC, er fodboldtræner og instruktør på DBU's trænerkurser, aktiv i NSU's studiekreds. Fredericiagade 23, 9000 Ålborg.

Hulvor Hersoug, har skrevet hovedfagsopgave om norsk arbejderkultur i 1930'erne. Ludvig Daasgade 1, 7000 Trondheim

Wolfgang Jacobeit, dr., professor i folkelivsforskning (Volkskunde) ved Humboldt Universitetet i Berlin. DDR 1403 Birkenwerder, Weimarerstrasse 31.

Hannelene Toft Jensen, cand. mag. i historie og samfundsfag, projektmedarbejder ved Projekt Arbejdermuseum (Institut for økonomisk Historie, Njalsgade 102, 2300 København S. Tlf. (01) 54 22 11, lok. 2718.) Dronningensvej 23, 2000 København F.

Jens F. Jensen, stud. mag. ved AUC. Blåkildevvej 93 st.tv., 9220 Ålborg Ø. Tlf. (08) 15 84 42

Preben Kaarsholm, mag. art. i litteraturhistorie, lektor i engelsk ved RUC. Frydendalsvej 17.I. 1809 København V. Tlf. (01) 22 35 74.

Dieter Kramer, dr. phil., folkelivsforsker, videnskabelig medarbejder i afdelingen for kultur og fritid i Frankfurt/M, arbejdsområder: fritid, kulturteori, kulturhistorisk museumsvesen, kulturpolitik. Bahnhofstrasse 12, D 355 Marburg.

Mats Lindquist, Orvar Löfgren og Magnus Wikdahl er alle etnologer tilknyttet Etnologiska Institutionen ved Folkarkivet ved Lunds Universitet, Finngatan 8, 22362 Lund. Tlf. 046-124100

Uffe Pedersen, socionom og stud. samf. i administration på AUC, tidligere fodboldspiller, aktiv som bordtennisspiller og roer på motionsplan, aktiv i NSU's studiekreds. Slugten 1, 9380 Vestbjerg.

Vibeke Pedersen, mag. art. i filmvidenskab, specialer i alternativ film: arbejderfilm, kvindefilm, 3. verdens film, ansat på Filminstitutts Workshop 1974-76, medlem af Filminstitutts Importudvalg 1975-80, instruktør og medinstruktør på kortfilmene »Femø 1971« og »Kvindehuset«. Torveslipperne 5, 2620 Albertslund. Tlf. (02) 64 36 08.

Per Alex Sørensen, akademiingeniør, ansat ved NSU's generalsekretariat, tidligere frivillig idrætsleder og aktiv idrætsudøver på sekundaplan, aktiv i NSU's studiekreds. c/o Nordisk Sommeruniversitet, Langagervej 6, 332, 9220 Ålborg Øst. Tlf. (08) 15 91 11.

Morten Thing, cand. phil. i dansk, redaktør ved Politisk Revy. Stockholmsgade 17, 2100 København Ø. Tlf. (01) 26 12 76.

Indhold

Forord	5
<i>Artikler</i>	
Svend Aage Andersen: Arbejderklassens kulturhistorie - problemer og indfaldsvinkler i studiet af »arbejderkultur«	7
Jens F. Jensen: Arbejderhøjskolen - og »det socialdemokratiske dannelses-paradoks«. - delstudie i arbejderbevægelsens kultur -politik og praksis	42
Lone Bentzen, Lisbeth Pedersen, Nielsine Poulsen, Vibeke Thorshøj, Margit Thorsvang og Gurli Rasmussen: Kolonihavebevægelsens blomstrende udvikling i mellemkrigstiden	91
Vibeke Pedersen: Den Kommunistiske Filminternationale i Danmark 1922-33	126
Kelvin Baadsgaard, Leif Emerik, Jann Hansen, Hans Henrik Hansen, Uffe Petersen og Per Alex Sørensen: Hører arbejdersport fortiden til? - et forsøg på at afdække nogle af sportens udviklingstendenser for forskellige sociale lag	176
Hannelene Toft Jensen: Arbejdermuseum i København	203
<i>Forsknings- og litteraturoversigter</i>	
Morten Thing: Arbejderkultur	214
Halvor Hersoug: DNA's Kulturpolitik	220
Mats Lindqvist, Orvar Löfgren og Magnus Wikdahl: Arbetarkultur - eet etnologisk perspektiv	228
Preben Kaarsholm: Teorier om arbejderklassens kultur	238
Wolfgang Jacobeit: Forskning over arbejderklassens kultur og levevis i den Tyske demokratiske Republik	246
Dieter Kramer: Forskning om arbejderkultur fra Forbundsrepublikken Tyskland. En oversigt over de nyere tendenser	250
Niels Senius Clausen: Tidsskriftoversigt 1980/81	264
Index til Årbog for arbejderbevægelsens Historie 1-10	268